НАУКОВИЙ ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

292

Серія: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

SCIENTIFIC HERALD OF NATIONAL UNIVERSITY OF LIFE AND ENVIRONMENTAL SCIENCES OF UKRAINE

Series: Philological Sciences

Київ–2018

ISSN 2413-5305
ISSN (online) 2410-9401
Index Copernicus

Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки, Scientific Herald of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.Series: Philological Sciences/ Редкол.: С. М. Ніколаєнко, (відп. ред) та ін. – К.: Мілеиіум, 2018. – Вип. 292. – 262 с.

Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради НУБіП України, протокол № 2 від 26.09.2018 р.

У збірнику вміщено статті науковців, викладачів, докторантів та аспірантів з актуальних питань сучасного, порівняльно-історичного і типологічного мовознавства, літературознавства, термінознавства, соціальних комунікацій, лінгвосинергетики, теорії і методики навчання іноземних мов. Розглянуто традиційні й нетрадиційні підходи до різних лінгвістичних та літературознавчих явищ. Дослідження виконано з урахуванням сучасних досягнень філологічної науки.
Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, учителів середніх шкіл, студентів.

Scientific Herald includes articles of scholars, lecturers, Grand PhD and PhD students on current issues of modern, comparative-historical and typological linguistics, literary, terminology studies, social communication, lingual synergetics, theory and methods of teaching foreign languages. Traditional and non-traditional approaches to study various linguistic and literary phenomena are considered. The researches are carried out taking into account the modern achievements of philological science.
Scientific Herald is for scholars, lecturers of higher educational institutions, teachers of secondary schools, students.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
Ніколаєнко С. М., д-р пед. наук, проф. (відп. редактор); ***Ібатуллін І. І.***, академік НААН України, д-р с.-г. наук, проф. (заст. відп. редактора); ***Шинкарук В. Д.,*** д-р філол. наук, проф. (заст. відп. редактора); ***Кирилюк В. І.,*** канд. с.-г. наук, доцент (відп. секретар); ***Харченко С. В.,*** канд. філол. наук, доц. (заст. відп. секретаря); ***Бабенко О. В.,*** канд. філол. наук, доц.; ***Амеліна С. М.,*** д-р пед. наук, проф.; ***Буніятова І.Р.***, д-р філол. наук, проф.; ***Бялик В. Д.,*** д-р філол. наук, проф.; ***Гамзюк М.В.,*** д-р філол. наук, проф.; ***Городенська К. Г.,*** д-р філол. наук, проф.; ***Журавльова Є. О.,*** д-р філол. наук, проф. (Казахстан); ***Калита А. А.,*** д-р філол. наук, проф.; ***Карабан В.І.,*** д-р філол. наук, проф.; ***Кияк Т.Р.,*** д-р філол. наук, проф.; ***Кіраль С.С.,*** д-р філол. наук, проф.; ***Кострицяя Н. М.,*** д-р пед. наук, проф.; ***Кудрицька М. І.,*** д-р філософії, доц. (Казахстан); ***Куїк-Каліновська А.,*** д-р габілітований, проф. (Польща); ***Леськів А.,*** д-р філософії, доц. (Польща); ***Марія де лос Анджелес Гомес Гонсалес***, д-р філософії, проф. (Іспанія); ***Мушинка М.І.***, д-р філол. наук, проф. (Словаччина); ***Нефьодова Л. А.***, д-р філол. наук, проф. (Росія); ***Ожоган В.М.***, д-р філол. наук, проф.; ***Олійник О.Б.***, д-р філол. наук, проф.; ***Райхель М.,*** д-р філософії, доц. (Німеччина); ***Степаненко М. І.***, д-р філол. наук, проф.; ***Церцвадзе М. Г.,*** д-р філол. наук, проф. (Грузія); ***Чарота І. О.*** д-р філол. наук, проф. (Білорусь).

Відповідальна за випуск О.В. Бабенко

Серія «Філологічні науки» входить до переліку **фахових видань** (філологічні науки), затверджених МОН України (наказ Міністерства освіти і науки України від 09.03.2016 № 241)
Серію «Філологічні науки» зареєстровано в таких міжнародних інформаційних та наукометричних базах: РІНЦ, Polska Bibliografia Naukowa, Bielefeld Academic Search Engine, Research Bible, Leibniz Information Centre for LifeSciences, Google Академія, Wissenschaftskolleg zu Berlin, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung,Universitätsbibliothek Leipzig, Electronic Journals Library, Journalindex.net. Має **імпакт-фактор** в Index Copernicus, Global Impact Factor.

Адреса редколегії: 03041, м. Київ, вул. Генерала Родімцева, 19, навч. корпус.№ 1, ауд. 22,
тел.: (044) 527-85-95

Засновник
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 22395-12295 ПР від 04.10.2016

Статті подано в авторській редакції.
Редакція залишає за собою право на літературне та технічне редагування.
Автори статей відповідають за достовірність викладеного матеріалу,
за правильне цитування джерел, покликання на них та інших відомостей.
Передруковувати опубліковані в збірнику матеріали
дозволяється тільки за згодою авторів.

© Національний університет біоресурсів
і природокористування України, 2018

ЗМІСТ

Шинкарук В.Д.	Vir magni ingenii (До ювілею професора К. Г. Городенської)	8
	МОВОЗНАВСТВО. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО	
Шинкарук В.Д.	Дискурсивні висловлення з актуалізованим препозитивним компонентом	11
Харченко С.В.	Інституалізація поняття «синтаксична норма» в українському мовознавстві	18
Азарова Л. Є.	Мова як визначальний чинник ідентичності української нації	24
Личук М.І.	Формальний та семантичний принципи впорядкування нечленованих реченнєвих побудов	32
Мартинова Г. І.	Дієслівні форми з постфіксом -ся в середньонаддніпрянських говірках	38
Амеліна С. М., Шинкарук В.Д.	Роль латинської мови у підготовці майбутніх філологів	45
Шитик Л. В.	Функційні аналоги сполучників: статус, типологія	54
Ясакова Н. Ю.	Морфологічна категорія особи у світлі міжчастиномовної взаємодії	67
Грабовська І. В.	Основні підходи до визначення поняття метакомунікації в лінгвістиці	74
Ковтюх С. Л.	Зв’язані форми родового відмінка множини як нові грамеми словозмінних парадигм іменників	79
Колібаба Л. М.	Актуалізовані граматичні форми дієслів в українській літературній мові початку XXI сторіччя	87
Пастернак Т. А.	Поліфункціональність як прагматична характеристика епідейктичного дискурсу	98
Поздрань Ю. В., Франчук Н. Л.	Одоративна лексика в романі Люко Дашвар «Ініціація»: семантико-прагматичний аспект	103
Прищепа О. П., Плечко А. А.	Особливості вербалізації концепту Україна в мовомисленні сучасної української молоді	109
Свисюк О. В. Прокоф’єв Г. Л.	Іронія та пропозиція: закономірності взаємодії	116
Халіман О. В.	Особливості видових протиставлень імперативних форм для вираження аксіологічних відтінків значень	124
Горобець А. В.	Лексико-семантичне поле «Час» у мові повісті Михайла Стельмаха «Гуси-лебеді летять»	131
Запорожська Д. М.	Суржик та суржикізми в українських рок-поезіях 80-х років XX століття	140
Горобець І. В.	Функційні особливості повтору ключових слів у мові сучасних українських газет	148
Боанджу Г.	Експресивність виражальних засобів мови в румунських інкатаціях	155
Бабенко, В. О. Лисогоря В. А.	Гендерний аспект у лінгвокультурології	159
Качмарчик С. Г., Суліма М. І.	Особливості вживання мовних засобів вираження вибачень в англійській та українській мовах	160
Козуб Л. С., Дроздовська О. В.	Лінгвокультурологічний потенціал англійських казок	166

Колесник М.Ю., Предко О. С.	Особливості перекладу німецьких аграрних термінів українською мовою	175
Сидорук Г.І., Петій А. О.,	Проблеми передачі реалій англомовних країн в перекладах прозових та поетичних творів	180
	ТЕРМІНОЗНАВСТВО	
Бибик С.П. Вакулик І.І.,	Офіційно-діловий стиль: термінологічна субпарадигма енциклопедії української лінгвостилістики	185
Шинкарук О.В., Багацька О. М.	Семантичне поле термінів ландшафту і назви рослин, які їх супроводжують	192
Кримець О.М.	Наукова картина як інтегральна модель пізнання світу	202
Петрова Т.О.	Українська термінографічна критика: від витоків до сучасності	208
Поліщук А. В., Якушко К. Г.	Особливість омонімічності загальновживаних дієслів абревіатурам технічних термінів	217
Якушко К. Г., Поліщук А. В.	Особливості співзвучності загальновживаних іменників з абревіатурами технічних термінів	222
Ольховська Н. С., ГаліК А.К.	Становлення та розвиток термінології лісівництва: лексико-семантичний аспект	228
Ольховська Н. С., Кольцова О. О.	Лексичні особливості перекладу термінології рибництва та аквакультури	234
	СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ	
Балалаєва О. Ю.	Стандарт подання новин для мобільних прикладних програм	240
Грабовська І. В., Харченко Я. С.	Інформативні відповіді vs. респонсивні реакціїї в комунікації і метакомунікації	246
	ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ	
Максимчук В.С., Сидорук Г.І.	Технологія «занурення» під час вивчення іноземних мов	252
Бабенко О. В., Шевчук Л. Ю.	Методи навчання англійської мови через безкоштовні додатки для обміну повідомленнями та завдання смартфона	257

CONTENTS

Shinkaruk V.D.	Vir magni ingenii	8
	LINGUISTIC AND TRANSLATION STUDIES	
Shinkaruk V.D.	Discourse expressions with an actualized prepositive component	11
Kharchenko S. V.	Institutionalization of concept “syntactic norm” in the Ukrainian language	18
Azarova L. Ye.	Language as a key identity factor of Ukraine’s nation	24
Lychuk M. I.	Formal and semantic principles of infringement of non-segmented sentences structures	32
Martynova H. I.	Verb forms with -ся postfix in the MidUpperDnieper patois	38
Amelina S.M., Shinkaruk V.D.	Role of Latin in future philologists’ training	45
Shytyk L. V.	Functional analogues of conjunctions: status, typology	54
Yasakova N. Y.	Morphological category of person in the light of interaction between parts of speech	67
Grabovska I. V.	The basic approaches to the study of metacommunication in linguistics	74
Kovtiukh S. L.	Connected forms of the plural genetive case as new grammemas of nouns inflection paradigms	79
Kolibaba L. M.	Actualizational grammatical forms of verbs in the Ukrainian literary language of the beginning of XXI century	87
Pasternak T. A.	Multifunctionality as a pragmatic characteristic of epideictic discourse	98
Pozdran Yu. V., Franchuk N. L.	The odourative vocabulary in novel of Luko Dashvar «Initiation»: semantic-pragmatic aspect	103
Pryschepa O. P., Plechko A. A., Svysiuk O. V.	The verbalization peculiarities of the concept Ukraine in the mentality of modern ukrainian youth	109
Prokofiev G. L.	Irony and proposition: regularities of interaction	116
Khaliman O. V.	The peculiarities of aspect imperative forms oppositions for the expression of axiological meanings	124
Horobets A. V.	Lexical-semantic field “Time” in the language of the story of Mikhail Stelmakh “Geese-swans fly”	131
Zaporozhska D. M.	Surzhik and surzhikisms in Ukrainian rock-poetry of the 80s of the twentieth century	140
Horobets' I. V.	Functional peculiarities of the key word repetition in the language of Modern Ukrainian newspapers	148
Boangiu G.	The expressivity of the figurative language in Romanian incantations	155
Babenko O.V., Lysogorya V. A.	Gender approach to cultural linguistics	159
Kachmarchyk S. H., Sulima M. I.	Peculiarities of language means of apologizing in the English and the Ukrainian languages	166
Kozub L. S., Drozdovska O. V.	Linguocultural potential of english fairy tales	170
Kolesnyk M.Yu., Predko O.S.	Features of translation of German agrarian terms into Ukrainian	175
Sydoruk H.I., Petiy A.O.	The problems of translating the realia of English-speaking countries in prose and poetic works	180

TERMINOLOGY STUDIES

Bybyk S.P.	Official-business style: terms subparadyhma of encyclopedia by Ukrainian linguostylistics	185
Vakulyk I. I., Shynkaruk O.V., Bagatskaya O.M.	Semantic field of landscape names and the accompanied plants names	192
Krymets O.M.	Scientific worldview as an integrated model of the world cognition	202
Petrova T.O.	Ukrainian termonografical criticism: from origin to modern times	208
Polischuk A.V., Yakushko K.H.	Specificity of the homonymy of commonly used verbs to the abbreviations of technical terms	217
Yakushko K.H., Polischuk A.V.,	Features of consonance of the general nouns to the abbreviations of technical terms	222
Olkhovska N.S., Halik A.K.	The development of forestry terminology: lexico-semantic aspect	228
Olkhovska N.S., Koltsova O.O.	Lexical features of translations the terminology of fishing and aquaculture	234

SOCIAL STUDIES

Balalaieva O. Yu.	Standard on news presentation for mobile applications	240
Grabovska I. V., Kharchenko Ya. S.	Replies vs. responses in communication and metacommunication	246

ISSUES IN THEORY AND METHOS OF TEACHING FOREIGN LANGUIAGES

Maksymchuk V. S., Sydoruk H. I.	«Immersion» technology when studying foreign languages	252
Babenko O.V., Shevchuk L.Yu.	English language teaching methods through free apps for messaging and smartphone tasks	257

В умовах незалежної України перед дослідниками постали досить нелегкі й відповідальні завдання – повернути українській мові втрачену за роки бездержавности національну самобутність, віками формовані норми, усунути все те, що суперечить її фонетичному та граматичному ладові, продовжити споконвічні традиції в слово – й формотворенні та використанні органічних для неї синтаксичних конструкцій.

Катерина Григорівна Городенська

VIR MAGNI INGENII
(до ювілею професора К. Г. Городенської)

За пройденим не треба сумувати,
Попереду щаслива жде пора,
Хай буде щедрим ювілейне свято,
Здоров'я Вам, любові і добра!

Непомітно спливає час, біжать роки. І кожен рік цеглинкою вкладається в ту будівлю, що зветься Життям. Ювілей – це завжди певний рубіж, коли, вдивляючись у пройдешні роки, оцінюють місце людини в суспільстві, її досягнення.

Знаний в Україні науковець, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України **Городенська Катерина Григорівна** має вагомі й різновекторні напрацювання у галузі категорійної граматики. Уперше в лінгвоукраїністиці розробила теоретичні засади синтаксичної деривації, випрацювала концепцію дериваційного синтаксису, що започаткував новий напрям у синтаксичній науці. Професор К. Г. Городенська застосувала функційно-семантичний підхід до аналізу та систематизації дериваційних морфем, який посприяв виокремленню нової, синтаксично орієнтованої галузі словотвірної морфеміки.

Щоразу відкриваємо все нові риси багатогранної творчої натури Катерини Григорівни Городенської – науковця, мовознавця, педагога, ерудованої співрозмовниці, Берегині українського слова!

Щиро бажаємо й надалі бути Такою, упевнено йти до поставленої Мети, розкриваючи невичерпний потенціал Творця! Ad multos annos! – На довгі роки! Ad gloriam! – На славу!

Сьогодні Катерину Григорівну з ювілеєм вітають і ті, кому пощастило бути знайомим та працювати пліч-о-пліч багато років, і ті, кого доля звела з ювіляркою нещодавно, однак всі об'єднані думкою про те, що такі люди, як Катерина Григорівна, – взірець Мовознавця, Педагога та Друга. Завдяки своїй працелюбності, відповідальності, наполегливості, невичерпній творчій енергії, цілеспрямованості, плідній науковій та педагогічній роботі Катерина Григорівна заслужила авторитет серед колег і друзів. У всіх, хто знає ювілярку, викликає справжнє захоплення її невичерпна життєва енергія та служіння українській мовознавчій науці. Бо, мабуть, полтавський край, де народилась Катерина Григорівна, із його мальовничою природою, просякнутий звитяжною історією, освячений силою Божого слова, обдарував її глибоким патріотизмом, високою духовністю, усвідомленням значення цінностей національної культури і науки.

Різнобічна та багатостороння творчість і життєдіяльність Катерини Григорівни Городенської, знаного українського вченого-мовознавця, привертає увагу чималої когорти науковців. Її енергійності, оптимізму, завзяттю, цілеспрямованості, уважності й відкритості до нового,

оригінального можуть позаздрити молоді колеги. Знання, мудрість, величезний життєвий досвід Катерини Григорівни дають наснагу не тільки аспірантам, докторантам, а й колегам, усім викладачам-мовознавцям України.

Доктор філологічних наук, професор Катерина Григорівна Городенська належить до тих представників академічної науки, чиї теоретичні напрацювання лягають в основу підручників і навчальних посібників для вищих закладів освіти України, слугують матеріалом для нових теоретичних спецкурсів.

Коло наукових зацікавлень Катерини Григорівни Городенської – широке й різнобічне. Ще в далекому 1975 році, переступивши поріг Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Катерина Григорівна зрозуміла своє покликання – служити українській науці. Понад сорок років Національна академія наук України стала не лише науковою лінгвістичною лабораторією, а й рідним домом для ювілярки. Викладачі й студенти філологічних факультетів вивчають її праці зі словотвору, у яких випрацьовано теоретичні засади української дериватології. Катерина Григорівна взяла участь у створенні першого теоретичного курсу «Словотвір сучасної української літературної мови», автор розділу «Словотвір» у двох граматиках («Граматика української мови» (1982) та «Украинская грамматика» (1986)), співавтор монографій «Словотвірна структура слова» (1981) і «Морфеміка української мови» (1987), що внесені до списку основної літератури в лекціях із проблем морфемного членування та словотвірної похідності.

Активно використовують ідеї Катерини Григорівни Городенської й у вивченні морфології сучасної української літературної мови. На цих ідеях ґрунтується підручник «Граматика української мови. Морфологія» (1993), що має гриф Міністерства освіти України, а в 90-х роках ХХ століття освітянська громадськість визнала його підручником нового покоління.

Важливими для лінгвістів є друковані праці з морфології та синтаксису, підготовлені у співавторстві з колегами-науковцями, – «Числівник української мови» (1980) та «Семантико-синтаксична структура речення» (1983). Особливо знаковою і глибинною у вирішенні лінгвістичних проблем є її монографія «Деривація синтаксичних одиниць» (1991), що в ній подано теоретичні засади синтаксичної деривації і захищено як докторську дисертацію.

2004 року професор Городенська Катерина Григорівна разом із Вихованцем Іваном Романовичем запропонували для мовознавців вагому працю – «Теоретична морфологія української мови», що узагальнила напрацювання у галузі граматики за останні 50 років, яку удостоєно премії ім. О. О. Потебні Національної академії наук України. Апробовані теоретичні засади нової академічної граматики української літературної мови стали підґрунтям для створення сучасної знакової мовознавчої праці – «Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія», що побачила світ 2017 року.

З погляду новітніх лінгвістичних підходів Катерина Григорівна Городенська досліджує частини мови, зокрема: прислівник («Синтаксична

сфера компаративних і суперлативних прислівників міри й ступеня», 2006; «Власне-прислівникова й транспозиційна сфера ступеньованих прислівників з первинною якісно-означальною семантикою», 2007), сполучник («Граматичний словник ураїнської мови: Сполучник», 2007; монографія «Сполучники української літературної мови», 2010) та ін. Нині ювілярка активно працює над проблемами функційно-категорійної граматики.

Катерина Григорівна Городенська надає величезну допомогу закладам вищої освіти, готуючи для них наукові кадри: чотирнадцятеро докторів філологічних наук і тридцять один кандидат філологічних наук. Багато її вихованців керують роботою кафедр української мови або філологічних факультетів у провідних університетах України.

І на сьогодні активність наукової діяльності Катерини Григорівни Городенської не знижується: вона координує тематику наукових досліджень кафедр української мови вищих закладів освіти, консультує викладачів, докторантів, аспірантів, читає теоретичні спецкурси для студентів філологічних факультетів, виступає з проблемними доповідями перед науковцями.

Людські й наукові якості будь-якого вченого на освітянській ниві завжди перебувають у тісному взаємозв'язку. Щоб зрозуміти й оцінити наукові якості Катерини Григорівни треба подивитися на зміст її наукових праць, тематику дисертацій її аспірантів, докторантів. І, безумовно, стрижневим словом є «граматика». Її науковим працям, лекціям, публічним виступам завжди властиві глибока думка і практичний досвід, а стиль Катерини Григорівни – вишуканий і бездоганний. Зміст її наукових пошуків тісно пов'язаний із запитами сучасної мовознавчої науки.

Особисте спілкування з Катериною Григорівною завжди зворушує її шляхетністю, глибиною, щирою увагою до співрозмовника, надихає оптимізмом, добротою й теплом, яких нам усім нині так бракує в цьому світі.

Вельмишановна Катерино Григорівно! Несіть гасло мудрості і просвіти, щедро засівайте ниву української мовознавчої науки. Нехай ніколи не міліє потужне джерело Вашої енергії, а всі найкращі надбання розуму і таланту будуть на добро людям, на славу вітчизняній науці.

Бажаємо Вам ще багато літ життя, співпраці із закладами вищої освіти України. Хай Вас підтримують та надихають рідні люди, розуміють та допомагають колеги, хай оминають негаразди та непорозуміння. Хай доля збагачує Вас життєвою мудрістю та оптимізмом, енергією та натхненням, радістю сьогодення та вірою в майбутнє. Нехай множаться для Вас гаразди, повниться радістю душа, збуваються всі Ваші мрії та надії.

Хай здоров'я, радість і достаток сиплються немов вишневий цвіт! Хай малює доля з буднів свято і дарує Вам багато літ! Многая і благая літ Вам, Катерино Григорівно!

Ab imo pectore

Василь Дмитрович ШИНКАРУК, доктор філологічних наук, професор, декан гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України.

МОВОЗНАВСТВО. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'367.32

ДИСКУРСИВНІ ВИСЛОВЛЕННЯ З АКТУАЛІЗОВАНИМ ПРЕПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ

В.Д. ШИНКАРУК, доктор філологічних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: vashyn2010@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9081-2667

Анотація. *У статті розглянуто питання синтаксису зв'язного мовлення; проаналізовано дискурсивні висловлення, що кваліфіковано як одиницю тексту, в якій відбувається комунікативна реалізація граматичного речення. В основу виділення дискурсивного висловлення в окрему комунікативну одиницю покладено кореферентність (комунікативно-функціональну еквівалентність) з граматичним реченням. Детально досліджено дискурсивні висловлення з актуалізованим препозитивним питальним компонентом і співвіднесеність їх з граматичним формально-елементарним (простим) реченням.*

Ключові слова: *синтаксис зв'язного мовлення, дискурс, текст, дискурсивне висловлення, кореферентність, просте речення, питальний компонент*

Актуальність дослідження. Довгий час найвищою одиницею мови і мовлення вважалося речення. Однак такий підхід не забезпечував ні теоретичного вивчення процесу мовного спілкування, ні виконання практичних завдань підвищення культури мовлення. В останні десятиріччя увагу лінгвістів привертає зв'язне мовлення, механізм виникнення синтаксичних одиниць як у сфері мови, так і у сфері живого спілкування, а також характер взаємодії і динаміки обох сфер.

Чимало мовознавців досліджують синтаксичні одиниці з точки зору знакової теорії мови. Ця спроба цікава і перспективна, але вона вимагає подальших уточнень. Зокрема, слід було б чіткіше визначити взаємозв'язок речення і висловлення. Питання про природу речення належить до однієї з найбільш дискусійних проблем синтаксису. Тому речення, посідаючи центральне місце в синтаксичній системі, не має й дотепер загальноприйнятого витлумачення.

Трактування дискурсивного висловлення як одного з варіантів комунікативної реалізації граматичного речення дало змогу по-новому висвітлити цілий ряд проблем синтаксису [15, 16, 17].

Стан дослідження. Поглиблений аналіз формально-граматичної і семантичної природи синтаксичних одиниць, що досліджувався в українському мовознавстві В. М. Русанівським, І. Р. Вихованцем, К. Г. Городенською, Н.В. Гуйванюк, С.Я. Єрмоленко, В.Д. Шинкаруком та ін. з урахуванням функціонально-комунікативних характеристик мовних засобів, а також референційно-денотативна концепція семантики речення, представлена у працях Т. П. Ломтєва, В. Г. Гака, О. В. Падучевої, Н. Д. Арутюнової, В.І. Кононенка та ін., поставили на часі потребу по-новому висвітлити і проблему текстових об'єднань речень – дискурсивних висловлень.

І.Р. Вихованець слушно зазначає, що "опис мовних зразків синтаксичних одиниць у їх системних взаємозв'язках становить першорядне завдання синтаксису. Всебічне обгрунтування функціональних особливостей синтаксичних одиниць у мовному плані засвідчує зрілість синтаксичної теорії і її спрямованість на пояснення найскладніших

© В.Д. Шинкарук, 2018

синтаксичних явищ. Високий рівень абстрагування мовної сфери не ігнорує показників сфери мовлення, а навпаки, уможливлює глибоке пояснення всіх мовленнєвих модифікацій синтаксичних одиниць" (підкреслення наше – В.Ш.) [4, с. 20]. Відоме положення про двоплановість означування мовних одиниць рівня речення розкривається, з одного боку, у співвіднесеності таких одиниць з певною ситуацією, а з іншого – в їх інтерпретації в межах конкретного дискурсу [13, с. 13-21].

Метою статті є дослідити і виокремити особливості дискурсивних висловлень з актуалізованою сегментованою препозицією питального компонента та їх кореферентність з граматичним формально-елементарним (простим) реченням.

Виклад основного матеріалу. О. С. Мельничук вважає, що речення слід вивчати в особливій мовознавчій науці, яка тільки створюється. Для цієї науки він дає тлумачення речення, визначаючи його як "основну знакову одиницю мовлення, яка формується з мовних знаків нижчого порядку – лексичних, фразеологічних і синтаксичних – і відзначається внутрішньою цілісністю і зовнішньою автономністю, виступаючи поза контекстом у ролі закінченого відрізка мовлення і виділяючись у контексті на єдиному рівні членування" [12, с. 14]. Традиційно розуміють речення як синтаксичну побудову "від крапки до крапки"[11, с. 36]. Висловлення визначають на тлі поняття речення. "Висловлення – це одиниця мовленнєвого спілкування, залежно від різних теоретичних підходів відмінність висловлення від речення учені вбачають в обсязі цих одиниць, у формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному і функціональному планах" [3, с. 154]. Комунікативні особливості речення виявляються в мовленнєвій ситуації, в тексті. "Речення, яке розглядається з його комунікативної сторони, прийнято називати висловленням" [9, с.30]. Комунікативна організація речення пов'язана з його актуальним членуванням. Цей актуальний, комунікативний аспект стосується темо-ремних відношень у висловленні. Отже, за перетворення речення (абстрактної мовної одиниці, реченнєвої схеми) у висловлення (мовленнєву одиницю) великої ваги набуває смислове членування, істотне для певної ситуації, для відповідного комунікативного завдання.

У зв'язку з розрізненням аспектів синтаксису лінгвісти переважно не акцентують увагу на специфіці висловлення, а інтерпретують його як комунікативний аспект самої структури речення. Тому помітна тенденція не протиставляти речення висловленню. Лінгвістику тексту зараз насамперед цікавлять лінгвістичні ознаки зв'язку двох чи кількох речень (висловлювань) між собою [10, с. 19]. Текст нерідко й визначають як сукупність речень, продукт інтеграції речень [13, с. 321]. Науковці наголошують на необхідності опису тексту у зв'язку з типологією речення – одиницею попереднього рівня [5, 6, 7]. Зазначають, що речення, являючи собою діалектично-двоїсту одиницю, є вищою одиницею структури мови і нижчою (вихідною) одиницею структури мовлення, отже, і тексту [11, с. 24].

У мові художніх творів і публіцистиці, дуже поширені синтаксичні конструкції, що являють собою розчленовані на дві або більше частини речення. Ці частини оформлено в тексті як окремі речення, тобто "від крапки до крапки", за смислом і граматично тісно зв'язані одна з одною і легко можуть бути об'єднані в одну комунікативну одиницю – просте чи складне речення.

Введення в науковий обіг поняття дискурсивного висловлення розв'язує цю проблему. Дискурсивне висловлення – цілісна комунікативна одиниця зв'язного мовлення (тексту), що становить поєднання кількох речень чи їх частин і має чітко окреслені параметри [14, с. 3].

Дискурсивні висловлення у зв'язному мовленні є синтаксичними одиницями вищого порядку, ніж формально-елементарне (просте) речення. Це сегментовані висловлення з актуалізованими компонентами, пунктуаційно відділеними від іншої базової частини висловлення. Їх актуалізація здійснюється за допомогою інтонації і пунктуаційного знака на письмі, тобто, іншими словами, за допомогою парцеляції й

приєднувального зв'язку. Науковці розглядають парцеляцію передусім як "функціонально значуще відхилення від типового співвідношення між конструктивною й комунікативною організацією речення" [2, с. 162]. В основі парцеляції як синтаксичного процесу взагалі лежить об'єктивна здатність мови "за допомогою членування тексту здійснювати реалізацію комунікативного завдання" [8, с. 111]. Однак синтаксична категорія парцеляції полягає насамперед у виділенні певного відрізка цілісного висловлення в окрему відносно самостійну його частину, яка, однак, не пориває синтаксичного й структурного зв'язку з базовою частиною висловлення. Отже, парцеляція безпосередньо пов'язана зі структурою тексту, з так званим аранжуванням "смислів" чи видозміною функціональної перспективи висловлення.

Актуалізацію приєднувального зв'язку спостерігаємо і в межах структури граматичних речень, зокрема, за умови, коли потрібно розгорнути думку, уточнити, пояснити, висловити своє ставлення до сказаного, дати оцінку тощо. У дискурсивних висловленнях приєднувальний зв'язок використовується насамперед при парцеляції кінцевих компонентів, що містять доповнення до основного повідомлення після його висловлення. За цієї умови особливо посилюється інформативна значущість приєднувальних компонентів.

Через приєднування як особливий тип актуалізованого семантико-синтаксичного зв'язку, а також через співвідносність сегментованих висловлень з граматичними реченнями можна вважати дискурсивне висловлення окремою синтаксичною одиницею. Дискурсивне висловлення з парцельованим актуалізаційним компонентом – це складна семантична, структурна й інтонаційна єдність з актуалізаційною паузою для виділення особливо важливих в інформаційному плані компонентів, кореферентне з цілісною одиницею – простим реченням - висловленням.

Основними засобами вираження актуального членування висловлення, як і актуалізації окремих компонентів, є, як відомо, порядок слів та інтонація.

Парцельовані компоненти простого речення в основному поєднуються безсполучниковим зв'язком. Наприклад: [Вітер] Розпочав гульню. Зразу легким танцем... (О. Кобилянська) // [Вітер] Розпочав гульню зразу легким танцем...; Крейсер? Звідки він взявся? (О. Гончар) // Звідки крейсер взявся? Але тут таки мусить бути чистота! В усьому. (О. Гончар) // Але тут таки мусить бути в усьому чистота!; Я тобі радіограми посилатиму. Часто. (О. Гончар) // Я тобі посилатиму часто радіограми.

Загальна сутність дискурсивного висловлення полягає в тому, що воно поділене на дві (чи іноді більше) взаємопов'язані і водночас структурно й функціонально розмежовані частини з метою виразнішого, переважно експресивного їх звучання. Першим компонентом дискурсивного висловлення виступає тема. Це вихідний змістовий пункт висловлювання, Те, що дається на початковому етапі формулювання розгорнутої думки і вимагає конкретизації в ремі. Наприклад, у дискурсивному висловленні з двох компонентів : Там Василь. Сидить в лісі під старим дубом (О. Кобилянська) виділяється два сегменти: Там Василь – тема (у центрі – підмет, суб'єкт); Сидить в лісі під старим дубом – рема (у центрі – присудок, предикат).

Тему і рему в українському мовознавстві аналізує І. Р. Вихованець: "Тема – вихідна частина висловлення, основа висловлення, дане, відоме, зумовлене попереднім контекстом. Рема – головний зміст повідомлення, комунікативний центр висловлення, його ядро, нове, тобто те, що повідомляють про тему (вихідну) частину висловлення [3, с. 148].

Дискурсивне висловлення, кореферентне з простим граматичним реченням, може мати препозитивний або постпозитивний сегментований актуалізований компонент.

Актуальне членування відповідає комунікативному завданню, тобто орієнтоване на актуальну (важливу в даний момент) інформацію, яка становить сутність відповідної комунікації і задля повідомлення ***її*** (інформації) ця комунікація має відбутися. Отже, актуальне членування стосується лише мовлення і відбиває природу

мовленнєвих актів, які в усному мовленні вирізняються інтонацією завершення, а в писемному мовленні – крапкою, знаком питання або знаком оклику.

Різновидом дискурсивного висловлення є також висловлення з початковим парцельованим компонентом питальних конструкцій. Ці висловлення містять запитання, що спонукає співрозмовника до відповіді, їх комунікативне завдання полягає не в передаванні інформації, а в спонуканні до отримання потрібної інформації.

Питальним компонентом можуть бути як головні, так і поширюючі члени речення. Наприклад:

а) підмети: Син? Як він міг знайти її? (І. Чендей) //Як син міг знайти її?; Кучма? // У тієї гладкої пані на голові? (О. Пчілка) // У тієї гладкої пані кучма на голові?

б) присудки: Змовчав? Як він міг? (Р. Іваничук) // Як він міг змовчати?; Буде чекати? Чому тебе? (Б. Харчук) // Чому тебе буде чекати?

в) прислівні поширювачі об'єктного типу: Дітей? Забрав з собою? (А. Головко) // Забрав дітей з собою?; Корову? Продав Василині? (Л.Мартович) // Продав корову Василині?; Гідність? Яка орда нам притоптала? (З преси) // Яка орда нам гідність притоптала?

г) обставинні поширювачі часу: [Чабан насторожився]. До завтра ? Чому до завтра? (О. Гончар) // [Чабан насторожився] До завтра, чому до завтра?; Ну, а тепер? За що ти губиш людей? (М. Коцюбинський) // Ну, а тепер за що ти губиш людей?

д) обставинні поширювачі місця: До гробу? Якого гробу? (М. Коцюбинський) // До якого гробу?

е) прислівні поширювачі означального типу: Батьківський? [Наказ] Не міг забути він? (З преси) // Не міг він забути батьківський наказ?

Не кожне питальне слово-речення може бути частиною дискурсивного висловлення, напр.: Уже? Так близько? (М. Коцюбинський). Як бачимо питальне слово-речення не може бути частиною дискурсивного висловлення, тому що не кореферентне з граматичним питальним реченням.

Для членування висловлення на тему і рему не характерна така стабільність, як для виділення морфологізованих членів речення. Актуальне членування часто допускає варіації. Чітко розмежовується тема й рема в питаннях-відповідях діалогу. За типом питання й передбачуваної відповіді питальні висловлення поділяються на загальнопитальні і частковопитальні. Загальнопитальні орієнтовані або на ствердну, або на заперечну відповідь чи на інші модифікації цих відповідей. Частковопитальні ж висловлення спрямовані на отримання якоїсь нової часткової інформації. У загальнопитальних висловленнях питальність виражають частки або інтонація, а у частковопитальних – питальні займенникові слова, пор.: Ну, а тепер? За що ти губиш людей? (М.Коцюбинський) // За що ти губиш тепер людей? Як бачимо, актуалізований обставинний поширювач часу, що стоїть в препозиції, посилюється вигуком.

Актуалізовані препозитивні питальні компоненти у дискурсивних висловленнях можуть мати різний ступінь емоційного забарвлення. Одні висловлення вимовляються із звичайною питальною інтонацією, інші – з підсиленою. Питальні дискурсивні висловлення, що вимовляються із звичайною інтонацією, є емоційно нейтральними. Емоційно ж забарвлені питальні висловлення, які вимовляються з підсиленою, напруженою інтонацією, є емоційно забарвленими.

Особливий різновид у мові художніх творів становлять дискурсивні висловлення, які на своєму початку оформлені питальними частками, займенниками чи прислівниками:

а) питальними частками *чи, хіба* (з відтінком непевності), *невже* (з відтінком здивування) тощо, напр.: Невже наступ? Завтра? (О. Гончар) // Невже наступ завтра?; Хіба помер? Опанас? (Л. Мартович) // Хіба Опанас помер?;

б) питальними займенниками *хто? що? який? чий? котрий? скільки?,* напр.: Хто

се там? Сидить сумно над водою (В. Стафаник) // Хто се там сидить сумно над водою?;

в) питальними прислівниками *де? коли? куди? звідки?,* напр.: Звідки йдеш? З колачами (Л. Мартович) // Звідки йдеш з колачами?; Коли прийдут? На весілля Йвана (Л. Мартович) // Коли прийдут на весілля Йвана?

Дискурсивні висловлення оформляє питальна інтонація, досить різноманітна за своїм звучанням. Підвищення тону припадає на актуалізований компонент, що містить у собі зміст питання. Якщо таке слово стоїть на початку дискурсивного висловлення, то голос поступово спадає, хоч ніколи не досягає спаду, рівного граматичному розповідному реченню.

Окремим різновидом дискурсивнних висловлень з актуалізованою сегментованою препозицією питального компонента є висловлення-перепитування, властиві усному мовленню; вони починаються повторюваним питальним займенником або прислівником: *хто-хто, що-що, як- як, коли-коли* та ін., напр.: Куди-куди перейти? Завтра опівночі (Л. Мартович) // Куди-куди перейти завтра опівночі?; Як-як здохла? Телицяківна? (Л. Мартович) // Як-як здохла телиця ківна?; Де-де живе? Вдова Степана Кііцука? (Л. Мартович) //Де-де живе вдова Степана Кіщука?

Комунікативне завдання дискурсивних висловлень з сегментованим питальним компонентом полягає не в передаванні інформації, як у розповідних висловленнях, а в спонуканні до отримання потрібної інформації.

Висновки.

Існування дискурсивних висловлень в мові художніїх творів та публіцистиці засвідчує високий рівень розвинутості синтаксису української мови. Це зумовлено тим, що саме сфері синтаксису спеціально належать ті мовні одиниці, які безпосередньо призначені для спілкування людей і безпосередньо співвідносять повідомлюване з реальною дійсністю.

Для актуалізації питального компонента в дискурсивних висловленнях використовують такі засоби: питальна інтонація, яку виявлено в підвищенні тону на слові, пов’язаному з питанням; порядок слів, який здебільшого полягає в пересуванні пов’язаного з питанням слова на початок висловлення; питальні частки *невже, хіба, чи* та ін.; питальні займенникові слова *хто, що, який, чий, котрий, скільки, де,куди, звідки, як, коли, доки, чому, навіщо* і под.

Аналіз дискурсивних висловлень дає змогу глибше пізнати своєрідність системної організації синтаксичних одиниць, з’ясувати особливості граматичної семантики, потенційні функціональні та стилістичні можливості і в плані національної специфіки українського синтаксису.

Список використаних джерел

1. Вихованець, І. Р. Граматика української мови: Синтаксис [Текст] / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 354 с.
2. Вихованець, І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] / І.Р. Вихованець. – К.: Наук, думка, 1992. – 222 с.
3. Волкова, С. С. О синтаксической сущности понятий “единица текста” и “текстуальная связь” [Текст] / С.С. Волкова // Структурная и математическая лингвистика. – К., 1980. - Вып. 8. – С. 24.
4. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць [Текст] / К.Г. Городенська .– К.: Наук. думка, 1991.– 192 с.
5. Городенська К.Г. Симетрія та асиметрія між’ярусних співвідношень [Текст] // К.Г. Городенська // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць: Донецьк, 1998.– Вип.4.– С.11-16.
6. Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова [Текст]./ К.Г. Городенська – К.: Наук. думка, 1981. – 200с.
7. Звегинцев, В. А. О цельнооформленности единиц текста [Текст] / В. А. Звегинцев // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – М., 1980, – Т. 39. – Вып. 1. – С. 13-21.

8. Золотова Г. А. Роль ремы в организации и типологии текста [Текст] / Г.А. Золотова // Синтаксис текста. – М., 1979. – С. 113-120.
9. Кадомцева, Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення [Текст] / Л.О. Кадомцева. – К.: Вища школа, 1985. – 227 с.
10. Леонтьев, А. А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникации [Текст] / А.А. Леонтьев // Синтаксис текста. – М.,1979. – С. 321.
11. Реферовская, Б. А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте [Текст] / Б.А. Реферовская. – Л.: Наука, 1989. – С. 12-36.
12. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис [Текст] / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук, думка, 1972. – 515 с.
13. Фивегер, Д. Лингвистика текста в исследованиях учених ГДР [Текст] / Д. Фивегер // Синтаксис текста. – М., 1979. – С. 321.
14. Шинкарук, В.Д. Нарис із синтаксису зв'язного мовлення (теоретичний спецкурс для університетів) [Текст] / В.Д.Шинкарук. – Чернівці: "Рідна мова", 1997. – 152 с.
15. Шинкарук, В.Д. Дискурсивні висловлення в сучасній українській мові [Текст] / В.Д.Шинкарук // "Мовознавство". – К., 1996. – №6. – С.56-61.
16. Шинкарук, В.Д. Комунікативно-функціональна співвіднесеність синтаксичних одиниць у тексті [Текст]/ В.Д.Шинкарук // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 13. Слов'янська філологія. – Чернівці: ЧДУ, 1997. –С.144-152.
17. Шинкарук, В. Д. Особливості дискурсивних висловлень з недиференційованим однобічним відношенням частин [Текст] / В.Д.Шинкарук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць. – Вінниця: ТОВ «фірма «Планер», 2017.– Вип. 24. – С.203-212.

References

1. Vykhovanets, I. R. (1993) Hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys [Grammar of Ukrainian]. Kyiv. Lybid, 354.
2. Vykhovanets, I. R. (1992) Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy [Essays on the Functional Syntax of the Ukrainian Language] Kyiv: Nauk, dumka, 222.
3. Volkova, S. S. (1980) O sintaksicheskoy suschnosti ponyatiy "edinitsa teksta" i "tekstualnaya svyaz" Strukturnaya i matematicheskaya lingvistika [On the syntactic essence of the notions "unit of text" and "textual connection".Structural and mathematical linguistics].Kyiv, Issue . 8, 24.
4. Horodenska, K.H.(1991) Deryvatsiia syntaksychnykh odynyts [Derivation of syntactic units]. Kyiv.: Nauk. dumka,192 .
5. Horodenska, K.H. (1998) Symetriia ta asymetriia mizhiarusnykh spivvidnoshen [Symmetry and asymmetry of inter-system relations] Linguistic studios: Proceedings. Donetsk, Volume.4, 11-16.
6. Horodenska, K.H., Kravchenko, M.V. (1981) Slovotvirna struktura slova [Word-forming structure of the word]. Kyiv.: Nauk. dumka, 200s.
7. Zvegintsev, V. A. (1980) O tselnooformlennosti edinits teksta. Izv. AN SSSR. Ser. lit. i yaz.[On the whole-unit text units], "Izv. AN SSSR. Ser. lit. and яз. Moscow, T. 39. - Issue. 1, 13-21.
8. Zolotova, G. A. (1979) Rol remyi v organizatsii i tipologii teksta. Sintaksis teksta. [The role of the rema in the organization and typology of the text. Syntax of the text].Moscow, 113-120.
9. Kadomtseva, L. O. (1985) Ukrainska mova: Syntaksys prostoho rechennia[The Ukrainian language: Syntax of a simple sentence].Kyiv.: Vyshcha shkola, 227
10. Leontev, A. A. (1979) Vyiskazyivanie kak predmet lingvistiki, psiholingvistiki i teorii kommunikatsii.Sintaksis teksta[Speech as a subject of linguistics, psycholinguistics and communication theory]. Moscow, 321.

11. Referovskaya, B. A. (1989) Kommunikativnaya struktura teksta v leksiko-grammaticheskom aspekte [Communicative text structure in the lexical-grammatical aspect].Leningrad: Nauka, 12-36.
12. Suchasna ukrainska literaturna mova: Syntaksys / Za red. I. K. Bilodida.(1972) Kyiv: Nauk, dumka, 515.
13. Fiveger, D. (1979) Lingvistika teksta v issledovaniyah uchenih GDR .Sintaksis teksta [Linguistics of the text in the studies of the students of the GDR. Syntax of the text]. Moscow, 321.
14. Shynkaruk, V.D. (1997) Narys iz syntaksysu zviaznoho movlennia (teoretychnyi spetskurs dlia universytetiv) [Essay on coherent speech syntax (theoretical special course for universities)].Chernivtsi: “Ridna mova”, 152.
15. Shynkaruk, V.D. (1996) Dyskursyvni vyslovlennia v suchasnii ukrainskii movi. “Movoznavstvo” [Discursive Expressions in Modern Ukrainian Language].Kyiv, №6, 56-61.
16. Shynkaruk, V.D. (1997) Komunikatyvno-funktsionalna spivvidnesenist syntaksychnykh odynyts u teksti [Communicative-functional correlation of syntactic units in the text].Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. – Vyp. 13. Slovianska filolohiia. Chernivtsi: ChDU, 144-152.
17. Shynkaruk, V. D. (2017) Osoblyvosti dyskursyvnykh vyslovlen z nedyferentsiiovanym odnobichnym vidnoshenniam chastyn [Features of discursive statements with undifferentiated one-sided ratio of parts] Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Filolohiia (movoznavstvo): zbirnyk naukovykh prats. Vinnytsia: TOV «firma «Planer», 2017.– Issue,24, 203-212.

ДИСКУРСИВНЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ С АКТУАЛИЗИРОВАННЫМ ПРЕПОЗИТИВНЫМ КОМПОНЕНТОМ

В. Д. Шинкарук

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы синтаксиса связного текста; анализируются дискурсивные высказывания, которые квалифицируются как единица текста, в которой происходит коммуникативная реализация грамматического предложения. В основу выделения дискурсивного высказывания в отдельную коммуникативнаю единицу положена кореферентность (коммуникативно-фукнкциональная эквивалентность) с грамматическим предложением. Детально исследуются дискурсивные высказывания с актуализированным препозитивным вопросительным компонентом и соотношение их с грамматическим формально-элементарным (простым) предложением.*

Ключевые слова: *синтаксис связной речи, дискурс, текст, дискурсивное высказывание, кореферентность, простое предложение, вопросительный компонент*

DISCOURSE EXPRESSIONS WITH AN ACTUALIZED PREPOSITIVE COMPONENT

V. D. Shinkaruk

Abstract. *For a long time a sentence has been considered the most important unit of a language and speech. However, this approach did not provide any theoretical study of the process of speech communication, nor the implementation of practical tasks to improve the culture of speech. In recent decades, the attention of linguists is increasingly drawn by coherent speech, the mechanism of the emergence of syntactic units both in the field of a language and in the field of live communication, as well as the nature of the interaction and dynamics of both fields*

The purpose *of the article is to research and highlight the features of discursive statements of the actualized segmented preposition of the questioning component and their correlation of a grammatical formal elementary (simple) sentence.*

The existence of discursive statements testifies to the high level of development of the syntax of the Ukrainian language. This is due to the fact that the sphere of syntax specifically includes those linguistic units that are directly intended to communicate with people and directly correlate with the separation of reality.

In order to actualize the questioning component in discursive statements the following means are used: questioning intonation, which manifests itself in raising the tone on the word related to the question; the order of words, which mostly consists in moving the word related to the beginning of the statement; question particles are, if not, etc.; interrogative pronouns who, what, who, who, how, where, from, from, how, when, how, why, why.

The analysis of discursive statements enables to understand better the peculiarity of the systematic organization of syntactic units, to find out the features of grammatical semantics, potential functional and stylistic possibilities in terms of the national specificity of the Ukrainian syntax.

Keywords: *coherent speech syntax, discourse, text, discourse statement, correlation, simple sentence, questioning component*

УДК 81’367.7:81’271.12

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «СИНТАКСИЧНА НОРМА» В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

С. В. ХАРЧЕНКО, доктор філологічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: lucynka@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9336-1259[2]

Анотація. *У статті запропоновано скореговане визначення поняття «синтаксична норма». Простежено особливості дефініювання цього поняття в українському мовознавстві, зокрема зауважено, що перші спроби окреслити на наукових засадах поняття «синтаксична норма» датовані 20–30-ми роками ХХ століття, а наступні відбито в науково-довідкових і науково-навчальних джерелах 90-х років ХХ століття. Причиною такої тривалої перервою стали зовнішні чинники розвитку української літературної мови, зокрема мовна політика на теренах колишнього Радянською Союзу щодо національних, крім російської, мов. У структурі синтаксичної норми виокремлено імперативний компонент. Дихотомію експліцитного та імпліцитного потрактовано як особливість синтаксичної норми української літературної мови.*

Ключові слова: *літературна норма, синтаксична норма, літературна мова, українське мовознавство*

Поняття «норма» в сучасних науках, зокрема і в мовознавстві, є одним із фундаментальних, адже воно має універсальний характер. Проблема літературної норми, незважаючи на історичну тяглість, досі актуальна для наукових досліджень у різних гуманітарних царинах.

Вивчення синтаксичної норми має власну традицію і в українському мовознавстві. Їй присвячені праці М. Д. Гладкого, О. Б. Курило, М. Ф. Сулими, О. Н. Синявського, С. С. Смеречинського, І. І. Огієнка, Ю. В. Шевельова, І. Р. Вихованця,

© С. В. Харченко,2018

В. М. Русанівського, М. М. Пилинського, С. Я. Єрмоленко, М. А. Жовтобрюха, К. Г. Городенської, Г. М. Яворської, О. О. Тараненка, В. Д. Шинкарука, Ж. В. Колоїз, І. Я. Завальнюк, Т. А. Коць, І. Д. Фаріон, С. В. Харченко та ін.

Мета розвідки – простежити особливості дефініювання поняття «синтаксична норма» в українському мовознавстві ХХ – початку ХХІ століття та уточнити його обсяг.

Визначення синтаксичної норми є одним із найважливіших визначень у синтаксичній царині, оскільки має й теоретичне, і практичне значення, а також є особливим як для дослідників мови, так і для її користувачів, адже літературна норма зобов'язує: із нею не потрібно погоджуватися – їй належить підпорядковуватися.

Здебільшого синтаксичну норму трактують як норми побудови синтаксичних конструкцій – словосполучень і речень [2, с. 11; 4, с. 139 та ін.]. У такому формулюванні визначення помилковим є те, що викликає заперечення, оскільки визначення подає себе через себе, утворюючи «хибне коло». З іншого боку, терміном *синтаксична конструкція* охоплюють і словосполучення, і речення, і частини речень із граматикалізованою будовою. Дефініювання цього терміна звужене. Інше поширене визначення синтаксичної норми – норма, що регулює правильне поєднання та розміщення слів у словосполученні, реченні, речень у тексті [5, с. 29] – потребує низки додаткових роз'яснень.

У підручниках і навчальних посібниках із культури мови / мовлення, як уже було зазначено, завжди декларують, що дотримання мовних норм становить найголовнішу умову звичайного функціонування мови у писемній та усній її формах, а з-поміж інших норм розрізняють і *граматичні* (морфологічні, синтаксичні), які регламентують правильне творення слів та їх форм, правильну побудову словосполучень і речень. Інколи термін *граматичні норми* не вживають, замінюючи його на два: морфологічні й синтаксичні норми, що, відповідно, роз'єднує й наведену вище дефініцію.

Традицію синонімічно вживати терміни *граматичний* і *синтаксичний* закладено ще в попередні періоди опису української літературної мови як високоорганізованої мови і наукового випрацювання літературної норми.

Перші ж спроби окреслити поняття «синтаксична норма» віднаходимо в працях М. Д. Гладкого [1, с. 48], де він витлумачив синтаксичну (у його термінології – граматичну) норму як зафіксовану в системі української синтакси й вироблену з лінгвістичної традиції української мови.

Наступні спроби дефініювати термін *синтаксична норма* відбито в науково-довідкових і науково-навчальних джерелах кінця 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. Зауважимо, що причиною такої тривалої перервою стали зовнішні чинники розвитку української літературної мови, зокрема мовна політика на теренах колишнього Радянською Союзу щодо національних, крім російської, мов [8, с. 93–112, 166–175].

Про синтаксичні норми (дефініцію, обсяг) ідеться в передмові до «Словника-довідника з культури української мови» (автори – Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. А. Сербенська, З. М. Терлак). Зокрема, зазначено, що одним із різновидів літературної норми як одного із центральних понять культури мови є синтаксична норма (це норми побудови синтаксичних конструкцій – словосполучень і речень). Далі подано види помилок, серед яких, ясна річ, називають синтаксичні, шо виявляють через порушення синтаксичних зв'язків між словами (норм керування й узгодження), неправильне вживання дієприкметникових і дієприслівникових зворотів, неправильна побудова речень з однорідними членами, порушення порядку слів у реченні, порушення порядку розташування частин складного речення, змішування прямої та непрямої мови тощо [2, с. 11–12]. Зрозуміло, що призначення цього видання не передбачає докладного теоретичного аналізу проблеми синтаксичної норми.

Практично в кожному підручникові чи навчальному посібникові з української мови для вишів згадують про синтаксичні норми, однак переважно через поширені помилки. Наприклад, С. В. Шевчук розрізняє, крім інших, і синтаксичні, що їх потрактовує як

«усталені зразки побудови словосполучень, речень» [10, с. 8]. Проте авторка не наводить жодного прикладу на підтвердження цієї тези. Крім того, зазначено, що «в межах норми співіснують мовні варіанти – видозміни тієї самої мовної одиниці, наявні на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, морфологічному чи синтаксичному» [10, с. 8].

У навчальному посібникові «Культура фахового мовлення правника» А. С. Токарська та І. М. Кочан подають таке дефініювання синтаксичної норми: «Синтаксичні норми – це норми, які регламентують вибір правильної синтаксичної конструкції, це своєрідні правила побудови словосполучення, речення, тексту» [7, с. 238]. Це визначення засвідчує те, що автори розширюють межі дії синтаксичної норми від словосполучення до тексту. Хоч в одноосібному навчальному джерелі А. С. Токарська подає, що синтаксичні норми регламентують правильну побудову речень складних і простих без порушення правил логіки [7, с. 6], визначаючи дії синтаксичних норм уже тільки межами реченням (між цими навчальними посібниками минуло тільки два роки).

Констатуючи те, що «до *слабких* синтаксичних норм належать складні випадки керування іменників…» (курсив мій. – С. Х.) [7, с. 238], автори повинні були б подбати про пояснення цього поняття, про його значення для розвитку норми, мови, а також оперувати терміном *сильні синтаксичні норми*.

На переконання З. М. Терлака, «синтаксичні норми регламентують структуру словосполучень і речень і забезпечують найбільш стійкі і традиційні реалізації синтаксичної системи» [6, с. 493]. Запропоноване визначення усуває з об’єктів синтаксичного внормування синтаксичні засоби, синтаксичні зв’язки й синтаксичні відношення.

У російському мовознавстві, що на нього донедавна змушені були зважати україністи і яке вважали за взірцеве, питання внормування й стандартування мови з подальшою кодифікацією на всіх структурних рівнях досить тривалий час було предметом наукових досліджень. Проте праць, присвячених теоретичним питанням синтаксичної норми, немає; переважно це праці практичного спрямування.

Н. Ю. Шведова терміном *граматична норма* окреслювала й поняття синтаксичної норми, витлумачуючи її як «таке утворення і вживання форм і категорій, що його, по-перше, послідовно відтворюють у колективній мовній практиці носіїв літературної мови – у певних умовах обмеження (функційно-стильових) або поза будь-якими обмеженнями – і, по-друге, має тенденцію до живої взаємодії з іншими ланками системи» [9, с. 13]. Науковець акцентує на таких властивостях синтаксичної норми, як створюваність і відтворюваність, а також взаємодії з іншими мовними рівнями. Однак таке тлумачення потребує уточнень. Щодо утворення форм варто наголосити на тому, що під час їх продукування (поверхневий рівень) використовуємо наявні структурні моделі речень, словосполучень (глибинний рівень), а отже, ми їх відтворюємо. Крім того, людина завжди комунікує у визначених кимось умовах (навіть коли йдеться про вільне, ліберальне тощо суспільство, але й таке суспільство живе за певними правилами).

Практичне спрямування має й монографія В. О. Іцковича «Нариси синтаксичної норми», опублікована ще 1982 року. Проте вона не містить дефініції синтаксичної норми, не визначені критерії її виокремлення, не з’ясовано її обсяг та інші питання. Те саме стосується й праці Г. О. Золотової «Про характер норми у синтаксисі». Наприклад, Г. О. Золотова пише: «… специфікою синтаксичного рівня, пов’язаного безпосередньо з процесом мислення і процесом комунікації, зумовлена особлива роль семантики в організації синтаксичних одиниць. Закономірно припустити, що ця загальна особливість синтаксису повинна виявити себе і у сфері синтаксичної норми» [3, с. 146]. І далі витлумачує практичну реалізацію окремих граматичних форм.

Незважаючи на практичну спрямованість наукових досліджень із питань синтаксичної норми, поза увагою мовознавців перебували й перебувають питання, пов'язані з безпосереднім використанням граматичних мовних ресурсів, адже неспростовним є факт соціально-мовної взаємодії. І теорія синтаксичної норми повинна охопити низку важливих положень, що сформували б своєрідний припис для мовців, який би якщо і не давав би готові алгоритми використання мовних конструкцій, то принаймні допомагав обрати оптимальний.

З одного боку, ми говоримо про те, що нормативними є ті елементи мови й висловлення, що вживають свідомо, з відчуттям їх семантичного та стилістичного значення (цінності), які узгоджуються з мовною традицією, семантичними й граматичними правилами української мови, а також зі спостереженими тенденціями її розвитку. Таку норму називають взірцевою. Зрештою, вона й формує літературну мову, що її приймає та використовує переважна частина освічених українців. Але постає й інше питання: ці визнавані мовні елементи є питомими або відповідними мовній системі, чи вони адепти, нав'язані русифікаторською мовно-культурною політикою колишнього Радянського Союзу, і як правильно розпізнати. З іншого ж боку, мову як знаряддя комунікації використовують і в офіційних, і в неофіційних комунікативних контактах. Набір (сукупність) висловів, їх форм і зв'язків, характерних для тих типів контактів, що в них мову трактують як цінність споживача, а конкретно як знаряддя (переказ інформації, умовляння тощо) спілкування, має свої риси. Ідеться про групу мовних засобів, які вживають у вільних контактах, насамперед у всіх неофіційних і ситуативно зумовлених. Тут говоримо про субнорму розмовну (неофіційну) загальну, субнорму розмовну (неофіційну) регіональну, або діалектну, субнорму професійну. Зрештою, такий розділ мовознавства, як діалектологія, визначаючи особливості граматичних форм і синтаксичних конструкцій діалектів, використовує термін *діалектна норма* (хоч і не послідовно), а стилістика – *стилістична норма*. У зарубіжному мовознавстві поділяють норму на офіційну та розмовну

Отже, спираючись на конструктивні міркування деяких своїх попередників і на власні спостереження ***синтаксичну норму*** витлумачуємо як сформований історично лінвокультурологічний феномен та основа літературної мови, що становить сукупність системно-граматичних, функційно-стильових синтаксичних одиниць (елементів) мовної системи, які в певний період (проміжок часу) апробовані та визнані суспільством (здебільшого всім суспільством і насамперед його освіченою частиною) за взірцеві, коректні або щонайменше можливі [8, с. 147].

У структурі синтаксичної норми, як і в іншій субнормі прескриптивної літературної норми, виокремлюємо імперативний компонент, тобто теоретично встановленої синтаксичної норми потрібно дотримуватися. Цей компонент формує, реалізує, забезпечує стабілізаційно-охоронну функцію літературної норми. Інша особливість синтаксичної норми полягає в тому, що її створює дихотомія експліцитного й імпліцитного. Експліцитність синтаксичної норми відбито в правилах, кодифікаційних джерелах (зокрема правила узгодження, керування, синтаксичні засоби поєднання частин складного речення), імпліцитність – у відсутності таких правил, зокрема, для синтаксичних відношень, що інколи йменують як мовне чуття, мовна підсвідомість.

Отже, синтаксична норма – механізм регулювання й граматичної системи літературної мови загалом, і «поведінки» елементів цієї системи. Вона формує уявлення про те, що правильне, нормативне в конкретній комунікативній ситуації стає основою пресупозицій комунікаторів, мовних очікувань від співрозмовника та мірилом оцінювання й протиставлення «нормативне – девіантне – можливе – діалектне».

Список використаних джерел

1. Гладкий, М. Наша газетна мова [Текст] / М.Гладкий. – Харків; Київ : Держ. вид-во України, 1930. – 175 с.

2. Гринчишин, Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. Словник-довідник з культури української мови. [Текст] / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська О., З. Терлак . – Львів : Фенікс, 1996. – 368 с.

3. Золотова, Г. А. О характере нормы в синтаксисе // Синтаксис и норма [Текст] / Г. А. Золотова .– Москва : Наука, 1974. – С. 145–175.

4. Літературна норма і мовна практика : монографія [Текст] / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, Т. А. Коць та ін. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин : Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 320 с.

5. Олійник, О. Б., Шинкарук, В. Д., Гребницький, Г. М. Ділове мовлення : навч. посібник [Текст]/ О. Б. Олійник, В. Д. Шинкарук, Г. М. Гребницький . – Київ : Кондор, 2009. – 262 с.

6. Терлак, З. Синтаксичні кальки в аспекті норми [Текст] / З. Терлак // Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна. – 2004. – Випуск 34, ч. ІІ. – С. 498–503.

7. Токарська, А. С., Кочан І.М. Культура фахового мовлення правника : навч. посібник. – Львів : Світ, 2003. – 321 с.

8. Харченко, С. Синтаксичні норми української літературної мови ХХ – початку ХХІ ст. : монографія [Текст]. / С.Харченко .//[відп. ред. К. Г. Городенська]. – Київ : Мілеиіум, 2017. – 417 с.

9. Шведова, Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе (словосочетание) [Текст] / Н. Ю. Шведова. – Москва : Просвещение, 1966. – 156 с.

10. Шевчук, С. В. Українське ділове мовлення : підручник [Текст] / С. В. Шевчук – 4-те вид., допов. і перероб. – Київ : Арій, 2007. – 576 с.

References

1. Hladkyi M. (1930) Nasha hazetna mova [Our newspaper language]. – Kharkiv; Kyiv : Derzh. vyd-vo Ukrainy. 175 s.

2. Hrynchyshyn D., Kapeliushnyi A., Serbenska O., Terlak Z. (1996) Slovnyk-dovidnyk z kultury ukrainskoi movy [Dictionary of Ukrainian culture]. Lviv : Feniks. 368 s.

3. Zolotova H. A. (1974) O kharaktere normы v syntaksyse [About the character of the norm in the syntax] // Syntaksys y norma. – Moskva : Nauka, S. 145–175.

4. Literaturna norma i movna praktyka (2013) [Literary norm and language practice]: monohrafiia / S. Ya. Yermolenko, S. P. Bybyk, T. A. Kots ta in. ; za red. S. Ya. Yermolenko. – Nizhyn : Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf», 320 s.

5. Oliinyk O. B., Shynkaruk V. D., Hrebnytskyi H. M. (2009) Dilove movlennia [Business speech]: navch. posibnyk. – Kyiv : Kondor, 262 s.

6. Terlak Z. (2004) Syntaksychni kalky v aspekti normy [Syntactic calques in the aspect of the norm] // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia: Filolohichna. Vypusk 34, ch. II. S. 498–503

7. Tokarska A. S., Kochan I.M. (2003) Kultura fakhovoho movlennia pravnyka [Culture of lawyer's professional speech]: navch. posibnyk. – Lviv : Svit, 321 s

8. Kharchenko S. (2017) Syntaksychni normy ukrainskoi literaturnoi movy XX – pochatku XXI st. [Syntactic norms of the Ukrainian literary language XX - early XXI century.] : monohrafiia / [vidp. red. K. H. Horodenska]. Kyiv : Milenium, 417 s.

9. Shvedova N. Yu. (1966) Aktyvnye protsessы v sovremennom russkom syntaksyse (slovosochetanye) [Syntactic norms of the Ukrainian literary language XX - early XXI century.]. – Moskva : Prosveshchenye, 156 s.

10. Shevchuk S. V. (2007) Ukrainske dilove movlennia [Ukrainian business speech]: pidruchnyk. – 4-te vyd., dopov. i pererob. Kyiv : Arii, 576 s.

ИНСТИТУАЛИЗАЦИЯ ПОНЯТИЯ «СИНТАКСИЧЕСКАЯ НОРМА» В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

С. В. Харченко

Аннотация. *В статье предложено уточненное определение понятия «синтаксическая норма». Прослежены особенности дефинирования этого понятия в украинском языкознании, в частности, отмечено, что первые попытки определить на научных принципах понятие «синтаксическая норма» датированы 20-30-ми годами XX века, а следующие отражены в научно-справочных и научно-учебных источниках 90-х годов XX века. Причиной такого длительного перерыва стали внешние факторы развития украинского литературного языка, в частности, языковая политика на территории бывшего Советского Союза в отношении национальных, кроме русского, языков. В структуре синтаксической нормы выделены императивный компонент. Дихотомию эксплицитного и имплицитного истолковано как особенность синтаксической нормы украинского литературного языка.*

Ключевые слова: *литературная норма, синтаксическая норма, литературный язык, украинское языкознание*

INSTITUTIONALIZATION OF CONCEPT “SYNTACTIC NORM” IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

S. V. Kharchenko

Abstract. The notion of "norm" in modern sciences, in particular in linguistics, is one of the fundamental ones, because it has a universal character. The problem of the literary norm, despite the historical continuity, is still relevant to scientific research in various humanitarian realms.

The ***purpose*** of this article is to trace the peculiarities of definition of the concept of “syntactic norm” in the Ukrainian linguistics of the XX - the beginning of the XXI century and to clarify its scope.

The definition of a syntactic norm is one of the most important definitions in the syntactic sphere, since it has both theoretical and practical significance.

There are three basic research ***methods***: supervision-based linguistic description, arrangement of language facts and phenomena, systemic analysis.

Result: The first attempts to outline the concept of “syntactic norm” are found in the academic papers by M. D. Gladky, where he interpreted the syntactic (in his terminology - grammatical) norm as it is in the system of Ukrainian syntax and in the linguistic tradition of the Ukrainian language.

The following attempts to define the term “syntactic norm” are reflected in the papers of the late 90's of the twentieth century. - beginning of the XXI century. It should be noted that the reason for such a long break was the external factors of the development of the Ukrainian literary language, in particular the language policy in the former Soviet Union regarding national languages.

Definition for the syntactic norm is given in the preface to the Dictionary of Reference for the Culture of the Ukrainian Language (authors - D. G. Grinchishin, A. O. Kapelyushnij, O. A. Serbens'ka, Z. M. Terlak). In particular, it is noted that one of the varieties of the literary norm as one of the central concepts of the culture of a language is the syntactic norm (these are the rules for formation of syntactic units –phrases and sentences).

Consequently, the syntactic norm is interpreted as the historically linguocultural phenomenon and the basis of the literary language, which is a set of systematic grammatical, functionally-styled syntactic units (elements) of the linguistic system that have been tested and acknowledged by society for a certain period.

***Conclusions*:** Thus, the syntactic norm is the mechanism of regulation and the grammatical system of a literary language in general, and the “behavior” of elements of this system. It forms the notion about what is correct, normative in a concrete communicative situation. It becomes the basis for the interlocuters’ presupposition, linguistic expectations from the interlocutor and the measure of evaluation and opposition “normative – deviant – possible – dialectal”.
Keywords: *literary norm, syntactic norm, literary language, Ukrainian linguistics.*

УДК 811(=161.2)(045)

МОВА ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Л. Є. АЗАРОВА, доктор філологічних наук, професор,
Вінницький національний технічний університет
E-mail: azarova.larusa@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2631-8151[3]

Анотація. *У статті висвітлено роль мови як джерела духовного життя народу, визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації. Проаналізовано причини й наслідки двомовності в Україні. З’ясовано, що двомовність на державному рівні є руйнівним процесом для країни. Доведено, що єдине консолідоване суспільство може витворюватися лише на ґрунті спільної духовності й мови, позаяк саме вона є тим визначальним чинником, який характеризує самототожність нації. Визначено, що мова забезпечує кореляцію взаємостосунків у міжсуспільному та міждержавному просторі. Установлено, що Україна має цілеспрямовано й послідовно проводити в життя вже обрану нею мовну політику з її пріоритетним напрямом – виконанням 10-ї статті Конституції, адже нація тільки тоді може бути повністю функціональною, якщо мова виконує всі належні їй функції. Підтверджено, що мовна політика визначає курс держави на зовнішньополітичній арені, формує концепт самоусвідомлення народу себе як нації. Окреслено перспективи розвитку та функціонування української мови в Україні.*
Ключові слова: *мовна ситуація, генетичний код, державна мова, феномен нації, мовна політика, двомовність, визначальний чинник ідентичності нації*

Мова є стрижневим елементом на кожному з етапів виникнення та розвитку держави. Становлення народу тісно пов’язане з формуванням його мови. Жодне суспільство, на якому б рівні воно не було, не може існувати без мови. Це стосується всіх народів, усіх верств і прошарків суспільства й кожної окремої людини. Оскільки мова – явище суспільне, то не лише загибель суспільства призводить до зникнення мови, а й умирання мови спричиняє зникнення нації, яка не вберегла своєї мови. Мовна система обслуговує всі сфери нашого життя, унормовує та структурує парадигму відносин нації загалом і кожного з її представників зокрема. Вона є об’єктом уваги мовознавців з огляду на мовну політику, яку провадить певна країна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальне розуміння поняття мовної ситуації досліджували такі мовознавці як: П. Кононенко, Л. Скуратівський, Г. Шевхова, Л. Масенко, В. Русанівський, О. Мельничук, І. Білодід, О. Тараненко, І. Усаченко, М. Степаненко, О. Ткаченко та ін. Вони розглядали весь комплекс особливостей мови й різних сторін духовної культури нації, мовну політику в історичному аспекті розвитку українського суспільства, мову як ознаку державності, специфіку співвідношення

© Л. Є. Азарова, 2018

компонентів культури з мовою, їх рівнями; перспективи розвитку та функціонування української мови в Україні, яка є свідченням розвитку людства. Над дослідженням мовної політики з питань значення культурних і мовних чинників для збереження національної ідентифікації працювали О. Ткаченко, Л. Ковач, В. Отрешко, І. Ісаченко. Шляхи удосконалення державної мовної політики розглядала Г. Євсеєва. Білінгвальну комунікативність як лінгвоекологічну проблему досліджували О. Бондар, В. Іванишина, Ю. Коваліва, Ю. Римаренко, Г. Ковальчук та багато інших дослідників. Серед важливих праць, у яких висвітлено загальне розуміння поняття мови і мовної ситуації, виокремлюємо монографії та статті Ю . Шевельова, Дж. Фішмана, У. Вайнрайха. У своїй праці «Мовні контакти» У . Вайнрайх розглядає практику паралельного користування мовами і називає це двомовністю, наводить її ознаки і подає різні класифікації білінгвізму. Над дослідженням проблем мовної політики в Україні працювали: С. Здіорук, В. Нагорний, С. Гнатюк та ін. Водночас на сьогодні ще не створено довершених універсальних теорій, які можна було б покласти в основу розгляду співвідносності мови до феномену, генетичного коду, визначального чинника ідентичності української нації. Розглянута проблема належить до царини найскладніших, досі ще мало висвітлених. Тому це дослідження є конче **актуальним** і необхідним.

Метою цієї розвідки є спроба показати мову як визначальний чинник і головну ознаку ідентичності української нації з її проблемами й перспективами розвитку; розглянути причини й наслідки двомовності в Україні. Для досягнення цієї мети розв’язано такі **завдання**:

– висвітлено роль мови як джерела духовного життя народу;

– проаналізовано причини й наслідки двомовності в Україні;

– окреслено перспективи розвитку та функціонування української мови.

Основними методами дослідження є метод лінгвістичного опису з прийомами спостереження, систематизації мовних фактів і явищ та метод комплексного аналізу.

Історія української мови містить багато трагічних сторінок. Упродовж багатьох віків, починаючи ще з часів навал напівдиких племен, українські землі перебували під майже постійним контролем загарбників та поневолювачів, які знищували школи, храми, друкарні, переслідували патріотів, цвіт інтелігенції. Так на початку XVIII ст. указом Петра І було заборонено друкувати українською мовою релігійну літературу. Він ліквідував Київську і Чернігівську друкарні, заборонив саму назву «Україна», замінивши її на «Малоросія». Знищення Запорозької Січі та козацтва, запровадження російських шкіл за царювання Катерини ІІ спричинилося до того, що волелюбний народ було перетворено на безсловесне, пригнічене, темне населення [6, с. 8]. Таємний циркуляр міністра внутрішніх справ Росії П. Валуєва (1863 р.) заборонив друкування українською мовою шкільних і релігійних видань. Українською мовою дозволялося друкувати лише художні твори селянської тематики і тільки з дозволу жорсткої цензури. Статус української мови в цьому документі визначався такими словами: «ніякої особливої малоросійської мови не було, немає і бути не може». Емський указ 1876 р. (був підписаний Олександром ІІ у м. Емсі) заборонив повністю друкувати та ввозити з-за кордону оригінальні твори українською мовою, писати нею тексти для музичних творів, ставити вистави із суто українським репертуаром; не дозволялося співати українських пісень, розмовляти рідною мовою в навчальних закладах і державних установах. Урядова політика зводилася до того, щоб вилучити українську тематику з культурних жанрів. У 70 – 80-ті роки, після Великої Вітчизняної війни, прокотилися по країні хвилі жорстких репресій. Звинувачено в націоналізмі сотні вчених, кращих представників творчої інтелігенції загнано до сталінських таборів, які стали жертвами тоталітарного режиму. Було розігнано інститути історії й філософії, масово відкривалися російськомовні дитячі садки, школи, училища; рідну мову витісняли із середніх і вищих навчальних закладів. У державному і партійному апараті,

у діловодстві, науці запанувала російська мова. І все це здійснювалося під гаслом інтернаціоналізму, створення єдиної спільності – радянського народу. Гостро постало питання про долю української мови і народу як нації [6, с. 9]. Утиски і заборони позбавили українську мову умов для нормального розвитку й функціонування, зумовили те, що у XIX ст. вона не використовувалася в державних установах і в освітніх закладах; її розвиток відбувався переважно в межах художнього стилю. Розбудова публіцистичного, наукового та офіційно-ділового стилів, які є атрибутом високорозвинених літературних мов, почалася лише на початку наступного століття. Але ні емські укази, ні валуєвські циркуляри, ні брестська унія не змогли подолати ту внутрішню силу, якою первинно була наділена наша мова. Вона не дала нації розчинитися і зникнути серед підкорювачів [4, с. 8]. Український народ черпав життєві сили з джерел усної народної творчості, народної пісні й мудрості та створив власну літературну мову, театральне і музичне мистецтво, які всередині XIX ст. заявили на весь світ, що народ наш як нація існує і розвивається [6, с. 8]. Незважаючи на надскладні умови країна не тільки змогла сформуватися в незалежну суверенну державу, а й зберегти, збагатити й розвинути свою мову. І тому дивним є той факт, що, хоча Україна здобула незалежність понад 20 років тому, створити націю, об'єднавши її спільною мовою, їй поки ще не вдалося. Окрім тривалого історичного «розхитування» престижу української мови та зовнішніх факторів впливу на неї, ускладнює ситуацію з мовним питанням у нашій країні ще й конфронтація всередині самого суспільства, що характеризується суперечливістю поглядів різних політичних партій і соціальних груп на стан і статус української мови в державі, становище інших мов в їх функціонуванні [4, с. 8]. Саме тому, проблема мови як своєрідного генетичного коду, визначального чинника ідентичності української нації, що була однією з найважливіших у європейському мовознавстві XIX ст., на сьогодні знову набуває своєї **актуальності.**

Душею кожної держави є нація. Народ, не об'єднаний однією мовою, нацією ще не став. Тим самим захитується у своїх основах його держава. Тому кожна держава, дбаючи про своє майбутнє, першорядної ваги надає поширенню державної мови, в Україні – української, стан якої є явно незадовільним. Це не означає, зрозуміло, що нема в ній жодних проблем із мовами національних меншин, у тім числі найбільшої, російської. Проте парадоксальність мовної ситуації в Україні полягає в тім, що чи не в найгіршому стані в ній перебуває мова «національної більшини», українська, а це позначається негативно на розвитку держави в цілому, бо не може процвітати держава, основний народ якої – стрижень нації політичної, принижено й занедбано. А тому поряд із питанням безпеки військової, економічної, екологічної в Україні не менш гостро стоїть питання мовно-національної безпеки, яке ще чекає на свій розв'язок. [8, с. 18].

Мовна політика України є досить розбіжною з мовним становищем суспільства. Вона не забезпечує соціального престижу державної мови та реалізацію її суспільних функцій. Основна причина такого стану речей не тільки у відсутності дієвого державного механізму регулювання мовного питання. Нормалізації мовної ситуації в сучасній Україні заважає надмірна політизація мовного питання. А діючі нині в державі нормативні положення не відповідають вимогам державотворення і лише породжують суперечки навколо мовного питання [7, с. 22].

Для розв'язання цієї проблеми слід врахувати весь комплекс особливостей мови та різних сторін духовної культури нації, специфіку співвідношення компонентів культури з мовою, її рівнями. Мова, передаючи інформації про світогляд народу, який розмовляє нею, є також відображенням культури, взаємодіє з нею. Мова тісно пов'язана з історією народу – носія цієї мови – та з історією культури, з формуванням свого культурно-історичного ареалу. Вона безпосередньо співіснує також із соціологією, психологією, кібернетикою, інформатикою, семіотикою не тільки в плані

вироблення моделей, зразків мовної поведінки, а й мовної свідомості, що формує життєву і виробничу поведінку нації [1, с. 154].

Українська мова є національною мовою українського народу. Вона належить до найбагатших і найрозвиненіших мов світу. Про це свідчать такі її властивості, як багатство запасу слів, розвинена синоніміка, досконалість фонетичної й граматичної системи. Ще в 1834 р. російський академік І. Срезневський стверджував, що українська мова є «однією з найбагатших слов'янських мов, що вона навряд чи поступиться, наприклад, перед богемською щодо багатства слів і виразів, перед польською щодо мальовничості, перед сербською щодо приємності»; він називав її «поетичною, мелодійною, мальовничою». Українська мова входить до третього десятка демографічно найпоширеніших мов у світі і за цим параметром є другою за поширеністю серед слов'янських мов. За милозвучністю вона посідає друге місце після італійської мови. Відомий турецький мандрівник XVII століття Евлія Челебі вважав українську мову *«більш всеосяжною і багатшою, ніж перська, китайська, монгольська і всілякі інші». Слушно зауважував н*імецький мовознавець В.Гумбольдт «Різні мови… є різними світоглядами… Своєрідність мови впливає на сутність нації, як тієї, яка розмовляє нею, так і тієї, якій вона чужа, тому уважне вивчення мови повинно включати в себе все, що історія й філософія пов'язує із внутрішнім світом людини» [5, с. 245]. На думку французького мовознавця Ж. Вандрієса, лише вивчаючи суспільну роль мови, можна скласти собі уявлення, що таке мова. Вона – визначальний атрибут нації та держави [4, с. 16].

Не оминули увагою нашої мови й іноземці, які бували на українській землі. Француз П'єр Шевальє, який перебував тут у XVII столітті, за Хмельниччини, у книжці «Історія козаків проти Польщі» згадує, що українська мова «дуже ніжна й сповнена пестливих виразів та надзвичайно витончених зворотів». А німецький поет XIX століття Ф. Боденштедт, який подорожував Україною, підносить її найвище серед слов'янських сестер. Він писав про те, що «українська мова – наймелодійніша й найголосніша поміж усіма слов'янськими мовами, з великими музичними можливостями. Ніде дух народної поезії не відбивався настільки виразно й сонячно, як він відбився в піснях українських»...

Відомо, що мова кожного народу – явище давнє, її коріння сягає в доісторичні часи. Вона є найгеніальнішим наслідком матеріальної й духовної діяльності багатьох поколінь, а кожне створене слово – це символ сформованої ідеї, витвореної у великих зусиллях людини проникнути у світ природи, у саму себе. Національна мова – це здобуток культури, духовної діяльності певного народу, а одночасно й здобуток культури всього людства, бо кожна мова доповнює іншу, а разом вони – витвір світового колективного людського розуму. Мова – найбільше багатство народу. Тому кожне суспільство, кожен народ оберігає її як святиню і дбає, щоб усі його члени добре знали свою мову, правильно користувалися нею. «Тільки через мову живе народ: її смерть – його кончина», – твердив видатний чеський філолог минулого століття Й. Юнгман [2, с. 45].

Сучасна українська мова є багатовіковим надбанням українського народу. Вона створена зусиллями багатьох поколінь. І, за влучним висловом Івана Огієнка, «…в мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ як національність» [4, с. 17]. Багато відомих людей відзначали велич і красу української мови. «Мова – то неоціненне духовне багатство, у якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Бо в рідному слові народ усвідомлює себе як творчу силу. Рідне слово – то невичерпне, животворне і невмируще джерело, з якого дитина черпає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село чи місто, про весь свій край. Саме в рідному слові народ усвідомлює себе як творчу силу», – так писав про значення рідної мови великий педагог В. О. Сухомлинський. Мова для Т. Г. Шевченка – це найвищий дар людини й

народу, талісман їхньої долі, таланту, безсмертя. Проникливо-задушевно писав про рідну мову Панас Мирний. Він називав її «живою схованкою людського духу, багатою скарбницею, у яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, і розум, і досвід». Олесь Гончар називав мову генофондом культури. Він зазначав, що «мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу». Д. Овсянико-Куликовський визначав мову як генетичний код нації, національної культури, запоруки самобутності та самозбереження. Він писав, що «рідна мова – це музика й малювання душі людської». Цей список афористичних висловів про рідну мову, роль слова в житті народу і людини визначав своїм обов'язком поповнити майже кожен поет чи письменник, тому що мова й мовлення – це найголовніші засоби самовираження особистості. Через властиву тільки свідомості поета єдність породженого смислу з історичним і життєвим досвідом народу говорить душа поета і письменника про те, що вона бачить, що її турбує [2, с. 44].

Останнім часом усе ще анонсується проблемне питання двомовності. Відповідне рішення про офіційну двомовність в Україні спрямоване не стільки на «єдність у багатомаїтті», як декларовану мету, а саме на роз'єднання країни, руйнацію і без того крихкого суспільного компромісу [3, с. 72].

Двомовність у загальнонаціональному спілкуванні в межах однієї держави є неприродним явищем, оскільки друга мова поступово переймає функцію рідної мови, виникає небезпека зникнення саме рідної мови. Аргументацією цього є те, що абсолютна більшість зарубіжних соціолінгвістів трактує явище масової двомовності, яку переживає певна національна спільнота, як певний етап в асимілятивному процесі витіснення однієї мови іншою. При такому контактуванні двох мов одна прагне стати домінуючою, а друга – підлеглою. У цьому процесі генетично-структурна близькість мов полегшує домінуючій мові процес поглинання підлеглої мови. Слід відзначити, що домінування російської мови призведе до занепаду і стагнації української мови. Це «міна уповільненої дії». За умови наявності двох державних мов Україна знову перетвориться на Малоросію і стане придатком Великоросії. Одним із наслідків явища двомовності є втрата особистісно національної свідомості, роздвоєння внутрішнього світу мовця [3, с. 72]. Тому зникнення української мови як державної призведе до забуття і незнання історії країни, оскільки мова тісно пов'язана з історією народу – носія даної мови – та з історією культури. Вона є важливим надбанням українського народу, потужним чинником консолідації багатонаціонального українського суспільства. Невипадково мову називають «акумулятором, інтегратором суспільства і культури». Мова охоплює усі сфери суспільного життя: освіту, науку, мистецтво. Вона єднає між собою різні покоління людей, передається як заповіт, як найдорожча спадщина. Тому піклування про рідну мову, любов і повага до неї має бути в центрі уваги кожної нації, оскільки людина є носієм мови, а отже – і носієм духовної культури нації. Тому питання повноцінного функціонування української мови в комунікативному просторі країни залишається актуальним і сьогодні.

Висновки і перспективи. Отже, незважаючи на нерозв'язаність багатьох проблем у функціонуванні української мови, сьогодні є очевидними позитивні зрушення в мовній ситуації в Україні. За роки незалежності відбулися зміни у сферах функціонування української мови, в освіті, у мові публічних заходів, діловодстві. Останнім часом зростає престиж української мови, посилюється національна свідомість українського народу, адже мова – своєрідний генетичний, визначальний чинник ідентифікації української нації, а не лише засіб спілкування. У наш час українська культура досить розвинена. Щоб забезпечити розвиток української мови, нею створено величезну кількість наукової, політичної, художньої літератури, яка знайомить з нашою історією, філософською думкою, українськими традиціями та звичаями. Українською мовою на

сьогодні перекладено найвидатніші твори світової літератури. Мова в її літературній формі набула високого рівня розвитку. Вона має досконало опрацьовану граматику, сформовану науково-технічну термінологію, розвинену стилістичну систему, здатну забезпечити спілкування і порозуміння в усіх сферах суспільного життя. Її пізнавальний, виражальний і комунікативний потенціал надзвичайно потужний.

На думку фахівців, для справжнього утвердження мови в державі нею повинні спілкуватися три чверті населення, які називають себе українцями. Але українці повинні не просто говорити чи писати рідною мовою, а й робити це досконало, виявляючи лексико-граматичне багатство, комунікативні можливості національної мови свого народу. Саме про таке ставлення до рідної мови говорив О. Гончар: «Усунути деформацію мови, очистити її від спотворень, повернути нашій мові справжню народну красу – це справа честі всіх нас, і старших, і молодших, це природний обов'язок кожного перед незалежною, вільною Україною. Адже і мовою нації визначається моральне здоров'я народу, його розвиненість, культурність. Все це також визначатиме образ і творчу спромогу України в сім'ї цивілізованих демократичних держав». То ж плекаємо нашу рідну українську мову, адже вона є настільки неповторною та унікальною серед інших мов світу. Загине мова – загине нація, адже, за словами Вільгельма фон Гумбольдта, «мова народу – його душа, а душа народу – це його мова» [5, с. 112].

Надання українській мові статусу державної сприяє всебічному розвитку національної культури українського народу, а тим самим здійсненню найвищих гуманістичних загальнолюдських ідеалів.

Відповідно до концепції державної мовної політики в Україні, державність української мови є ключовим чинником консолідації українського суспільства на всій території України, гарантією збереження національної ідентичності українського етносу і державної єдності України. З огляду на це, українська нація і держава мають забезпечувати відродження і захист української мови, якісну розбудову українського мовного простору. Оскільки українська мова старописемна мова з великою історико-культурною спадщиною, держава має піклуватися про наукове дослідження давніх писемних пам'яток, їх популяризацію. На сьогодні ще залишається актуальним збереження і вивчення діалектів української мови – джерела її самобутності й сили. Це і є предметом подальшої розвідки.

Список використаних джерел

1. Азарова, Л. Є. Мова як генетичний код нації. [Текст] / Л. Є. Азарова // Записки з українського мовознавства. Українська ментальність. Діалог світил. – Одеса: Астропринт, 2003. – Вип. 12. С. 154 – 161.
2. Азарова, Л. Є. Мова як феномен нації [Текст] / Л. Є. Азарова // Лінгвістичні дослідження. Зб. наук. праць . Вип. 24. – Харків, 2008. С. 43 – 49.
3. Азарова, Л. Є. Двомовність: причини й наслідки [Текст] / Л. Є. Азарова // Рідний край : Альманах Полтавського педагогічного університету. – Полтава, 2015. – № 2 (33). - С. 71–74
4. Гошовська, В. А. Мовна політика в Україні : навч.-метод. матеріали [Текст] / В. А. Гошовська; уклад : А. В. Фоменко, Ю. В. Стрілецька. – Київ : НАДУ, 2013. – 36 с.
5. Гумбольдт, В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода [Текст] / В. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию / Пер. Г. В.Рамишвили. – Москва: Прогресс, 1984. – 400 с.
6. Ладоня, І. О. Українська мова : навчальний посібник для студ. вузів [Текст] / І. О. Ладоня. - 2-е вид., доп. і перероб. - Київ : Вища школа, 2001. – 36 С.
7. Отрешко В. Мовна політика в Україні: витоки, еволюція, сучасний стан / В. Отрешко [Текст] // Вісник Інституту розвитку дитини. – 2014. – Вип. 32. – С. 22 – 30.

8. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу.[Текст] / О. Б Ткаченко – Київ: Спалах, 2004. – 271 С.

References

1. Azarova, L. (2003) Mova yak henetychnyi kod natsii [Language as a genetic code of nation], «Zapysky z ukrainskoho movoznavstva. Ukrainska mentalnist. Dialoh svityl», Vyp. 12, s. 154 – 161.

2. Azarova, L. (2008) Mova yak fenomen natsii, «Linhvistychni doslidzhennia»[Language as a phenomenon of the nation] , Vyp. 24, s. 43 – 49.

3. Azarova, L. (2015) Dvomovnist: prychyny y naslidky, «Ridnyi krai»[Bilingualism: Causes and Consequences], № 2 (33), s. 71–74.

4. Hoshovska V. (2013) Movna polityka v Ukraini [Language policy in Ukraine], NADU, Kyiv.

5. Humboldt V. (1984) O razlychyy stroenyia chelovecheskykh yazykov y eho vlyianyy na dukhovnoe razvytye chelovecheskoho roda [On the difference in the structure of human languages and its influence on the spiritual development of the human race] V. Humboldt, Yzbrannye trudy po yazykoznanyiu, Prohress, Moskva.

6. Ladonia I. (2001) Ukrainska mova [Ukrainian], Kyiv, S.36.

7. Otreshko V. (2014) Movna polityka v Ukraini: vytoky, evoliutsiia, suchasnyi stan [Language policy in Ukraine: origins, evolution, modern state], «Visnyk Instytutu rozvytku dytynu», Vyp. 32, s. 22 – 30.

8. Tkachenko O. (2004) Ukrainska mova i movne zhyttia svitu [Ukrainian language and linguistic life of the world], Spalakh, Kyiv, 271

ЯЗЫК КАК ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ ФАКТОР ИДЕНТИЧНОСТИ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ

Л. Е. Азарова

Аннотация. *В статье раскрыта роль языка как источника духовной жизни народа, определяющего фактора и главного признака идентичности украинской нации. Проанализированы причины и последствия двуязычия в Украине. Установлено, что двуязычие на государственном уровне является разрушительным процессом для страны. Доказано, что единое консолидированное общество может быть сформировано только на почве общей духовности, общего языка, поскольку именно язык является тем определяющим фактором, который характеризует самотождественность нации. Определено, что язык обеспечивает корреляцию взаимоотношений в общественном и межгосударственном пространстве. Установлено, что Украина должна целенаправленно и последовательно воплощать в жизнь уже выбранную ею языковую политику с её приоритетным направлением – выполнением 10-й статьи Конституции, поскольку нация только тогда может быть полностью функциональной, если язык выполняет все присущие ему функции. Языковая политика определяет курс государства на внешнеполитической арене, формирует концепт самосознания народа как нации. Определены перспективы развития и функционирования украинского языка в Украине.*

Ключевые слова: *языковая ситуация, генетический код, государственный язык, феномен нации, языковая политика, двуязычие, определяющий фактор идентичности нации*

LANGUAGE AS A KEY IDENTITY FACTOR OF UKRAINE'S NATION

L. Ye. Azarova

Abstract. Language status is a subject of hot discussions in Ukraine. In the recent years the organs of State power passed a number of legal acts and resolutions widening the limits of home language implementation. The Law on Languages in USSR (1989), and resolutions of the Constitutional Court of Ukraine (1999) were directed on solution of pressing language problems. The Article 10 of the Constitution of Ukraine regulates the use of Ukrainian language as the only state language.

Home language takes a vitally important place in the state policy of Ukraine. Language is nation's genetic code and the means of civic and national education. Home language is a reliable means of differentiation of Ukrainians from other nations, and a significant unification factor for all citizens. Ukrainian language is treated to be a "symbolic key to the national culture".

Home language usage is considered to be one of the most vital, most complicated multifold issues in Ukraine. Thus, research on this issue remains an important objective.

The ***purpose*** of this article is to outline home language as the key factor and the main feature of Ukraine's national identity; to point out its current challenges and development perspectives; to find out the origin of bilingualism in Ukraine and its probable consequences for this country.

There are three basic research ***methods***: supervision-based linguistic description, arrangement of language facts and phenomena, systemic analysis.

Universal theories explaining the interrelation between the Ukrainian language and main characteristics or key factors of national identity have not been constructed yet. Further investigations in this area are expected to contribute into the academic ***novelty*** of this research.

Result: Bilingualism is still on the agenda in Ukraine. Arguably, granting another language (Russian) a status of second official language in Ukraine might ruin the civic compromise. Instead of declared civic consolidation, this action might result in aggravation of the language crisis.

Bilingual environment is highly likely to put Ukraine under the danger of losing its identity and inevitably turning into a region of Russia. Preservation of Ukrainian language, its protection from external negative impacts has become a vitally important mission. Despite regularly emerging challenges in home language functioning, there are a lot of evident quality improvements. Over the years of independence Ukrainian language has spread within education sector and business documentation; it is widely used at public events and performances. More and more young people use Ukrainian language as a means of everyday communication. Standard Ukrainian language has reached high level of development. It has advanced grammar, replenished scientific terminology vocabulary, well-developed stylistics covering all spheres of life. Ukrainian language is characterized by a high cognitive, expressive and communicative potential.

***Conclusions*:** According to the conception of the State policy, Ukrainian language has a status of single state language in Ukraine. This approach guarantees preservation of national identity of Ukrainian ethnicity and protection of state integrity. In light of this, both the society and the State are expected to contribute into renovation and protection of Ukrainian language.

Perspective of further research: Home language is an ancient historic and cultural legacy of Ukraine. The state is supposed to invest into preservation and examination of Ukrainian language dialects, the original source of its uniqueness and power.

Keywords: language issues, genetic code, state language, nation's identity, language policy, bilingualism, key factor of nation's identity

УДК 81’367.2/3

ФОРМАЛЬНИЙ ТА СЕМАНТИЧНИЙ ПРИНЦИПИ ВПОРЯДКУВАННЯ НЕЧЛЕНОВАНИХ РЕЧЕННЄВИХ ПОБУДОВ

М. І. ЛИЧУК, доктор філологічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: mariya.lychuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8046-7414

Анотація. *Стаття присвячена проблемі систематизації синтаксично нечленованих речень в українській мові. Виокремлення структурних типів нечленованих реченнєвих побудов опирається на два основні критерії: кількість структурних компонентів та їхню морфологічну природу. Семантичні критерії виділення нефразеологізованих власне-нечленованих та фразеологізованих власне-нечленованих і напівфразеологізованих опираються на тип категорійного значення, а частково фразеологізованих – на тип семантико-синтаксичних відношень. Формальний та семантичний принципи, їхні критерії дали змогу впорядкувати синтаксично нечленовані побудови сучасної української літературної мови: нефразеологізовані власне-нечленовані, фразеологізовані – власне-нечленовані, напівфразеологізовані та частково фразеологізовані речення.*

Ключові слова: *структурний компонент, категорійне значення, семантико-синтаксичне відношення, нефразеологізоване власне-нечленоване речення, фразеологізоване власне-нечленоване речення, напівфразеологізоване та частќово фразеологізоване речення, структурна типологія, семантична типологія*

Актуальність дослідження. Структурне розмаїття нефразеологізованих і фразеологізованих нечленованих речень, наявність / відсутність стійкої структурної схеми з різнокомпонентним її наповненням, частиномовне вираження облігаторних компонентів уможливлюють створення загальної структурної типології цих речень, що враховує специфіку окремих типів, а саме: нефразеологізовані власне-нечленовані, фразеологізовані власне-нечленовані, напівфразеологізовані та частќово фразеологізовані речення уміщені у структурну та семантичну типології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження лінгвістів останніх десятиліть зводилися лише до побіжного аналізу структури чи семантики деяких типів та видів синтаксично нечленованих речень [3; 4].

Не було здійснено цілісного дослідження усіх структурних та семантичних типів нефразеологізованих і фразеологізованих нечленованих речень. Тому запропоновано структурно-семантичну типологію нечленованих побудов, ґрунтовану на двох вузлових поняттях – синтаксичній зв’язаності та синтаксичній нечленованості.

Мета дослідження – обґрунтувати формальні та семантичні принципи систематизації синтаксично нечленованих речень. Поставлена мета зумовила розв’язання таких **завдань**: 1) визначити формальні принципи упорядкування нечленованих реченнєвих побудов; 2) обґрунтувати семантичні принципи виділення синтаксично нечленованих речень.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано такі методи: описовий, моделювання, компонентного аналізу та трансформаційний.

Результати дослідження. Нефразеологізовані власне-нечленовані речення утворені зі слів і семантично еквівалентних їм фразеологізмів, що виражають непоняттєве значення, чи зі слів, що втратили номінативність через переосмислення

© М. І. Личук, 2018

у разі вживання їх як самостійного висловлення. Абсолютна морфологічна і синтаксична нечленованість цих речень зумовлює їхню тектонічну організацію. Специфіка таких синтаксичних одиниць полягає у відсутності в них синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, неможливості утворення чи відтворення їх за структурними схемами.

Структурна типологія нефразеологізованих власне-нечленованих речень оперта на кількість структурних компонентів та їхню морфологічну природу.

За першим критерієм нефразеологізовані власне-нечленовані речення є однокомпонентними реченнєвими побудовами, в межах яких маємо типи за частиномовним вираженням структурних компонентів. Облігаторні компоненти однокомпонентних нефразеологізованих власне-нечленованих речень виражені частками, вигуками, модальними словами або частково десемантизованими повнозначними лексемами. Напр.: – *То підемо бити?* ***– Добре,*** *– погоджуюсь я. Та й що мені лишається робити?* (А. Дімаров); – *Куди прямуєте? – До Сент-Тропе. – Прошу паспорт. Чи здаєте щось у багаж?* ***– Ні.*** *– Ось ваші квитки* (І. Йосипів).

Фразеологізовані речення охоплюють фразеологізовані речення з тавтологійними компонентами, напівфразеологізовані та частко́во фразеологізовані речення. Їхньою спільною структурною ознакою є фразеологізований комплекс, який заповнюють облігаторні постійний та змінні компоненти.

Фразеологізовані речення з тавтологійними компонентами, або фразеологізовані речення закритого типу, – єдине семантичне і синтаксичне ціле [1, с. 28]. Вони здебільшого трикомпонентні в структурному плані. Перебуваючи у взаємозв'язку, постійний та тавтологійні змінні компоненти утворюють нерозкладний комплекс, ознаками якого є семантична цілісність, структурна злитість і синтаксична нечленованість. Структурною і граматичною особливістю фразеологізованих речень з тавтологійними компонентами є широке морфологічне вираження змінних компонентів: вони можуть бути виражені іменниками, прикметниками здебільшого у формі називного відмінка, дієслівними формами, рідше – займенниками, числівниками, частками чи вигуками.

Структуру фразеологізованих речень з тавтологійними компонентами потрібно описувати, спираючись на такі критерії:

– морфологічна природа постійного компонента;
– морфологічна природа змінних компонентів;
– позиція постійного компонента [2, с. 158].

Ці критерії вможливлюють виділення структурних типів фразеологізованих речень. Залежно від морфологічної природи постійного компонента фразеологізовані речення з тавтологійними компонентами утворюють три групи: 1) з фразеоприйменниковим комплексом; 2) з фразеосполучниковим комплексом; 3) з фразеозв'язковим комплексом; 4) з фразеоча́стковим комплексом [Там само]. Напр.: ***Стеля як стеля.*** *А якщо довго дивитися, то здається, що вона падає…* (С. Соловйов); ***Як просити, то просити.*** *Чим же його задобрить, коли у вистебці, окроме картоплі й капусти квашеної, нічого нема?* (М. Малюк); *– Ви не старий, бо ви – мій дідо. А Петро старий! – хіба лиш не тупала ніжкою. – Магдалина другого любила, а її за нього не дали! – Ну, гай, най буде по-твоєму.* ***Старий – то старий.*** *Але старі також люди* (М. Матіос).

У напівфразеологізованих реченнях постійний компонент є організаційним центром. Його пре- чи інтерпозиція потребує компонента або компонентів для семантичного й інформативного завершення фразеосинтаксичної побудови. Постійний компонент може бути виражений повнозначними словами, частково або повністю граматизованими, чи аналітичними лексемами. Постійний і змінний, здебільшого іменниковий або інфінітивний компонент, утворюють фразеологізований комплекс, якому властива значеннєва цілісність, що виявляється у вираженні певного

позитивного чи негативного оцінного значення напівфразеологізованого речення загалом.

За формальним принципом напівфразеологізовані речення поділені на структурні типи, виділені за такими критеріями, як кількість компонентів у складі фразеокомплексу, морфологічне вираження постійного і змінних компонентів та позиція постійного компонента.

Залежно від позиції постійного компонента напівфразеологізовані речення становлять два типи: з правобічним залежним і ліво-, правобічним залежними компонентами.

За кількісним наповненням фразеокомплекси у структурі напівфразеологізованих речень бувають дво-, три-, чотири- і п'ятимісні. Напр.: *– В лікарню б його. –* ***Яка тут лікарня!****.. – буркнув Світличний* (А. Дімаров); *–* ***От тобі й раз!*** *Ну, як же я буду з тобою говорити на «ви», коли ти парапет* (М. Хвильовий).

У структурному плані частќово фразеологізовані речення істотно відрізняються від фразеологізованих речень із тавтологійними компонентами і напівфразеологізованих. У таких реченнях фразеологізованою є тільки їхня перша частина, оскільки правобічну позицію заповнює формально-граматичне речення. Препозицію частќово фразеологізованого речення займає фразеологізоване речення, утворене за стійкою структурною схемою, яку заповнюють постійний та змінний компоненти. Частини частќово фразеологізованого речення мають чітко закріплену позицію в реченні і дуже тісно пов'язані одна з одною. Зміна місця їх розташування спричиняє або абсурдність значення усієї фразеосинтаксичної побудови, або змінює її характер. Частќово фразеологізовані речення характеризуються фіксованою і незмінною схемою побудови, у якій обмежене варіювання граматичних форм. Напр.: *Отже й* ***не диво, що*** *його ексцеленція був дуже зацікавлений сьогоднішнім нумером «Сінника польського»* (І. Франко); ***Не встигли*** *всі* ***розсістися*** *навколо стола,* ***як*** *владний і впевнений голос по вінця* ***переповнив*** *кімнату* (М. Стельмах); *Та* ***тільки*** *я* ***наблизився*** *до торгу,* ***як*** *люди раптом в інший бік* ***сунули*** (Леся Українка).

У частќово фразеологізованому реченні фразеосполучниковий чи фразеоча́стково-сполучниковий комплекс має чітко визначену позицію: фразеологізована нерозкладна єдність займає препозицію в реченні, а сполучник починає його другу частину. Фразеологізована єдність може об'єднувати три або чотири компоненти. Специфікою деяких типів частково фразеологізованих речень є вживання в першій частині тавтологійних компонентів – субстантивних, інфінітивних, дієслівних чи прислівникових – і поєднання їх часткою *то* або *не.* Варіативний характер має і сполучниковий компонент у діапазоні *а – але – та – тільки* чи *як – щоб.* Напр.: ***Робота роботою, але*** *по роботі, вечером, як почнеся було гуляння, то було на що надивитися*; *– Що ж то, ти чарівник якийсь? –* ***Чарівник не чарівник, але*** *маю таку силу* (Із тв. І. Франка).

Семантичні типи нефразеологізованих і фразеологізованих нечленованих речень виділяють за різними критеріями.

Нефразеологізовані власне-нечленовані речення виражають акт думки в нерозчленованій формі, а їхнє значення дорівнює стверджувальному, заперечному, оцінному реченню.

О. І. Смирницький підкреслював, що «воно [значення – М. Л.] не осмислюється, не аналізується, однак безпосередньо виражається, не будучи, так би мовити, пропущеним через мислення. Щодо характеру змісту, то істотним є те, щоб це було якесь переживання» [5, с. 89]. Значення синтаксично нечленованих речень не може вимірюватися поняттям, оскільки воно ґрунтується на безпосередньому вираженні явищ, однак воно є предметним. Їм властивий певний предмет мовлення, що оформлений в чітку структуру значень.

Категорійне значення нефразеологізованих власне-нечленованих речень – «відношення», яке виявляється у ставленні мовця до повідомлюваного, ставленні мовця до одного з учасників комунікації, характері відношення змісту речення, пов'язаного (дотичного) зі словом-реченням, до дійсності. Тому такий тип синтаксично нечленованого речення виявляє тенденцію до виокремлення в самостійне інтонаційно завершене речення.

Оскільки нефразеологізовані власне-нечленовані речення виражені одним або двома аналітичними компонентами, то це дає підстави визнати відсутність будь-яких семантичних відношень між компонентами або їх нульове вираження. Саме тому виокремлювати типи нефразеологізованих власне-нечленованих речень потрібно, спираючись на типи категорійного значення.

За типом категорійного значення нефразеологізовані власне-нечленовані речення становлять три типи: 1) зі значенням «*ствердження*»; 2) зі значенням «*заперечення*»; 3) зі значенням «*волевиявлення*». Напр.: – *Здрастуйте, тітко! Прибули? –* ***Атож.*** *Воду в городню повезеш? –* ***Ну*** (Л. Пономаренко); *Так то ж не марево, то справжнє місто. –* ***Та хоч би й так.*** *Воно мені чуже …*(Леся Українка).

Нечленовані побудови фразеологізованого типу мають фразеосинтаксичне значення, що є результатом синтаксичної фразеологізації. На відміну від фразем, у яких фразеологічне значення має метафоричний характер, у фразеологізованих реченнях – це узагальнене значення, оскільки структурі такого значення є компонент, що має узагальнений характер і не залежить від конкретного лексичного наповнення фразеологізованого речення. Він стійкий, інваріантний, належить усій синтаксичній схемі нечленованого речення.

У формально-граматичному реченні основним є пропозитивне значення, що поділяється на диктумне та модусне, а у фразеологізованих реченнях – модусний компонент, що супроводжує всі реалізації будь-якого виду фразеологізованого речення в мовленні. До того ж, на думку деяких дослідників, модусна подія може існувати самостійно, без відношення до диктумної [6, с. 37]. У структурі нечленованого речення фразеологізованого типу фразеосинтаксичне значення є обов'язковим.

Узагальнювальний характер категорійного значення «відношення» вможливлює виділення різних типів фразеологізованих власне-нечленованих та напівфразеологізованих речень.

Фразеологізовані речення з тавтологійними компонентами об'єднують два семантичні типи: 1) з категорійним значенням «*ствердження*»; 2) з категорійним значенням «*оцінка*», а напівфразеологізовані речення – чотири семантичні типи: 1) з категорійним значенням «*ствердження*»; 2) з категорійним значенням «*заперечення*»; 3) з категорійним значенням «*оцінка*»; 4) з категорійним значенням «*волевиявлення*». Напр.: *Олена* ***як сумує, так сумує*** (Ю. Федькович); *Придивилася і нічого особливого не побачила.* ***Дядько як дядько.*** *Навіть приємний. Принаймні викликає довіру* (Брати Капранови); *Я мовчала, і Кипчаченко навіть зрадів мовчанці. –* ***Так я й знав!*** *– єхидно просвистів він. – Ти думаєш, ти відповідальна працівниця? Ти – ступа!* (П. Загребельний); *– Вони йдуть до Болгарії, мамо! – Той що?* ***Мало куди йдуть!*** (Р. Іванченко).

Специфіка структури частко́во фразеологізованих речень, суть якої полягає в акцентуванні на семантико-синтаксичних відношеннях, зумовила виокремлення чотирьох семантичних типів цих речень: 1) речення з темпоральними відношеннями, 2) речення з відношеннями узагальненої зумовленості, 3) речення з пояснювальними відношеннями, 4) речення з аплікативними відношеннями. Напр.: *Але* ***не встиг*** *він й* ***вимовить, як*** *захитався, махнув рукою й гепнув додолу лицем* (В. Винниченко); ***Варто*** *йому повідомити про проблему,* ***як*** *він зразу ж приїде* (Ю. Андрухович).

Висновки. Отже, виокремлення критеріїв формального і семантичного характеру уможливило систематизувати структурні та семантичні типи нефразеологізованих і

фразеологізованих нечленованих речень, що й наповнило двовимірну типологію цих речень в українській лінгвістиці.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у систематизації синтаксично нечленованих речень, нефразеологізованого і фразеологізованого типів, за комунікативно-прагматичними критеріями.

Список використаних джерел

1. Личук, М. І. Ступені фразеологізації речень: монографія [Текст] / Личук М. І., Шинкарук В. Д. – Чернівці : Рута, 2001. – 136 с.
2. Личук, М. І. Формально-структурні типи фразеологізованих речень з тавтологійними компонентами [Текст] / Личук М. І. // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць / відп. ред. М. Я. Плющ. – Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 12. – С. 156–163.
3. Ситар, Г. В. Моделі фразеологізованих речень зі значенням заперечення [Текст] / Г. В. Ситар // Вісник Донецького національного університету. Серія Б : Гуманітарні науки. 2014. – Вип. 1–2. – С. 229–236.
4. Ситар, Г. Фразеологізовані речення, побудовані за моделлю *Який* N_1 Cop_f, в українській мові [Текст] / Ситар Г. // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 25. – С. 64–70.
5. Смирницкий, А. И. Значение слова [Текст] / А. И. Смирницкий // Вопросы языкознания. – 1955. – №2. – С. 74–89.
6. Черемисина, М. И. Очерки по теории сложного предложения [Текст] / Черемисина М. И., Колосова Т. А. – Москва : Едиториал УРСС, 2010. – 226 с.

References

1. Lychuk, M. I., Shynkaruk, V. D. (2001). Stupeni frazeologizaciyi rechen` [Degrees of phrazeological sentences]. Ruta. 136.
2. Lychuk, M. I. (2015). Formal`no-strukturni typy frazeologizovanykh rechen` z tavtologijnymy komponentamy [Formal-structural types of phraseologized sentences with tautological components] // Naukovyj chasopys Natsional`nogo pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Dragomanova. Seriya 10. Problemy gramatyky i leksykologiyi ukrayins`koyi movy: zb. nauk. prats. Vyd-vo Nats. ped. un-tu im. M. P. Dragomanova. Vyp. 12. 156–163.
3. Sytar, G. V. (2014). Modeli frazeologizovanykh rechen` zi znachennyam zaperechennya [Models of phraseologized sentences with the meaning of negation] // Visnyk Donetskogo nacional`nogo universytetu. Seriya B: Gumanitarni nauky. Vyp. 1–2. 229–236.
4. Sytar, G. (2012). Frazeologizovani rechennya, pobudovani za modellyu «Який N_1 Cop_f», v ukrayins`kij movi [Phraseologized sentences based on the model of «Який N_1 Cop_f», in the Ukrainian language] // Lingvistychni studiyi: zb. nauk. pr. DonNU. Vyp. 25. 64–70.
5. Smirnitskiy, A. I. (1955). Znachenie slova [Meaning of the word] // Voprosy yazyikoznaniya. №2. 74–89.
6. Cheremisina, M. I., Kolosova, T. A. (2010). Ocherki po teorii slozhnogo predlozheniya [Essays on the theory of complex sentences]. Editorial URSS. 226.

ФОРМАЛЬНЫЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ УПОРЯДОЧЕНИЯ НЕЧЛЕНИМЫХ ПРЕДЛОЖЕНЧЕСКИХ СТРУКТУР

М. И. Лычук

Аннотация. *Статья посвящена проблеме систематизации синтаксически нечленимых предложений в украинском языке. Выделение структурных типов нечленимых предложенческих построений опирается на два основных критерия: количество структурных компонентов и их морфологическая природа. Семантические критерии выделения нефразеологизированных собственно-нечленимых и фразеологизированных собственно-нечленимых и полуфразеологизированных опираются на тип категорического значения, а частично фразеологизированных – на тип семантико-синтаксических отношений. Формальный и семантический принципы, их критерии позволили упорядочить синтаксически нечленимые построения современного украинского литературного языка: нефразеологизированное собственно-нечленимое предложение, фразеологизированные – собственно-нечленимое, полуфразеологизированное и частично фразеологизированное предложения.*

Ключевые слова*: структурный компонент, категорическое значение, семантико-синтаксическое отношение, нефразеологизированное собственно-нечленимое предложение, фразеологизированное собственно-нечленимое предложение, полуфразеологизированное и частично фразеологизированное предложения, структурная типология, семантическая типология*

FORMAL AND SEMANTIC PRINCIPLES OF INFRINGEMENT OF NON-SEGMENTED SENTENCES STRUCTURES

M. I. Lychuk

Abstract. *Introduction. The structural variety of the unphraseologized and phraseologized non-segmented sentences, the presence / absence of a stable structural scheme enables the creation of a common structural typology of these sentences, taking into account the specifics of the individual types, embedded in the structural and semantic typologies. There was no holistic study of all structural and semantic types of unphraseologized and phraseologized non-segmented sentences. Therefore, the structural-semantic typology of non-segmented constructions, based on two nodal concepts – syntactic connectivity and syntactic indivisibility, is proposed.*

Purpose. To substantiate the formal and semantic principles of systematization of syntactically non-segmented sentences.

Methods. In the process of research, the following methods were used: descriptive, modeling, component analysis, and transformational.

Results. The structural typology of non-segmented, actually-unbound sentences is based on the number of structural components and their morphological nature. Phraseologized sentences include phraseologized sentences with tautological components, semi-phraseologized, and partially phraseologized sentences. Their common structural feature is the phraseologized complex, which fills the bonding constants and variable components.

The structure of phraseologized sentences with tautological components must be described based on the following criteria: morphological nature of the constant component; morphological nature of the variable components; the position of the constant component. These criteria enable the allocation of structural types of phraseologized sentences.

In semi-phraseologized sentences, a permanent component is an organizational center. Constant and variable, for the most part noun or infinitive component, form a phraseologized complex, which possesses semantic integrity.

According to the formal principle, semi-phraseologised sentences are divided into structural types, selected according to such criteria as the number of components in the

phrase-complex, the morphological expression of the constant and variable components, and the position of the constant component. In quantitative filling of the phrase-complexes in the structure of semi-phraseologized sentences there are two-, three-, four-, and five-membered. In part, in a phraseologized sentence, the phrase-compound or phrase-particle-connective complex has a clearly defined position: the phraseologized integral unity takes the preposition in the sentence, and the conjunction begins with its second part. Phraseologized unity can combine three or four components.

According to the type of categorical value, non-segmented, actually-unbranched sentences are three types: 1) with the meaning of «assertion»; 2) with the meaning of «denial»; 3) with the meaning of «expression of will».

Phraseologized sentences with tautological components combine two semantic types: 1) with the categorical meaning of «assertion»; 2) with the categorical value «score», and semi-phraseologized sentences - four semantic types: 1) with the categorical meaning of «assertion»; 2) with the categorical meaning of «denial»; 3) with a categorical value «estimate»; 4) with the categorical value of «will».

Four semantic types of partially phraseologized sentences: 1) sentences with temporal relations, 2) sentences with generalized conditional relations, 3) sentences with explanatory relations, 4) sentences with affective relations.

Conclusion. Thus, the selection of the criteria of formal and semantic character made it possible to systematize the structural and semantic types of unphraseologized and phraseologized non-segmented sentences, which also filled the two-dimensional typology of these sentences in Ukrainian linguistics.

Keywords: *structural component, categorical significance, semantic-syntactic relation, unphraseologized non-segmented sentence, phraseologized sentence with tautological components, semi-phraseologized and partially phraseologized sentence, structural typology, semantic typology*

УДК 811.161.2’28

ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ З ПОСТФІКСОМ -СЯ В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Г. І. МАРТИНОВА, доктор філологічних наук, професор,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
E-mail: ganmart@meta.ua
ORCID ID: 0000-0002-8033-075X

Анотація. *Важливим завданням українського мовознавства останніх десятиліть стало відродження національної специфіки української літературної мови, зокрема щодо обмеженого використання дієслів із -ся в пасивних конструкціях. З огляду на це, актуальність статті зумовлена відсутністю спеціальних праць, присвячених докладному аналізу функціонування дієслівних форм із постфіксом -ся в середньонаддніпрянському діалекті, що став основою формування нової української літературної мови. Підґрунтям статті є зв’язні тексти, записані в різних групах досліджуваних говірок. Такий підхід уможливив удокладнення характеристики дієслівних форм із постфіксом -ся у зв’язному діалектному мовленні, виявлення найтонших відтінків значень. У статті розглянуто функціонування дієслівних форм із постфіксом -ся в усьому середньонаддніпрянському ареалі, з’ясовано значення, якого надає ця морфема дієсловам-присудкам, вказано на характерні ознаки граматичної системи досліджуваного діалекту: перевагу дієслів активного та зворотно-середнього стану, набуття дієсловами із -ся у двокомпонентних*

© Г. І. Мартинова, 2018

пасивних конструкціях активного значення та нетиповість пасивних тричленних конструкцій народній мові. Помічено деяку зумовленість появи в текстах трикомпонентних пасивних конструкцій рівнем освіти та професією діалектоносіїв.

***Ключові слова**: дієслово, постфікс -ся, активна конструкція, пасивна конструкція, пасивний дієприкметник, предикативні форми на -но, -то, середньонаддніпрянський діалект*

Актуальність. В останні десятиліття відчутна активізація досліджень, спрямованих на відродження національної специфіки української літературної мови на різних її структурних рівнях, зокрема і в граматиці. В академічних працях, окремих наукових студіях кінця XX – початку XXI ст. загострено увагу на нетиповості та штучності для української мови трикомпонентних та двокомпонентних пасивних конструкцій, утворених дієсловами недоконаного виду пасивного стану із постфіксом -ся, іменниками в орудному відмінку на позначення суб’єкта дії (цей компонент можуть опускати) та іменниками в називному відмінку, що називають її об’єкт. Дослідники акцентують на потребі природно будувати речення, де суб’єкт є підметом, дія якого, описана присудком, спрямована на об’єкт, що є додатком. Як зазначає С. В. Харченко, ця «тенденція є відновленням випрацьованих нормативних засад уживання активних / пасивних конструкцій в українській літературній мові першої третини XX ст., повернення синтаксисові його іманентних, національно маркованих рис» [1, с. 244], зокрема щодо обмеженого використання дієслів із -ся в пасивних конструкціях.

Дослідники 20–30-х років XIX ст., зокрема О. Курило, наголошували, що в народній мові перевагу надано активним конструкціям над пасивними, а тому українська інтелігенція «повинна вчитися від народу висловлювати його думками, його психологією мови наукові правди» [2, с. 8]. Однак для підкріплення вищезазначеної тези в українському мовознавстві не було жодної спеціальної праці, що ґрунтувалася б на конкретному діалектному матеріалі, що й становить **актуальність** пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення функціонування дієслівних форм у діалектах української мови, зокрема й середньонаддніпрянському, має тривалу історію, проте воно здебільшого спрямоване на представлення дієслівних форм, особливостей їхньої словозміни та поширення (праці М. Максимовича, К. Михальчука, О. Дорошкевича, П. Гнєдича, М. Йогансена, Б. Ткаченка, П. Бузука, В. Ващенка, П. Лисенка, А. Могили), що слугувало основою для класифікації говорів і окремих груп говірок [докладніше див. 3, с. 236–237]. У посібниках для вищої школи з української діалектології також вказано на функціонування в діалектах інфінітива та окремих дієвідмінюваних форм та зауважено про вживання постфікса -ся з дієсловами разом чи окремо. Лише на початку XIX ст. дослідження граматики дієслова в оперті на діалектні тексти уможливило М. С. Делюсто висновкувати про вираження зворотності в одній зі степових говірок за допомогою постфікса -с’а (с’), про наявність зворотних дієслів у семантичній позиції незворотності (*бо*$^{у|}$*л’ійе*^{ч}*мос’а* ‘хворіємо’) та перевагу активних конструкцій над пасивними і вираження пасивності перехідними дієсловами з постфіксом -ся, пасивними дієприкметниками та безособовими формами на -но, -то [4, с. 9]. З огляду на це комплексне дослідження дієслівних форм із постфіксом -ся на широкому говірковому матеріалі залишається актуальним завданням українського мовознавства. Особливе значення має докладний аналіз функціонування цих одиниць у середньонаддніпрянському діалекті, оскільки саме він став основою формування нової української літературної мови, з’ясування значень дієслів із постфіксом -ся та визначення характерних ознак граматичної системи досліджуваних говірок щодо специфіки реалізації активних і пасивних конструкцій у зв’язних діалектних текстах, що й становить **мету статті**.

Матеріали і методи дослідження. Підґрунтям дослідження стали діалектні тексти, записані в середньонаддніпрянських говірках упродовж 1993–2001 рр. і

представлені у вигляді електронної фонотеки на компакт-дисках (ГПК; ГЗП; ГЧ). Текстоцентричний підхід уможливлює докладний аналіз функціонування дієслівних форм із постфіксом -ся у зв'язному діалектному мовленні, виявлення найтонших відтінків значень. Задля об'єктивності висновків матеріал взято з шести говірок (по 10 сторінок тексту), що належать до різних зон досліджуваного континууму, та наведено кількісні підрахунки.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналіз діалектних текстів показує, що дієслово становить центр морфологічної системи досліджуваного говору, зокрема у зв'язному тексті, де в середньому понад 4 тисячі слів, налічуємо близько 700 дієслівних форм, серед яких найбільше дієвідмінюваних, трапляються відмінювані, переважно дієприкметники пасивного стану, та з незмінюваних – інфінітив і зрідка дієприслівник, форми на -но, -то.

У сучасному українському мовознавстві категорію стану дієслова, що виражає відношення дії до суб'єкта і об'єкта, кваліфікують як морфолого-словотвірно-синтаксичну [5, с. 445]. Вона «є основою формування і семантико-синтаксичного розмежування активних і пасивних конструкцій» [6, с. 416] та тісно пов'язана з категорією перехідності/неперехідності: «усі перехідні дієслова можуть виражати значення активної дії, неперехідні не виражають ніколи. Дієслова перехідні й неперехідні, утворені від перехідних за допомогою постфікса -ся, виражають подвійні суб'єктно-об'єктні відношення, а неперехідні, що не співвідносяться з перехідними (наприклад: *іти, рости, цвісти*) виражають однобічні суб'єктні відношення», з огляду на що М. Я. Плющ виокремлює дієслова активного, пасивного, середньо-зворотного та нульового станів [7, с. 230].

У діалектних текстах із сучасних середньонаддніпрянських говірок переважають дієслова без -ся, серед них більшість мають активний стан, коли дія від суб'єкта спрямована на об'єкт, виражений субстантивом у знах. в. без прийменника, та нульовий, репрезентуючи однобічні суб'єктні відношення. Так, на 1 сторінці діалектного тексту із говірки с. Шандра Миронівського р-ну Київської обл. засвідчено 78 дієслів, 71 з них вжито без постфікса -ся (40 функціонують в активних конструкціях, 31 дієслово позначає дію безвідносно до об'єкта) та 5 із -ся мають нульовий стан, 1 пасивний дієприкметник, 1 безособова форма на -но. Відзначимо, що серед дієслів, що мають активне значення, лише 7 вжито в трикомпонентних конструкціях: ***бˈжоли ˈбат'ко ди^{е}рˈжав***; *б˙іл'ш йак* ***сто ˈвулик˙ів в˙ін*** *догˈл'адав*; ***воˈна*** *ˈтоже с'іˈдала та* ***пˈр'ала вал***; ***забˈрав ˈбат'ко*** *всей* ***ремаˈн'ент***; ***бур'аˈки в˙ін*** *ˈсилно ˈгарні* ***поˈс'ійав, там і инˈдики*** *йа зˈнайу* ***в нас буˈл˙и / куˈрі***. Більшість дієслів (33) функціонують у двокомпонентних конструкціях з опущеними членами речення, зокрема:

- підметом (*вже* ***ˈвоза*** *ˈгарного* ***спˈравили***; *хай уˈже оˈце* ***спˈравим ˈупр'аж*** *коˈнев˙і*; *йоˈму* ***даˈли*** *бизпˈлатно і* ***плуг*** */ і* ***ˈборони*** */ й* ***кул'т'іˈватор***; ***н'іˈйаких гˈроше^{и}й ни бˈрали***; ***все склав*** *на в˙із / і* ***батоˈга*** *ˈдаже* ***полоˈжив*** */ і туˈда* ***йоˈго одпˈравив***; ***сˈтали орган'іˈзовуват' арˈт'ел'і****; оˈдин кˈрупний* ***зроˈбили колˈгосп***; ***розоˈрали*** *ті* ***ˈмеж˙і***; ***поˈл'а зроˈбили*** *ˈобщ˙і*);
- додатком (про нього йдеться в попередньому реченні): *йа ˈтоже дирˈжала* (бджоли); *то йа бˈратові 'д:аˈла тˈрохи* (вуликів) / *а тˈрохи продаˈла*; *а тоˈд'і ж уˈже пойаˈвилос'а крамˈне / у магаˈз'ін* ***приˈвоз'ат'*** (крамне) */ та каˈжу / ˈтату / та набиˈр'іт' миˈн'і* (крамного);
- підметом і додатком (*і сˈкирта ˈтійі ˈпаш'і / шо дл'а скоˈтини / бо й коˈн'ац'і / й коˈров˙і тˈреба шос' дат' / то* ***заготовˈл'али*** (пашу); *а тоˈд'і вже ж в одˈно* ***зогˈнали*** */ оˈдин кˈрупний зроˈбили колˈгосп*);
- присудком (*туˈди* ***здаˈвали*** *вс'і* ***ˈкон'і*** */ а* ***короˈви*** (здавали) *на ˈобшчу хˈверму*; *то* ***воˈна*** *ˈтоже с'іˈдала та* ***пˈр'ала вал*** */ а* ***ми*** (пряли) ***пˈр'ажу***).

Серед засвідчених 5 дієслів із постфіксом -ся 4 мають нульовий стан: 3 набули нового значення (*вкоˈсилас'а* «підкралася (про хворобу)», *п˙ідˈкошувац':а* «втрачатися (про здоров'я)», *лиˈшилис'а* «втратили»): *йаˈкас' таˈка хоˈроба* ***вкоˈсил˙ас'а***; *уˈже*

сˈтало здоˈровйа ***пˑідˈкошувацʼ:а***; *шо* ***лиˈшилисʼа*** *всʼоˈго*; 1 дієслово без -ся не вживане (*пойаˈвилосʼ*), та одне зворотно-середнього стану (*начаˈлосʼ*), оскільки виражає властивість суб'єкта поза його зв'язком з об'єктом: *а тоˈдʼі таˈке вже* ***начаˈлˑосʼ***. Пасивне значення реалізує лише пасивний дієприкметник у трикомпонентній конструкції: *шо* ***вкˈрите*** *все* ***ˈполе*** *буˈло* ***пиеруˈйом*** і співвідносна з ним предикативна форма на -но: **наˈписано** в гаˈзетʼі (ГПК, с. 147–157). Як бачимо, в проаналізованому фрагменті діалектної мови середньонаддніпрянців не виявлено жодної пасивної форми із -ся до перехідних дієслів недоконаного виду, що підтверджує думку про те, «що в синтаксичній системі української мови названі пасивні конструкції, на противагу іншим слов'янським мова, опинилися на крайній периферії» [5, с. 445], і водночас спонукає до більш докладного аналізу функціонування дієслів із -ся в діалектній мові.

За результатами суцільної вибірки із діалектних текстів кількох говірок Південної Київщини, Черкащини та Західної Полтавщини дієслова із -ся становлять незначну частину дієвідмінюваних форм (див. табл. 1).

Таблиця 1

Дієслівні форми із постфіксом -ся в середньонаддніпрянських говірках

Говірки	Усього дієслівних форм / серед них із -ся	Дієслівні форми із постфіксом -ся, що мають		Дієслівніформи із -ся, що	
		зворотне значення	пасивне значення	без -ся не вживані	набули іншого значення
Хц	660/49	18	22	5	4
Ш	774/98	51	19	12	16
Гл	544/57	18	19	10	10
Пщ	799/52	23	10	4	15
Ст	556/47	16	16	8	7
СП	553/43	22	4	9	8

У таблиці представлено співвідношення дієслівних форм із -ся, що надає їм зворотної чи пасивної дії або виражає однобічні суб'єктні відношення. Результати таблиці засвідчують або переважання в говірках активних конструкцій зі зворотним значенням (Ш, Пщ, СП), або однакову кількість дієслів із зворотним і пасивним значенням (Ст), чи незначне переважання останніх (Хц, Гл). Показово, що в п'яти говірках пасивні конструкції неповні, двокомпонентні з відсутнім орудним суб'єкта, що «нівелює значення пасивності дії, і дієслово набуває значення зворотно-середнього стану» [7, с. 230]. Меншу кількість у досліджуваних говірках становлять дієслова нульового стану, виражаючи суб'єктні відношення. Задля увиразнення представленої інформації пропонуємо докладний аналіз дієслівних форм із -ся, засвідчених у зв'язному тексті з говірки с. Шандра Миронівського р-ну Київської обл. (інформант 1912 року народження, без освіти, працювала на різних роботах. У ньому в середньому налічуємо 770 дієслівних форм, серед них 98 дієвідмінюваних із -ся, 11 пасивних дієприкметників і 2 предикативні форми на -но. -то.

Більшість дієслів із -ся (51) має зворотне значення, по-різному характеризуючи відношення між суб'єктом і об'єктом і виражаючи різні відтінки зворотно-середнього стану:

1) дію, виконувана суб'єктом і спрямовану на нього (23 дієслова): *йа туˈди всˈкочу та ˈтими досˈками* ***закˈрийус'***; *шо зв ˑісˈтʼатʼ / шо десʼ* ***пеиреихоˈвайсʼа*** / *і де ˈтʼіки неи* ***хоˈвалас'*** *йа*; *батʼко ˈбожицʼ:а /* ***хˈристицʼ:а***; *волотˈки вже отаˈко* ***поˈхилʼацʼ:а***; *йаˈкойісʼ проˈфесʼійі* ***навˈчицʼ:а***; *воˈни зачеиˈпили /* ***гриˈбуцʼ:а / загрʼіˈбайуцʼ:а*** *до полоˈвини*; *вˑін був у геинˑіˈрала / гоˈтовив йоˈму ˈйісти і ... так* ***навˈчивсʼа***; *саˈма* ***вбˑіˈрайусʼа***; *бо в ˈнейі ниˈма в шо* ***вˈзуцʼ:а***; *і вˑін на дˈругий денʼ пˑіˈшов в стаˈвок*

*куˡ**пац':а** і **втоˡпивс'а**; на бурйаˡн'і ˡ**пасл˙ис'а** ˡд'іти / йдут' у ˡйасл˙а і **паˡсуц':а** на бурйаˡн'і ˡпоп˙ід ˡтином* та ін.;

2) дію, яку суб'єкт виконує для себе (3 дієслова): *то в˙ін тоˡд'і **оже^{и}ˡнивс'а**; ну **приготовˡл'ал˙ис'** ˡгарно; **пригоˡтовиц':а** / каˡн'ешно приготовˡл'али*;

3) взаємозворотну дію, яку виконує дві особи чи кілька (5 дієслів): *йа з коˡнем хоˡдила скр'із' / з суˡс'ідом **спр'аˡгалис'а*** (2 р.); *в˙ін **познаˡкомивс'а** з тим йевˡрейем; і воˡни ˡнейі **поздоˡровкал˙ис'** тˡрошки; вс'і **моˡл˙ил˙ис'а***;

4) дію, що називає типові ознаки зосереджені в дії самого суб'єкта (15 дієслів): *пашˡн'а лиˡжала / н'іˡколи ни ˡ**портилас'а**; тоˡд'і уˡже вс'о / вс'о **прикраˡтилос'а**; а тоˡд'і таˡке вже **начаˡл˙ос'**; і кам˙інˡц'і там гˡр'ійут' / **накаˡл'айуц':а** воˡни в т'іх ˡпечах; шар кавуˡнів / шар п˙іс ˡку / і воˡни таˡк˙і / **збир'іˡгайуц':а** ˡлуч:е; тоˡд'і поˡчинайе^{и} **б˙іˡлиц':а** воˡно на ˡсонц'і; а ˡсаме ж **конˡчайуц':а*** (про канікули); ***одирˡвец':а** той мотуˡзок; йакˡраз ˡпе^{и}рид оˡц'ійу / шо це вже таˡке **почаˡлос'*** тощо;

5) дію, що позначає різні пасивні сприйняття суб'єкта (3 дієслова): *ой / ни ˡ**хочиц':а** вже ˡдал'і н'іˡчого й каˡзат'; а воˡни ж до ˡчого вˡкусні / шо йіж і ˡ**хочиц':а**; а тут **хоˡт'ілос'а** ж йоˡго заˡр'ізат'*.

Дієвідмінювані форми із -ся (19), засвідчені у двокомпонентних пасивних конструкціях, мають швидше активне, ніж пасивне значення, оскільки дія представлена, як властива суб'єктові (***шо** тоˡд'і **роˡбилос'**; розˡбили ˡбанку над тим ˡмедом / **шо продаˡвавс'а** в магаˡз'ін'і; йаˡк˙іс' таˡк˙і **позаˡводил˙ис' бурйаˡни**; ˡ**бодн'а** спиц'іˡал'на **назиˡвалас'а** дл'а ˡсала; **це** все **роˡбилос'а** в д'іжˡках; **копанˡки зˡвалис'а**; то буˡло таˡке **жˡлукто назиˡвалос'а** диривˡйане; **ци^{е}ˡбер** так **зˡвавс'а**; **каˡдухи зˡвалис'а**; йак **воˡни зˡвуц':а**; поˡлотна ц'і **шо пˡр'алис'а** та тˡкали; **сˡпец'ійа клаˡдец':а**; ну **сˡпец'ійі** уˡс'ак˙і каˡнешно ж **клаˡдуц':а**; бо в нас **воˡно роˡбилос'а**; **засиˡпайе^{и}ц':а верх** / всей / всей **верх засиˡпайиц':а** п˙ісˡком*). Зрідка таку семантику дієслів із -ся спостерігаємо у двокомпонентних конструкціях із опущеним підметом: *воˡно тоˡд'і таˡке ˡжовте / йак ˡв'іск / йак ˡ**випи^{е}ре^{и}ц':а**; і **залиˡвайиц':а** уˡже ж роˡс:олом; бо заˡран'і **пˡравиц':а** / в ˡцеркв˙і*. О. Курило відзначала, що «взагалі українські дієслова на -ся здебільшого активного, а не пасивного значіння. … *За одну ніч вибудувався* (сам, а не хтось його вибудував) *такий дім*; *І хліб у печі випікається* (сам випікається, а не його випікають)» [2, с. 55].

Пасивне значення в досліджуваній говірці мають переважно дво- чи трикомпонентні конструкції, складниками яких є пасивні дієприкметники (11): *шо **вкˡрите** все ˡ**поле** буˡло **пи^{е}риˡйом**; а **чоˡпок заˡбитий** ˡтоже; **воˡни** ж **заˡбит'і** буˡли тим **чопˡком** гет'; пˡр'амо ˡначе ˡт'іки шо **поˡсолин'і**; це об˙іˡзат'ел'но тˡреба / шоб буˡла **укˡрашина йаˡлинка** ц'а; ˡ**погриб** був ни **муˡрований**; тоˡд'і **воˡни** йак сˡв˙іж˙і **проˡсолині**; **карˡтопл'а** в ˡйамах гоˡдами лиˡжала **спреˡсована**; ˡначе ˡт'іки шо **укˡлад'ане**; таˡке **все** буˡло вˡкусне й смашˡне **пригоˡтовлине**; йак виˡнос'ат' каˡт'олки ˡц'іл'і **наˡпариної поˡл˙ови** обикноˡвеной* та зрідка предикативні форми на -но, -то: ***наˡписано** в гаˡзет'і /; а в йіх за ˡп˙іч':у таˡка коˡробка і досˡками **закˡрито*** (ГПК, с. 147–157).

Решта дієслів із -ся мають нульовий стан, оскільки чи то без -ся не вживані (12): *йак воˡни **знушˡчайуц':а** з ˡтого чолоˡв˙іка; м˙ій ˡбат'ко зˡразу п˙іˡшов у колˡгосп / зˡразу / ни **спириˡчавс'а**; а йа ж **боˡйус'а** йіх / йа тиˡпер стˡрашно **боˡйус'а** ц'іх бурйаˡнів / куˡди ни **подиˡвис'**; куˡпив в˙ін соˡб˙і маˡшинку / йак у ˡКийев˙і роˡбив / **пристаˡравс'а**; а оˡсобин:о ми^{е}ˡн'і **наˡравиц':а** пˡросо; а тоˡд'і ж уˡже **пойаˡвилис'а** ц'і ж / уˡже **пойаˡвилос'а** крамˡне; а тоˡд'і вже ж колˡгосп ˡйакос' **ізˡмилувавс'а**; аж ˡпоки вже почаˡло тˡрошки наˡче **пойавˡл'ац':а** таˡке / йак ˡцеме^{и}нт; ни ˡможна буˡло **диˡвиц':а*** чи цей постфікс надає їм нового значення (18 дієслів): *в˙ін вс'іˡгда ˡвовремйа **рошˡчитувавс'а**; і став **зан'іˡмац':а** оˡце ж цим пˡромислом; **оˡказуйе^{и}ц':а** / шо це ˡГир'ін; а тоˡд'і начиˡнайут' оˡдин до одноˡго **придиˡрац':а**; отаˡке ˡц'ілий ˡвеч˙ір / шо ну **л'уˡбуйис'а** ˡт'іки таˡкойу гулˡн'ойу; так йіж ни*

ˈ*можна* ***наˈйістис'а***; *н'ˈічого ни* ***поˈлучиц':а***; ˈ***сипал˙ис'а*** *ˈд'ітки* (тут помирали); *а тоˈд'і вже* ***сˈход'ац':а*** *на ˈвеч'ір у ˈгос'т'і куˈми, бо* ***подаˈвиц':а*** *ˈможна вс'ім* та ін.

Помічено деяку зумовленість появи в текстах трикомпонентних пасивних конструкцій рівнем освіти та професією діалектоносіїв. Так, у говірці с. Гельмязів Золотоніського р-ну Черкаської обл. інформацію записано від шістьох мовців, а дві трикомпонентні пасивні конструкції виявлено лише в мовленні двох інформантів, що мають освіту 10 класів: одна з них працювала продавцем, а інша – бухгалтером): ***оˈт'уг*** *моˈйа ˈмати / ни таˈкий жи йак тиˈпер жи / а був таˈкий /* ***шо ˈугол':ом гˈр'івс'а***; *то все* ***боˈлото залиˈвайиц':а воˈдойу*** (ГЧ, с. 123, 136). У двокомпонентних конструкціях, де перехідне дієслово вжите із -ся і при ньому відсутній орудний об'єкта, значення пасивності знівельоване: *ну шо йе / шо на гоˈрод'і росˈте / те соˈб˙і* ***рипаˈхайиц':а*** */ так уˈже й* ***пирибиˈвайиц':а***; *та з*[е]*п˙івчаˈса дес'* ***ваˈрил˙ос'а*** */ оˈто таˈке*; *а шо тоˈд'і* ***тоˈпил˙ос'а*** *х˙ˈіба так дроˈвами / соˈл˙омойу тоˈпил˙а там ˈмати тˈрошки; тоˈд'і в магаˈз'інах* ***продаˈвалис'а*** *кукуˈруз'ан'і хˈлопйа /; а там жи ж тоˈд'і ол'ˈівцем оˈц'інка* ***станоˈвил˙ас'а***; *в нас у колˈгосп˙і* ***в˙ідкˈрилас'*** *б˙ібл'ˈіотека /; спиˈни п˙ˈіду / бо в ˈмени карˈтопл'а* ˈ***вариц':а***; *оˈдинадц'ат' чаˈсов ˈп˙ікнуло / вс'о / ˈтанц'і* ***закˈрилис'а*** (ГЧ, с. 122–144). Водночас у всіх інформантів із цієї говірки більше активних конструкцій, побудованих природно, де суб'єкт дії – підмет, об'єкт дії – додаток, а присудок описує дію, спрямовану на додаток: *тоˈд˙і ж ˈт'іки* ***постˈройіли ˈхату ми***; ˈ***мати даˈйе завдаˈн:'а***; *ˈкожин ден'* ˈ***мати протоˈпила п˙іч***; *шоб роˈбити* ***узˈвар ваˈрит' // суˈшили ˈйаблука / ˈвишн'і ну абриˈкоси***; *шоб* ***нарˈвала*** *там ну* ***дˈвойе чи тˈройе ˈв˙ідир ˈвишин'*** та ін. (ГЧ, с. 136).

Висновки та перспективи дослідження. Ретельний аналіз функціонування дієслівних форм із постфіксом -ся у зв'язному діалектному мовленні дав змогу удокладнити їхнє функціонування в усьому середньонаддніпрянському ареалі, з'ясувати значення, якого надає ця морфема дієсловам-присудкам, визначити характерні ознаки граматичної системи досліджуваного діалекту: перевагу дієслів активного та зворотно-середнього стану, набуття дієсловами із -ся у двокомпонентних пасивних конструкціях активного значення та нетиповість пасивних тричленних конструкцій народній мові. Помічено деяку зумовленість появи в текстах трикомпонентних пасивних конструкцій рівнем освіти та професією діалектоносіїв.

Умовні позначення джерел

ГПК – Говірки Південної Київщини : *Збірник діалектних текстів* / Упорядники Г. І. Мартинова, З. М.Денисенко, Т. В. Щербина. Черкаси : ПП Чабаненко Ю.А., 2008. 370 с

ГЗП – Говірки Західної Полтавщини : *Збірник діалектних текстів* / Упорядник Г. І. Мартинова. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2012. 325 с.

ГЧ – Говірки Черкащини: *Збірник діалектних текстів* / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2013. 870 с.

Умовні позначення говірок

Хц – Хоцьки Переяслав-Хмельницького р-ну, Ш – Шандра Миронівського р-ну Київської обл.; Гл – Гельмязів, Пщ – Піщане Золотоніського р-ну, Ст – Старосілля Городищенського р-ну Черкаської обл.; СП Слобода-Петрівка Гребінківського р-ну Полтавської обл.

Список використаних джерел

1. Харченко, С. Синтаксичні норми української літературної мови ХХ – початку ХХІ ст. [Текст] / С. Харченко. – К. : Міленіум, 2017. – 417 с.

2. Курило, О. Уваги до сучасної української літературної мови. – Вид. 5-е. – Торонто : Вид-во «Нові дні», 1960. – 199 с.

3. Мартинова, Г. І. Інфінітив у середньонаддніпрянських говорках [Текст] / Г. І. Мартинова // Мовознавчий вісник. – Вип. 14–15. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ, 2012. – С. 96–104.

4. Делюсто, М. С. Граматика говірки у світлі тексту [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / М. С. Делюсто. – Інститут української мови НАНУ. – К., 2010. – 20 с.

5. Вихованець, І. Р. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [Текст] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова. – К. : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2017. – 752 с.

6. Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К.: Вища шк., 2002. – 439 с.

7. Плющ М. Я. Граматика української мови: У 2.ч. Ч. 1 Морфеміка. Словотвір. Морфологія : Підручник / М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2005. –286 с.

References

1. Kharchenko, S. (2017) Syntactic norms in the 20th – early 21st century Ukrainian literary language: monography. Kyiv: Millenium, 417 p.

2. Kurylo, O. (1960) Addresses to Modern Ukrainian literary language. Ed.5. Toronto: ”Novy Dny” Publishers, 199 p.

3. Martynova H. I. The infinitive in the MidUpperDnieper patois. *Linguistics Selection*. Vol. 14–15. Cherkasy, 2012, P. 96–194.

4. Delyusto, M. S. (2010) Grammatical aspect of the dialect in the text perspective: Doctorate manuscript in 10.02.01 “Ukrainian language”. Kyiv, 20 p.

5. Vykhovanets, I. R., Horodenska, K. G., Zahnitko, A. P., Sokolova, S. O. (2017) Grammar of the modern Ukrainian language. Morphology. Kyiv: Dmytro Bury Publishers, 752 p.

6. Hryschenko A. P., Matsko L. I. (1997) Modern Ukrainian literary language. 2nd ed. Kyiv: Vyscha Shkola, 493 p.

7. Plyusch, M. Ya. (2005) Grammar of the UkrainianLanguage. In 2 vol. Vol. 1. Morphemics. Wordbuilding. Morphology. Kyiv: Vyscha Shkola, 286 p.

ГЛАГОЛЬНЫЕ ФОРМЫ С ПОСТФИКСОМ -СЯ В СРЕДНЕПОДНЕПРОВСКИХ ГОВОРАХ

А. И. Мартынова

Аннотация. *Важной задачей украинского языкознания последних десятилетий стало возрождение национальной специфики украинского литературного языка, в частности относительно ограниченного использования глаголов с -ся в пассивных конструкциях. Учитывая это, актуальность статьи обусловлена отсутствием специальных работ, посвященных подробному анализу функционирования глагольных форм с постфиксами -ся в среднеподнепровском диалекте, который стал основой формирования нового украинского литературного языка. Материалом статьи стали связные тексты, записанные в различных зонах исследуемого диалекта. Такой подход обеспечил полную характеристику глагольных форм с постфиксами -ся в связной диалектной речи, выявление тончайших оттенков значений.*

В статье рассмотрены функционирование глагольных форм с постфиксом -ся во всем среднеподнепровском ареале, выяснено значение, которого придает эта морфема глаголам-сказуемым, указано на характерные признаки грамматической системы изучаемого диалекта: преимущество глаголов активного и возвратно-среднего состояния, приобретение глаголами с -ся в двухкомпонентных пассивных конструкциях активного значения и нетипичность народному языку пассивных трехчленных конструкций. Замечено некоторую предопределенность появления в

текстах трехкомпонентных пассивных конструкций уровнем образования и профессии носителей диалекта.

***Ключевые слова**: глагол, постфикс -ся, активная конструкция, пассивная конструкция, пассивное причастие, предикативные формы на -но, -то, среднеподнепровский диалект*

VERB FORMS WITH -СЯ POSTFIX
IN THE MIDUPPERDNIEPER PATOIS
H. I. Martynova

***Abstract**. Ukrainian linguistics has recently got interested in revival of the national features in the Ukrainian literary language, as well as in the limited usage of verbs with-ся in passive constructions. Therefore, the article claims for priority in analyzing functioning of the verbs with –ся postfix in the MidUpperDnieper patois that had once become the foundation for the new Ukrainian literary language. The article is based on the factual texts taped in various groups of the dialects under consideration. Such approach has enabled the detailed analysis in the verb forms with -ся postfix in actual dialectal speech and as well distinguishing the subtlest semantic meanings. The article regards functioning of the verbs with –ся postfix in the MidUpperDnieper area and grammatical meaning of the morpheme in the verbal predicates. The paper also singles out the typical features of the grammatical system of the dialect mentioned: dominating verbs in active and reflexive neutrum voice, verbs with –ся in two-component passive constructions tending for the active voice meaning and non-typical passive three-component constructions in the native language. The writing observes in texts three-component passive constructions connected with the dialect speakers' education and occupation.*

***Keywords**: verb, -ся postfix, active voice construction, passive voice construction, passive participle, predicative -но and -о forms, MidUpperDnieper patois*

УДК 378.01.3

РОЛЬ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

С. М. АМЕЛІНА, доктор педагогічних наук, професор,
E-mail: svetlanaamelina@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6008-3122
В. Д. ШИНКАРУК, доктор філологічних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: vashyn2010@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9081-2667[6]

***Анотація.** Статтю присвячено питанням вивчення латинської мови у підготовці фахівців-філологів. Актуальність статті зумовлена трансформацією змісту підготовки філологів у контексті глобалізаційних процесів та динамічного розвитку науки і техніки. Наслідком цього стало зростання суспільної потреби у компетентних перекладачах, здатних здійснювати переклад у різних галузях економіки з урахуванням галузевої термінології. Латинська мова відіграє особливу роль у процесі вивчення іноземних мов, оскільки більшість європейських мов мають спільне походження з латинською. Знання перекладачами латинської мови сприятиме їхній успішній професійній діяльності. Розглянутий у статті курс латинської мови був використаний у практиці підготовки майбутніх філологів-перекладу і сприяв підвищенню рівня розуміння студентами європейських мов.*

***Ключові слова:** освітній процес, латинська мова, філолог, термінологія, латинські запозичення*

© С. М. Амеліна, В. Д. Шинкарук, 2018

Актуальність. У європейській науковій спільноті точаться дискусії про необхідність і доцільність вивчення латинської мови студентами-гуманітаріями. Багатьма науковцями латинська мова сприймається як 2500-річна європейська мова, що з давніх часів, як літературна мова, формує європейську культуру.

Прихильники вивчення латини висувають низку цілком переконливих аргументів. Латинська мова полегшує розуміння коренів західного світу. Вона сприяє розвитку стратегій навчання та формуванню умінь аргументації. Крім того, особливу роль латинська мова відіграє у процесі вивчення іноземних мов, оскільки більшість європейських мов мають спільне походження з латинською, а відтак і деяку схожість у вокабулярі й лінгвістичній структурі. Частково подібності в лінгвістичній структурі та словниковому запасі можна пояснити саме цією генетичною мовною спорідненістю. Часто студенти, починаючи вивчати латину і вже володіючи однією із германських чи романських мов, помічають знайомі елементи. Тому питання дослідження значення і місця латинської мови у підготовці майбутніх філологів є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато праць українських вчених присвячено різним аспектам вивчення латинської мови, зокрема: латини як міжнародної мови науки і культури (Т.В. Вільчинська), вивченню латинської мови юристами (В.Д.Шинкарук), зміст базових курсів латинської мови для студентів філологічних спеціальностей (Г.Д. Антонюк, Л.Л. Звонська).

Не заперечуючи думку вітчизняних науковців про те, що латинська мова в системі університетських дисциплін повинна мати не тільки професійне, а й загальнокультурне спрямування [1, с. 13], вважаємо, однак, що на особливу увагу заслуговують питання вивчення латини саме у професійній підготовці майбутніх фахівців, для яких вона може бути тією фундаментальною дисципліною, на якій ґрунтується значна частина фахово орієнтованих дисциплін.

Мета статті полягає у визначенні місця латинської мови у освітньому процесі закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку майбутніх філологів, зокрема, перекладачів, і змісту цієї дисципліни.

Матеріали і методи дослідження. Для вирішення зазначених завдань були використані методи аналізу, порівняння, узагальнення та описовий метод.

Результати дослідження. Значення латини для майбутніх перекладачів важко переоцінити. З одного боку, тому що латинська мова сприяє розвитку так званого граматичного розуміння, а ознайомлення з латинськими текстами збагачує словниковий запас і спонукає до урізноманітнення лексики у спілкуванні рідною й іноземною мовами, вживанню афористичних виразів, прояву творчості. З іншого боку, володіння базовими знаннями латинської мови може бути корисним для здійснення перекладу науково-технічної літератури, адже термінологія багатьох наук, зокрема, природничих, була сформована на основі латини. Крім того, варто мати на увазі й етичну цінність латинської мови. Ознайомлення з античною цивілізацією може виховати студента впевненою у собі, відкритою і схильною до рефлексії особистістю.

Курс дисципліни «Латинська мова» для майбутніх перекладачів» призначений для ознайомлення студентів із основами латинської мови, набуття ними практичних умінь та навичок перекладу латинських текстів та використання латиномовної термінології у навчальній діяльності, а також підготовки до вивчення майбутніх перекладачів не тільки мовознавчої і перекладацької термінології, а й термінології у галузі майбутньої спеціалізації. У результаті вивчення латинської мови в університеті майбутні перекладачі навчаються читати латинські тексти, вивчають основи граматичної будови латинської мови, оволодівають навичками перекладу латинських текстів, ознайомлюються зі шляхами і способами запозичень з латинської мови.

Щодо питання про те, яку латину ми вивчаємо сьогодні? Студенти вивчають латинську мову, на які ніхто ніколи не говорив: латинську літературну мову. Цей тип латини відрізняється від розмовної латинської мови різноманітністю форм і

граматичною складністю. На відміну від розмовної латини, літературну латину мовознавці й літературознавці плекають і в наш час, а також використовують в мистецтві та науці.

Латинська мова належить до групи індоєвропейських мов, що за своїм походженням пов'язані з мовою народу, ареал проживання якого у 3000 до н.е. поширився по всій Європі, частині Середньої Азії і сягнув до півночі Індії. З цієї так званої прамови розвинулись латинська, грецька, кельтська та германські мови (англійська, німецька, скандинавська).

Вивчаючи латинську мову з метою набуття необхідних знань, майбутні перекладачі, безумовно, повинні ознайомитись з її історією, адже на певних етапах розвитку латини сформувались окремі структури, склалась термінологія різних сфер. Знання історії конкретних утворень може полегшити розуміння сучасних мов, зокрема, германських, а, відповідно, і переклад з цих мов на українську.

Перша письмова пам'ятка латинською мовою у формі напису датується приблизно 600 р. до н. У цьому написі, на думку науковців, латину вже можна відрізнити від інших, споріднених із нею, італійських діалектів. Латинська мова була спочатку мовою тільки мешканців Лаціуму, латинян. Цей італійський діалект поширювався разом із поширенням римської влади: приблизно до 90 р. до н. латинською говорили тільки в самому Римі та його колоніях, населених римськими громадянами.

Коли інші італійці вибороли для себе римські громадянські права (88 р. до н.е.), вони дуже швидко сприйняли мову римлян, що призвело до витіснення решти італійських діалектів. На час народження Христа латиною говорили на території всієї Італії, крім деяких грекомовних областей на півдні Італії. З римською експансією латина розповсюдилась як мова торгівлі, lingua franca, також у провінціях, крім східної частини Середземномор'я, де загальноприйнятою мовою залишалась грецька.

У провінціях проста розмовна латинська мова, яку ще називають вульгарною латиною або мовою солдатів, купців та поселенців, увібрала у себе елементи мов, якими там говорили. після розпаду Західної Римської імперії в 476 р. н.е., розвинулись різні «латинські діалекти», про які говорили звичайні люди. Цей факт майбутні перекладачі також повинні знати, щоб у процесі перекладу розуміти виникнення, використання і значення запозичень того часу.

З іншого боку, для професійної перекладацької діяльності важливим є знання тенденцій і результатів тогочасного розвитку граматичної системи латинської мови, що відобразилось, хоч і різною мірою, на сучасному стані граматичних систем германських мов.

Саме тоді з часом, зокрема, зник середній рід, функція відмінкових закінчень перейшла до конструкцій з прийменниками, а різні часові форми минулого часу утворилися з форми *habere* + прислівник. Зникає AcI, який був замінений реченням з *quod*, тобто складнопідрядним реченням з підрядним додатковим реченням. Вказівні займенники перетворились на артиклі. Однак, зауважимо, що паралельно в церкві і канцеляріях, навпаки, продовжували використовувати так звану високу латину.

З різних латинських діалектів поступово розвивалися попередники романських мов: давньофранцузька, давньоіспанська, італійська, румунська тощо. Близько 800 р. н.е. латинська мова перестала бути так званою рідною мовою. Це означає, що ті, хто вивчав мову населення як рідну мову, вже не міг автоматично розуміти латинську мову.

Тим не менше, латинська мова продовжує функціонувати як письмова мова в усіх сферах діяльності церкви (у тому числі, й освітній), управління, політики. Особлива увага приділяється латинській мові у церковних школах, де у всій Європі до 16 століття навчання читанню і письму здійснювалось латинською мовою. Таким чином, у період європейського середньовіччя латина стала носієм духовної культури далеко за межами колишньої Римської імперії.

Для майбутніх перекладачів важливо усвідомлювати, що так звана середньовічна латина не була однорідною. Навпаки, спостерігаються суттєві відмінності щодо вокабуляра, словоформ і структури речень, залежно від походження мовців.

Деякі з цих відмінностей зафіксовані і дійшли до нашого часу, однак, тогочасних письмових пам'яток не так багато. Це пов'язано з тим, що гуманісти, які стверджували, що володіють «правильною» латинською мовою, відкидали середньовічну латину як «варварську» і навіть висміювали її. Вони поділили історію латинської мови, відповідно, на три епохи: античну, середньовіччя та сучасну епоху. Середньовіччя у цій періодизації вважалось «похмурим», «темним» і «некультурним». Тому гуманісти не вважали християнсько-середньовічну літературу цінною, а відтак і марним процес її переписування для сучасних їм та наступних поколінь.

Так звана латина гуманістів поширювалась по всій Європі у період між 1350 і 1750 роками. До середини XVIII століття кожен, хто хотів навчитися читати і писати, мав автоматично вивчати латинську мову як мову навчання в школах та університетах.

У функції дипломатичної мови у 1600 році її змінила французька мова, але як у літературній та науковій сферах латинська і французька мови були рівнозначними. Певний вплив такого використання латинської мови у зазначений період відчувається і у нинішніх терміносистемах різних наук, що, у свою чергу, є важливим для перекладача, який здійснює переклад науково-технічної літератури.

Цікавим є той факт, що, крім незліченних латинських драм, епічних творів та віршів, також були написані романи, і, оскільки дія у них стосувалась поточних подій, вокабуляр повинен був постійно розширюватися, наприклад, за рахунок слів для позначення речей, яких не існувало в давнину: стрільба з гвинтівки (sclopetum), помідор (lycopersicum) тощо.

Ще більш продуктивним був розвиток вокабуляру у сфері науки. Так, тогочасні вчені, якщо вони хотіли мати міжнародне визнання, мали писати наукові трактати латиною або перекладати їх на латинську мову.

Такі ж вимоги спостерігались і у юриспруденції. Оскільки право багатьох європейських країн прямо спирається на римське право, то до 20 століття латинська мова вважалася невід'ємною передумовою для допуску до навчання у юридичній школі. Зрештою, у деяких європейських країнах до 19 століття латинська мова була державною (наприклад, у Польщі, Угорщині, Румунії). Враховуючи ці факти, ті студенти, які планують спеціалізуватись у майбутньому на юридичному перекладі, повинні приділити особливу увагу вивченні латинської мови у аспекті юридичної термінології.

Цікаво також те, що вважати чи називати латину мертвою мовою неправильно, адже вона є офіційною мовою однієї із європейських держав: Ватикану. Усі публікації Ватикану здійснюються як на італійській, так і на латинській мовах. І оскільки у виступах Папи Римського йдеться про актуальні проблеми нашого світу, латинський вокабуляр потребує постійного оновлення.

Латинська мова вивчається у європейських країнах переважно в гімназіях та загальноосвітніх школах. Зокрема, близько третини всіх учнів старшої школи в Австрії та Німеччині сьогодні вивчають латинську мову як свою першу, другу або третю іноземну мову. У Швейцарії латинську мову можна вивчати як предмет за вибором вже у середніх класах. Особливо в гімназіях з поглибленим вивченням гуманітарних наук латинська мова пропонується як перша іноземна мова. Таким чином, вже у школах та гімназіях закладається основа для володіння латиною на належному рівні, що буде потрібно майбутнім гуманітаріям, у тому числі й перекладачам.

Попри критичну дискусію про переваги та недоліки навчання латині, за останні десять років в Німеччині значно зросла кількість школярів, які обирають латинську мову як іноземну мову [9].

Латинська мова вивчається також у численних європейських університетах, здебільшого у межах класичної філології. Все більше і більше університетів створюють окремі кафедри латинської мови, які викладають курси середньовічної латини та сучасної латини. У деяких місцях лекції або інші події проводяться латинською мовою. Крім спеціалізації «Латинська мова», ці кафедри здатні забезпечити якісне викладання латини для інших спеціальностей, особливо гуманітарних, зокрема, перекладу. Проте як за тематичним змістом, так і за обсягом програми університетів відрізняються одна від одної.

Цікавим є досвід підтримки вивчення латинської мови самими студентами європейських університетів. Так, окремі заходи заплановано проводяться на латині. Наприклад, з 1998 року в асоціації AMV Waltharia Frankfurt кожного семестру проводиться так званий «латинський паб», де латина є єдиною мовою, що допускається для спілкування, і це не обмежується студентами, а також тільки підготовленими усними виступами.

Заслуговує на увагу європейський досвід ввчення латинської мови з використанням різних медіа- та інтернет-ресурсів. Фінська радіостанція YLE (Yleisradio) регулярно оприлюднює Nuntii Latini у письмовій та усній версії або як подкаст, що здійснює також радіо Бремен [8]. Радіо F.R.E.I. з Ерфурта, починаючи з липня 2015 року, транслює щотижневу латинську програму під назвою Erfordia Latina. Численні латинські тексти та відповідна вторинна література доступні для студентів у Інтернеті. У Інтернет-форумах, таких як Grex Latine Loquentium чи e-latein chat учасники чату, переважно студенти, з різних країн спілкуються латиною, а в жовтні 2009 року було опубліковано навіть латинську версію Facebook.

Як уже зазначалось, для підтримки та подальшого розвитку латинської мови потрібно її «осучаснення». З цією метою Папа Римський Павло VI. заснував у 1976 році фундацію Latinitas, яка прагне створити такий варіант латинської мови, що відповідав би сучасному використанню мови. Крім журналу, вона публікує Lexicon recentis Latinitatis, енциклопедію латини нового часу, остання редакція якої з'явилася в 2004 році і містить 15 000 нових термінів, включаючи латинське слово для позначення комп'ютера – *instrumentum computatorium*.

Окремий акцент у вивченні латинської мови майбутніми перекладачами варто зробити на вживання латини у науковій сфері. Так, у біології утворення наукових назв відбувалось латинською та грецькою мовами. У медицині анатомічні терміни є переважно латинськими, для окремих органів використовуються також латинізовані грецькі слова. У юриспруденції застосовують різні латинські принципи та технічні терміни. Латинська мова продовжує відігравати важливу роль і в історії. У метеорології латинські терміни використовуються в класифікації хмар.

Також у фармакології латинська мова є загальноприйнятою, фармацевти та лікарі використовують латину для написання рецептів, особливо абревіатури. Для кожної лікарської речовини, крім міжнародної назви IUPAC, є також латинська назва. Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) видається Міжнародна фармакопея («Pharmacopoea Internationalis»), де кожному препарату надаються латинські назви [5]. Латинська назва існує також для кожної лікарської рослини.

У сфері астрономії Міжнародний астрономічний союз поділив всю небесну сферу на 88 сузір'їв, всі вони мають офіційну латинську назву разом з трилітерною абревіатурою. Окремі зірки в сузір'ї позначаються грецькими або латинськими літерами або цифрами, а потім латинським родовим ім'ям сузір'я. Номенклатура геологічних утворень на інших небесних тілах, як правило, є позначається латиною.

Розглядаючи наукову термінологію, необхідно звернути увагу майбутніх перекладачів не тільки на паралельне існування термінів європейськими мовами і латинською, але й на запозичення з латини. В українській мові теж досить велика

кількість запозичена з латинської мови. Зокрема, у аграрній галузі це такі: аграрний, віварій, вірус, конопля, культура, перець, терарій тощо.

У історичному аспекті найбільш тривалим впливом латини був, зокрема, її вплив на німецьку мову: обидві мови базуються на індоєвропейській прамові, а зміни відбувались на основі генетичних зв'язків або мовного контакту. Якщо порівняти лексичний склад сучасної німецької й латинської мов, то можна відзначити схожість як лексем (напр., fenestra – Fenster, mater – Mutter, nasus – Nase, pater – Vater, habere – haben), так і словоформ (напр., est – ist, sunt – sind).

Латинський вплив відчувається й у сфері структури німецької мови, де латина зумовила розширення словотвору і семантики. Завдяки абстрактним утворенням, орієнтованим на латину, мислення німецьких носіїв мови збагатилось абсолютно новим змістом. Латинська мова значно розширила можливості вираження в області морфології і синтаксису німецької мови. Латинські запозичення щодо використання минулих часів і станів поширились настільки, що витіснили старі успадковані структури, навіть призвели до зовсім іншого типу мови в області аспектних і часових функцій. Крім того, спостерігається майже повний збіг граматичних категорій: ті самі частини мови, число, особи, часи, стани, рід дієслів.

Отже, необхідність базових знань латинської мови (граматика, словник, лінгвістична історія, етимологічний вплив) для успішної діяльності перекладачів у майбутньому не викликає сумніву. Розуміння іноземних слів і словосполучень, особливо етимологічно більш ранніх нашарувань, у загальній мові та у навчально-науковій термінології є складовою частиною знань загальнокультурної й наукової орієнтації.

Виходячи із вищезазначеного, для програми латинської мови для майбутніх перекладачів визначено такий зміст:

Виникнення, розвиток та особливості функціонування латинської мови. Періодизація історії латинської мови. Фонетика. Латинський алфавіт. Правила вимови. Довгота та короткість складу. Правила наголошення. Фонетичні особливості.

Загальні відомості про частини мови. Загальні відомості про дієслово. Часові форми системи інфекта (недоконаного виду). Наказовий спосіб. Теперішній час активного стану (praesens activi). Теперішній час пасивного стану (praesens passivi). Минулий час недоконаного виду (imperfectum). Майбутній час перший (futurum I).

Іменник (nomen substantivum). Перша відміна іменників (declinatio I). Друга відміна іменників (declinatio II). Третя відміна іменників (declinatio III). Четверта і п’ята відміни іменників (declinatio IV et V). Послідовність морфологічного розбору іменника.

Прикметник (nomen adjectivum). Відміни прикметників. Ступені порівняння (gradus comparationis). Суплетивне утворення ступенів порівняння. Займенник (pronomen). Розряди займенників. Співвідносні слова (verba correlativa).

Числівники (numeralia). Класифікація. Кількісні числівники (numeralia cardinalia). Порядкові числівники (numeralia ordinalia). Розділові числівники (numeralia distributiva). Числівникові прислівники (adverbia numeralia). Творення числівників. Відмінювання числівників. Синтаксис числівників.

Прислівник (adverbium). Особливості утворення та ступенів порівняння. Praepositio. Прийменники з аблятивом. Прийменники з акузативом. Прийменники, які вживаються з генетивом. Прийменники, які вживаються з акузативом та аблятивом.

Синтаксис простого речення. Головні члени речення. Порядок слів. Узгодження підмета та присудка. Пряме питання (quaestio recta). Узгодження часів (consecutio temporum). Підрядні речення. Непряме питання (quaestio obliqua).

Висновки і перспективи. На основі проведеного дослідження визначено, що після вивчення курсу латинської мови студенти допускають менше граматичних помилок у іншомовних текстах, зокрема, пов’язаних із побудовою складних речень і порядком слів, а також досягають кращих результатів під час визначення помилок та

їх коригування. Доцільно також під час вивчення латинської мови здійснювати порівняння з однією із сучасних європейських мов – насамперед, тією, яку майбутні перекладачі вивчають як першу іноземну мову.

Список використаних джерел

1. Вільчинська, Т.В. Латинська мова – міжнародна мова науки і культури [Текст] / Т. В. Вільчинська // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. пр. – Хмельницький: ХНУ, 2012. – Вип. 5. – С. 13-18.
2. Антонюк, Г. Д. Латинська мова: навч. посіб. для студ. базового напряму 6.0305 «Філологія» [Текст] / Г. Д. Антонюк; Національний ун-т «Львівська політехніка». – Л.: Видавництво Національного ун-ту "Львівська політехніка", 2006. – 171 с.
3. Звонська, Л. Л. Латинська мова: підруч. для студ. відділень класич. філології та ін. філол. спец. вищ. закл. освіти [Текст] / Л. Л. Звонська, В. М. Шовковий. – К.: Книга, 2003. – 527 с.
4. Оленич, Р. М. Латинська мова: підруч. для студ. ф-тів іноземної філології вищих навч. закл. [Текст] / Р. М. Оленич. – 2. вид., випр. – Л.: Світ, 2001. – 350 с.
5. Світлична, Є.І. Латинська мова. Підручник / Є.І. Світлична, І.О. Толок. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 440 с.
6. Шинкарук, В. Д. Латинська мова для юристів: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. [Текст] / В. Д. Шинкарук. – Чернівці: Рута, 2011. – 576 с.
7. Adams, James Noel. Social Variation and the Latin Language. –Cambridge University Press, Cambridge 2013. – 933 p.
8. Janson, Tore. Latein. Die Erfolgsgeschichte einer Sprache. – Buske, Hamburg, 2006. – 262 S.
9. Stroh, Wilfried. Latein als Weltsprache. In: Karl-Joachim Hölkeskamp, Elke Stein-Hölkeskamp (Hrsg.): Erinnerungsorte der Antike. Die römische Welt. C.H. Beck. – München 2006. – S. 185–201.

References

1. Vilchynska, T.V. (2012) Latynska mova – mizhnarodna mova nauky i kultury [Latin is an international language of science and culture] Aktualni problemy filologiyi ta perekladoznavstva: zb. nauk. pr. – Xmelnyczkyj: XNU,. – Vyp. 5, S. 13-18.
2. Antonyuk, G.D. (2006) Latynska mova: navch. posib. dlya stud. bazovogo napryamu 6.0305 «Filologiya»[Latin: manual for the specialty 6.0305 «Philology»]; Nacionalnyj un-t «Lvivska politehnika». – Lviv: Vydavnycztvo Nacionalnogo un-tu "Lvivska politehnika", 171 s.
3. Zvonska, L.L, Shovkovyj, V. M.. (2003) Latynska mova: pidruch. dlya stud. viddilen klasych. filologiyi ta in. filol. specz. vyshh. zakl. osvity[Latin: a textbook for students of the departments of classical philology],Kyiv.: Knyga, 2003, 527 s.
4. Olenych, R.M. (2001) Latynska mova: pidruch. dlya stud. f-tiv inozemnoyi filologiyi vyshhyh navch. zakl. »[Latin: manual for the university students] 2. vyd., vypr. – Lviv.: Svit, 350 s.
5. Svitlychna,Ye., Tolok I.O.(2011) Latynska mova Pidruchnyk [Latin. Manual.Kyiv.: Centr uchbovoyi literatury, 440 s.
6. Shynkaruk, V.D. (2011) Latynska mova dlya yurystiv: pidruch. dlya stud. yuryd. specz. vyshh. navch. zakl. [Latin for lawyers].Chernivci: Ruta,576 s.
7. Adams, James Noel. (2013) Social Variation and the Latin Language. – Cambridge University Press, Cambridge, 933 p.

8. Janson, Tore.(2006) Latein. Die Erfolgsgeschichte einer Sprache. – Buske, Hamburg, 262 S.
9. Stroh, Wilfried. (2006) Latein als Weltsprache. In: Karl-Joachim Hölkeskamp, Elke Stein-Hölkeskamp (Hrsg.): Erinnerungsorte der Antike. Die römische Welt. C.H. Beck. – München 2006, 185–201.

РОЛЬ ЛАТИНСКОГО ЯЗЫКА В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ФИЛОЛОГОВ

С. Н. Амелина, В. Д. Шинкарук

Аннотация. *Статья посвящена вопросам изучения латинского языка в подготовке специалистов-филологов. Актуальность статьи обусловлена трансформацией содержания подготовки филологов в контексте глобализационных процессов и динамичного развития науки и техники. Следствием этого стал рост общественной потребности в компетентных переводчиках, способных осуществлять перевод в различных отраслях экономики с учетом отраслевой терминологии. Латинский язык играет особую роль в процессе изучения иностранных языков, поскольку большинство европейских языков имеют общее происхождение с латинским. Знание переводчиками латинского языка будет способствовать их успешной профессиональной деятельности. Рассмотренный в статье курс латинского языка был использован в практике подготовки будущих филологов-переводчиков и способствовал повышению уровня понимания студентами европейских языков.*

Ключевые слова*: образовательный процесс, латинский язык, филолог, терминология, латинские заимствования*

ROLE OF LATIN IN FUTURE PHILOLOGISTS' TRAINING

S. M. Amelina, V. D. Shynkaruk

Abstract. *The article is devoted to the role of Latin in future philologists' training. The relevance of the article deals with the transformation of the content of future philologists' training in the context of globalization processes and the dynamic development of science and technology. The outcome of this is the growing public demand for competent translators who can translate in various sectors of the economy, taking into account industry terminology.*

The ***purpose*** *of this article is to figure out the place of Latin in the education process of future philologists' training at higher educational establishments and the content of this subject.*

Materials and methods of research. *Methods of analysis, comparison, generalization and descriptions were used to solve the issues of the article.*

Results of research. *The meaning of Latin for future interpreters and translators can hardly be overestimated. On one hand, Latin contributes to the development of grammatical understanding, while reading Latin texts enriches vocabulary and encourages for variety in lexis in communication in mother tongue and foreign languages, usage of aphoristic expressions and general creativity. On the other hand basic knowledge of Latin is very useful for translating scientific and technological literature as the terminology of many sciences like natural sciences was formed on the Latin background.*

Interesting fact, besides countless Latin dramas, epic compositions and poems there were also novels, and because they described mostly current events the vocabulary was constantly extended.

However, the development of vocabulary in the science field was even more rapid. and productive. The scientists of that epoch wrote their scientific papers to gain international recognition in Latin or translated them into Latin.

Latin is mostly studied in lyceums and primary and secondary schools in European countries. For instance almost the third of all senior school students in Austria and Germany study Latin as the first, second or third foreign language. Latin is an optional course in middle school in Switzerland. Latin is also studied at numerous European universities, usually within the course of the classic philology.

Future interpreters that study Latin should focus especially on Latin use in the scientific field. In biology scientific terms were created in Latin and Greek languages. Most anatomical terms are Latin, however organs are named through Latinized Greek words. The jurisprudence field uses many Latin principles and technical terms. Latin still has a huge part in history. Latin terms are used in many classifications in meteorology.

Latin is widely used in pharmacology, pharmacists and doctors use Latin for writing prescriptions and abbreviations.

International astronomic union divided the celestial regions into 88 constellations, all of them are titled in Latin along with three-lettered abbreviation. Separate stars in constellations are marked by Greek or Latin letters or digits and then by Latin genitive name of the constellation. The nomenclature of geological formations on other celestial body is usually labelled in Latin.

Analyzing scientific terminology we should focus future interpreters on borrowings from Latin. The Ukrainian language also has a huge amount of borrowings from Latin. In the agrarian field, for example: аграрний, віварій, вірус, конопля, культура, перець, терарій (agrarian, vivarium, virus, hemp, culture, pepper, terrariums etc.).

So, there is no doubt that necessity of basic knowledge of Latin (grammar, vocabulary, linguistic history, etymological influence) is pivotal for successful career of any interpreter. The understanding of foreign words and phrases, especially earlier etymological layers in common language and educationally-scientific terminology is a crucial part of cultural and scientific knowledge.

Conclusions and prospects. *Based on the study, it was determined that after studying the Latin language course, students make less grammatical errors in foreign texts, in particular, related to the construction of complex sentences and word order, and also achieve better results in identifying errors and correcting them. It is also advisable, when studying Latin, to make a comparison with one of the modern European languages – first of all, the one that future translators study as the first foreign language.*

Keywords: *educational process, Latin, philologist, terminology, Latin borrowings*

УДК 811.161.2’367.63 (045)

ФУНКЦІЙНІ АНАЛОГИ СПОЛУЧНИКІВ: СТАТУС, ТИПОЛОГІЯ

Л. В. ШИТИК, доктор філологічних наук, доцент,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
E-mail: l_shytyk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5941-672X

Анотація. *Статтю присвячено дослідженню функційних аналогів сполучників як синкретичних засобів зв’язку предикативних частин у безсполучниково-сполучникових складних реченнях. Функційні аналоги сполучників, або релятивні одиниці, витлумачено як граматикалізовані елементи (т. зв. конкретизатори), що функціюють самостійно, без сурядних сполучників, і виконують формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну роль. З’ясовано, що аналоги сполучників поєднують предикативні частини синкретичних безсполучниково-сполучникових складних речень, які диференційовані на три різновиди: безсполучниково-сурядні, безсполучниково-підрядні та безсполучниково-сурядно-підрядні.*

Запропоновано типологію функційних аналогів сполучників, ґрунтовану на семантичному критерієві та з огляду на структурно-семантичні типи синкретичних безсполучниково-сполучникових складних речень. У межах безсполучниково-сурядних конструкцій виокремлено такі різновиди аналогів сполучників: із невласне-єднальним значенням обмеження, доповнення, приєднання, із протиставним значенням, розділовим значенням взаємовиключення та чергування.

Корпус аналогів сполучників у безсполучниково-підрядних складних реченнях сформований за рахунок сполучників-часток (аж, так, тільки б, лише б, лиш би, то, так, чи), які, виконуючи функцію підсилення чи запитання, водночас слугують засобом зв’язку предикативних частин.

У сфері безсполучниково-сурядно-підрядних конструкцій функційні аналоги сполучників репрезентовані чотирма різновидами: із причиново-наслідковим, умовно-наслідковим та висновковим значенням, зі значенням послідовності та відповідності чи невідповідності.

Ключові слова: *функційні аналоги сполучників, релятивні одиниці, граматикалізовані елементи, конкретизатори, безсполучниково-сполучникові складні речення, безсполучниково-сурядні, безсполучниково-підрядні, безсполучниково-сурядно-підрядні складні речення*

Актуальність. Залучення до сфери сполучних засобів займенників, прислівників, модальних слів, часток спричинює розмивання чітких меж корпусу сполучників, а тому закономірно визнавати наявність перехідних одиниць, більшою чи меншою мірою віддалених від сполучника. У науковій літературі для номінації таких «сполучникоподібних» елементів використовують різноманітні терміни: аналог сполучника, сполучникове поєднання, сполучникове зчеплення (рос. «союзное сцепление»), сполучник-частка, частка-сполучник, напівсполучник, дейксис, функтив, скрепи [7, с. 128–129] тощо.[8] Термінологійна неусталеність сполучних засобів

© Л. В. Шитик, 2018

[8] О. А. Стародумова запропонувала перелік термінолексем, уживаних для номінації сполучного засобу *тільки*: гібридне слово сполучникового типу, частка у сполучниковій функції, сполучник-частка, гібридний сполучник [13, с. 33]; відомий ще термін – синкретичне слово [17, с. 42].

зумовлена складністю об'єкта дослідження – не лише чисельністю засобів зв'язку предикативних частин складного речення, а й тими процесами, що відбуваються в їхньому складі нині. Як зауважують М. І. Черемисіна й Т. О. Колосова, багато скреп перебуває в стані перебудови, формування не тільки нових засобів зв'язку, а і їхніх нових типів, як наслідок цього – на поверхні мови часто перебувають такі одиниці, що стоять на шляху переходу з одного розряду до іншого [14, с. 124]. «Коли перехід відбувається на очах у нас, коли тривалий процес переходу своєю серединою охопив саме ту епоху, у яку ми живемо, тоді ми зупиняємося здивовано над словом і не знаємо, до якої частини мови його зарахувати», – писав О. М. Пєшковський [9, с. 142–143]. В. В. Виноградов зауважував, що зазнають розширення й поповнення розряди гібридних, або перехідних, слів і сполучень, які поєднують значення сполучників зі значенням інших граматичних категорій [3, с. 706]. Багато повнозначних слів, регулярно відтворюючись у складному реченні, поступово втрачають свою самостійність і набувають ознак службових слів, точніше, сполучникових скреп чи їхніх компонентів [14, с. 124]. У ролі засобів зв'язку й засобів вираження семантико-синтаксичних відношень можуть уживатися й службові слова, які різною мірою зберігають своє первинне значення, а також модальні слова. У загальному корпусі засобів зв'язку статус таких сполучникових одиниць, номінованих функційними аналогами сполучників, з'ясований неоднозначно, що й зумовлює актуальність їх дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Численні проблеми сполучних засобів знайшли своє науково обґрунтоване розв'язання в «Граматичному словнику української мови: Сполучники» К. Г. Городенської, де «на теоретичних засадах сполучника як окремого типу службових слів-морфем, що виражають семантику відношень, систематизовано граматичні функції сполучників, установлено та ієрархізовано їхні позиції в структурі складного та простого ускладненого речення» [4, с. 3]. У реєстрі словника активовані й функційно цілісні релятивні одиниці, що являють собою поєднання сполучника й частки, на зразок: якби (аби) тільки, якби (аби) лише (лиш), та навіть, коли б тільки (лише), коли тільки, якщо тільки та ін. [Там само, с. 6]. Теоретичне обґрунтування типології сполучників представлене в монографії «Сполучники української літературної мови» К. Г. Городенської [5].

На особливостях взаємодії граматичної семантики сполучників та обмежувальних, підсилювальних, формотворчих часток у складному реченні акцентувала увагу Н. Ю. Ясакова, зазначаючи, зокрема, що «на ступінь кон'юктивації частки впливає характер її прикріпленості, місце в реченні, можливість уживання частки при сполучниках і без них» [19, с. 9]. Ці службові одиниці часто розташовані в реченні суміжно або й зливаються в одне синтетичне слово, унаслідок чого загальне лексичне значення сполучника може бути модифікованим або посиленим [Там само].

На думку О. М. Пєшковського, відбувається функційне й семантичне поєднання сполучника та частки і в категорії слів, що є сполучниками, і в частках [9, с. 167]. Р. П. Рогожникова виокремлює сполучникові частки, у ролі яких найчастіше функціюють підсилювальні частки, що набувають статусу сполучникової частки в складних реченнях тоді, коли, «виконуючи сполучувальну функцію між двома реченнями, вони водночас надають реченню експресивно-емоційних відтінків» [10, с. 48]. Дослідниця пропонує розрізняти дві групи сполучникових часток: 1) ж, и, ли; 2) ведь, разве, разве что, ан, що ґрунтовано на типології складних речень зі сполучниками-частками. [9]

[9] Р. П. Рогожникова виокремлює два різновиди складних речень зі сполучниками-частками: 1) конструкції, у яких гібридне слово, зберігаючи формальні ознаки частки, не заповнює позицію сполучника (стоїть не на початку речення), а тому складна конструкція за структурою подібна до безсполучникового, хоч функційно частка наближається до сполучника, виконуючи роль засобу зв'язку; 2) конструкції, у яких частка більшою мірою має

Немає єдності щодо кваліфікації лексико-граматичного статусу окремих слів, що потенційно можуть функціювати в ролі сполучних засобів. Автори «Синтаксису сучасної української мови. Проблемні питання» зауважують, що «ще один ряд парадигматичних форм протиставних речень створюють аналоги сполучників, тобто прийменниково-займенникові, прислівникові утворення та модальні слова, що виступають у значенні сполучників», – це однак, одначе, проте, все ж, все-таки, між тим, зате, тільки, лише, навпаки, не те що [11, с. 619]. Підставою для такого твердження слугує те, що всі названі лексеми вживаються як конкретизатори в сполучникових поєднаннях (напр.: але все ж, та проте, але однак тощо). Сполучники сурядності не можуть поєднуватися один з одним, виняток становить лише приєднувальний сполучник та й, який, однак, не утворений унаслідок довільного поєднання двох сполучників, а являє собою самостійний засіб зв'язку. Це й слугує основним аргументом для кваліфікації аналізованих сполучних засобів як аналогів сполучників. О. Є. Вержбицький наголошує, що в українській мові, як і в інших слов'янських, наявний тісний зв'язок між сполучниками й модальними словами та частками, і звертає увагу на специфіку функціювання в ролі сполучників-часток лексем тільки, лиш (лише), таки, слів займенникового походження проте, зате, поєднань займенника із часткою все ж, все ж таки та ін. [8, с. 167–177]. Попри аргументованість такої мотивації все ж варто надати перевагу традиційному тлумаченню деяких із названих сполучних засобів, зокрема проте, зате, однак, як вторинних сполучників.

Мета статті – інвентаризувати функційні аналоги сполучників як засоби зв'язку предикативних частин безсполучниково-сполучникових складних речень, з'ясувати їхній статус та описати типологію.

Матеріали і методи дослідження. Матеріалом для аналізу слугували речення, дібрані переважно з художніх текстів. У процесі дослідження використано такі методи: узагальнення, аналізу, синтезу, структурно-семантичний та лінгвістичного опису мовних фактів.

Результати дослідження та їх обговорення. В аспекті теорії перехідності вмотивованим, на нашу думку, є поділ сполучних засобів на власне-сполучники (сурядні, підрядні, сурядно-підрядні й підрядно-сурядні); сполучникові поєднання (аналітичні одиниці), утворені комбінацією сполучника і т. зв. граматикалізованих елементів, чи конкретизаторів; функційні аналоги сполучників, або релятивні одиниці (т. зв. конкретизатори, що функціюють самостійно, без сполучників); сполучні слова (повнозначні частини мови – займенники та займенникові прислівники); сполучнослівні єдності; сполучнослівно-сполучникові пари; фразеосполучникові підрядно-сурядні пари та фразеосполучнослівно-сполучникові пари (докладніше див.: [18]).

Функційні аналоги сполучників є синкретичними утвореннями, оскільки поєднують ознаки тієї частини мови, до якої вони належать, та сполучника, виконуючи роль засобу зв'язку. Це так звані граматикалізовані елементи, що *функціюють самостійно,* без сурядних сполучників, напр.: також, тому, точніше та ін. Аналоги сполучників виконують формально-синтаксичну роль (оформляють синтаксичний зв'язок, поєднуючи предикативні частини) і семантико-синтаксичну (виражають семантико-синтаксичні відношення).

Термін «функційний аналог сполучника» уважаємо вдалим компромісним варіантом для номінації нетипових сполучних засобів, адже така кваліфікація убезпечує від потенційних труднощів у визначенні різновидів складних речень. На нашу думку, усі складні речення, предикативні частини яких поєднані не сполучниками сурядності чи підрядності, а їхніми аналогами, логічно кваліфікувати як перехідні

ознаки сполучника, оскільки стоїть на початку речення, а тому формально схожа на сполучник, хоч зберігає і властивості частки. Відповідно до цього перший тип речень за структурою наближається до безсполучникових, а другий – співвідносний зі сполучниковим складносурядним чи складнопідрядним реченням [10, с. 48–50].

безсполучниково-сполучникові складні речення. Будь-яке речення зі сполучниками-частками або частками-сполучниками – синкретичне утворення, розташоване на периферії безсполучниковості чи сполучниковості або в проміжній ланці. Визначення його місця в класифікаційній схемі залежить від формальних показників: позиції функційного аналога сполучника в структурі речення, його лексико-граматичних особливостей тощо. З огляду на це логічно виокремлювати в межах складних речень з аналогами сполучників три різновиди: безсполучниково-сурядні, безсполучниково-підрядні та безсполучниково-сурядно-підрядні. Запропонована типологія функційних аналогів сполучників ґрунтована на семантичному критерієві, водночас загальний поділ базовано на структурних типах синкретичних безсполучниково-сполучникових складних речень.

У безсполучниково-сурядних реченнях предикативні частини поєднані сурядним зв’язком за допомогою функційних аналогів сполучників, що реалізують семантико-синтаксичні відношення, характерні для складносурядного речення. Базовим аргументом, що дає підстави визнати безсполучниковість таких конструкцій, слугує відсутність типового показника сполучникового зв’язку – семантичного чи асемантичного сурядного сполучника.

В українській мові перехідні конструкції **безсполучниково-сурядного типу** є найчисельнішими, а тому аналоги сполучників охоплюють 5 структурно-семантичних груп.

1. Функційні аналоги сполучників із невласне-єднальним значенням о**бмеження**: лише, лишень, тільки, хіба, хіба що, напр.: Всі інші погрішності суперечать гідності, **лише** гордість дотична до неї (Ф. Бекон, упорядник Л. П. Олексієнко); І не було вже на паркані […] нікого, **лишень** щасливо гавкав у дворі, почувши й пізнавши мене, пес (В. Шевчук); Усі йому вже оди написали, **лиш** я йому ще оди не писав (Л. Костенко); Мова втекла від нас навіки, **тільки** лишає нам слова-каліки (М. Мащенко); ...та й собаки не випадали заїло із дворів, а снили в розмлоєних ранкових дрімках, **хіба** якийсь півень вискочить на плота, червоний, мов вогонь, і загорлає в небо щасливо... (В. Шевчук); ... а жіночки позавмирали за своїм столом, трохи злякані й присмирілі, **хіба що** наймолодша з-поміж них ще дужче зарум’янилася... (В. Шевчук).

Усі транспозиції тільки,[10] зважаючи на концептуальні засади виокремлення аналогів сполучників, є синкретичними, але з різним ступенем вияву синтезованих ознак: периферія частки, якщо збережено обмежувальне значення, і периферія сполучника за наявності протиставних відношень. Переважають диференційні ознаки частки за умови вживання лексеми тільки (аналогічно й лише) не на початку *предикативної частини, напр.:* Це – сонячне сяйво; прочини **тільки** двері у свою душу (*Г. Сковорода);* Для нас, письменників, критика нічого не значить, ми живемо для того, щоб про нас кричали; одне **лише** мовчання губить нас (Б. Джонсон, упорядник Л. П. Олексієнко).

Словники фіксують хіба як частку і як сполучник, зокрема умовно-протиставний (у цьому значенні хіба близький до сполучників якщо тільки не, якщо не), допустово-обмежувальний (близький до сполучників крім того що, не враховуючи того що, може бути тільки) та протиставний (близький до а) [12, т. 11, с. 69; 2, с. 1344].

---

[10] О. А. Стародумова заперечує можливість кваліфікації лексеми только як гібридного слова, уважаючи, що вона залишається здебільшого часткою, адже зберігає всі властивості обмежувальної частки: прикріпленість до певного компонента, значення. Якщо ж такого прикріплення немає, можна говорити про перетворення її на сполучник. Це підтверджує неможливість самостійно вживати предикативну частину із только: поза сполучниковою функцією таке только не може вживатися [13, с. 50–51]. К. Г. Городенська кваліфікує $тільки_2$ як сурядний протиставний, а $тільки_1$ як підрядний часовий та умовний сполучники [4, с. 227–228].

2. Функційний аналог сполучника з невласне-єднальним значенням **доповнення**, або **поширення:** навіть[11], напр.: З усіх втрат утрата часу найтяжча; **навіть** одна мить цих ангельських днів така цінна, що перевищує все, що ми маємо (Г. Сковорода).

3. Функційні аналоги сполучників з невласне-єднальним значенням **приєднання:** також, теж, точніше, ще й, до того ж, крім того, на додаток, причому, притому, причім, притім, при цьому, принаймні, напр.: Я сам тільки що звідти приїхав, **ще й** одежа не встигла висохнути (Г. Тютюнник); Хліборобство йшло добре: на двох косарках сиділи наймити, які працювали за шматок хліба, а не за гроші, бо прибуток від господарства лягав грошенятами в дубові скрині, **до того ж** Купріян кумекав, що машини приносять більше користі, ніж живі руки… (Г. Тютюнник); Їх улюблений типаж – чоловік, який (як Джеря) зберігає вірність дружині кілька десятків літ, **причому** попри фізичну розлуку його навіть не мордує природний інстинкт (С. Процюк); Крізь великі щілини сумно квилив і забивав снігом вітер, **притому** під поривами вітру Храм рипів і хитався, загрожуючи щохвилини завалитися (В. Шевчук); Я людина ХХ століття, **принаймні** пів мене залишилося там (Л. Костенко).

Деякі з названих функційних аналогів сполучників у тлумачному одинадцятитомному словнику кваліфіковані як сполучники, зокрема: також – «3. спол., перев. у сполуч. з а. Уживається для приєднання однорідних членів речення або цілих речень у значенні: крім того, разом із тим» [12, т. 10, с. 23]; притому – «спол. Уживається в приєднувальних конструкціях, реченнях, що доповнюють, уточнюють попереднє повідомлення, думку, висловлену в попередньому реченні; до того ж» [12, т. 8, с. 66]; причому[2], причім – спол. приєднувальний, уживається при зауваженні чи доповненні [Там само, с. 101]. К. Г. Городенська вважає причому сполучником сурядності, приєднувальним, виразником приєднувальних семантико-синтаксичних відношень [4, с. 201–202]. А. П. Загнітко до сполучників зараховує також, теж [6, с. 345–346].

У безсполучниково-сурядних складних реченнях зі значенням приєднання репрезентовано різний ступінь вияву безсполучниковості й сполучниковості, що спричинено морфолого-синтаксичними особливостями засобів зв'язку.

4. Функційні аналоги сполучників із **протиставним** значенням: все ж, все ж таки, все-таки, між тим, так, таки, же, ж, тільки, лише, навпаки, натомість, не те що, напр.: Миготіли ліхтарі, жовтіючи десь далеко маленькими плямками, **так** прохожих щось не було, і тиша стояла на вулиці (В. Винниченко); Воля й сила Божа і є творінням таких початків, подальший **же** рух – це вже не воля Божа, а того, хто живе і з початків Божих творить щось (В. Шевчук); Перша жінка виказала свою науку й замовкла, підтисши почервонілі вуста бантиком, очі **ж** її продовжували все так само горіти (В. Шевчук); Діана відчувала, що Павло понад усе любить свою родину, **тільки** з певних причин приховує це почуття (О. Компанієць); Правила всі однакові, **лише** винятки різні (Д. Рудий); У подружньому житті пристрасть з часом вщухає, **натомість** приходить постійна невщухаюча ніжність (Л. Костенко).

Домінування ознак частки в ж, же зумовлює їхню інтерпозицію в реченні, що, як зауважує В. В. Бабайцева, засвідчує вторинність їхньої сполучникової функції [1, с. 509]. У Словнику української мови же[2], ж подані як сполучники, уживані «для з'єднання речень, зміст яких протиставляється» і для «приєднання речення, що доповнює, розкриває зміст першого речення» [12, т. 2, с. 516].

5. Функційні аналоги сполучників із **розділовим** значенням **взаємовиключення** (може... може, можливо... можливо, можливо… може) або **чергування** (іноді... а іноді, часом… а часом), напр.: **Може**, не треба творити модерну націю з ідеологій – **може**, варто створити мільйонів п'ять сімей з любові, а вже ті сім'ї, створені з любові,

[11] Див. інше тлумачення семантико-синтаксичних відношень у реченнях із *навіть* – як значення несподіваності [11, с. 609])

народять націю з любові?! (В. Цибулько); …**можливо**, обливатиме щедро шибки, **може** притулиться до однієї з тих шибок прозоре обличчя… (В. Шевчук); **Іноді** хочеться просто поплакати: Альтер-его жіноче з тенет випинається, **а іноді** хочеться просто поплавати Дельфіном, що з моря душею грається (http://poezia.org/ru/id/); Васадзе **часом** дратувався своїми підопічними, **а часом** він відчував до них повагу (Л. Голота).

У **безсполучниково-підрядних** складних реченнях корпус аналогів сполучників менш чисельний. Предикативні частини поєднані сполучниками-частками, частками-сполучниками або сполучними словами (в одиницях питального типу) для вираження семантико-синтаксичних відношень, властивих складнопідрядному реченню. Визнання безсполучниковості названих конструкцій умотивоване тим, що в них засобом вираження семантико-синтаксичних відношень підрядності є вторинні частки, які, виконуючи функцію підсилення чи запитання, водночас слугують засобом зв'язку предикативних частин.

«Коли треба підкреслити надзвичайне значення наслідку» [425, с. 576], уживають частку аж у ролі сполучника, напр.: Інколи біси тимчасово покидають тіло, яке ніби вільне від усілякого мучення, **аж** недужий уважатиме, що звільнився від них... (В. Шевчук). Найчастіше в безсполучниково-підрядних складних реченнях з часткою-сполучником аж репрезентоване **кількісно-наслідкове** значення, напр.: У цей час чорний човен, котрий плив чорною водою, раптом здригнувся, ніби вдарився об підводного каменя, й затрусився, **аж** ветхі дошки на ньому зарипіли й захиталися (В. Шевчук).[12]

Аж є виразником і **часових** семантико-синтаксичних відношень, оскільки вможливлює синонімійну заміну на поки, напр.: Граната крутилася на підлозі, **аж** я вирішив припинити цю комедію й наступив її ногою (Л. Конончук). Кваліфікація аж як частки-сполучника мотивована тим, що вона зберігає властивості підсилювальної частки й слугує засобом зв'язку предикативних частин.

У текстах народно-розмовного стилю функціює як аналог **наслідкового** сполучника частка так, напр.: Зовсім не тямив діла, **так** і не вередовав же нічого (Г. Квітка-Основ'яненко). Її не можна замінити наслідковим сполучником так що, бо вона надає реченню своєрідного забарвлення й має певне стилістичне та жанрове обмеження [11, с. 576].

У ролі аналога сполучника функціює поєднання обмежувально-видільних часток тільки, лише (лиш) і частки би (б) «як маркера гіпотетичної (оптативної) модальності» [19, с. 8]. О. Є. Вержбицький уважає, що підрядне мети з обмежувальним значенням приєднується сполученням тільки б, у якому в ролі сполучника підрядності функціює саме б, а тільки є часткою, що надає підрядній частині обмежувального значення (тільки б семантично тотожне тільки щоб, тільки аби) [8, с. 285]. Такі підрядні частини мають **бажально-обмежувальне** значення, напр.: Їхати йому, звичайно ж, треба до Чадака, до своєї групи, зрештою до матері, і ніщо та й ніхто його не затримає тут жодної хвилини, **тільки б** скінчити справи (Іван Ле); Досі не знав**,** чи любить вона його, чи любила, згоден був на все, **лиш би** вона була коло нього (Іван Багряний). Сполучні засоби тільки б, лише б, лиш би слугують формантами й семантико-синтаксичних відношень **умови** за наявності в обох частинах частки б, напр.: Чесно кажучи, я б усе здолав, **лиш би** ти завжди була зі мною (З усного мовлення); Це був спогад про спогад, їх розділяли відстань і час.., і їй на мить видалося, що могла б утекти від смерті,

---

[12] Поєднуючись зі співвідносними вказівними словами *такий, так, настільки, стільки, до того* та ін., частка-сполучник *аж* «кількісно-характеризаційної семантики» [4, с. 29] формує модель складних речень займенниково-співвідносного типу, напр.: *І **така** моторошна тиша була навколо, **аж** кожен мій крок із виляском бив у довколишні скелі* (В. Шевчук); *Серце **так** стиснуло, **аж** почав шукати в кишенях ліки* (Л. Романчук). Про те, що *аж* зберігає властивості частки, свідчать випадки розташування її не на початку предикативної частини, а в середині, напр.: *І так швидко поспішала, Еней не чув **аж** підошов* (І. Котляревський).

обдурити її, **тільки б** поїхати звідси далеко-далеко (Іван Багряний). Якщо ж сполучний засіб стоїть у середині підрядної частини, у ньому актуалізовано відтінок посилювального й модального значень з елементом бажаності (завдяки частці б), напр.: Собі очиці зав'язала [Дідона] І у панаса грати стала, Енея **тільки б** уловить (І. Котляревський). Інтерпозитивне вживання сполучного засобу можна пояснити вимогами римування, однак непоодинокі випадки такого функціювання спонукають фіксувати й описувати їх.

До безсполучниково-підрядних складних речень, очевидно, варто зарахувати й конструкції з компонентами то, так, функційно-граматичний статус яких витлумачений дослідниками по-різному: як кореляти [11, с. 545], частки [15; 16], як сполучник (так) [4, с. 220] чи сполучник-відповідник (то), що «вживається на початку одного (звичайно головного) речення для підкреслення його співвідносності з попереднім (переважно підрядним): а) зі значенням умови; б) із наближенням до висновкового значення; в) із часовим значенням; г) із відтінком наслідковості, результативності; ґ) із причиновим значенням; д) зі значенням зіставлення; е) зі значенням мети» [2, с. 1251].

А. Ю. Чернишова вважає, що є всі підстави виокремлювати в російській мові три лексеми так: частку так$_1$, співвідносну з часткою то, частку так$_2$, не співвідносну з часткою то, і частку так$_3$, співвідносну з протиставними сполучниками [16, с. 116]. Речення з так$_1$ дослідниця кваліфікує як безсполучникові з умовною семантикою. На нашу думку, ці конструкції, як і синонімійні з то, можна трактувати як безсполучниково-підрядні з еліпсованим умовним сполучником якщо чи часовим коли, напр.: А не видно – **то** ніхто й не повірить (Л. Романчук) – пор. **Т.:** А **якщо** не видно – **то** ніхто й не повірить; Будують новий цех, **то** якихось кілька цеглин знайдеться і для розширення директорського кабінету (Л. Романчук) – пор. **Т.: Коли** будують новий цех, **то** якихось кілька цеглин знайдеться і для розширення директорського кабінету; Свободу продати таки доведеться, **то** хоч би не задешево (Л. Романчук).

Деякі речення з то можна кваліфікувати як безсполучниково-підрядні з **причиново-наслідковим** значенням, напр.: Його мосць староста – улюбленець Кіпріди, **то** вона повинна потішити його душу прекрасним (М. Старицький) – пор. **Т$_1$: Оскільки** його мосць староста – улюбленець Кіпріди, **то** вона повинна потішити його душу прекрасним; **Т$_2$:** Його мосць староста – улюбленець Кіпріди, **а тому** вона повинна потішити його душу прекрасним; **Т$_3$:** Його мосць староста – улюбленець Кіпріди, **так що** вона повинна потішити його душу прекрасним.

Зі **з'ясувально-питальним** значенням функціює аналог сполучника чи, у якому синтезовано ознаки питальної частки та з'ясувального сполучника. Ступінь вияву диференційних ознак залежить від лексичного наповнення предикативних частин і спрогнозований пунктуаційним оформленням речення, напр.: Потім, уже в передпокої, він знову повиймав усі ці речі з кишень, перевіряючи, **чи** чогось не забув (О. Ірванець) – переважають ознаки сполучника, оскільки конструкція оформлена як складнопідрядне речення (кома перед чи і крапка в кінці речення); Проте варто задуматися: **чи** ми не стаємо при цьому заручниками їхніх смаків і преференцій у виборі вартих уваги публікацій**, чи** не занадто покладаємось на російських лоцманів у морі іноземних мас-медіа і книжок**?** (Урок української, 2007, № 1) – домінують ознаки частки, а пунктуаційне оформлення речення не порушує нормативності вживання розділових знаків у безсполучникових конструкціях (двокрапка перед чи і знак питання в кінці речення); Отож передусім належить звірити себе**: чи** достойний на такий великий подвиг**.** (В. Шевчук); Він у хату не зайшов, натомість запитав**, чи** не зустрітись їм завтра**?** (С. Васильченко) – ознаки сполучника й частки виражені однаковою мірою, що підтверджено пунктуаційним оформленням: [двокрапка – чи – крапка], [кома – чи – знак питання].

У сфері **безсполучниково-сурядно-підрядних** конструкцій аналоги сполучників виражені прислівниками, прийменниково-займенниковими формами, рідше –

частками, що є маркерами семантико-синтаксичних відношень, характерних для складнопідрядного речення, а іноді – комплексних відношень, властивих і складносурядним, і складнопідрядним реченням.

Функційні аналоги сполучників репрезентовані кількома різновидами, що виокремлені за аналогією до сурядно-підрядних речень.

1. Аналоги сполучників із **причиново-наслідковим значенням**: тому, через те, від того, тож, отож, відтак (у значенні тому)[13], напр.: Тим самим проголосив безсмертність зла як категорії людської екзистенції, може, **тому** його й виведено в один із законів буття (В. Шевчук); А коли отямився, лежав на ложі в дядьковій кущі, він підніс мені до вуст кухлика і дав напитися якогось зілля, **від того** мені й справді полегшало (В. Шевчук); Для участі в тендері на держзамовлення від нього вимагали висновки аудиту, **тож** саме сьогодні сюди мали прийти спеціалісти з аудиторської компанії… (Люко Дашвар); Виявляється, скити осліплювали своїх полонян, **отож** усі їхні раби були сліпі (В. Шевчук); Відкинувся від світу того, який є, через мудрість свою, **відтак** і не від світу був (В. Шевчук).

2. Функційні аналоги сполучників з **умовно-наслідковою семантикою** (отже, таким чином, значить, які є не лише засобом зв'язку предикативних частин, а й виконують роль вставних одиниць) та з **висновковим** значенням (ось (і), вже (і)), напр.: Можливо, й не було, вони, напевно, не обіймали високих посад, **отже**, якісь публічні обговорення і прилюдні каяття могли обминути їх (Є. Кононенко); Ми допомагаємо людям, щоб вони у свою чергу допомогли нам; **таким чином**, наші послуги схожі на доброчинність, яку ми завбачливо надаємо самі собі (Ф. де Ларошфуко, упорядник Л. П. Олексієнко); Ось чому вона «загублена в часі» – **значить**, амазонські гени, сховані в багатьох поколіннях, приблукали в Троянів і пробудилися раптом у цій жінці... (В. Шевчук); Не втратив іще надії навернути її до себе, **ось і** приворот несу в руці... (В. Шевчук).

Є речення, де отже синонімійне до отож, тому, відповідно така конструкція має причиново-наслідкове значення, напр.: Але волів все-таки сприймати ці слова як підтримку собі, **отже** попросив свідоцтва, з яким міг би поїхати в царство Дракона (В. Шевчук) – пор. **T_1:** Але волів все-таки сприймати ці слова як підтримку собі, **отож** попросив свідоцтва, з яким міг би поїхати в царство Дракона; **T_2:** Але волів все-таки сприймати ці слова як підтримку собі, **тому** попросив свідоцтва, з яким міг би поїхати в царство Дракона.

3. Функційні аналоги сполучників зі значенням **послідовності**: тоді, потім, після цього, вслід за тим (цим), незабаром, відтак, напр.: Його російська мова […] набула якогось невловного акценту, так буває, коли артикуляційний апарат налаштовується на іншу мову, **тоді** навіть рідна, добре знана зафарбовується у відтінки чужої (Л. Романчук); Спершу її картини побачила Полтава, **потім** Київ, Москва, **потім** вони з'явилися в Парижі, біля них товпились відвідувачі на міжнародних виставках… (О. Гончар).

4. Функційні аналоги сполучників зі значенням **відповідності** чи **невідповідності**: поряд із тим, водночас, разом із тим,[14] у той же час, відповідно, саме (і), напр.: Дихати ставало все важче, **разом із тим** бажання жити тільки посилювалось (Л. Дереш); Сон до нього не приходив, **у той же час** його голову почали обсідати цілком несподівані думки (В. Бережний); Отже, кожен чоловік у цьому світі – це Адам, розділений на часточки, а кожна жінка – Єва; **відповідно** кожен чоловік має створену для нього

---

[13] На сьогодні вживання *відтак* зі значенням *тому* є анормативним, оскільки правильно потрібно використовувати його зі значенням *відтоді; згодом, потім, після, далі, тоді*. Попри це, у художніх творах такі конструкції продуктивні, тому й аналізуємо їх поряд з іншими одиницями.

[14] Цей сполучний засіб є калькою з російської мови. Попри його стилістичну маркованість, обмеженість уживання розмовним стилем, у художніх текстах такі конструкції продуктивні, тому й подаємо цей аналог сполучника поряд з іншими одиницями.

Богом пару, яку йому треба знайти, а в парі відповідно підібратися, коли вони хочуть щасливо й погідно жити (В. Шевчук); Тим-то розум та хаос, бабо, так щільно з'єднані поміж себе, **саме** вони **і** є батьком та матір'ю світу, Адамом та Євою його (В. Шевчук).

Часто при названих аналогах сполучників уживається сполучник-частка і, що надає реченню відтінку ототожнення. І стоїть перед тим словом, що виділене або ототожнене зі словом попередньої частини, на якому закцентовано увагу, напр.: Цікавість – хиба його вдачі, **тому і** вовк його загриз (Л. Костенко).

Висновки дослідження та **перспективи подальших наукових розвідок**. Отже, інвентаризація функційних аналогів сполучників як засобів зв'язку предикативних частин безсполучниково-сполучникових складних речень важлива для уточнення й удосконалення загальної типології складних речень. З'ясовано синкретичний статус аналогів сполучників, що являють собою т. зв. граматикалізовані елементи (займенники, прислівники, частки, модальні слова), які функціюють самостійно й виконують формально-синтаксичну і семантико-синтаксичну роль.

Типологія функційних аналогів сполучників ґрунтована на семантичному критерієві та враховує структурно-семантичні типи синкретичних безсполучниково-сполучникових складних речень. У межах безсполучниково-сурядних конструкцій виокремлено такі різновиди аналогів сполучників: із невласне-єднальним значенням обмеження, доповнення, приєднання, із протиставним та розділовим значенням взаємовиключення й чергування дій, процесів, станів. Корпус аналогів сполучників у безсполучниково-підрядних складних реченнях сформований за рахунок сполучників-часток, які, виконуючи функцію підсилення чи запитання, водночас слугують засобом зв'язку предикативних частин. Функційні аналоги сполучників, уживані в безсполучниково-сурядно-підрядних реченнях, диференційовані на такі різновиди: із причиново-наслідковим, умовно-наслідковим та висновковим значенням, зі значенням послідовності, відповідності чи невідповідності. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні інших різновидів сполучних засобів, зокрема сполучникових поєднань та цілісних релятивних одиниць, у проекції на систему складного речення.

Список використаних джерел

1. Бабайцева В. В. Явление переходности в грамматике русского языка [Текст] / В. В. Бабайцева. – М. : Издательский дом «Дроффа», 2000. – 638 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / [укл. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

3. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове [Текст] / В. В. Виноградов. – 3-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 1986. – 640 с.

4. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: Сполучники [Текст] / К. Г. Городенська. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.

5. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія [Текст] / К. Г. Городенська. – К., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.

6. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис : монографія [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.

7. Кринська Н. В. Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» [Текст] / Н. В. Кринська ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2001. – 16 с.

8. Курс сучасної української літературної мови [Текст] / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 2: Синтаксис. – 406 с.

9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении [Текст] / А. М. Пешковский. – [7-е изд.]. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
10. Рогожникова Р. П. Сложные предложения с союзными частицами [Текст] / Р. П. Рогожникова // Синтаксис предложения. – Калинин, 1983. – С. 48–57.
11. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання [Текст] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
12. Словник української мови [Текст]: [в 11 т.]. – Том 2. – К. : Наук. думка, 1971. – 550 с.; Том 8. – К. : Наук. думка, 1977. – 927 с.; Том 10. – К. : Наук. думка, 1979. – 658 с.; Том 11. – К. : Наук. думка, 1980. – 699 с.
13. Стародумова Е. А. Функции ограничительного слова «только» в современном русском языке [Текст] / Е. А. Стародумова // Синтаксические связи в русском языке. – Владивосток : Дальневостоцкий гос. ун-т, 1984. – С. 32–54.
14. Черемисина М. И. Очерки по истории сложного предложения [Текст] / М. И. Черемисина, Т. А. Колосова. – Новосибирск : Наука, 1987. – 197 с.
15. Чернышёва А. Ю. Типы употребления «заключительной частицы» «так» [Текст] / А. Ю. Чернышёва // Синтаксические структуры русского языка. Строение, содержание и функции. – Иркутск : Иркутский гос. ун-т, 1988. – С. 106–115.
16. Чернышёва А. Ю. Частица так в бессоюзных сложных предложениях с распространительным значением [Текст] / А. Ю. Чернышёва // Семантика и функционирование синтаксических единиц. – Казань : изд-во Казан. ун-та, 1983. – С. 115–124.
17. Шитик Л. В. Граматична система української мови в аспекті теорії перехідності : навчально-метод. посібник [Текст] / Л. В. Шитик. – Черкаси : вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – 156 с.
18. Шитик Л. В. Інвентаризація засобів зв’язку предикативних частин складного речення в аспекті теорії перехідності [Текст] / Л. В. Шитик // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / [відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси, 2014. – Вип. 19. – С. 105−117.
19. Ясакова Н. Ю. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» [Текст] / Н. Ю. Ясакова ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 24 с.

References

1. Babaytseva, V. V. (2000). Yavlenie perehodnosti v grammatike russkogo yazyika [Transitional phenomenon in the Russian grammar]. Moscow : Publishing House «Droffa», 638.
2. Bulakhovsky, L. A., ed. (1951). Kurs suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy [The course of modern Ukrainian literary language]. Kyiv : Soviet School. Vol. 2: Syntax, 406.
3. Busel, V. T., ed. (2003). Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv ; Irpin : Perun, 1440.
4. Cheremysina, M. I., Kolosova T. A. (1987). Ocherki po istorii slozhnogo predlozhenija [Essays on the history of a complex sentence]. Novosibirsk : Science, 197.
5. Chernyshova A. Yu. (1983). Chastitsa tak v bessoyuznyih slozhnyih predlozheniyah s rasprostranitelnym znacheniem [Particle yes in the non-conjunctive composite sentences with propagation value] Semantics and functioning of syntactic units. Kazan : Izan Kazan. Un-ty, 115–124.
6. Chernyshova A. Yu. (1988). Tipy upotrebleniya «zaklyuchitelnoy chastitsy» «tak» [Types of use of the “final particle” “yes”] Syntactic structures of the Russian language. Structure, content and functions. Irkutsk : Irkutsk Stat. Un-ty, 106–115.

7. Horodenska, K. G. (2007). Hramatychnyy slovnyk ukrayins'koyi movy: Spoluchnyky [Grammatical dictionary of the Ukrainian language : Conjunctions]. Kherson : Publishing house of KSU, 340.

8. Horodenska, K. G. (2010). Spoluchnyky ukrayins'koyi literaturnoyi movy [Conjunctions of the Ukrainian literary language]: monograph. Kyiv, 208.

9. Krynska, N. V. (2001). Semantyko-syntaksychna katehoriya naslidku v skladnomu rechenni u knyzhnykh stylyakh suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Semantic-syntactic category of the effect in a composite sentence in the book styles of the modern Ukrainian language]: Synopsis of the dissertation for obtaining a scientific degree of a candidate in philology : 10. 02.01 «Ukrainian language». Kharkiv, 16.

10. Peshkovskiy, A. M. (1956). Russkii sintaksis v nauchnom osveshhenii [Russian syntax in scientific lighting]: [7-th ed.]. Moscow : Uchpedgiz, 511.

11. Rogozhnikova, R. P. (1983). Slozhnye predlozhenijya s soyuznymi chastitsami [Complex propositions with conjunctive particles]. Syntax of the sentence. Kalinin, 48–57.

12. Shytyk L. V. (2010). Gramaty`chna sy`stema ukrayins`koyi movy` v aspekti teoriyi perekhidnosti [The grammatical system of the Ukrainian language in the aspect of the theory of transition]. Cherkasy: B. Khmelnitsky ChNU, 156.

13. Shytyk L. V. (2014). Inventaryzatsiya zasobiv zvyazku predykatyvnykh chastyn skladnogo rechennya v aspekti teoriyi perekhidnosti [Inventory of means of communication of predicative parts of a composite sentence in aspects of the theory of transition] Linguistics Journal : collection of scientific works, vol. 19, 105–117.

14. Slovny`k ukrayins`koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : in 11 vols. Kyiv : Scientific thought, Vol. 2. (1971), 550 ; Vol. 8. (1977), 927 ; Vol. 10. (1979), 658 ; Vol. 11 (1980), 699.

15. Slynko, I. I., Huyvanyuk, N. V., Kobylyanska, M. F. (1994). Syntaksys suchasnoyi ukrayins'koyi movy. Problemni pytannya [The syntax of modern Ukrainian language. Problem issues]. Kyiv : High School, 670.

16. Starodumova, E. A. (1984). Funktsii ogranichitelnogo slova «tolko» v sovremennom russkom yazyke [Functions of the restrictive word “only” in the modern Russian language] Syntactic relations in the Russian language. Vladivostok : Far Eastern State Un-ty, 32–54.

17. Vinogradov, V. V. (1986). Russkii yazyk: Grammaticheskoye ucheniye o slove [Russian language: A grammatical teaching of the word]: [3-rd ed., corrected.]. Moscow : Higher school, 640.

18. Yasakova N. Yu. (2001). Hramatychna semantyka analitychnykh spoluchnykiv pidryadnosti u strukturi skladnoho rechennya [Grammatical semantics of analytical conjunctions of subordination in the structure of a composite sentence] : Synopsis of the dissertation for obtaining a scientific degree of a candidate in philology : 10.02.01 «Ukrainian language». Kyiv, 24.

19. Zagnitko, A. P. (2001). Teoretychna hramatyka ukrayins'koyi movy: Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax]: monograph. Donetsk : DonNU, 662.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ АНАЛОГИ СОЮЗОВ: СТАТУС, ТИПОЛОГИЯ

Л. В. Шитик

Аннотация. *Статья посвящена исследованию функциональных аналогов союзов как синкретических средств связи предикативных частей в бессоюзно-союзных сложных предложениях. Функциональные аналоги союзов, или релятивные единицы, истолкованы как грамматикализированные элементы (т. н. конкретизаторы), которые функционируют самостоятельно, без сочинительных союзов, и выполняют формально-синтаксическую и семантико-синтаксическую роль. Установлено, что аналоги союзов соединяют предикативные части*

синкретических бессоюзно-союзных сложных предложений, которые дифференцированы на три разновидности: бессоюзно-сочинительные, бессоюзно-подчинительные и бессоюзно-сочинительно-подчинительные. Предложенная типология функциональных аналогов союзов основана на семантическом критерии и учитывает структурно-семантические типы синкретических бессоюзно-союзных сложных предложений.

В рамках бессоюзно-сочинительных конструкций выделены следующие разновидности аналогов союзов: с несобственно-соединительными значениями ограничения, дополнения, присоединения, с противительным значением, с разделительным значением взаимоисключения и чередования. Корпус аналогов союзов в бессоюзно-подчинительных сложных предложениях сформирован за счет союзов-частиц, которые, выполняя усилительную или вопросительную функции, одновременно служат средством связи предикативных частей.

В сфере бессоюзно-сочинительно-подчинительных конструкций функциональные аналоги союзов представлены четырьмя видами: с причинно-следственным, условно-следственным значением, значениями вывода, последовательности и соответствия или несоответствия.

Ключевые слова: *функциональные аналоги союзов, релятивные единицы, граммматикализированные элементы, конкретизаторы, бессоюзно-союзные сложные предложения, бессоюзно-сочинительные, бессоюзно-подчинительные, бессоюзно-сочинительно-подчинительные сложные предложения*

FUNCTIONAL ANALOGUES OF CONJUNCTIONS: STATUS, TYPOLOGY

L. V. Shytyk

Introduction. *Involvement of other parts of the language, in particular pronouns, adverbs, modal words, particles, in the sphere of connecting means causes the blurring of the clear boundaries of the conjunction, and therefore it is natural to recognize the presence of transitional units, more or less remote from the conjunction. Functional analogues of conjunctions, used in syncretic non-conjunctive-conjunctive composite sentences, require attention of researchers.*

The purpose *of the article is to invent the functional analogues of conjunctions as a means of communication of predicative parts of non-conjunctive-conjunctive composite sentences, to find out their status and describe the typology.*

Methods. *In the process of the research, the following methods were used: synthesis, analysis, structural-semantic method and linguistic description of linguistic facts.*

Results. *Functional analogues of conjunctions, or relational units, are interpreted as grammatical elements (so-called concrete specifiers) that function independently, without arbitrary conjunctions, and perform a formal-syntactic role (a means of communication of predicative parts) and semantic-syntactic role (express semantic-syntactic relations).*

It was found that the analogues of conjunctions combine predicative parts of syncretic non-conjunctive-conjunctive composite sentences, which are differentiated into three varieties: non-conjunctive-complex, non-conjunctive- compound and non-conjunctive-complex-compound.

A typology of functional analogues of conjunctions is proposed based on a semantic criterion and in view of the structural-semantic types of syncretic non-conjunctive-conjunctive composite sentences. In the framework of non-conjunctive-compound constructions, the following types of analogues of conjunctions are distinguished: with a non-proper-copulative meaning of restriction (лише, лишень, тільки, хіба, хіба що), of addition or extension (навіть), accession (також, теж, точніше, ще й, до того ж,

крім того, на додаток, причому, притому, причім, притім, при цьому, принаймні), with the opposing meaning (все ж, все ж таки, все-таки, між тим, так, таки, же, ж, тільки, лише, навпаки, натомість, не те що), with the separable meaning of mutual exclusion (може... може, можливо... можливо, можливо… може), and alternation (іноді... а іноді, часом… а часом).

The body of analogues of conjunctions in non-conjunctive-complex composite sentences is formed at the expense of conjunctions-particles, which, while performing the function of amplification or interrogation, simultaneously serve as a means of communication of predicative parts: аж (with a quantitative- consequential and temporal meaning), так (indicating the effect) , тільки б, лише б, лиш би (with a desirable-limiting meaning), то, так (with conditional semantics), чи (with clarifying-interrogative meaning).

In the field of non-conjunctive-compound-complex constructions, the functional analogues of the conjunctions are represented by four varieties: with the cause-effect meaning (тому, через те, від того, тож, отож, відтак (in the sense of тому)), with conditional-consequential semantics (отже, таким чином, значить) , with the conclusion meaning (ось (і), вже (і)), with the meaning of the consistency (тоді, потім, після цього, вслід за тим (цим), незабаром, відтак) and with the meaning of compliance or non-compliance (поряд із тим, водночас, разом із тим, у той же час, відповідно, саме (і)).

Originality. *The originality of the scientific research consists in interpreting the syncretic status of the functional analogues of the conjunctions, their inventory and the typological description, based on the semantic criterion and taking into account the structural-semantic types of syncretic non-conjunctive-conjunctive composite sentences.*

Conclusion. *It is concluded that the inventory of functional analogues of conjunctions as means of communication of predicative parts of non-conjunctive-conjunctive composite sentences is important for refinement and improvement of the general typology of composite sentences. The syncretic status of analogues of conjunctions, which are the so-called grammatical elements (pronouns, adverbs, particles, modal words) that function independently and perform a formal-syntactic and semantic-syntactic role, is defined.*

The typology of the functional analogues of the conjunctions is based on the semantic criterion and takes into account the structural-semantic types of syncretic non-conjunctive-conjunctive composite sentences. Within the non-conjunctive-compound constructions the following types of analogues of conjunctions are distinguished: with the non-proper copulative meaning of restriction, addition, accession, with the opposing and the separable meaning of mutual exclusion and alternating actions, processes and states. The body of analogues of conjunctions in non-conjunctive-complex composite sentences is formed by means of conjunctions-particles, which, while performing the function of amplification or interrogation, at the same time serve as a means of communication between predicative parts. Functional analogues of conjunctions, used in non-conjunctive-compound-complex sentences, are differentiated into four varieties: with cause-effect meaning, with conditional-consequential meaning and conclusion meaning, with the meaning of consistency, compliance or non-compliance. The prospect of further scientific research is seen in the study of other types of connecting means, in particular, conjunction combinations and integral relational units, in the projection of the composite sentence system.

Keywords: *functional analogues of conjunctions, relational units, grammatically-oriented elements, concrete specifiers, non-conjunctive-conjunctive composite sentences, non-conjunctive-compound sentences, non-conjunctive-complex sentences, non-conjunctive-compound-complex composite sentences*

УДК 811.161.2'366.56'367

МОРФОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ ОСОБИ У СВІТЛІ МІЖЧАСТИНОМОВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Н. Ю. ЯСАКОВА, доктор філологічних наук, доцент,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
E-mail: n.yasakova@ukma.edu.ua

Анотація. *У статті проаналізовано морфологічну категорію особи з погляду її ролі у взаємодії центральних частин мови у складі речення. Встановлено, що в іменнику особа має класифікаційний характер, частково виявляючись у словозміні, а в дієслові є словозмінною категорією. Специфічна розгалуженість загальної категорії особи, де іменник є центральним з погляду семантики, а дієслово – з погляду формальної репрезентації, зумовлює різноманітність вираження персональних значень на синтаксичному рівні. Мовець має змогу в різний спосіб актуалізувати розподіл комунікативних ролей, який є обов'язковим для формування речення.*

Периферійна і для іменника, і для дієслова категорія особи засвідчує їхню здатність до взаємодії на семантико-синтаксичному й формально-синаксичному рівнях. Комунікативно орієнтована морфологічна категорія особи має когнітивне підґрунтя, а також забезпечує формальну узгодженість підмета й присудка за особою.

Різноспрямованість особи потребує глибшого вивчення у зіставленні з іншими категоріями, що забезпечують взаємодію іменника і дієслова. На часі й адекватна інтерпретація механізму взаємодії морфологічних категорій із категоріями ієрархічно вищого рівня.

Ключові слова: *морфологічна категорія особи, іменник, дієслово, предикативність, персональність*

Актуальність. Опис морфологічної системи української мови в навчальних, а почасти й наукових, працях зорієнтований насамперед на встановлення характеристик, що дають змогу диференціювати частини мови. Найдокладніше потрактовано морфологічні категорії, специфічні для певних лексико-граматичних класів. Однак такий підхід не дає адекватного уявлення про функціювання мовної системи: частини мови постають як локальні утворення, згруповані навколо іменника й дієслова. Вияскравлені відмінності цих частин мови створюють хибне уявлення про їхню цілковиту розмежованість, відірваність одне від одного, відсутність семантичних зв'язків, що виявляються на рівні морфології. У тіні залишаються ті характеристики, що уможливлюють тісну взаємодію іменника й дієслова у складі речення, зокрема морфологічна категорія особи, що властива обом згаданим частинам мови.

Морфологічна природа лексико-граматичних одиниць когнітивно й комунікативно зумовлена. Вона відбиває не лише те, як людина категоризує, членує світ, а й те, як виокремлені фрагменти поєднуються свідомістю в єдину багатовимірну картину. Адекватна інтерпретація морфологічної системи повинна враховувати відсутність жорстких, непроникних меж, наявність численних зв'язків, функційну злагодженість складників (див., напр. [6]). Уже на рівні морфологічних категорій закладена можливість взаємодії частин мови у складі комунікативної одиниці, і їхній комплексний опис повинен її виразно оприявнювати.

© Н. Ю. Ясакова, 2018

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цілісність морфологічної системи увиразнив функційний підхід, що дав змогу виявити підпорядкованість частиномовних категорійних функцій творенню одиниць ієрархічно найвищого мовного рівня. Значним унеском у формування сучасного бачення морфології української мови стала праця І. Вихованця «Частини мови в семантико-граматичному аспекті», зокрема, завдяки аргументованому виокремленню й протиставленню частин мови субстантивного й предикативного типів, центральними з-поміж яких визнано іменник і дієслово [2]. Етапною з погляду потрактування органічної єдності морфологічних категорій є монографія А. Загнітка «Теоретична граматика української мови. Морфологія» [5]. Учений переконливо продемонстрував системність досліджуваних явищ, їхню нерівнорядність, наявність різноманітних зв'язків, взаємозумовленостей, взаємопроникнення і взаємопереходів. Послідовне застосування функційної морфолого-синтаксичної концепції в ідентифікації та аналізі мовних одиниць у «Теоретичній морфології української мови» І. Вихованця і К. Городенської виразно оприявнило тісні різнопланові зв'язки морфології зі синтаксисом і словотвором та зумовило перегляд усталених поглядів на склад і природу іменникових та дієслівних категорій. У новому світлі постала й категорія особи: констатовано її вияви не лише в дієслові та займенникових іменниках, а й у власне-іменниках [1, с. 98-99, 263-268].

У сучасній функційно-категорійній граматиці, за словами К. Городенської, основним критерієм вирізнення морфологічних категорій буде функційний, що ґрунтується на принципі від функції до форми, який слугуватиме базою для поділу морфологічних категорій відповідно до трьох аспектів синтаксису – комунікативного, семантичного й формального – на комунікативно спрямовані, когнітивно спрямовані та формально спрямовані [3, с. 96-97]. Отже, сучасне потрактування морфологічних явищ не зводиться до опису формальних показників, має синтаксичну перспективу, покликане оприявнити морфологічні механізми творення комунікативної одиниці. Тому особливого значення набуває відповідний аналіз тих категорій, що забезпечують синтаксичну взаємодію центральних частин мови, зокрема категорії особи.

Вивчення репрезентації особових протиставлень у дієслові має давню мовознавчу традицію. Особа іменника через непослідовність формального вираження привернула увагу дослідників значно пізніше, у зв'язку зі зміною уявлень про природу граматичного у слові (докладний аналіз поглядів українських мовознавців на особу іменника див. у [10]). Проте адекватна інтерпретація про організацію цих категорій можлива лише у разі їх вивчення у комплексі, з позицій синтаксичної взаємодії, як складників загальної категорії особи. Морфологічну особу потрактовано як граматичне ядро функційно-семантичної категорії персональності на тлі інших виявів відповідної семантики в українській мові [9]. Нині потребують уточнення її функції, своєрідне місце в системі категорій іменника і дієслова та морфологічній системі української мови загалом.

Мета пропонованого дослідження – проаналізувати морфологічну категорію особи з погляду її ролі в організації взаємодії центральних частин мови для творення речення.

Матеріали і методи дослідження. У статті подано результати дослідження, виконаного на матеріалі художніх, наукових і публіцистичних текстів XIX – XXI ст. Використано комплекс загальнонаукових методів (індукції, дедукції, аналізу, синтезу). З-поміж лінгвістичних домінантним є описовий метод, що вможливив систематизацію та інтерпретацію виявів категорії особи в іменнику і дієслові.

Результати дослідження. Попри спільне поняттєве підґрунтя, що зумовлює тотожну трикомпонентну структуру, морфологічна особа в іменнику й дієслові реалізується по-різному. В іменнику вона має класифікаційний характер, частково виявляючись у словозміні, у дієслові – це класична словозмінна категорія, представлена через низку протиставлених форм. Поділ іменників за особами відбиває категоризацію предметів за стосунком до комунікації, що є важливою передумовою

мовленнєвої взаємодії та формування її одиниць. Грамема першої особи представлена займенниковими іменниками – *я* і *ми*, другої – *ти* і *ви*. Значення третьої особи виражають усі власне-іменники та решта займенникових іменників, напр.: *він, хто, що, абихто, дещо, кожний, усі.* Репрезентантів цієї семантики неспівмірно більше, ніж одиниць, що вказують на учасників комунікації. Така кількісна диспропорція відбиває властиве людині сприйняття дійсності й комунікативного процесу, в центрі якого – мовець, що взаємодіє з адресатом (адресатами). Решта об'єктів належать до кількісно необмеженої групи, одиниці якої можуть бути опосередковано залучені до комунікації, виступаючи об'єктами повідомлення. Займенникові та власне-іменники виражають значення третьої особи у різний спосіб: перші вказують на об'єкт повідомлення, другі його номінують. Водночас у власне-іменниках морфологічна категорія особи виявляється як словозмінна через протиставлення за особами відмінкових форм. Кличний, що виражає значення другої особи, протиставлений решті відмінків, які реалізують значення третьої особи. Як класифікаційна категорія особа іменника не має формальних показників – системи афіксів (флексій чи суфіксів) – для свого вираження. У словозмінній площині реалізується за посередництва іншої категорії – послідовно корелятивної категорії відмінка. Отже, в іменнику граматична семантика персональності є непослідовно морфологізованою, що дає підстави кваліфікувати особу іменника як категорію перехідного типу. Цілком слушно А. Загнітко вважає особу іменника напівпериферійною міжрівневою категорією перехідного типу [5, с. 7].

Периферійна для ідентифікації іменника категорія особи є важливою для характеристики синтаксичної поведінки цієї частини мови. У реченні особові параметри іменника у функції суб'єкта зумовлюють особову форму дієслівного предиката. Оскільки йдеться про частиномовні закономірності поєднання слів, їх варто розглядати в межах граматики, а не лексичної сполучуваності, хоч не можна заперечувати залежності особових параметрів іменника чи дієслова від їхнього лексичного значення. Наприклад, форму кличного відмінка, що виражає значення другої особи, мають назви людей (*хлопець – хлопче*, *депутат – депутате*, *Марія – Маріє, співачка – співачко*) і не мають назви предметів, абстрактних понять. Останні набувають такої форми лише в разі уособлення, напр.: *Через тумани лихі, через великеє горе / Ти світиш мені, моя* ***зоре*** (Леся Українка); ***Доле****, де ми?* ***Доле****, хто ми?* (Б. Лепкий). Попри численність таких випадків у поетичному мовленні, кличний зберігає свою лексичну обмеженість: відповідна форма іменників, що позначають предмети, потребує семантичної трансформації. З-поміж дієслів форми всіх трьох осіб мають лише ті одиниці, що позначають дію або стан, суб'єктом яких є людина (*читаю, читаємо – читаєш, читаєте – читає, читають*). Дієслова, що позначають дії, стани предметів, у прямому значенні мають тільки форму третьої особи (*тече, течуть; розсипається, розсипаються; кришиться, кришуться; достигає, достигають*).

Те, що тривалий час лінгвісти не помічали іменникової особи, можна пояснити не лише невиразністю формального маркування, а й наявністю послідовної репрезентації відповідних значень у дієслові. Розрізнення грамем особи асоціювалось насамперед із дієсловом. Подібна до особової обмеженість формальної репрезентації грамем властива класифікаційній іменниковій категорії істот/неістот, проте це не стало на заваді її виокремленню. Дискусії щодо статусу цієї категорії не вплинули на її традиційне подання у лінгводидактичних працях. Звісно, формуванню чітких уявлень про особу іменника заважало й визнання займенника окремою частиною мови: виразники грамем першої, другої та третьої осіб потрапляли до різних лексико-граматичних клсів.

Для дієслова, як і для іменника, категорія особи є периферійною, не визначає його частиномовної специфіки. Водночас з-поміж невласне-дієслівних категорій, до яких

належать також рід і число, особа є центральною. Згадані категорії, що взаємоперетинаються у двох основних частинах мови, виражають тісний зв'язок іменника і дієслова в структурі речення [2, с. 44]. Однак якщо рід і число відбивають певні характеристики суб'єкта, притаманні йому в позамовній дійсності, то особа характеризує його у вимірах комунікації, уводить до дійсності комунікативної, де, власне, з'являється і функціює речення.

Єдина з-поміж названих невласне-дієслівних категорій, особа взаємодіє з категорією ієрархічно вищого рівня – персональністю. «Значення числа і роду, релевантні для оформлення граматичного зв'язку форм у складі словосполучення і речення, не втілюються на синтаксичному рівні в специфічні синтаксичні категорії» [9, с. 66]. Через синтаксичну категорію персональності особа долучається до формування предикативності речення. Традиційно до останньої зараховують час і модальність – синтаксичні категорії, що співвідносяться з морфологічними категоріями власне-дієслівної природи. Спосіб і час дієслова семантично мотивовані, безпосередньо зорієнтовані на відбиття відношень, властивих позамовній дійсності. Зважаючи на активну організаційну роль дієслова в реченні, важлива синтаксична функція цих категорій видається очевидною. Натомість особа дієслова відбиває реальні відношення опосередковано, транспонуючи свої значення з іменника. Істотність особових відношень для формування речення менш помітна. Однак особові значення виявляються в дієслові саме тоді, коли воно реалізує свої основні формально-синтаксичні функції – присудка і головного члена односкладного речення. Тому закономірно, що особу називають обов'язковою, основною характеристикою дієслова. Про особливу важливість цієї категорії зазначають у своїх працях, зокрема, В. фон Гумбольдт, О. Потебня, В. Русанівський [4, с. 213; 7, с. 91; 8, с. 237].

Невласне-дієслівний характер особи не суперечить її функційній важливості, він визначає своєрідний синтаксичний потенціал цієї морфологічної категорії дієслова. Унаслідок похідності особи, залежності від субстантивних сем дієслівної лексеми, відсутності формальних показників особи в деяких дієслівних формах (минулого часу й умовного способу) виникає тісний зв'язок між дієсловом та іменником у реченні. Семантична центральність іменника у формуванні категорійних значень особи і водночас їх найпослідовніша формальна репрезентація в дієслові зумовлює своєрідне взаємопроникнення часткових категорій особи центральних частин мови. Нерозривний зв'язок субстантивної та предикатної частин мови, що його на морфологічному рівні реалізує категорія особи, не лише відбиває онтологічну єдність предметів та їхніх ознак, а й засвідчує обов'язковість встановлення особових співвідношень для творення речення. Ґрунтуючись на лексичній семантиці компонентів комунікативної одиниці, розрізнення осіб виявляється і на рівні морфології, і на рівні синтаксису. Закріплення граматичного значення персональності на морфологічному рівні в категоріях особи обох центральних частин мови дає змогу в одному повідомленні кілька разів актуалізувати розподіл комунікативних ролей, напр: ***Ми** весь час **стоїмо** на грані / Невідомих шляхів майбутніх* (О. Теліга); ***Ти** не забилась, **дитинко**?* (В. Даниленко); варіювати способи втілення персональних значень на синтаксичному рівні, а з ними й способи вираження прагматичної інформації, що їх супроводжує, пор.: *Я виконав завдання. – Завдання виконав. – Завдання виконане. – Завдання виконано*. Наявність категорії особи і в іменнику, і в дієслові, відмінності в її репрезентації забезпечують гнучкість структури речення.

Висновки і перспективи.

Категорія особи посідає особливе місце в системі морфологічних категорій української мови завдяки своєрідній реалізації в обох центральних частинах мови. Виражені в іменнику результати категоризації об'єктів позамовної дійсності у дієслові постають як динамічна характеристика, що відбиває розподіл комунікативних ролей, обов'язковий для перебігу спілкування й творення речення. Специфічна

розгалуженість загальної категорії особи, де іменник є центральним з погляду семантики, а дієслово – з погляду формальної репрезентації значень, зумовлює різноманітність вираження персональних значень на синтаксичному рівні. Мовець має змогу в різний спосіб актуалізувати розподіл комунікативних ролей. Для творення речення цей розподіл є обов'язковим: установлення відношення комунікативної одиниці до дійсності без урахування стрижневих параметрів комунікації не можливе.

Прикметною є периферійність особи для кожної з цетральних частин мови. Не визначаючи їхньої специфічності, вона засвідчує здатність іменника і дієслова до взаємодії на семантико-синтаксичному й формально-синаксичному рівнях. Комунікативно орієнтована морфологічна категорія особа має когнітивне підґрунтя, а також забезпечує формальну узгодженість підмета й присудка за особою. Така різноспрямованість особи потребує глибшого вивчення у зіставленні з іншими категоріями, що забезпечують взаємодію іменника та дієслова. На часі й адекватна інтерпретація механізму взаємодії морфологічних категорій із категоріями ієрархічно вищого рівня.

Список використаних джерел

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматика української мови [Текст] / І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.

2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті [Текст] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.

3. Городенська К. Функціонально-категорійна граматика української мови / К. Городенська [Текст] // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія «Лінгвістика» : Зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. ІІ. – С. 92 – 97.

4. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества [Текст] / В. фон Гумбольдт // Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М. : Прогресс, 1984. – С. 37–298.

5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія : [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.

6. Плунгян В. А. Грамматические категории, их аналоги и заместители : автореф. дис. … д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 / В. А. Плунгян. – Институт языкознания РАН. – М., 1998. – 48 с.

7. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. [Текст] / А. А. Потебня. – Т. I–II. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.

8. Русанівський В. М. Структура українського дієслова [Текст] / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.

9. Ясакова Н. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові : [Текст] / Н. Ясакова. – К. : НаУКМА, 2016. – 328 с.

10. Ясакова Н. Ю. Кваліфікація граматичних значень особи в іменнику: традиція та сучасні погляди [Текст] / Н. Ю. Ясакова // Наукові записки НаУКМА. – Т. 164. Філологічні науки (Мовознавство). – К. : НаУКМА, 2014. – С. 39–42.

11. Ясакова Н. Ю. Реалізація категорійних значень особи у словозміні іменника [Текст] / Н. Ю. Ясакова // Наукові записки НаУКМА. – Т. 189. Філологічні науки (Мовознавство). – К. : НаУКМА, 2016. – С. 62–66.

References

1. Vykhovanets, I., Horodenska K. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy [The theoretical morphology of Ukrainian language]. Kyiv: Pulsary, 400.

2. Vykhovanets, I. (1988). Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti [Parts of speech in semantical and grammatical aspects]. Kyiv: Naukova dumka, 256.

3. Horodenska, K. (2005). Funktsionalno-katehoriina hramatyka ukrainskoi movy [The functional and categorial grammar of the Ukrainian language]: Naukovyi visnyk Khersonaskoho derzhavnoho universytetu [Herald of Kherson State University, 2, 92-97.

4. Humboldt, V. (1984). O razlichii stroenija chelovecheskih jazykov i ego vlijanii na duhovnoe razvitie chelovechestva [About the difference of the structure of human languages and its influence on the spiritual development of human kind]: Izbrannye trudy po jazykoznaniju [Selected Works on Linguistics]. Moscow: Progress, 37-298.

5. Zahnitko, A. P. (1996). Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia [Theoretical grammar of the Ukrainian language. Morphology]. Donetsk: DonDU, 437.

6. Plungjan, V. A. (1998). Grammaticheskie kategorii, ih analogi i zamestiteli [Grammatical categories of their analogues and substitutes]. Institute of Linguistics, Russian Academy of Sciences, Moscow, 48.

7. Potebnya, A. A. (1958). Iz zapisok po russkoy grammatike [From the Notes on the Russian Grammar]. Vol. I-II. Moscow: Uchpedgiz, 536.

8. Rusanivskyi, V. M. (1971). Struktura ukrainskoho diieslova [Structure of the Ukrainian verb]. Kyiv: Naukova dumka, 315.

9. Yasakova, N. (2016). Katehoriya personal'nosti: pryroda, struktura ta reprezentatsiya v ukrayins'kiy literaturniy movi [The Category of Personality: peculiarity, structure and representation in the Ukrainian Standard Language]. Kyiv: NaUKMA, 328.

10. Yasakova, N. Y. (2014). Kvalifikatsiia hramatychnykh znachen osoby v imennyku [Grammatical meaning of personality within nouns determination: traditions and modern approaches]: Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky (Movoznavstvo) [Academic notes of NaUKMA. Philology (Linguistics)], 164, 39‑42.

11. Yasakova, N. Y. (2016). Realizatsiia katehoriinykh znachen osoby u slovozmini imennyka [Implementation of categorial meanings of person in noun inflection]: Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky (Movoznavstvo) [Academic notes of NaUKMA. Philology (Linguistics)], 189, 62‑66.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ ЛИЦА В СВЕТЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЧАСТЕЙ РЕЧИ

Н. Ю. Ясакова

Аннотация. *В статье проанализирована морфологическая категория лица с точки зрения ее роли в организации взаимодействия центральных частей речи в составе предложения. Установлено, что в существительном лицо имеет классификационный характер, частично проявляясь в словоизменении, а в глаголе является словоизменительной категорией. Специфическая разветвленность общей категории лица, где существительное является центральным с точки зрения семантики, а глагол – с точки зрения формальной репрезентации значений, обусловливает разнообразие выражения персональных значений на синтаксическом уровне. Говорящий может различными способами актуализировать распределение коммуникативных ролей, которое обязательно для формирования предложения.*

Периферийная и для существительного, и для глагола категория лица свидетельствует о их способности взаимодействовать на семантико-синтаксическом и формально-синаксическом уровнях. Коммуникативно ориентированная морфологическая категория лица имеет когнитивное основание, а также обеспечивает формальную согласованность подлежащего и сказуемого по лицу.

Разнонаправленность лица требует более глубокого изучения в сопоставлении с другими категориями, обеспечивающими взаимодействие

существительного и глагола. Актуальна и адекватная интерпретация механизма взаимодействия морфологических категорий с категориями иерархически высшего уровня.

Ключевые слова: *морфологическая категория лица, существительное, глагол, предикативность, персональность*

MORPHOLOGICAL CATEGORY OF PERSON IN THE LIGHT OF INTERACTION BETWEEN PARTS OF SPEECH

N. Y. Yasakova

Abstract. *Adequate interpretation of morphological system should take into account absence of impenetrable boundaries, presence of numerous ties, functional coherence of components. Already at the level of morphological categories, possibility of interaction of parts of speech within a communicative unit is put, and their complex description must clearly demonstrate it. Particular importance gets corresponding analysis of the categories that provide syntactic interaction of central parts of speech, in particular the categories of person.*

Purpose *of the proposed study is to analyze the morphological category of person in terms of its role in organizing interaction of central parts of speech to create a sentence.*

Results. *In noun, the category of person has a classifying character and is partially manifested in inflection, in verb – it is a classical inflection category represented through a series of contrasted forms. Peripheral category of person for identifying the noun is important for characterizing syntactic behavior of this part of speech. In sentence, personal parameters of noun in the function of subject determine the personal form of verb predicate. For verb, the category of person is also peripheral. At the same time, among non-proper-verbal categories, which also include gender and number, person is central. It interacts with the hierarchically higher level category (personality) and is involved in formation of sentence predicativity. As a result of personal derivation, dependence on substantive semes of verbal lexeme, absence of formal markers of person in some verbal forms (past tense and conditional mode), there is a close connection between verb and noun in sentence.*

Semantic centrality of noun in formation of categorical values of person and, at the same time, their most consistent formal representation in verb leads to a peculiar interpenetration of partial categories of person of central parts of speech. The speaker has the opportunity to update distribution of communicative roles several times in one message, to vary the ways in which personal values can be implemented at the syntactic level. Presence of category of person in both noun and verb, differences in its representations provide flexibility of the structure of sentence.

Originality. *The article for the first time deals with the role of the morphological category of person in the interaction between parts of speech noun and verb in the structure of sentence.*

Conclusion. *The category of person has a special place in the system of morphological categories of Ukrainian language. It is peculiarly implemented in both central parts of speech. Thanks to person, noun and verb interact on the semantic-syntactic and formal-syntactic levels. Communicatively oriented category of person has cognitive background and provides formal coherence of subject and predicate by person. Such divergence of person requires a deeper study in comparison with other categories that provide interaction of noun and verb. Adequate interpretation of the mechanism of interaction of morphological categories with hierarchically higher level categories is of immediate interest.*

Keywords*: morphological category of person, noun, verb, predicativity, personality*

УДК 316.454.5

THE BASIC APPROACHES TO THE STUDY OF METACOMMUNICATION IN LINGUISTICS

I. V. GRABOVSKA, PhD in Philology, Associate Professor,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: ivgrabovska@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4229-6298

Abstract. *The paper provides the study of the phenomenon of metacommunication that had attracted the researchers' attention even before this term appeared in linguistics. The article introduces four basic approaches to the study of the concept of metacommunication, examines various definitions of this term, and adopts a broad understanding of metacommunication as communication that accompanies communication. The paper outlines the analysis of the terms that start with the prefix "meta-" and highlights the concepts that set the categorical apparatus of metacommunication. It was stated that by virtue of its characteristics, metacommunication performs vital functions in social interaction. The conducted research helps to acknowledge the relationship of metacommunication with such concepts as metadiscourse and metatext. The interactive nature of discourse allows us to interpret metadiscourse and metacommunication as phenomena occurring in one social context, one communicative situation. When treating metatext as a static formation that emerges as a result of language interaction, we consider it appropriate to relate it to metalanguage. The prospects for study consist in further in-depth synthesis of practical material, investigation of the function of regulation of the emotional tone of conversation via metacommunicative utterances in mass-media discourse.*

Keywords: *metacommunication, metatext, metalanguage, metadiscourse, phatic communion*

Introduction. Topicality of this scientific paper is determined by the fact that today more and more researchers are turning to the problems of verbal interaction due to a growing interest in the study of functional and communicative aspects of language and extralinguistic information that accompanies the utterances. In the theory of verbal communication, based on socio-psychological and pragmalinguistic features of human communication, the scientists distinguish communication, i. e., means of receiving and transmitting information, and metacommunication – means of ensuring the effectiveness of transmitted information as well as other acts of verbal communication in the aspect of interlocutors' communicative contact. Communication is the most important component of human existence as it is a two way process of using language for interaction and information exchange, which ensures the balanced life of society and satisfies the psychological need of a person to socialize with other people. Metacommunication is an integral part of communication. The importance of metacommunication in the process of communication is undisputed, since metacommunicative utterances perform vital functions in everyday communication [2; 4; 5; 7; 8], i. e., to ensure mutual understanding, build rapport to achieve effective interpersonal interaction.

The purpose of this research is to investigate the phenomenon of metacommunication as one of the types of human communication via identifying the basic approaches to its definition.

The methods of investigation are the following: the studying and critical analysis of the literature on the problem, methods of deduction and synthesis.

© I. V. Grabovska, 2018

Results. The term “metacommunication” was introduced into the scientific circulation by the researchers [8, pp. 158, 209] who highlighted a) the aspect of content (communication) and b) the aspect of human relationship (metacommunication) in each act of spoken interaction. For the first time metacommunication was defined by the American scholars – the psychiatrist Jurgen Ruesch and the philosopher, ethnographer Gregory Bateson as “communication about communication”. Researchers argued that the act of communication consisted of the content of the message and the instructions for interpreting the message. They called such instructions metacommunication, in other words, it is a message about the relationship between the interlocutors and the interpretation of the message.

Gregory Bateson [1, p. 153-154] directed his further efforts to explore other aspects of metacommunication and concluded that communication could occur at a lot more abstract levels than a simple descriptive level. The scientist identified two types of messages. The first type of those messages he called metalinguistic and they focused on language. Messages that formed a different level of abstraction he called metacommunicative and they revolved around the relationship between the speakers. The similar view is expressed by other researchers who consider metacommunication as means that allows the interlocutors to correct the perception of speech behaviour and is a prerequisite for a successful social interaction, which can be achieved both on verbal and non-verbal levels [10, p. 44, 46, 49-50]. For instance, the smile ensures the effectiveness of the communicative process and is connected with the problem of human awareness in various communicative situations – “this is how I see myself in our relations with you in this situation” [10, p. 82]. The ability to self-reflection, i. e., the activity of thinking about your own feelings and behaviour, and the reasons that may lie behind them [3], is one of the manifestations of metacommunication. The metacommunicative axiom of pragmatics of human communication, formulated by the researchers, proves that a person cannot communicate without establishing a positive attitude towards other members of society.

Informativity and metacommunication coexist in different amounts in a communicative act as a set of speech acts of the speaker and the listener. So, even a scientific public speaking, which is designed to send new information to the listeners, contains such contact-maintaining utterances as *Let's change the topic of our talk, We would rather not touch upon the subject, It's high time we asked our speakers to proceed with ...* that are used in order to help the addressee to receive the message, attract the attention of the listener, bring the conversation to a logical conclusion.

Active searches for a concept that explains the patterns and conditions for a successful communication, as well as verbal means of its implementation, led to the emergence of a number of approaches to the definition of metacommunication. Having analysed the scientific papers devoted to metacommunication, we distinguish four approaches to the definition of this notion.

Communicative-functional approach to the definition of “metacommunication” is based on the identification of metacommunicative and phatic speech functions [2; 7]. In linguistics the term "phatic communion" was introduced by the ethnologist Bronislaw Malinowsky [6, pp. 302-303, 305] and identified as a kind of speech in which social interaction occurs through a simple exchange of words, while the interlocutors do not aim to report meaningful information. Phatic expressions include phrases of courtesy, questions about health issues, weather comments, statements about the most obvious things, and greetings like *“How do you do?" "Ah, here you are," "Where do you come from?" "Nice day today“.*

Roman Jacobson [5, p. 198-204] expanded greatly the concept of a phatic function, the main purpose of which is to establish contact, check whether the communication channel works, attract the attention of the interlocutors and make sure that they listen carefully. He was the first scientist who emphasized that the phatic function is directed to communicative contact as a physical aspect and the psychological connection between the addresser and

the addressee, which predetermines the possibility of establishing and maintaining communication. It should be noted that at the same time, under a communicative contact, he understood the state of communication, spending time together and the cultivation of friendly relations.

It is obvious that metacommunication implements a phatic function, which allowed some researchers to distinguish the phatic metacommunicative function of language [2, p. 11; 7 p. 444], aimed at refocusing the attention of the addressee to the message, maintaining the attention of the addressee at the required level during the period of the message transmission and terminating the communicative contact.

Metacommunication is associated with a metalanguage function in the classification of speech functions by Roman Jacobson [5, p. 198-204]. The metalanguage function contains messages about the lexical language code. In linguistics the use of the term “metalanguage” relates to the distinction of two levels of language: the “object language” speaking of objects and “metalanguage” speaking of language itself. Metalanguage reflects one of the most important properties of the language – its reflectivity, i. e., the ability of language to describe its own structure and use. R. Jacobson suggested that in the case when the speaker and listener need to check whether they use the same code, the subject of the message becomes the code itself: the language performs a metalanguage function, i. e., the function of interpretation. The scientist noted that the metalanguage function is updated by means of the use of the metacommunicative utterances of the following type: *I do not understand you – what do you mean? Do you know what I mean?* and therefore plays an important role in our everyday communication.

Another understanding of metacommunication is observed in Ervin Hoffman’s investigation [3, p. 35]. The scientist defined metacommunication as a feedback, which indicates that the recipient received the message and understood it correctly. The feedback channel signals the active participation of the listener, expresses the consent, acceptance, understanding of the statement of the interlocutor. Back channel messages are vocalizations of the listener, aimed not at the interception of the initiative in conversation, but in support of the speaker. Feedback signals are represented by verbalized replicas of the following type: *Yes? Huh? You did? Really? Indeed?*

Within ***the lexical-semantic approach***, metacommunication is characterized by desemantization of lexis, the presence of clichés, stylized formulas, stereotyped expressions of the sphere of speech etiquette [3; 4; 7; 12], which are constantly reproduced in the speech and characterized by automation of use.

We regard clichés as stable, grammatically heterogeneous (from a word to a sentence), regularly reproduced at the level of automatism, clustered (representing ready-made blocks), standard replicas in typical communicative situations, reflecting the stereotypical mindset of the interlocutors, allowing the speaker to reach the communicative purpose of a conversation successfully, promoting comprehension and informativeness of a text, organizing dialogic discourse and in many cases maintaining their expressiveness (social significance).

Metacommunicative utterances are speech clichés that perform a phatic metacommunicative function, i. e., they carry out a real, active regulation of the communicative process at three stages of its evolvement – establishment, maintenance and termination of the communicative contact.

The genre-stylistic approach to the study of metacommunication implements the phatic function in the texts of various speech genres of small talk [9]. The genres of phatic metacommunication are a system (typology) in which small talk occupies a central place in the aspect of interpersonal relations. Small talk is an indirect planned or unplanned phatic metacommunication, which is based on preservation of neutral interpersonal relations.

Text analysis of metacommunication emphasizes the accompanying, commentary nature of the phenomenon and proves that metacommunication is the author's commentary

on the text or "metatext in the text" in terms of Anna Wierzbicka [11, p. 404, 421]. Metatext is a text about a text that converts a text into two-voice polyphony. The main purpose of metatext elements in discourse is to manage the mental activity of the speaker and the listener. The metatext elements clarify the "semantic pattern" of the main text, combine its various elements, amplify, and bind the text. Metatext functions include analysis, commenting, structuring, description or representation of the main text. Elements of the metatext nature can be removed from the text without compromising the contents of the message.

In the framework of ***the discursive approach*** metacommunicative discourse or metadiscourse is generally understood as discourse about discourse; speech moves that comment on the main information presented in the text, representing attempts of the author or the speaker to control the process of reception of the text by the recipient [4; 6]. It is argued that any discourse simultaneously contains information about objective reality and the discourse itself, i. e., how to interpret discourse, taking into account the context and social relations. Metadiscourse is a kind of discourse, which allows the readers or the interlocutors to look at the discourse "from the other side" and analyze it. In the study of the discourse organization related to the implementation of phatic metacommunicative function, the primary attention is paid to its various elements (sounds, intonation, words, particles, exclamations, etc.), designed to realize the main function – to promote interpersonal communication.

Conclusions and research prospects. In recent years, the key problem of linguistic studies with a communicative-pragmatic orientation is to describe some aspects of the theory of speech communication. In particular, it concerns the metacommunicative aspect of communication and metalanguage function. Up to now there is no single approach that would make it possible to describe metacommunication in its complexity. Metacommunication is defined in modern linguistics ambiguously: as communication about communication; as a continuous sequence of utterance exchanges that contribute to establishing a positive interpersonal relationship; as an author's commentary on a text; as a feedback, which indicates that the addressee received the message and understood it correctly; as a message about lexical language code; as communication that regulates communication by means of language. In our study, metacommunication is defined as communication that regulates the process of interaction via verbal and non-verbal means, the main purpose of which is to implement the phatic function – to facilitate the deployment of the communicative process at all its stages.

References

1. Bateson, G. (1972). Steps to an ecology of mind. London, Jason Aronson Inc., 520.
2. Chkhetiani, T. D. (1987). Lingvisticheskie aspekty faticheskoy metakommunikatsii (na materiale angliyskogo yazyka) [Linguistic aspects of phatic metacommunication (a study of the English language)]. *Candidate's thesis.* Kiev, 203 [in Russian].
3. Goffman, E. (2009). Relations in public: microstudies of the public order. New Jersey, Transaction publishers, 396.
4. Grabovska, I. V. (2014). Metakomunikatyvni pytannia v suchasnomu anglomovnomu dialogichnomu dyskursi: semantyka i pragmatyka [Metacommunicative questions in modern English dialogic discourse: semantics and pragmatics]. *Candidate's thesis.* Kyiv, KNLU, 223 [in Ukrainian].
5. Jacobson, R. (1960). Linguistics and poetics. *Style in Language.* Cambridge, MIT Press, 24.
6. Lutzky, U. (2012). Discourse markers in early modern English**.** Amsterdam, Benjamins, 293.

7. Pocheptsov, G. G. (1981). Faticheskaya kommunikatsiya [Phatic communication]. Semantika i pragmatika sintaksicheskikh edinstv [Semantics and pragmatics of syntactic units]. Kalinin, Kalininsk. gos. un-t publ., 1981, 444–448.

8. Ruesch, J., Bateson, G. (1951). Communication: the social matrix of psychiatry. New York, W. W. Norton, 314.

9. Wardsworth, M. (2012). The small talk handbook: easy instructions on how to make small talk in any situation. New York, Adams Media, 160.

10. Watzlawick, P., Beaven, J. H., Jackson, D. D. (1967). Pragmatics of human communication: a study of interactional patterns, pathologies and paradoxes. New York, W. W. Norton, 296.

11. Wierzbicka, A. (1987). Boys will be boys: "radical semantics" vs. "radical pragmatics". Language. V. 3, n. 1, 95–114.

12. Wood, J. T. (2011). Communication in our lives. Wadsworth, Cengage Learning, 560.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МЕТАКОМУНІКАЦІЇ В ЛІНГВІСТИЦІ

І. В. Грабовська

Анотація. *Аналітичний огляд наукової літератури показав, що явище метакомунікації привернуло увагу дослідників ще до появи цього терміна в лінгвістиці. На основі критичного аналізу наукової літератури ми виділили чотири базових підходи до визначення феномена метакомунікації, розглянули різні дефініції цього терміна і прийняли широке розуміння метакомунікації як комунікації, що супроводжує комунікацію. Було досліджено низку термінів, що починаються з префікса «мета-», і виділено поняття, які становлять категоріальний апарат метакомунікації. Було встановлено, що завдяки своїм властивостям метакомунікація займає важливе місце у соціальній взаємодії. Розглядалося співвідношення метакомунікації з такими поняттями, як метадискурс і метатекст. Інтерактивний характер дискурсу дозволяє інтерпретувати метадискурс і метакомунікацію як явища, які відбуваються в одному соціальному контексті, одній комунікативній ситуації. Розглядаючи текст як статичне утворення, що виникає внаслідок мовленнєвої взаємодії, ми вважаємо за доцільне співвіднести його з метамовою. Перспективами нашого дослідження можуть бути узагальнення практичного матеріалу, вивчення функції регуляції емоційної тональності спілкування за допомогою метакомунікативних висловлень в англомовному мас-медійному дискурсі.*

Ключові слова: *метакомунікація, метатекст, метамова, метадискурс, фатичний дискурс*

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ МЕТАКОММУНИКАЦИИ В ЛИНГВИСТИКЕ

И. В. Грабовская

Аннотация. *Аналитический обзор научной литературы показал, что явление метакоммуникации привлекло внимание ученых еще до появления этого термина в лингвистике. На основе критического анализа научной литературы мы выделили четыре базовых подхода к определению данного феномена, рассмотрели различные дефиниции этого термина и приняли широкое понимание метакоммуникации как коммуникации, которая сопровождает коммуникацию. Был исследован ряд терминов, начинающихся с префикса «мета-», и выделены понятия, которые составляют категориальный аппарат метакоммуникации. Было установлено, что в силу своих особенностей метакоммуникация занимает важное место в системе социального взаимодействия. Рассматривалось соотношение метакоммуникации с такими понятиями как метадискурс и*

метатекст. Интерактивный характер дискурса позволяет трактовать метадискурс и метакомунникацию как явления, происходящие в одном социальном контексте, в одной коммуникативной ситуации. Рассматривая текст как статическое образование, возникающее в результате речевого взаимодействия, мы считаем целесообразным соотносить его с метаязыком. Перспективами нашего исследования могут быть обобщения практического материала, изучение функции регуляции эмоциональной тональности общения с помощью метакоммуникативных высказываний в англоязычном масс-медийном дискурсе.

Ключевые слова: *метакоммуникация, метатекст, метаязык, метадискурс, фатическое общение*

УДК 811.161.2’366

ЗВ’ЯЗАНІ ФОРМИ РОДОВОГО ВІДМІНКА МНОЖИНИ ЯК НОВІ ГРАМЕМИ СЛОВОЗМІННИХ ПАРАДИГМ ІМЕННИКІВ

С. Л. КОВТЮХ, кандидат філологічних наук, професор,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка
E-mail: kovtjukh@ukr.net

Анотація. *У зв’язку з активним розвитком морфологічної парадигматики в українському мовознавстві не згасає інтерес до формотворення змінних частин мови. Зокрема процеси уніфікації та перебудови в середині іменникових парадигм мають тенденцію до продовження. У «Граматичному словнику української літературної мови. Словозміна» (2011) до субстантивних зразків словозміни включено словоформи так званого обмеженого числа, або limited number. Категорією цього числа марковано грамеми трьох відмінків: називного, родового та знахідного. На нашу думку, до цього переліку варто додати форми кличного відмінка, які формально тотожні словоформам називного та знахідного. У своїх дослідженнях послуговуємося терміном «зв’язані форми», які функціонують унаслідок дії синтагматичного чинника, зокрема в сполученні із числівниками два (дві), обидва (обидві), три, чотири. Зв’язані словоформи родового відмінка множини раніше взагалі не зараховували до словозмінних парадигм іменників. Існування зв’язаного, або синтагматичного, значення в генітивних формах характерне переважно для іменників I відміни, рідше II з різним наголошуванням в однині та множині в сполученні із числівниками п’ять і більше. На появу зв’язаних словоформ у родовому відмінку множини додатково впливають словотвірний та семантичний чинники. Якщо в словоформах родового відмінка множини засвідчено дублетну акцентуацію, то у зв’язаній формі генітива наголос збігається з формою родового відмінка однини.*

Ключові слова: *морфологічна парадигматика, обмежене число, limited number, зв’язані форми генітива, номінатива, акузатива, вокатива, синтагматичний, акцентуаційний, словотвірний, семантичний чинники*

Актуальність. У вітчизняному мовознавстві наразі засвідчено активний розвиток морфологічної парадигматики. Основними завданнями цієї галузі сучасної української мови є вивчення системи формотворення флективних частин мови; класифікація за видами, типами, зразками словозміни; виокремлення, типологія та характеристика релевантних чинників, від яких залежить репертуар елементарних парадигматичних

© С. Л. Ковтюх, 2018

класів. У різних наших працях виокремлено від 14 до 33 диференційних критеріїв, важливих, зокрема, для відмінювання іменників [Див.: 2, с. 28].

Систему словозміни іменників досліджували як українські, так і закордонні вчені. Методологічними є праці І. І. Огієнка, Є. К. Тимченка, В. І. Сімовича, В. К. Дем'янчука, Л. А. Булаховського, Ю. В. Шевельова (Шереха), М. А. Жовтобрюха, С. П. Самійленка, І. І. Ковалика, С. П. Бевзенка, І. К. Кучеренка, І. М. Керницького, Ю. О. Карпенка, І. Г. Матвіяса, Й. Ф. Андерша, М. Затовканюка, І. Р. Вихованця, М. Я. Плющ, А. П. Грищенка, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, М. С. Скаба, О. К. Безпояско та інших. Проте в галузі формотворення іменників ще достатньо малодосліджених лакун, додаткового, системного вивчення потребують зв'язані форми родового відмінка множини. Процеси уніфікації та перебудови в середині іменникових парадигм мають тенденцію до продовження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У праці «Словозміна української мови» (2003) О. О. Тараненко, подаючи таблиці відмінювання лексем української мови, послуговується традиційною семичленною відмінковою парадигмою, без виокремлення додаткових зв'язаних грамем. При цьому у вступі дослідник зазначає, що не подає в зразках словозміни іменників, що змінюють акцентуацію в сполученні із «числівниками *два (дві), обидва (обидві), три, чотири,* а також *двадцять два* і т. ін.» та із «числівниками *п'ять, сорок, сто* і т. ін. … Але наявність у словозміні певних іменників у поєднанні їх з числівниками тих чи інших флексійних або суфіксально-флексійних форм (з можливими морфонологічними ускладненнями), що не збігаються з регулярними формами множини, у таблицях відзначається» [5, с. 14]. В. І. Критська та Т. К. Пуздирєва в матеріалах до комп'ютерної граматики української мови звернули увагу на функціонування словоформ так званого обмеженого числа, або limited number. Категорією цього числа марковано словоформи в трьох відмінках: називному, родовому і знахідному, «незважаючи на те, що більшість із них є омонімами словоформ називного і родового відмінків множини» [4, с. 20]. Зазначені відмінкові форми репрезентовано в «Граматичному словнику української літературної мови. Словозміна» (2011) [1]. До цього переліку варто додати й словоформи кличного відмінка множини, які формально тотожні грамемам називного та знахідного відмінків множини.

У багатьох наших працях до морфологічних парадигм додано словоформи іменників, які в сполученні із числівниками *два (дві), обидва (обидві), три, чотири* та складеними нумеральними утвореннями з кінцевими компонентами *два (дві), три, чотири* (діє синтагматичний чинник). Наприклад: *два гаї – гаї́, дві ха́ти – хати́, обидва весла́ – ве́сла, обидві межі́ – ме́жі, три сло́ва – слова́, чотири ма́тері – матері́, п'ятдесят два я́струби – яструби́, сто сорок три стебла́ – сте́бла.* Зв'язані словоформи протиставлені вільним, традиційним. Можливо, перші треба виокремлювати тільки тоді, коли вони не є омонімічними до узвичаєних словоформ. Для вказаних утворень послуговуємося терміном «зв'язані форми», які, на нашу думку, характерні для «номінатива, акузатива, вокатива іменників… до цього конгломерату належать лексеми переважно I та II відмін, 2 іменники III відміни (*ма́ти, ро́зкіш*), 4 іменники IV відміни (*ім'я́, пле́м'я, ви́м'я, ті́м'я*), що мають … різне наголошування підпарадигм однини та множини… Наголос у таких специфічних словоформах еквівалентний наголосу форм родового відмінка однини (важливий також акцентуаційний чинник)» [3, с. 156]. Наприклад: зв'язана форма називного–знахідного–кличного відмінків *три строфи́* – вільна форма називного–знахідного–кличного відмінків *стро́фи* – форма родового відмінка однини *строфи́.*

Мета дослідження – проаналізувати специфічні зв'язані форми множини з особливою увагою до словоформ родового відмінка множини з погляду морфологічної парадигматики, з'ясувати їх місце в системі словозміни іменників у сучасній українській літературній мові. Для цього варто розв'язати такі завдання: 1) установити додатковий

конгломерат прикладів зв'язаних форм називного, знахідного, кличного відмінків множини, на які ще не було звернено уваги; 2) визначити іменники, для яких характерні зв'язані форми родового відмінка множини; 3) охарактеризувати чинники, які впливають на появу вищевказаних словоформ.

Методи дослідження. Зважаючи на специфіку об'єкта вивчення, основними методами обрали описовий і зіставний. Також використали граматичний аналіз лексем, почасти морфемний та компонентний.

Результати дослідження. Порівняно з вільними формами номінатива, акузатива та вокатива зв'язані змінюють або тільки наголос, або наголос разом з матеріальним вираженням відмінкової словоформи. Щодо останніх випадків, то варто зазначити, що вказані зв'язані форми тотожні формами родового відмінка однини: це іменники чоловічого роду II відміни на **-анин**, середнього роду IV відміни, при словозміні яких з'являється формотворчий суфікс **-ен-**, та ще кілька слів *люди́на, дити́на, ді́вчина, чолові́к* (особа чоловічої статі), *друг, дно, ли́чко, о́чко, очко́, не́бо, чу́до, о́ко, ву́хо, скло, плече́* [3, с. 157]. Наприклад (першою подано зв'язану форму називного–знахідного–кличного відмінків, другою – вільну форму називного–знахідного–кличного відмінків, третьою – форму родового відмінка однини): *два дру́га – дру́зі – дру́га, три люди́ни – лю́ди – люди́ни, чотири прихожа́нина – прихожа́ни – прихожа́нина, обидва чу́да – чудеса́ й чу́да – чу́да, двадцять три пле́мені або пле́м'я – племена́ – пле́мені або пле́м'я, три скла – сте́кла – скла* (але *двоє, двох сте́кол*). Зосереджено увагу й на історичному аспекті: переважна більшість учених убачає в перерахованих випадках вплив архаїчних форм двоїни.

Від іменника *хазя́їн* у номінативі, акузативі, вокативі множини утворюються варіантні словоформи *хазяї́, хазяїни́*; для зв'язаних форм перерахованих відмінків у сполученні із числівниками *два, обидва, три, чотири* тощо також характерні морфологічні дублети: *два хазяї́* або *два хазя́їна*.

Необхідно констатувати, що в іменниках II відміни чоловічого роду із закінченням **-о** зв'язані форми називного, знахідного та кличного відмінків повністю збігаються з формами родового однини: *чотири дя́дька – дядьки́, два ба́тька – батьки́, три тезка́ – те́зки.* Засвідчено приклад, коли внаслідок трансонімізації гідронім *Дніпро,* для якого характерна неповна парадигма – має тільки форми однини, переходить до підкласу спортонімів (власних назв спортивних команд) і набуває форм зв'язаних відмінків називного–знахідного–кличного множини: *У новому розіграші чемпіонату України серед аматорів (ААФУ) виступлять одразу* ***два «Дніпра́»*** (З інтернету). Таке явище характерне й для іменників з фіксованим наголосом у межах повної парадигми: *ба́течко – два ба́течка – ба́течки, дрі́майло – обидва дрі́майла – дрі́майли, позича́йло – три позича́йла – позича́йли, викида́йло – чотири викида́йла – викида́йли, хамло́ – два хамла́ – хамли́, любко́ – три любка́ – любки́, хору́нженко – обидва хору́нженка – хору́нженки, ле́мко – сорок три ле́мка – ле́мки, непоси́дько – три непоси́дька – непоси́дьки, страшко́ – чотири страшка́ – страшки́, хвалько́ –двадцять два хвалька́ – хвальки́, смішко́ – чотири смішка́ – смішки́, брату́ньо – чотири брату́ня – брату́ні, не́ньо – обидва не́ня – не́ні, тату́сьо – чотири тату́ся – тату́сі, ку́мцьо – два ку́мця – ку́мці* та ін.

Автори «Граматичного словника української літературної мови. Словозміна» (2011) подають 12 зразків відмінювання іменників чоловічого роду II відміни із закінченням **-о** в Додатку 2 «Таблиці словозмінних парадигм» [1, с. 676–677]. Причому в чотирьох взірцях у вільній формі називного–знахідного–кличного відмінків множини засвідчено закінчення **-а**, яке збігається із флексією форм називного та знахідного обмеженого числа, а також із формою родового відмінка однини (заголовні лексеми: *штормúло (громúло), леда́що, чубúсько, конúсько*). При цьому акцентуаційні парадигми характеризуються фіксованим наголосом на основі.

Для вісьмох взірців відмінювання іменників чоловічого роду II відміни із флексією **-о** для вільних форм називного–знахідного–кличного відмінків множини рекомендовано закінчення **-и** (заголовні слова: *міня́йло, вайло́, ба́течко, ба́тько, гнідко́, тезко́, сватко́, дя́дьо*). Відповідно, на нашу думку, для таких лексем варто виокремити зв'язані форми номінатива, акузатива та вокатива, що формально збігаються з формою родового відмінка однини із закінченням **-а**. Серед указаних іменників переважають апелятиви на позначення істот-осіб: *бо́йко – два бо́йка – бо́йки, усезна́йко – обидва усезна́йка – усезна́йки, мурло́ – три мурла́ – мурли́, вга́дько – чотири вга́дька – вга́дьки, тишко́ – два тишка́ – тишки́, хане́нко – тридцять три хане́нка – хане́нки, чередниче́нко – п'ятдесят чотири чередниче́нка – чередниче́нки, мірошниче́нко – обидва мірошниче́нка – мірошниче́нки, лимаре́нко – три лимаре́нка – лимаре́нки, сина́шко – чотири сина́шка – сина́шки, відлю́дько – двадцять чотири відлю́дька – відлю́дьки, ді́дько – два ді́дька – ді́дьки, све́корко – обидва све́корка – све́корки, тату́ньо – три тату́ня – тату́ні, діду́ньо – чотири діду́ня – діду́ні, тату́нцьо – два тату́нця – тату́нці* та інші. Набагато менше серед таких прикладів – назв істот-неосіб: *солове́йко – два солове́йка – солове́йки, сірко́ – тридцять три сірка́ – сірки́, гнідко́ – обидва гнідка́ – гнідки́, соколо́нько – три соколо́нька – соколо́ньки, кониче́нько – чотири кониче́нька – кониче́ньки, сивко́ – два сивка́ – сивки́, солове́єчко – три солове́єчка – солове́єчки* тощо. Спорадично засвідчено назви неістот: *сві́тонько – два сві́тонька – сві́тоньки, місяче́нько – обидва місяче́нька – місяче́ньки, ві́тронько – три ві́тронька – ві́троньки, яворо́нько – чотири яворо́нька – явороньки* та інші. Примітно, що зазначені апелятиви-демінутиви досить часто персоніфікуються в поетичному та фольклорному дискурсі. Крім того, до розряду істот-осіб нерідко переходять назви істот-неосіб, як-от: *солове́йко, соколо́нько, солове́єчко* тощо.

На особливу увагу заслуговують зв'язані словоформи родового відмінка множини, яких, на противагу зв'язаним формам номінатива, акузатива та вокатива, раніше взагалі не фіксували в межах словозмінних парадигм іменників. У теоретичних викладках до «Граматичного словника української літературної мови. Словозміна» (2011) зазначено: «До складу відмінкової парадигми введено додаткову грамему числа, так зване обмежене число (limited number)», до підпарадигми якого, зокрема, зараховано такі форми родового відмінка, що «фіксуються в числівниково-іменникових комплексах і формально відрізняються від інших словоформ у лексем з рухомим наголосом: …*крашано́к – п'ять кра́шанок*» [1, с. 590]. Звернено увагу й на те, що означення при таких формах генітива мають родовий відмінок множини, а «форма присудка» із «числівниково-іменниковими комплексами в реченні в ролі підмета» може бути у формі «третьої особи однини чи множини: *На столі <u>стояло (стояли)</u> … п'ять <u>великих</u> ча́шок* (пор. *На столі … кавових <u>чашо́к</u> не було*)» [1, с. 590].

Існування зв'язаного, або синтагматичного, значення в генітивних формах характерне переважно для іменників I відміни, рідше II з різним наголошуванням в однині та множині в сполученні із числівниками *п'ять* і більше. Зв'язані словоформи родового відмінка множини корелюють з вільними, наприклад: *сто пта́шок* (вільна форма родового множини – *пташо́к*), *п'я́ть зі́рок* (вільна форма родового множини – *зіро́к*), *дев'ять ка́зок* (вільна форма родового множини – *казо́к*), *вісім пи́санок* (вільна форма родового множини – *писано́к*), *дванадцять мі́сяців* (вільна форма родового множини – *місяці́в*), *тисячу ро́ків* (вільна форма родового множини – *рокі́в*), *вісімнадцять фу́нтів* (вільна форма родового множини – *фунті́в*), *тридцять бу́слів* (вільна форма родового множини – *буслі́в*) та інші.

Додатковим чинником для появи зв'язаних словоформ генітива є вплив кінцевого суфікса чи фіналі основи. Зазвичай рухомий наголос у підпарадигмах однини та множини мають іменники жіночого роду першої відміни із такими суфіксами після приголосної фонеми твірної основи: **-к-** *(ті́тка – тіто́к, клі́тка – кліто́к, ча́шка –*

чашо́к, ду́жка – дужо́к, ши́бка – шибо́к, лю́лька 1 (предмет для куріння) – *люльо́к, лю́лька 2* (колиска) – *люльо́к),* **-очк- (-ечк-)** (чи такими самими фіналями основи, найчастіше **-оч-** + **-к-**) *(я́мочка – ямочо́к, жі́ночка – жіночо́к, бляша́ночка – бляшаночо́к, кві́точка – квіточо́к, скля́ночка – скляночо́к, гі́лочка – гілочо́к, ча́рочка – чарочо́к, я́щірочка – ящірочо́к, ча́сточка – часточо́к, сопі́лочка – сопілочо́к, бру́нечка – брунечо́к, поду́шечка – подушечо́к, га́єчка – гаєчо́к, та́чечка – тачечо́к, ю́шечка – юшечо́к,), спорадично* **-оньк- (-еньк-)** *(сли́вонька – сливоньо́к, сопі́лонька – сопілоньо́к, сві́ченька – свіченьо́к, рі́ченька – річеньо́к, пі́сенька – пісеньо́к).* Крім того, різне наголошування форм однини та множини притаманне деяким безсуфіксним іменникам з фіналлю «приголосна фонема + **к**» *(до́шка – дощо́к, щі́тка – щіто́к, ки́шка – кишо́к, галу́шка – галушо́к).* Наприклад: *Знайда охоче зірвала* ***кілька кві́ток****, зв'язала березкою і кинула через пліт* (М. Трублаїні). *Там завжди продавалися ті дурнуваті пряники по* ***дев'ять копі́йок****, на них вони й запали* (Ю. Андрухович). *Ще* ***кілька колю́чок*** *впилися мені в щоки, і я чи то застогнав, чи захрипів* (Ю. Мушкетик).

Засвідчено випадки, коли в омонімічних субстантивах наявність чи відсутність рухомого наголосу в однині та множині залежить від лексичного значення слова: *ру́чка 1* (кінцівка) – *ру́чок, Ру́чка* (прізвище) – *Ру́чок, ру́чка 2* (рукоятка; письмове приладдя) – *ру́чо́к*, але: *п'ять ру́чок, ба́єчка 1* (твір) – *баєчо́к – сім ба́єчок, ба́єчка 2* (тканина) – *ба́єчок, ка́чка 1* (птах) – *качо́к – дев'яносто ка́чок, ка́чка 2* (хитавиця) – *ка́чок, сторі́нка 1* (сторона) – *сторі́нок, сторі́нка 1* (бік аркуша) – *сторіно́к – шістнадцять сторі́нок, горі́лка 1* (напій) – *горі́ло́к,* але: *п'ять горі́лок, горі́лка 2* (прилад) – *горіло́к – десять горі́лок, ла́йка 1* (сварка) – *ла́йо́к*, але *сім ла́йок, ла́йка 2* (сорт шкіри) – *ла́йок, ла́йка 3* (собака) – *ла́йок, майка 1* (жук) – *ма́йок, майка 2* (сорочка) – *ма́йо́к,* але: *вісім ма́йок* тощо. Зафіксовано спорадичний вплив префіксоїда на вживання фіксованого наголосу: зв'язана форма родового відмінка множини *тридцять ка́рток* – вільна форма родового множини *карто́к*, проте *фотока́ртка – фотока́рток* (нерухомий наголос); *дев'ять бі́йок – бі́йо́к,* але *підбі́йка* (підкладка) – *підбі́йок*. Так само зв'язана форма родового відмінка множини *шість мі́сяців* – вільна форма родового множини *місяці́в*, проте фіксований наголос характерний для лексеми *півмі́сяць – півмі́сяців*.

Якщо в словоформах родового відмінка множини засвідчено дублетну акцентуацію, то наголос у зв'язаній формі генітива збігається з наголошуванням форми родового відмінка однини: *сва́шка* – у родовому однини *сва́шки* – вільна форма родового відмінка множини *сва́шо́к* – зв'язана форма родового відмінка множини *десять сва́шок, ку́чка 1* (купка) – *ку́чки – ку́чо́к – шість ку́чок; ку́чка 2* (приміщення для птахів, тварин) – *ку́чки – ку́чо́к – п'ять ку́чок, пові́тка – пові́тки – пові́то́к – вісім пові́ток, ши́шка – ши́шки – ши́шо́к – тридцять ши́шок, плі́точка* (риба) – *плі́точки – плі́точо́к, вісімнадцять плі́точок, ця́тка – ця́тки – ця́то́к – сорок ця́ток, ця́точка – ця́точки – ця́точо́к – шістдесят ця́точок, я́тка – я́тки – я́то́к – вісім я́ток, торби́нка – торби́нки – торби́но́к – дванадцять торби́нок, да́мка – да́мки – да́мо́к – п'ять да́мок, ба́лка – ба́лки – ба́ло́к – чотирнадцять ба́лок, га́лка – га́лки – га́ло́к – сто га́лок* тощо.

Висновки і перспективи. Отже, на появу зв'язаних словоформ родового відмінка множини першочергово впливають синтагматичний, акцентуаційний, словотвірний, семантичний чинники. Такі форми характерні для практично всіх іменників І відміни, що мають різне наголошення підпарадигм однини та множини, а також деяких іменників ІІ відміни.

Додаткового дослідження потребує наявність / відсутність зв'язаних форм не тільки називного, знахідного, кличного відмінків множини, а й зв'язаних форм родового в словозмінних парадигмах пропріативів різних класів і підкласів.

Список використаних джерел

1. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна / В. І. Критська, Т. І. Недозим, Л. В. Орлова та ін.; відп. ред. Н. Ф. Клименко. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. 760 с.
2. Ковтюх С. Л., Кашталян О. М. Словозмінна парадигматика українських прізвищ: монографія / за ред. С. Л. Ковтюх. Кіровоград: ПОЛІМЕД-Сервіс, 2012. 258 с.
3. Ковтюх С. Л. Зв'язані форми називного, знахідного та кличного відмінків множини іменників в українській мові. *Філологічний часопис*: збірник наукових праць / гол. ред. О. Ю. Зелінська. Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. Вип. 2 (10). С. 148–157.
4. Критська В. І., Пуздирєва Т. К. Словоформи обмеженого числа (limited number) у парадигмі іменника (матеріали до комп'ютерної граматики української мови). *Українська мова*. 2005. № 4. С. 17–21.
5. Тараненко О. О. Словозміна української мови. Nyíregyháza, 2003. 199 с.

References

1. Hramatychnyi slovnyk ukrainskoi literaturnoi movy. Slovozmina [Grammar dictionary of the ukrainian literary language. Inflection] (2011). Kyiv: Vydavnychyi Dim Dmytra Burago, 760.
2. Kovtiukh S. L., Kashtalian O. M. (2012) Slovozminna paradyhmatyka ukrainskykh prizvyshch [Inflection paradigmatics of ukrainian surnames]. Kirovohrad: POLIMED-Servis, 358.
3. Kovtiukh S. L. (2017) Zviazani formy nazyvnoho, znakhidnoho ta klychnoho vidminkiv mnozhyny imennykiv v ukrainskii movi [Connected forms of the nominative, accusative and vocative cases of plural nouns in the ukrainian language]. Filolohichnyi chasopys. Uman: VPTS «Vizavi», 2 (10), 148–157.
4. Krytska V. I., Puzdyrieva T. K. (2005) Slovoformy obmezhenoho chysla (limited number) u paradyhmi imennyka (materialy do kompiuternoi hramatyky ukrainskoi movy) [Word forms of the limited number in the noun paradigm. (material for computer grammar of the ukrainian language)]. Ukrainska mova, 4, 17–21.
5. Taranenko O. O. (2003) Slovozmina ukrainskoi movy. Niredhaza, 199.

СВЯЗАННЫЕ ФОРМЫ РОДИТЕЛЬНОГО ПАДЕЖА МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА КАК НОВЫЕ ГРАММЕМЫ СЛОВОИЗМЕНИТЕЛЬНЫХ ПАРАДИГМ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

С. Л. Ковтюх

Аннотация. *В связи с активным развитием морфологической парадигматики в украинском языкознании не угасает интерес к формообразованию изменяемых частей речи. В частности процессы унификации и перестройки внутри именных парадигм имеют тенденцию к продолжению. В «Грамматическом словаре украинского литературного языка. Словоизменение» (2011) в субстантивные образцы словоизменения включено словоформы так называемого ограниченного числа, или limited number. Категорией этого числа маркированы граммемы трех падежей: именительного, родительного и винительного. По нашему мнению, к этому перечню следует добавить формы звательного падежа, которые формально тождественны словоформам именительного и винительного. В своих исследованиях пользуемся термином «связанные формы», которые функционируют в результате действия синтагматического фактора, в частности в сочетании с числительными два (две), оба (обе), три, четыре. Связанные словоформы родительного падежа множественного числа ранее вообще не включали в состав словоизменительных парадигм. Существование связанного, или синтагматического, значения в генитивных формах характерно преимущественно для существительных I склонения, реже II с разными схемами*

ударения в единственном и множественном числе в сочетании с числительными пять и более. На появление связанных словоформ в родительном падеже множественного числа дополнительно влияют словообразовательный и семантический факторы. Если в словоформах родительного падежа множественного числа засвидетельствовано дублетную акцентуацию, то в связанной форме генитива ударение совпадает с формой родительного падежа единственного числа.

Ключевые слова: *морфологическая парадигматика, ограниченное число, limited number, связанные формы генитива, номинатив, аккузатива, вокатива, синтагматический, акцентуационный, словообразовательный, семантический факторы*

CONNECTED FORMS OF THE PLURAL GENETIVE CASE AS NEW GRAMMEMAS OF NOUNS INFLECTION PARADIGMS

S. L. Kovtiukh

Abstract. *There has been indicated a current development of morphological paradigmatics. The objective of this sphere of the modern Ukrainian language is studying the system of word formation of inflexional parts of speech; classification of kinds, types and models of word inflection; distinguishing, typology and characteristics of relevant factors which determine the repertoire of elementary paradigmatic classes of variable lexemes. In our different research we have distinguished from 14 to 33 differential criteria which are important, in particular, for declining nouns.*

Notwithstanding a considerable number of research of noun declination in the modern Ukrainian language, in the field of declination of this lexica grammatical class there are lacunas, which are not investigated enough. The processes of unification and changes in the midst of noun paradigms have a tendency to be implemented. “The Grammar Dictionary of the Literary Ukrainian language. Word Declination” (2011) introduces word forms of the so called limited number as substantive models. The category of this number marks the grammemas of three cases: nominative, genitive and accusative. Moreover, the authors of the dictionary consider the word forms mentioned above are homonymous to the plural forms of the nominative and genitive cases.

We consider that this list is to be supplemented with the forms of the vocative, which are identical to the nominative and accusative forms. In our research we use the term “connected forms”, which function resulting from the act of syntagmatic factor, in particular in collocation with numerals два (дві), обидва (обидві), три, чотири and composite numeral forms with ending components два (дві), три, чотири. For example (connected form of the nominative–genitive–vocative goes first and they formally coincide, next goes a free form of the mentioned cases): два га́ї – гаї́, дві ха́ти – хати́, обидва весла́ – ве́сла, обидві межі́ – ме́жі, три сло́ва – слова́, чотири ма́тері – матері́, п’ятдесят два я́струби – яструби́, сто сорок три стебла́ – сте́бла. Connected word forms are opposed to the free ones, traditional. Possibly, the first one are to be distinguished only when they are not homonymous to the commonly used ones.

Connected plural forms of the nominative, accusative and vocative are formed mainly form the lexemes of the first and second declination, from two nouns of the third declination (ма́ти, ро́зкіш), from four nouns of the forth (ім’я́, пле́м’я, ви́м’я, ті́м’я). Accentual factor is important as connected forms of the nominative, accusative and vocative cases have substantives with a different stress in the singular and in the plural.

The stress in such specific word forms is equivalent to the stress of the singular genitive forms: connected form of the nominative–accusative–vocative cases три строфи́ – the form of the singular genitive form строфи́. Eventually the mentioned forms coincide with

the singular genitive word forms, for example (the connected form of the nominative–accusative–vocative cases goes first, the next – the free form of the nominative–accusative–vocative cases, the third – the singular genitive form): два дру́га – дру́зі – дру́га, три люди́ни – лю́ди – люди́ни, чотири прихожа́нина – прихожа́ни – прихожа́нина, обидва чу́да – чудеса́ й чу́да – чу́да, двадцять три пле́мені або пле́м'я – племена́ – пле́мені або пле́м'я, чотири дя́дька – дядьки́ – дя́дька, два ба́течка – ба́течки – ба́течка, обидва дріма́йла – дріма́йли – дріма́йла, три любка́ – любки́ – любка́, обидва хору́нженка – хору́нженки – хору́нженка, сорок три ле́мка – ле́мки – ле́мка, двадцять два хвалька́ – хвальки́ – хвалька́, чотири брату́ня – брату́ні – брату́ня, чотири тату́ся – тату́сі – тату́ся, два ку́мця – ку́мці – ку́мця etc. Most scholars consider the enumerated forms influenced by the archaic forms of the ambivalence.

Special attention should be paid to the connected forms of the plural genitive forms, which contrary to the mentioned above connected forms of the nominative, accusative and vocative, have not been recorded within paradigms of inflexional nouns.

Connected, or syntagmatic, meaning in genitive forms is characteristic mainly to the nouns of the first declension, less often to the second with different stress in the singular and plural in collocation with numerals five and more. Connected forms of the genitive case correlate with free ones, for example: сто пта́шок (free form of the plural genitive – пташо́к), п'ять зі́рок (free form of the genitive plural – зіро́к), дев'ять ка́зок (free form of the genitive plural – казо́к), вісім пи́санок (free form of the genitive plural – писано́к), дванадцять мі́сяців (free form of the genitive plural – місяці́в), тисячу ро́ків (free form of the genitive plural – рокі́в), вісімнадцять фу́нтів (free form of the genitive plural – фунті́в), тридцять бу́слів (free form of the genitive plural – буслі́в) an others.

The supplementary factor for the connected genitive forms appearance is the influence of the ending suffix or the stem finale. Usually the movable stress in singular and plural subparadigms are characteristic to the feminine nouns of the first declination with such suffixes after the formative vowel phoneme: ***-к-*** *(ті́тка – тіто́к, клі́тка – кліто́к, ча́шка – чашо́к),* ***-очк- (-ечк-)*** *(я́мочка – ямочо́к, бляша́ночка – бляшаночо́к, кві́точка – квіточо́к, поду́шечка – подушечо́к, га́єчка – гаєчо́к, та́чечка – тачечо́к), спорадично* ***-оньк- (-еньк-)*** *(сли́вонька – сливоньо́к, сопі́лонька – сопілоньо́к, сві́ченька – свіченьо́к, рі́ченька – річеньо́к). Moreover, different stress of singular and plural forms is characteristic to some nouns without suffixes with the finale "vowel phoneme +* ***к****" (до́шка – дощо́к, щі́тка – щіто́к, ки́шка – кишо́к, галу́шка – галушо́к).*

We have also indicated some cases, when the presence or absence of movable stress in homonymous substantives in the singular and plural depends on the meaning of the word. We have also recorded sporadic influence of the prefixoid on the use of the fixed stress: connected form of the plural genitive тридцять ка́рток – free form of the plural genitive карто́к, but фотока́ртка – фотока́рток (fixed stress). If a double accentuation is found in the genitive plural, the stress in the connected genitive form coincides with the stress of the singular genitive: сва́шка – free form of the plural genitive сва́шо́к – connected form of the plural genitive ten сва́шок.

Thus, the appearance of the connected word forms of the genitive case plural is mainly cause by syntagmatic, accentual, word forming and semantic factors.

Keywords: *morphological paradigm, limited number, genitive connected forms, nominative, accusative, vocative, syntagmatic, accentual, word forming, semantic factors*

УДК 81’367.625

АКТУАЛІЗОВАНІ ГРАМАТИЧНІ ФОРМИ ДІЄСЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ ПОЧАТКУ XXI СТОРІЧЧЯ

Л. М. КОЛІБАБА, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут української мови НАН України
E-mail: kolibaba.lm@meta.ua
ORCID ID: 0000-0001-7063-5309

Анотація. *У пропонованій статті схарактеризовано актуалізовану в українській літературній мові початку XXI ст. тенденцію до формально-структурного розмежування значень недоконаного і доконаного виду у двовидових дієсловах з погляду її практичної доцільності та відповідності сучасній граматичній нормі. Доведено, що ефективним способом усунення двовидовості дієслів в українській літературній мові є афіксація – префіксація та суфіксація. Префіксальні дієслова доконаного виду, уживання яких активізувалося в мовній практиці початку XXI ст., поділено на дві групи – реактуалізовані, що були надзвичайно поширені в 20-ті рр. XX ст., потім тривалий час перебували в пасивному словнику української мови, а сьогодні знову повернулися до активного використання, і нові, утворені за зразком актуалізованих словотвірних моделей. Запропоновано перелік найуживаніших актуалізованих префіксальних дієслів, що повернулися до активного мовного обігу. Появу суфіксальних дієслів недоконаного виду, утворених від основ двовидових дієслів порівняно нещодавно, умотивовано прагненням мовців мати точніші відповідники недоконаного виду для двовидових дієслів. Зроблено спробу спрогнозувати подальший розвиток тенденції до видового розподібнення двовидових дієслів в українській літературній мові XXI ст.*

Ключові слова: *дієслово, двовидові дієслова, доконаний вид, недоконаний вид, префікс, суфікс*

Актуальність. У мовній практиці початку XXI ст. помітне активне вживання префіксальних дієслів доконаного виду (*заргументувати, закцентувати, зреалізувати, спрезентувати, скодифікувати, згармонізувати* тощо) та суфіксальних дієслів недоконаного виду (*ідентифіковувати, легалізовувати, ліквідовувати, мобілізовувати, реалізовувати, уніфіковувати* і под.), що є видовими корелятами двовидових дієслів, у яких та сама дієслівна основа «виражає одночасно значення недоконаного й доконаного виду» [5, с. 401]. Широке використання перфективів та імперфективів зазначеного типу зумовлене активізацією в українській літературній мові початку XXI ст. тенденції до формально-структурного розмежування значень недоконаного і доконаного виду у двовидових дієсловах. Однак якщо префіксальні дієслова доконаного виду з огляду на їх поширеність в українській літературній мові 20-х рр. XX ст. можна кваліфікувати як такі, що повернулися до активного мовного вжитку після тривалої перерви, то суфіксальні дієслова недоконаного виду утворено від основ двовидових дієслів порівняно нещодавно у зв’язку з прагненням мовців мати точніші відповідники недоконаного виду для двовидових дієслів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На потребі творення окремих дієслівних форм для значень недоконаного і доконаного виду наголошує багато лінгвоукраїністів (передусім граматистів, термінологів та лексикографів [12; 2; 7; 15 та ін.]), які хоч і обстоюють однакову думку, проте аргументують її різними чинниками –

© Л. М. Колібаба, 2018

від суто практичних до нормотвірних. Зокрема, за висновками українських термінологів, розмежування недоконаного і доконаного виду важливе з практичного погляду: наявність видових пар для двовидових дієслів полегшить «однозначне розуміння нормативних документів і науково-технічних текстів» [2, с. 291]. До інших причин активізації тенденції до формально-структурного розмежування значень недоконаного і доконаного виду у двовидових дієсловах мовознавці зараховують чинники номінативно-семантичного плану (прагнення до досягнення одно-однозначної відповідності між планом змісту і планом вираження мовних одиниць, за якої «кожне значення має співвідноситися тільки з однією й тільки його “власною” формою, і кожна форма має співвідноситися тільки з одним значенням)» та нормотвірного характеру, оскільки «українській мові, на переконання певних кіл мовного соціуму, взагалі не властива така граматична категорія, як двовидові дієслова, і їхня наявність підтримується в її структурі тільки іншомовними впливами (насамперед, зрозуміло, з боку російської мови)» [22, с. 179].

Попри те, що в сучасних студіях з українського мовознавства тенденції до формального вираження видових відмінностей двовидових дієслів приділено значну увагу, основний загал дослідників обмежується лише констатацією її наявності в українській літературній мові [19, с. 354; 20, с. 192; 13, с. 118; 6, с. 122], не вдаючись до глибокого аналізу явищ перфективації та імперфективації двовидових дієслів, передумов їх виникнення, оцінювання з погляду доцільності та відповідності граматичній нормі, прогнозування подальшого розвитку. З огляду на це у пропонованій статті ставимо за **мету** на **матеріалі** актуалізованих префіксальних дієслів доконаного виду і суфіксальних дієслів недоконаного воду проаналізувати тенденцію до формально-структурного розмежування значень недоконаного і доконаного виду у двовидових дієсловах української літературної мови початку XXI ст. з погляду доцільності повернення цих одиниць до активного використання та відповідності сучасній граматичній нормі, а також спрогнозувати її подальший розвиток. Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові (спостереження, аналіз, синтез, порівняння, систематизація) та власне-лінгвістичні **методи** дослідження, основними серед яких є описовий та метод суцільного вибирання дієслів із різностильових джерел різних часових зрізів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Префіксальні дієслова доконаного виду, уживання яких активізувалося в мовній практиці початку XXI ст., охоплюють два типи – дієслова, що були надзвичайно поширені в 20-ті рр. XX ст., потім тривалий час перебували в пасивному словнику української мови, а сьогодні знову повернулися до активного вживання (напр.: *занглізувати*, *зредагувати, зреорганізувати, скодифікувати*, *сконкретизувати, сконстатувати, сконтактувати* тощо), і дієслова, утворені нещодавно за зразком актуалізованих словотвірних моделей (напр.: *згармонізувати, здизайнерувати, зміксувати, скадрувати, склонувати, сфедералізувати, заакцентувати, заанонсувати, задебетувати, запаркувати, запроцентувати* і под.). Обом типам таких одиниць переважна більшість сучасних українських мовознавців надає статусу *актуалізованих* [20, с. 92 – 94; 22, с. 182 – 190; 6, с. 122 та ін.], хоч, на наше глибоке переконання, така їх кваліфікація є неточною, бо ґрунтується передусім на тому, що ці дієслова перебувають у складі активного лексикону сучасного українського соціуму, тобто збігається із потрактуванням *активізованих* мовних одиниць. Оскільки явище префіксальної перфективації двовидових дієслів було надзвичайно поширене в 20-ті рр. XX ст., що засвідчують лексикографічні джерела того часу [3; 14; 16; 24], дієслова першого типу ми кваліфікуємо як *реактуалізовані* – повернені до сучасного мовного вжитку після тривалої перерви, а дієслова другого типу – як *нові*, що утворені за аналогією до реактуалізованих і охоплюють як префіксальні кореляти доконаного виду для двовидових дієслів іншомовного походження *(здеградувати, згармонізувати,*

змонополізувати), так і ті, що є видовою парою дієслів недоконаного виду (напр.: *закартографувати, запаркувати, зафільмувати, спрогнозувати, склонувати* й под.).

За походженням двовидові дієслова, уживані в українській літературній мові, крім невеликої кількості питомих дієслів *(веліти, вінчати, дарувати, женити(ся), клинцювати, колесувати, мовити, обіцяти, радити(ся), ранити, розслідувати, хрестити* тощо), є іншомовними (або чужомовними), запозиченими українською мовою з інших мов, зокрема західноєвропейських (романських і германських), для яких граматична категорія виду не характерна, унаслідок чого те саме дієслово може позначати і незавершені, і завершені процеси залежно від ужитої форми дієслівного часу. Цю морфологічну особливість мови-джерела – нерозрізнення значень доконаного і недоконаного виду – вони тривалий час зберігали і в українській мові, функціонуючи як двовидові подібно до російської мови, у структурі якої «цей розряд дієслів представлений ширше на тлі сусідніх слов'янських мов (з неминучим, отже, впливом і на відповідний сегмент структури української мови)» [22, с. 180]. Проте згодом відповідно до закономірностей граматичного ладу української мови двовидові основи іншомовного походження «починають поступово розвивати особливі для кожного виду морфологічні форми і переходять, таким чином, до розряду парних за видом дієслів» [4, с. 73]. Унаслідок цього процесу за безпрефіксними дієсловами іншомовного походження із суфіксом *-ува- (-юва-)* за аналогією до українських дієслів закріпилося значення недоконаного виду, а за префіксальними – значення доконаного виду, пор.: *візувати – завізувати, мінувати – замінувати, протоколювати – запротоколювати, цементувати – зацементувати, рапортувати – відрапортувати* [4, с. 73 – 74]. Префіксальні дієслова доконаного виду, утворені від основ двовидових дієслів, органічно влилися у видову систему сучасного українського дієслова, не порушуючи її стабільності, хоч, за висновками деяких українських мовознавців, тенденція до префіксального виокремлення значення доконаного виду у значенні двовидових дієслів зумовлена впливом польської мови і двох інших західнослов'янських мов [22, с. 181 – 182]. Зазначені особливості пристосування двовидових дієслів іншомовного походження до граматичної системи української мови дали підстави мовознавцям констатувати конкуренцію між зразками, спільними з російською мовою або наближеними до неї, і зразками, спільними з польською мовою або наближеними до неї [22, с. 189].

У сучасній українській літературній мові префіксація стала найефективнішим способом морфологічного розрізнення двовидових дієслів та їхніх корелятів доконаного виду, проте, як зауважує К. Г. Городенська, загальна тенденція до формального вираження виду в різних дієсловах із запозиченими основами виявлялася неоднаково [4, с. 73]. Зокрема, за спостереженнями науковця, іншомовні дієслова із суфіксом *-ува- (-юва-)* до дієслівної системи української мови потрапили найпершими і, відповідно, раніше від інших дієслівних основ почали сполучатися з префіксами [Там само], активно продукуючи співвідносні перфективи. На відміну від них, іншомовні дієслова із суфіксами *-ізува- (-изува-), -ірува- (-ирува-)* та *-фікува-* внаслідок складної структури тематичного суфікса основи стійко зберігають свій двовидовий характер і слабко диференціюють видові значення за допомогою префіксації [4, с. 76 – 77]. Ці висновки, що їх К. Г. Городенська зробила понад 30 років тому, на сьогодні не втратили об'єктивності, хоч частина двовидових дієслів, які, за спостереженнями мовознавця, у 80-х рр. XX ст. перебували поза видовою диференціацією (наприклад, *активізувати, ідеалізувати, кодифікувати*, *модифікувати, систематизувати*) [4, с. 76 – 77], у мовній практиці XXI ст. вже мають префіксальні кореляти доконаного виду (пор.: *зактивізувати*, *зідеалізувати, скодифікувати*, *змодифікувати, зсистематизувати)*, що свідчить про поступальний

розвиток тенденції до усунення формального невираження видової ознаки у двовидових дієсловах.

Загальновідомо, що в українській літературній мові префіксальні кореляти доконаного виду до дієслів недоконаного виду найпродуктивніше утворюють за допомогою префіксів *по-* і *з- (с-),* яким надано статусу суто видових [5, с. 397]. Дещо рідше цю функцію виконують префікси *на-* та *за-.* Решта префіксів, зокрема *в- (у-), ви-, о-, при-, про-, роз-, від-,* слугують засобами творення корелятів доконаного виду лише для деяких дієслів недоконаного виду. Таке ж функційне навантаження згаданих префіксів із незначними змінами в бік активізації префікса *за-* загалом збережене й під час творення видових корелятів доконаного виду до іншомовних двовидових дієслів, здебільшого термінів [1, с. 122, 125, 267; 15, с. 9, 11 – 12; 6, с. 122 – 126, 129 – 131],

Явище префіксальної перфективації двовидових дієслів, зафіксоване ще з XVII ст. у наслідуванні польських зразків, як зауважує О. О. Тараненко, активізувалося у другій половині XIX – на початку XX ст. «у загальному контексті розбудови української літературної мови» [22, с. 182], проте найпомітніше виявилося в 20-ті рр. XX ст. у зв'язку з активним унормуванням української термінології на національній основі. Оскільки лексичне значення переважної більшості двовидових дієслів іншомовного походження спеціальне, термінологічне, то префіксація виявилася зручним способом витворення для них відповідників доконаного виду, які широко зафіксовано в термінологічних [16], перекладних [14; 16; 24] та правописних [3] словниках того часу.

У 1931 р. в «Бюлетені УРЕ» було опубліковано спеціальні настанови щодо лінгвістичного оформлення «Української Радянської Енциклопедії». Зокрема, у рубриці «До українського словотворення» було подано припис, відповідно до якого рекомендували завжди розрізнювати форми доконаного і недоконаного виду для чужомовних дієслів *асиґнувати, реалізувати, орґанізувати, мотивувати, редукувати, сумувати* (від *сума), еміґрувати*, *формулювати, реґулювати, концентрувати, ліквідувати, мобілізувати, систематизувати* тощо. У вихідній формі їх радили вживати як дієслова недоконаного виду і пропонували для них відповідники доконаного виду: *заасиґнувати, зреалізувати, зорґанізувати, умотивувати, виеміґрувати*, *уреґулювати, сконцентрувати, зліквідувати* і т. д. [9, с. 34].

Однак через кілька років цю настанову оголосили хибною, а префіксальні форми доконаного виду для двовидових дієслів іншомовного походження примусово почали вилучати з ужитку, оскільки їх подавання в словниках, за висновками Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті, «безпідставне, механістичне і по суті тенденційно викривляє факти мови» [11, с. 158]. Унаслідок таких позамовних чинників основна частина перфективів зазначеного типу опинилася на периферії мовного вжитку або й зовсім була вилучена з нього. Порівняно небагато префіксальних дієслів доконаного виду, утворених від основ двовидових дієслів іншомовного походження, залишилася у словниках радянського періоду (докладно про це див.: 22, с. 183), проте вони марковані позначками *рідко*. (*здекларувати* (СУМ, III, с. 533), *зелектризувати* (СУМ, III, с. 533), *змобілізувати* (СУМ, III, с. 629), *зреалізувати* (СУМ, III, с. 700), *скритикувати* (СУМ, IX, с. 321), *діал. (сконстатувати* (СУМ, IX, с. 295), *заст.* (*заангажувати* (СУМ, III, с. 13), *розм.* (*зателеграфувати* (СУМ, III, с. 344), *зателефонувати* (СУМ, III, с. 344). Ці дієслова, хоч і мали статус нормативних лексичних одиниць, проте реально ними послуговувалися обмежено, оскільки негласно вони перебували під забороною вживання і до початку 90-х рр. XX ст. «у мові друкованих видань, радіо й телебачення вживалися нечасто» [22, с. 183].

Проте навіть невелика кількість перфективів, утворених від основ двовидових дієслів іншомовного походження, зафіксованих у лексикографічних працях радянської доби, дала підстави мовознавцям засвідчити наявність тенденції до префіксального вираження видових відмінностей двовидових дієслів [4, с. 77] і вможливила висновок

про те, що усунення двовидовості за допомогою префіксації – процес живий, але на той час (80-х рр. ХХ ст.) ще дуже обмежений [Там само].

Починаючи від 90-х рр. ХХ ст. завдяки зусиллям передусім термінологів, які, намагаючись відродити практику 20 – 30-х рр. ХХ ст., настійно рекомендують «від двовидових дієслів чужомовного походження за допомогою перфективації утворювати відповідники доконаного виду, щоб уникнути двозначності в науковій мові, що за своєю природою має бути точною» [15, с. 9], ці граматичні форми поступово повертаються до граматичної системи української літературної мови кінця ХХ – початку ХХІ ст., проникають у науковий стиль та публіцистику.

Наприкінці другого десятиріччя ХХІ сторіччя можемо констатувати, що до активного мовного вжитку в науковому стилі та в публіцистиці після тривалої перерви у використанні повернулися такі префіксальні дієслова доконаного виду: *задекларувати, заінкримінувати, заадресувати, заакредитувати, заангажувати, заапелювати, закатологізувати; заналізувати, занулювати, засимілювати, збалансувати, здиференціювати, зігнорувати, зідеалізувати, зідентифікувати, зілюструвати, здезертувати, здемобілізувати, здемократизувати, зденаціоналізувати, здисконтувати, здиференціювати, злегалізувати, зліквідувати, злокалізувати, змобілізувати, змонополізувати, знаціоналізувати, знейтралізувати, зорганізувати, зраціоналізувати, зреабілітувати, зреалізувати, зредагувати, зрезюмувати, зреквізувати, зрекламувати, зреферувати, зреформувати, зреорганізувати, зрецензувати, зрусифікувати, зукраїнізувати; скапітулювати, скваліфікувати, скласифікувати, скодифікувати, скоментувати, скомпілювати, скомпромітувати, сконкретизувати, сконсолідувати, сконспектувати, сконстатувати, сконфіскувати, сконцентрувати, скооперувати, скритикувати; повізувати, подезинфікувати, поінструктувати, покаталогізувати, покласифікувати, продемонструвати; видисциплінувати; уґарантувати, уґрунтувати(ся), укомпенсувати, умеблювати, унормувати* й под.

Ще частину перфективів, що увійшли до активного лексикону сучасних українських мовців, утворено від двовидових дієслів іншомовного походження за зразком реактуалізованих дієслів: *заархівувати, заізолювати, закоординувати, закцентувати, заргументувати, зартикулювати, засоціювати, збойкотувати, збракувати, згармонізувати, здевальвувати, здеградувати, здезорієнтувати, здекваліфікувати, здемонтувати, здепонувати, здетонувати, здефолтувати, здефініювати, здискримінувати, здисциплінувати(ся), зідеологізувати, зініціювати, зінтегрувати(ся), зліbeралізувати, змілітаризувати, змодернізувати, змодифікувати, зратифікувати, зуніфікувати; скомпенсувати, спрезентувати, сфінансувати; заакцентувати, заанонсувати, заветувати, задебетувати, задекларувати, запрезентувати; проанонсувати, продіагностувати, проінвентаризувати, проінвестувати, проіндексувати, проліцензувати, профінансувати; устабілізувати* і под. Ці одиниці вже зафіксовано в новітніх лексикографічних джерелах (8; 10; 1; 23) та теоретичних дослідженнях [20, с. 1921 – 94; 22, с. 184 – 186; 6, с. 122 – 131].

Проте, попри активізацію в сучасному мовному вжитку тенденції до перетворення двовидових дієслів на парновидові, деякі з них і досі не мають префіксальних видових корелятів. Це зумовлено насамперед особливостями їхньої семантики, зокрема «нецілісним, неграничним характером дій, процесів та станів, які вони виражають» [5, с. 406].

В українській літературній мові початку ХХІ ст. активізувалися не лише процеси перфективації двовидових дієслів іншомовного походження, а й тенденція до їх імперфективації за допомогою суфікса *-овува-*. Крім давно зафіксованих дієслівних форм *арештовувати, заарештовувати, організовувати, дезорганізовувати* й под., нині активно вживаними є багато нових, утворених від основ двовидових дієслів із

суфіксом *-ува- (-юва-)*, пор.: *абсолютизовувати, автоматизовувати, адресовувати, акредитовувати, активізовувати, активовувати, амністовувати, анексовувати, анульовувати, апробовувати, ароматизовувати, асимільовувати, атестовувати, вербалізовувати, госпіталізовувати, деактивовувати, дезінформовувати, дезорієнтовувати, демобілізовувати, денаціоналізовувати, дестабілізовувати, дискваліфіковувати, екіпіровувати, екранізовувати, ідеалізовувати, ідентифіковувати, ізольовувати, компенсовувати, конфісковувати, легалізовувати, ліквідовувати, монополізовувати, націоналізовувати, нейтралізовувати, нормалізовувати, окуповувати, оптимізовувати, орендовувати, популяризовувати, реабілітовувати, реалізовувати, реанімовувати, стабілізовувати, українізовувати, уніфіковувати, формалізовувати* та ін. [22, с. 191 – 196]. Суфікс *-овува- (-ов- + -ува-)* «надає дієсловам ще більшої довготи дії з відтінком повторюваності, многократності, ніж це виражав окремо суфікс *-ува-*» [18, с. 197]. Саме тому появу великої кількості дієслів із цим формантом можна пояснити прагненням сучасних мовців мати якнайточніші відповідники недоконаного виду для двовидових дієслів, що їх вони сприймають як дієслова доконаного виду. На думку О. О. Тараненка, це стало можливим завдяки посиленню демократизаційних процесів у мові та ослабленню орієнтації як мовців, так і мовознавців на російську мову, у якій «у зв'язку з певними структурними особливостями її суфіксальної системи цей процес виявляється значно менш виразно» [22, с. 190].

Висновки і перспективи дослідження. Отже, формально-структурне розмежування значень недоконаного і доконаного виду у двовидових дієсловах іншомовного походження за допомогою афіксації не суперечить морфологічній будові української літературної мови, а сприяє усуненню граматичної двозначності під час сприймання тексту. Префіксація та суфіксація – ефективні способи усунення двовидовості дієслів, не властивої граматичному ладові сучасної української літературної мови.

Значна частина префіксальних дієслів доконаного виду, що є видовими відповідниками до дієслів іншомовного походження, – не нові, а реактуалізовані морфологічні одиниці, які поступово повертаються до граматичної системи української літературної мови. Якщо у 80-х рр. XX ст. українські мовознавці констатували їх обмежену наявність у лексикографічних джерелах та в мовному вжитку, то наприкінці другого десятиріччя XXI ст. спостерігаємо активне використання цих граматичних форм дієслів у сучасній мовній практиці, передусім у наукових текстах та в текстах ЗМІ.

Процес «відродження» реактуалізованих префіксальних дієслівних форм у сучасній мовній практиці відбувається двома шляхами: 1) повернення з периферії до активного використання дієслів доконаного виду, зафіксованих у радянських словниках (*сконфіскувати, схарактеризувати, зорганізувати, зреалізувати, зреферувати, зреформувати, звульгаризувати, злокалізувати, заангажувати* тощо); 2) уведення до активного мовного обігу тих префіксальних дієслів, які були зафіксовані в лексикографічних джерелах 20 – 30 рр. XX ст., проте через позамовні чинники були позбавлені права на функціонування в українській літературній мові 40 – 80-х рр. XX ст. *(заналізувати, засимілювати, зідеалізувати, зідентифікувати, змонополізувати, скласифікувати, скодифікувати* й под.).

Припускаємо, що процес префіксального видотворення від основ іншомовних двовидових дієслів у подальшому ще більше вптужниться, адже кількість дієслів іншомовного походження в українській мові невпинно зростає (зараз налічують понад 600 одиниць). Відповідно, поставатиме потреба пристосування цих дієслів до видової системи української літературної мови, унаслідок чого з'являтимуться нові перфективи, що їх мовці, найімовірніше, утворюватимуть за продуктивними словотвірними моделями, першість серед яких належить актуалізованим.

Суфіксальні дієслова недоконаного виду, на відміну від префіксальних дієслів доконаного виду, є не реактуалізованими, а відносно новими граматичними формами, більшість із яких утворено від основ двовидових дієслів порівняно нещодавно у зв'язку з прагненням мовців мати точніші відповідники недоконаного виду для двовидових дієслів.

Проаналізувавши розвиток тенденції до перфективації та імперфективації двовидових дієслів за останні тридцять років маємо підстави прогнозувати в майбутньому розпад в українській літературній мові кількісно невеликого класу двовидових дієслів (на 2003 р. їхня частка становила 1,8 % від загальної кількості дієслів української мови [21, с. 12]) і, навпаки, розширення на сьогодні найповнішого (53,4 % [Там само]) класу дієслів, що мають видову пару. Виняток становитимуть лише неграничні дієслова, семантика яких обмежує творення корелята доконаного виду.

Проте, попри досить помітне в українській літературній мові початку XXI ст. формально-структурне розмежування двовидових дієслів за допомогою афіксації, поки що воно має статус лише тенденції і не впливає на лінгвістичну кваліфікацію двовидових дієслів у сучасній навчальній літературі.

Перспективу подальшого наукового вивчення проблеми видової диференціації двовидових дієслів убачаємо в дослідженні такої групи дієслівних форм, як первинні імперфективи від префіксальних форм доконаного виду (на зразок *засимільовувати, зідеалізовувати, зреалізовувати* тощо), багато з яких на сьогодні є потенційними граматичними формами, але, на нашу думку, незабаром вони проникнуть до граматичної системи української літературної мови.

Список використаних джерел

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики [Текст] / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк. — К. : ТОВ «КММ», 2013. — 416 с.

2. Гінзбург, М. Проблема двовидових дієслів у фахових текстах та шляхи її розв'язання [Текст] / Михайло Гінзбург // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. — Вип. VII. — К. : КНЕУ, 2009. — С. 290 — 294.

3. Голоскевич, Г. Правописний словник [Текст]. — Вид. 12. — Нью-Йорк — Париж — Сидней — Торонто — Львів, 1994. — 461 с.

4. Городенська, К. Г. Словотвірна структура слова (відіменні деривати) [Текст] / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. — К. : Наукова думка, 1981. — 200 с.

5. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [Текст] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. — 752 с.

6. Кислюк, Л. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку [Текст]/ Лариса Кислюк. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. — 424 с.

7. Кочерга, О. Префікси зі значенням завершеності дії в процесових термінах [Текст] / Ольга Кочерга, Ганна Ракшанова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — 2011. — № 709. — С. 10 — 13.

8. Мазурик, Д. Нове в українській лексиці: словник-довідник [Текст] / Данута Мазурик. — Л. : Світ, 2002. — 130 с.

9. Наконечний, М. Лінгвістичні питання УРЕ [Текст] / Микола Наконечний // Бюлетень УРЕ. — Харків, 1931. — № 1. — С. 20 — 42.

10. Нові й актуалізовані слова та значення : словникові матеріали (2002 – 2010) [Текст] / В. О. Балог, Н. Є. Лозова, Л. О. Тименко, О. М. Тищенко. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. — 280 с.

11. Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті [Текст] // Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду : док. і матеріали / [упор.: Л. Масенко та ін.]. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. — С. 152 — 159.

12. Рожанківський, Р. Видові перфективи двовидових безпрефіксних дієслів чужомовного походження на *-ува(ти)* [Текст] / Роман Рожанківський // Проблеми української термінології. — Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2007. — № 593. — С. 127 — 131.

13. Романюк, Ю. В. Вплив соціодинаміки на систему і структуру українського дієслова [Текст] / Ю. В. Романюк // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. — Вип. 2 (53). — Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. — С. 117 — 123.

14. Російсько-український словник [Текст] / [гол. ред. А.Ю. Кримський]. — К., 1924 — 1933. — Тт. 1 — 3.

15. Руссу, А. О. Префіксальне дієслівне термінотворення в «Російсько-українському словнику» (1924 — 1933 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» [Текст] / А. О. Руссу. — К., 2016. — 20 с.

16. Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія [Текст] / М. Дорошенко, М. Station Станіславський, В. Страшкевич. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. — Репринт з видання 1930 р. — 248 с.

17. Словник української мови: в 11 т. [Текст]. — К. : Наук. думка, 1970 — 1980.

18. Словотвір сучасної української літературної мови [Текст]. — К. : Наукова думка, 1979. — 406 с.

19. Сопоставительная граматика русского и украинского языков [Текст] / Г. Д. Басова, А. В. Качура, А. В. Кихно, В. П. Мусиенко. — К. : Наукова думка, 2003. — 536 с.

20. Стишов, О. А. Українська лексика кінця XX століття: (На матеріалі засобів масової інформації) [Текст] / О. А. Стишов. — 2-ге вид., переробл. — К. : Пугач, 2005. — 388 с.

21. Сухарина, Н. М. Граматична та лексична семантика українського дієслова в лексикографічній системі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» [Текст] / Н. М. Сухарина. — К., 2003. — 19 с.

22. Тараненко, О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX — початок XXI ст.) [Текст] / О. О. Тараненко. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. — 248 с.

23. Український лексикон кінця XVIII — початку XXI ст.: словник-індекс: у 3 тт. [Текст] — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

24. Українсько-німецький словник [Текст] / Уклад. З. Ф. Кузеля і Я. А. Рудницький. — Лейпциг, 1943. — 1494 с.

References

1. Karpilovska, Ye. A., Kysliuk, L. P., Klymenko, N. F., Krytska, V. I., Puzdyreva, T. K., Romaniuk, Yu. V. (2013). Aktyvni resursy suchasnoi ukrainskoi nominatsii: Ideografichnyi slovnyk novoi leksyky [Active resources of the modern Ukrainian nomination: the Ideographical dictionary of new vocabulary]. Kyiv: TOV «KMM», 416.

2. Hinzburh, M. (2009). Problema dvovydovykh diiesliv u fakhovykh tekstakh ta shlyakhy yii rozviazannia [Problem of two-aspectual verbs in professional texts and ways of its solution]. Ukrainian terminology and modernity: Scientific Bulletin, 7, 290 — 294.

3. Goloskevych, G. (1994). Pravopysnyi slovnyk [Dictionary of spelling]. Nyu-York — Paryzh — Sydnei — Toronto — Lviv, 461.

4. Gorodenska, K. G., Kravchenko, M. V. Slovotvirna struktura slova (vidimenni deryvaty) [Word-formation structure of word (noun's derivates)]. Kyiv: Naukova dumka, 200.
5. Vykhovanets, I. R., Gorodenska, K. G., Zagnitko, A. P., Sokolova, S. O. (2017). Gramatyka sychasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfologiia [Grammar of modern Ukrainian literary language. Morphology]. Kyiv: Vydavnychyj Dim D. Burago, 752.
6. Kysliuk, L. (2017). Suchasna ukrainska slovotvirna nominatsiia: resursy ta tendentsii rozvytku [Modern Ukrainian word-formation nomination: resources and tendencies development]. Kyiv: Vydavnychyj Dim D. Burago, 424.
7. Kocherga, O., Rakshanova, G. (2011). Prefiksy zi znachenniam zavershenosti dii v protsesovykh terminakh [Prefixes are with the meaning of completeness of action in process terms]. Visn. Nats. un-tu "Lviv. Politekhnika", 709, 10 — 13.
8. Mazuryk, D. (2002). Nove v ukrainskii leksytsi: slovnyk-dovidnyk [New in the Ukrainian vocabulary: reference dictionary-book]. Lviv: Svit, 130.
9. Nakonechnyi, M. (1931). Lingvistychni pytannia URE [Linguistic questions of URE]. Bulletin of URE. Kharkiv, 20 — 42.
10. Balog, V. O., Lozova, N. Ye., Tymenko, L. O., Tyshchenko, O. M. (2010). Novi i aktualizovani slova ta znachennia: slovnykovi materialy (2002 — 2010) [New and actualizational words and meanings: materials of dictionary (2002 — 2010)]. Kyiv: Vydavnychyj Dim D. Burago, 280.
11. Masenko, L. (ed.) (2005). Rezoliutsiia Komisii NKO v spravi perevirky roboty na movnomu fronti [Resolution of Commission NKO is on business of verification of work at the language front]. Ukrainian in XX century: history of elimination of language: documents and materials. Kyiv: Vydavnychyj Dim «Kyievo-Mogylianska Akademiia», 152 — 159.
12. Rozhankivskyi, R. (2007). Vydovi perfektyvy dvovydovykh bezprefiksnykh diiesliv chuzhomovnogo pokhodzhennia na *-uva(ty)* [Aspectual perfective of two-aspectual verbs of foreign origin on *-uva(ty)*]. Problems of Ukrainian terminology. Lviv: Vyd-vo Nats. un-tu "Lviv. Politekhnika", 593, 127 — 131.
13. Romaniuk, Yu. V. (2015). Vplyv sotsiodynamiky na systemu i strukturu ukrainskogo diieslova [Influence of social dynamics on the system and structure of the Ukrainian verb]. Language and conceptual pictures of the world: collection of scientific works. Kyiv, 2 (53), 117 — 123.
14. Krymskyi, A. Yu. (1924 — 1933). Rosiisko-ukrainskii slovnyk [Russian-Ukrainian dictionary]. Kyiv, 1 — 3 volumes.
15. Russu, A. O. (2016). Prefiksalne diieslivne terminotvorennia v «Rosiisko-ukrainskomy slovnyky» (1924 — 1933) [Prefix verbal creation of terms in «Russian-Ukrainian dictionary» (1924 — 1933)]. National Pedagogical Dragomanov University, 20.
16. Doroshenko, M., Stanislavskyi, M., Strashkevych, V. (1930). Slovnyk dilovoi movy. Terminologia ta frazeologia [Dictionary of business language. Terminology and phraseology]. Kyiv, 248.
17. Slovnyk ukrainskoi movy: V 11-ty tomakh. (1970 — 1980). [The dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes.]. Kyiv: Naukova dumka, T. I — XI.
18. Slovotvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movu. (1979). [Word-formation of modern literary Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka, 406.
19. Basova, G. D., Kachura, A. V., Kikhno, A. V., Musiyenko, V. P. (2003). Sopostavitelnaia grammatika russkogo i ukrainskogo yazykov [Comparable grammar of the Russian and Ukrainian languages]. Kyiv: Naukova dumka, 536.
20. Styshov, O. A. (2005). Ukrainska leksyka kintsa XX stolittia: (Na materiali zasobiv masovoi informatsii) [Ukrainian vocabulary of end of XX century : (On material of mass medias)]. Kyiv: Pugach, 388.
21. Sukharyna, N. M. (2003). Gramatychna ta leksuchna semantyka ukrainskogo diieslova v leksykografichniy systemi [Grammatical and lexical semantics of the Ukrainian verb is in the lexicographic system]. National Academy of Sciences of Ukrain, 19.

22. Taranenko, O. O. (2015). Aktualizovani modeli v systemi slovotvorennia suchasnoi ukrainskoi movu (kinets XX — pochatok XXI st. [Actualizational models in the system of word-formation of modern Ukrainian (an end of XX — beginning of XXI century)]. Kyiv: Vydavnychyj Dim D. Burago, 248.
23. Ukrainskyi leksykon kintsa XVIII — pochatku XXI st.: slovnyk-indeks: u 3 tomakh. (2017). [Ukrainian lexicon of end of XVIII — to beginning of XXI century: dictionary-index: in 3 volumes]. Kyiv: Vydavnychyj Dim D. Burago.
24. Kuzelia, Z. F., Rudnytskyi, Ya. A. (1943). Ukraincko-nimetskyi slovnyk [Ukrainian-German dictionary]. Leiptsyg, 1494.

АКТУАЛИЗИРОВАННЫЕ ГРАММАТИЧЕСКИЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛОВ В УКРАИНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ НАЧАЛА XXI ВЕКА

Л. Н. Колибаба

Аннотация. *В статье охарактеризирована актуализированная в украинском литературном языке начала XXI в. тенденция формально-структурного разграничения значений несовершенного и совершенного вида в двувидовых глаголах с точки зрения её практической целесообразности и соответствия современной грамматической норме, а также сделана попытка спрогнозировать её дальнейшее развитие. Предложен перечень самых употребляемых актуализированных приставочных глаголов, которые возвратились к активному языковому употреблению.*

Ключевые слова: *глагол, двувидовые глаголы, совершенный вид, несовершенный вид, приставка, суффикс*

ACTUALIZATIONAL GRAMMATICAL FORMS OF VERBS IN THE UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE OF THE BEGINNING OF XXI CENTURY

L. M. Kolibaba

Abstract. *Introduction. In the language practice of the beginning of the XXI century a noticeable active use of prefix verbs of a perfective aspect (zargumentuvaty, zrealizuvaty, skodyfikuvaty etc.) and suffix verbs of imperfective aspect (legalizovuvaty, likvidovuvaty, realizovuvaty and others), that are aspectual correlates of two-aspectual verbs. It is predefined by activation in the literary Ukrainian of the beginning of the XXI century the tendency to formally-structural differentiation of the meanings of imperfective and perfective aspect in two-aspectual verbs.*

Purpose. In spite of the fact that in modern studios from Ukrainian linguistics to this tendency considerable attention is spared, basic public of researchers is limited to only establishment of her presence in literary Ukrainian. In this article we aim on material of actualizational prefix verbs of perfective aspect and suffix verbs of imperfective aspect to analyze the tendency to formally-structural differentiation of the meanings of imperfective and perfective aspect in the two-aspectual verbs of the Ukrainian literary language of the beginning of the XXI of century from the point of view of accordance to the modern grammatical norm, and also to predict its further development.

Results. By origin, the two-aspectual verbs used in the Ukrainian literary language literary Ukrainian except a small amount specifically the Ukrainian verbs, are foreign, adopted by the Ukrainian from other languages, in particular Western European, for that the grammatical category of aspect is not typical. This morphological feature of language-source they long time kept in the Ukrainian, functioning as two-aspectual.

However afterwards in accordance with the regularities of the grammatical system of the Ukrainian language, unlike the Russian, orientated on maintenance of formal features of the adopted language units, two-aspectual bases of foreign origin gradually began to develop the special for every aspect morphological forms and pass into the category of paired by aspect verbs.

Tendency to formation of prefix correlates for two-aspectual verbs in modern literary Ukrainian is not new, but actualized. It was widespread in the 20th of XX century in connection with the active regulation of norms of Ukrainian terminology on national basis. Few prefix verbs of perfective aspect, formed from bases two-aspectual verbs of foreign origin, remained in the dictionaries of Soviet period, but they are marked with marks ridko., dial., rozm. These verbs, though they had status of normative lexical units, however privately were under prohibition of the use and to beginning 90th of XX century in the language of the print media, radios and television used them infrequently.

Beginning from the 90th of XX century thanks to the efforts foremost of terminologists, these grammatical forms gradually return to the grammatical system of the Ukrainian literary language of end of XX – beginning of XXI century, penetrate scientific style and publicism.

In the Ukrainian literary language of beginning of XXI century activated not only processes of perfection of two-aspectual verbs of foreign origin, but also tendency to their imperfection with the suffix -ovuva-. The appearance of a large number of verbs of such standard can be explained by the desire of contemporary speakers to have the most exact accordances of imperfective aspect for two-aspectual verbs, that them they perceive as verbs of perfective aspect.

Originality. The scientific novelty of the offered research consists in the complex analysis of tendency to formally-structural differentiation of the meanings of imperfective and perfect aspect in the two-aspectual verbs of the Ukrainian literary language at the beginning of XXI century from the point of view of its practical expediency and accordance to the modern grammatical norm.

Conclusion. The formally-structural differentiation of the meanings of imperfective and perfect aspect in the two-aspectual verbs of foreign origin by means of affixation – prefixation and suffixation – does not conflict with the morphological structure of literary Ukrainian, but assists to the elimination of grammatical ambiguity in the perception of text.

We assume that the process of prefixing reproduction from bases of foreign-language two-aspectual verbs will further increase in the future, because the amount of verbs of foreign origin in the Ukrainian language grows (now count over 600 units) unceasingly.

After analyzing the development of the tendency for perfection and imperfection of two-aspectual verbs for the last thirty years, we have reason to predict in the future disintegration in literary Ukrainian of a quantitatively small class of two-aspectual verbs and, conversely, the expansion for today of the completest class of verbs that have a aspectual pair.

Despite quite noticeable in the Ukrainian literary language at the beginning of the XXI century formally-structural differentiation of two-aspectual verbs by means of affixation, as yet it has status only of tendency and does not influence on their linguistic qualification in modern educational literature.

***Keywords:** verb, two-aspectual verbs, perfective aspect, imperfective aspect, prefix, suffix*

УДК 81’4

MULTIFUNCTIONALITY AS A PRAGMATIC CHARACTERISTIC OF EPIDEICTIC DISCOURSE

T. A. PASTERNAK, PhD in Philology, Associate Professor,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
*E-mail:*tanya.pasternak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0589-6881

Abstract. *The article is devoted to the issue of multifunctionality of epideictic discourse as one of its key pragmatic functions. We have identified the main functions of epideictic speeches: argumentative function; declarative function; function of creating a certain psychological and emotional state; function of producing an aesthetic effect; socio-semiotic function manifested in reproducing or transmitting certain knowledge and social values; world-modeling function, namely formation of values, creation of models for determining the non-discursive reality.*

Epideictic discourse is understood in the research as a kind of conceptual semiotic space which reproduces and forms the combination of social and sociocultural values integrated in the key concept of «uniting solemnity / sublimity». In terms of pragmatics this concept correlates with the generalized complex goal (to reveal the significance of an event or a person with emotional accord of the audience, and maintain / create the own positive image), subconcepts (freedom, equality, justice, reputation, dignity, life, reward, success, memory, respect), which, being the common categories from different spheres of institutional and everyday communication, ensure the contact of epideictic discourse with other discourses: political, administrative, educational, household, etc.

Keywords: *epideictic discourse, multifunctionality, epideictic speech, pragmatic goals, concepts*

Introduction. Contemporary discourse studies showed that a new tendency in the interpretation of epideictic discourse is focusing on its performative aspect. Most foreign and some home discourse scholars consider it in terms of the world modeling function, that is creating the values and models of extradiscoursive reality [2, 3, 5, 9].

Analysis of recent researches and publications. In the “New rhetoric” epideictic speech is seen as a preparation for the action. According to C. Perelman and L. Olbrechts-Tyteca, it makes the basis of all argumentation as epideictic speech invites to the action, appealing to the values which it glorifies [10, p. 50]. Based on the modern understanding of “a genre” from the point of view of epideictic rhetoric, the researchers, thus, focus less their attention on a ceremonial function and aesthetic descriptions of epideictic speech and more on a performative function and its impact on further argumentation [5]. Celeste M. Condit argues that epideictic rhetoric has an influence on consequent argumentation, giving the Speaker a possibility to define some social realities, and the Hearer – to realize and accept such a way of defining the concepts [6]. To form the sense of solidarity the Speaker in an epideictic speech creates an attractive community and “invites” the Hearers to join it.

Further research of pragmatic potential of epideictic discourse was focused on its educational and philosophical functions [7; 11; 12]. This research was based on rethinking Aristotle’s definition of the function of epideictic as “praising and blaming” [8]. Bernard K. Duffy asserted that the aim of epideictic rhetoric is to pass, although non-perfectly, eternal, common to all mankind values of previous times [7, p. 85]. The philosophical aim of epideictic discourse consists, according to Duffy, in teaching the Hearers the ideas which

© T. A. Pasternak, 2018

make the basis of human judgments. D. Sullivan shared the idea that a successful epideictic speech forms an aesthetic concept about common to all mankind values and "encourages" the Hearers to follow them [11]. Eric Vatnoey admits that through praise and blame the Speaker, thus, can enrich cultural, political or common to all mankind values that build a certain society [12, p. 8].

Results. Taking into account huge pragmatic potential of epideictic speeches, we generalized and distinguished the most typical functions of epideictic discourse:

1) **argumentative function** that is foregrounding the position of a Speaker, persuading the audience in certain ideas, creating the position of a supporter or an opponent;

We will defend our people and uphold our values through strength of arms and rule of law. We will show the courage to try and resolve our differences with other nations peacefully –- not because we are naïve about the dangers we face, but because engagement can more durably lift suspicion and fear. (Applause.)

The Speaker tries to persuade the Hearers in his position about the political course, highlighting peaceful way of doing this.

2) **declarative function** that appears in declaring social and legal values;

We affirm the promise of our democracy.

Our celebration of initiative and enterprise, our insistence on hard work and personal responsibility, these are constants in our character.

3) the function of **creating the emotional and psychological state** relevant to the situation to present the ideas or convictions more effectively;

No single person can train all the math and science teachers we'll need to equip our children for the future, or build the roads and networks and research labs that will bring new jobs and businesses to our shores. Now, more than ever, we must do these things together, as one nation and one people. (Applause.)

The idea of unity is represented after a bright example of a failure while being single. Thus, the Speaker created a favourable emotional background for an introduction and efficient acceptance of a necessary conviction.

4) the function of **making an aesthetic effect:** having pleasure from stylistically appropriate and linguistically perfect speech; psychic income related to the confession of oratorical capabilities of the Speaker, creation of positive feelings for Hearers, such as calm, pride, inspiration, unity, and others;

For history tells us that while these truths may be self-evident, they've never been self-executing; that while freedom is a gift from God, it must be secured by His people here on Earth. (Applause.)

Our brave men and women in uniform, tempered by the flames of battle, are unmatched in skill and courage. (Applause.)

The example above show linguistically correct and stylistically relevant speech, enhanced with references to the most authoritative person (the God). Mentioning the Hearers (*His people*) in this context makes them proud, happy and supportive to the Speaker.

5) **sociosemiotic function** of recreation, creation, or transfer of certain knowledge and social values

Each time we gather to inaugurate a President we bear witness to the enduring strength of our Constitution.

Here the national value of the supremacy of Constitution is transferred.

We are true to our creed when a little girl born into the bleakest poverty knows that she has the same chance to succeed as anybody else, because she is an American; she is free, and she is equal, not just in the eyes of God but also in our own. (Applause.)

Other common values such as freedom and equality are transferred to the Hearers.

Considering the above-mentioned, we give our own definition of epideictic discourse while determining its constitutive (discourse making) characteristics. The definition of

epideictic discourse can be made within one or a few approaches to defining the discourse in modern scientific research, taking into account considerable divergences in scientific schools and directions concerning the definition of this concept. The institutional nature and mentioned above performative function of creating or recreating social values let epideictic discourse to study it within semiotic tradition of defining the discourse in modern critical discourse analysis and poststructuralist studies: as communication spheres with focusing on its cognitive world modeling aspect; as a combination of principles and models of reality representation, as the performative phenomenon, that forms the image of the world, institutional practices, rules, behaviour standards [1, c. 16-20].

One of the ways to enhance the pragmatic effect of epideictic rhetoric is to rethink its functions, completing the traditional ones with the functions of creating common values. In particular, Celeste Michelle Condit determines such pairs of functions, as “definition / understanding”, “display / entertainment” and “shaping / sharing” [6]. In our view, these functions, on the one hand, correlate with informative, entertaining and persuasive functions (creation of values and perceptions of the world) and, on the other hand, are based on certain combinations of illocutionary forces.

Conclusion. In terms of the above mentioned we define epideictic discourse as a kind of conceptual semiotic space which reproduces and forms the combination of social and sociocultural values integrated in the key concept of «uniting solemnity / sublimity». In terms of pragmatics this concept correlates with the generalized complex goal (to reveal the significance of an event or a person with emotional accord of the audience, and maintain / create the own positive image), subconcepts (freedom, equality, justice, reputation, dignity, life, reward, success, memory, respect), which, being the common categories from different spheres of institutional and everyday communication, ensure the contact of epideictic discourse with other discourses: political, administrative, educational, household, etc.

Список використаних джерел

1. Кравченко, Н. К. Дискурс и дискурс-анализ: краткая энциклопедия [Текст] / Н. К. Кравченко – Киев: Интерсервис. – 2017. – 286 с.

2. Кравченко, Н. К., Пастернак, Т. А. Методика исследования разговорного дискурса в ракурсе теории релевантности (инференционно-прагматическая модель) [Текст] / Н. К. Кравченко, Т. А. Пастернак // Одеський лінгвістичний вісник. – Одеса, 2016. – Вип. 8. – С. 40-43.

3. Пастернак, Т. Стратегії епідейктичного дискурсу в жанрі інавгураційної політичної промови [Текст] / Т.А. Пастернак // Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство. – Дрогобич, 2018. – Вип. 20. – Т. 3. – С. 53-57.

4. Пастернак, Т. А. Класифікація жанрів епідейктичного дискурсу [Текст] / Т. А. Пастернак // Scientific letters of academic society of Michal Baludansky. – Kosice, Slovakia, 2018 – №6 (2B) – С. 30-33.

5. Beale, W. H. Rhetorical performative discourse: A new theory of epideictic. [Print] / W. H. Beale // Philosophy & Rhetoric – 1978. – 11(4). – P. 221-246.

6. Condit, C. M. The functions of epideictic: The Boston Massacre oration as exemplar. [Print] / C. M. Condit– Communication Quarterly, 1985. – 33 (4) – P. 284-299.

7. Duffy, B. K. The Platonic functions of epideictic rhetoric. [Print] / B. K. Duffy // Philosophy & Rhetoric – 1983. – 16 (2) – P. 79-93.

8. Hauser, G. A. Aristotle on epideictic: The formation of public morality. [Print] / G. A. Hauser // Rhetoric Society Quarterly. – 1999. – 29 (1). – P. 5-23.

9. Kravchenko, N., Pasternak, T. Claim for identity or personality face: The Oscar winners’ dilemma. [Print] / N. Kravchenko, T. Pasternak // Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava. – Warsaw: De Gruyter Open, 2018. – III (1). – P. 142-178.

10. Perelman, C., Olbrechts-Tyteca, L. The new rhetoric. A treatise on argumentation. [Print] // C. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca – Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1991. – 576 p.

11. Sullivan, D. L. The ethos of epideictic encounter. [Print] / D. L. Sullivan // Philosophy & Rhetoric – 1993. – 26 (2) – P. 113-133.

12. Vatnoey, E. Leaders' response to terrorism: The role of epideictic rhetoric in deliberative democracies. [Print] / E. Vatnoey // Journal of Public Deliberation. 2015. – 11 (2), – Article 5. – Retrieved from: https://www.publicdeliberation.net/jpd/vol11/iss2/art5

References

1. Kravchenko, N. K. (2017) Dyskurs y dyskurs-analiz: kratkaya entsyklopediia [Discourse and discourse analysis: brief encyclopedia] Kyev: Interservys, 286.

2. Kravchenko, N. K., Pasternak, T. A. (2016) Metodyka issledovaniya razhovornoho diskursa v rakurse teorii relevantnostiy (inferentsionno-prahmaticheskaya model) [Research methods of colloquial discourse in terms of relevance theory (inferential-pragmatic model)]. Odeskyi linhvistychnyy visnyk. Vyp. 8. Odesa, 40-43.

3. Pasternak, T. (2018) Stratehii epideiktychnoho dyskursu v zhanri inavhuratsiinoi politychnoi promovy [The strategies of epideictic discourse in the genre of inaugural address] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Movoznavstvo. Literaturoznavstvo. Vyp. 20(3). Drohobych, 53-57.

4. Pasternak, T. A. (2018) Klasyfikatsiia zhanriv epideiktychnoho dyskursu [Classification of genres of epideictic discourse] Scientific letters of academic society of Michal Baludansky. №6 (2B). Kosice, 30-33.

5. Beale, W. H. (1978) Rhetorical performative discourse: A new theory of epideictic. Philosophy & Rhetoric. 11(4). 221-246.

6. Condit, C. M. (1985) The functions of epideictic: The Boston Massacre oration as exemplar. Communication Quarterly. 33 (4). 284-299.

7. Duffy, B. K. (1983) The Platonic functions of epideictic rhetoric. Philosophy & Rhetoric. 16 (2). 79-93.

8. Hauser, G. A. (1999) Aristotle on epideictic: The formation of public morality. Rhetoric Society Quarterly. 29 (1). 5-23.

9. Kravchenko, N., Pasternak, T. Claim for identity or personality face: The Oscar winners' dilemma (2018) Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava. Warsaw: De Gruyter Open. III (1). 142-178.

10. Perelman, C., Olbrechts-Tyteca, L. (1991) The new rhetoric. A treatise on argumentation. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 576.

11. Sullivan, D. L. The ethos of epideictic encounter. (1993) Philosophy & Rhetoric. 26 (2). 113-133.

12. Vatnoey, E. Leaders' response to terrorism: The role of epideictic rhetoric in deliberative democracies. (2015) Journal of Public Deliberation. 11 (2). Retrieved from: https://www.publicdeliberation.net/jpd/vol11/iss2/art5

ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ПРАГМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕПІДЕЙКТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Т. А. Пастернак

Анотація. *Статтю присвячено проблемі поліфункціональності епідейктичного дискурсу, одній з його провідних прагматичних характеристик. Серед основних функцій епідейктичних промов виділено: аргументативну функцію, декларативну функцію; функцію створення певного психолого-емоційного стану; функцію здійснення естетичного ефекту; соціосеміотичну функцію, що виявляється у відтворенні / трансляції певних знань та суспільних цінностей; а також*

світомоделюючу функцію – формування цінностей, створення моделей означення позадискурсивної реальності.

Епідейктичний дискурс усвідомлюється у дослідженні як певний концептуально-семіотичний простір, який відтворює і формує сукупність соціальних і соціокультурних цінностей, що інтегруються в ключовому концепті «об'єднуюча урочистість / піднесеність», який в прагматичному плані корелює з узагальненою комплексною метою (виявити соціальну значимість події або людини із емоційним єднанням з аудиторією і підтриманням / створенням власного позитивного іміджу), а також в субконцептах (свобода, рівність, справедливість, репутація, гідність, життя, нагорода, успішність, пам'ять, повага), що є категоризацією в церемоніальному плані понять з різних сфер інституційного і побутового спілкування, забезпечуючи дотичність епідейктичного дискурсу з іншими дискурсивними різновидами: політичним, адміністративним, педагогічним, побутовим тощо.

Ключові слова: *епідейктичний дискурс, поліфункціональність, епідейктична промова, прагматичні цілі, концепти*

ПОЛИФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ КАК ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭПИДЕЙКТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Т. А. Пастернак

Аннотация. *Статья посвящена проблеме полифункциональности эпидейктического дискурса, одной из его ведущих прагматичных характеристик. Среди основных функций эпидейктических речей мы выделили: аргументативную функцию, декларативную функцию; функцию создания определенного психолого-эмоционального состояния; функцию осуществления эстетического эффекта; социосемиотическую функцию, проявляемую в воссоздании, создании и трансляции определенных знаний и общественных ценностей; а также миромоделирующую функцию – формирование ценностей, создания моделей определения внедискурсивной реальности.*

Эпидейктический дискурс определяется в исследовании как некое концептуально-семиотическое пространство, которое воссоздает и формирует совокупность социальных и социокультурных ценностей, интегрированных в ключевом концепте «объединяющая торжественность / приподнятое настроение», которое в прагматичном плане коррелирует с обобщенной комплексной целью (выявить социальную значимость события или человека с эмоциональным единением с аудиторией и поддержанием / созданием собственного позитивного имиджа), а также в субконцептах (свобода, равенство, справедливость, репутация, достоинство, жизнь, награда, успешность, память, уважение), которые являются категоризацией в церемониальном плане понятий из разных сфер институционального и бытового общения, обеспечивая общность эпидейктического дискурса с другими разновидностями дискурса: политическим, административным, педагогическим, бытовым и т. п.

Ключевые слова: *эпидейктический дискурс, полифункциональность, эпидейктическая речь, прагматические цели, концепты*

УДК 81.373+81.367.7

ОДОРАТИВНА ЛЕКСИКА В РОМАНІ ЛЮКО ДАШВАР «ІНІЦІАЦІЯ»: СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ю. В. ПОЗДРАНЬ, кандидат філологічних наук, старший викладач,
E-mail: yuliapozdran@ukr.net
ORCID ID: 0000 0001 9165 6483
Н. Л. ФРАНЧУК, кандидат педагогічних наук, старший викладач,
Вінницький національний технічний університет
E-mail: klochko.nata@ukr.net
ORCID ID: 0000 0001 8084 3793

Анотація. *У статті комплексно досліджено лексику на позначення запаху в романі Люко Дашвар «Ініціація», адже саме ця письменниця збагатила українську прозу актуальною для XXI ст. проблематикою, цікавою мовно-образною системою художнього зображення; установлено, що корпус одоративних назв, виявлених у романі, становлять лексеми зі значенням запаху, які мають різну частиномовну належність, зокрема, іменники (запах, пахощі, парфуми, дух, сморід), прикметники (запашний, смердючий), дієслова (пахнути, тхнути); проаналізовано лексико-семантичні і структурно-граматичні особливості одоративів, а також з'ясовано стилістичні функції, виражально-зображальний потенціал цієї категорії номінації в системі образотворення письменниці; виокремлено об'єкти та суб'єкти запахової картини світу; здійснено класифікацію лексем на позначення запаху з виокремленням таких семантичних груп: запахи їжі та напоїв, запахи природи, запахи житла, запахи цивілізації, запахи людини, яка водночас може бути і суб'єктом і об'єктом одоративної складової світу, та запахи мертвої плоті; установлено, що одоративи в романі виконують емоційно-експресивну роль; виявлено, що найменування запахів створюють цікаві конкретно-чуттєві образи (переважно з неприємним одоративним значенням) в естетичній системі образотворення Люко Дашвар.*

Ключові слова: *запах, назва запаху, одоративна лексика, одоратив, семантична група, класифікація запахів*

Навколишній світ сповнений різноманітними запахами, під впливом яких у людини формуються певні образи, виникають враження та асоціації, змінюється настрій, народжуються яскраві художні твори. Проблема вираження запахових відчуттів засобами мови є найменш дослідженою та розробленою в галузі сенсорної лексики. Це спричинено тим, що лексичні одиниці на позначення запаху мають суб'єктивне забарвлення, оскільки, незважаючи на спільність психофізіологічного сприйняття запахів усіма людьми та наявність одоративних універсалій, у кожного носія мови є власне уявлення про конкретний запах і метафоричний образ продукує власний асоціативний ланцюг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття значно пожвавився науковий інтерес до лексики з одоративною семантикою. Сформувалися семасіологічний, психолінгвістичний та функціонально-стилістичний напрями дослідження цієї категорії лексики. Лексику на позначення запаху вивчали С. Александрова, І. Бабій, О. Білецький, О. Ботвинюк, В. Виноградов, В. Власюк, І. Гайдаєнко, В. Дятчук, І. Іншакова, Н. Павлова, О. Потебня, Л. Ставицька, О. Турчак, О. Федотова, С. Форманова та інші, однак проблема використання одоративів у

© Ю. В. Поздрань, Н. Л. Франчук, 2018

художньому мовленні залишається малодослідженою. Лексика на позначення запахів у результаті взаємодії з іншими елементами художнього тексту може реалізувати свій багатий експресивний потенціал і набути більшої стилістичної значущості [6, с. 175]. Крім прямої вказівки на певний запах одоративи здатні створювати цікаві конкретно-чуттєві образи. Як зауважує І. Бабій, «через відтворення запахових відчуттів, які супроводжують опис героїв, письменник характеризує психологічний стан персонажа, його настрій» [1, с. 13] і таким чином впливає на читача, викликаючи в нього певні запахові асоціації. Тому досить **актуальним** на сьогодні є вивчення ролі одоративної лексики в художніх текстах, де насиченість та багатогранність деталей є найбільш помітною. Люко Дашвар є одним із сучасних авторів, хто активно використовує лексику на позначення запахів у своїй естетичній системі образотворення. Роман «Ініціація», що побачив світ у 2018 році, доводить, що запахові номінації окрім зображальної функції, виконують ще й емоційно-експресивну роль.

Мета пропонованої статті – схарактеризувати семантику та способи вираження одоративної лексики в романі Люко Дашвар «Ініціація», простежити семантичні та прагматичні особливості назв запахових вражень у художньому мовленні письменниці. Для реалізації задекларованої мети необхідно розв'язати такі **завдання:** описати семантику назв запахів у романі, схарактеризувати їхнє граматичне вираження, здійснити семантичну класифікацію, з'ясувати естетику цих лексем у контексті художнього твору.

Матеріалом дослідження стали лексеми на позначення запахів у романі Люко Дашвар «Ініціація». Для досягнення поставленої мети було використано такі **методи дослідження:** метод суцільної вибірки (для виокремлення одоративів із тексту роману) та описовий метод (для для ґрунтовного аналізу їхніх лексико-семантичних та структурно-граматичних особливостей).

Результати дослідження. В аналізованому романі наявна естетично навантажена парадигма одоративних лексем. Ідіостиль письменниці є самобутнім і оригінальним, адже вона збагатила українську прозу актуальною для XXI ст. проблематикою, цікавою мовно-образною системою художнього зображення. Корпус одоративних назв, виявлених у романі «Ініціація», становлять лексеми зі значенням запаху, які мають різну частиномовну належність, зокрема, іменники (*запах, пахощі, парфуми, дух, сморід*), прикметники (*запашний, смердючий*), дієслова (*пахнути, тхнути*). Мовознавці В. Дятчук і Л. Пустовіт зазначають, що «засоби передачі чуттєвого вираження запаху досить різноманітні, при чому активно використовуються дієслова, в лексичному значенні яких наявний, або привнесений сполучуваністю з іншими словами семантичний елемент – запах, іменники, прикметники в переносному значенні, а також, як вказував О. І. Білецький, синкретичні образи запаху» [4, с. 11].

Аналізуючи відображення запахової картини світу в романі Люко Дашвар, виділяємо об'єкти та суб'єкти одоративної складової світу. Погоджуємося з В. В. Власюком, який до об'єктів відносить джерела запахів, тобто «живі істоти та предмети, які реально можуть виділяти запахи: люди, тварини, рослини, хімічні речовини (зокрема, парфуми, побутова хімія, продукти згорання та розпаду), водна стихія (море, річка, озеро), їжа та алкогольні напої» [2, с. 480]. Особливу групу запахів становлять «асоціативні запахи», тобто ті, що існують лише у свідомості людини: запахи почуттів, абстрактних понять, явищ природи тощо.

Суб'єктами запахової картини світу є люди і тварини, тобто істоти, які можуть сприймати запахи. Зауважимо, що людина і тварина одночасно може бути й об'єктом і суб'єктом запаху, тобто може виділяти і сприймати його. У романі Люко Дашвар суб'єктом одоративної складової світу найчастіше виступає людина. Письменниця констатує фізіологічну здатність людини сприймати запахи: *«Інша я: нишпорка з гострим зором, слухом, нюхом»* [3, с. 73], *«Відчуваю запахи, яких немає тут, у квартирі на вулиці Ентузіастів…»* [3, с. 138], *«Відчувала не тільки запах, – смак»*

[3, с. 299], а також можливість сприймати запахи конкретних речей: *«Не цікавлюся назвою книги, не нюхаю троянду»* [3, с. 93]. Тварина, зокрема пес на ім'я Брукс, також є активним суб'єктом одоративної складової світу в романі «Ініціація»: *«Брукс не пожвавішала – мляво суне поряд зі мною, не обнюхує землю, кущі…»* [3, с. 79], *«І ті заплямовані стіни, і підлогу (чи лишився контур білим?), і взуття, бо я заради Германових черевиків припхалася, щоби Брукс змогла їх обнюхати та взяти слід»* [3, с. 52].

Перші спроби скласифікувати запахи з'явилися ще в часи античності (Платон, Аристотель, Демокрит, Епікур та інші). Із розвитком науки запахами зацікавилися психофізіологи (Л. Гейхман, С. Іванов, Л. Жубер, Г. Заварзін та інші), психологи (Б. Ананьєв, Г. Костюк, О. Леонтьєв), культурологи (О. Левінсон, Г. Кабакова, О. Кушліна тощо) та значна кількість мовознавців. Однак жоден із запропонованих підходів до класифікації запахів не є універсальним через елемент суб'єктивізму. Погоджуємося з Н. Корчовою-Тюріною, яка зазначає, що «визначення місця запахових відчуттів у житті людини має суб'єктивний характер. Так, кожен дослідник у міру розвитку в нього гостроти запахового відчуття, відводить останньому певне місце в житті людини, хоча насправді таке місце відведено цьому відчуттю» [5, с. 72].

У нашій праці ми опираємося на класифікації запахів Л. Ставицької, С. Форманової та І. Бабій. Л. Ставицька, провівши гендерний експеримент, виділила 6 функціональних груп запахів з урахуванням класифікації, розробленої французькими вченими: запахи природи, цивілізації, людські запахи, їжа та напої, «інші запахи» й абстрактні [7, с. 74–76]. С. Форманова доводить, що семантичний простір запаху поєднує не лише вербальні поняття, а й візуальні зображення. Така форма опису, на її думку, категоризує об'єктивну дійсність, яка співвідноситься з психологічним настроєм людини, тому серед запахів дослідниця виділяє: приємний, неприємний, квітковий, вразливий, задушливий, відштовхуючий і нудотний [8, с. 183]. І. Бабій, проаналізувавши малу прозу А. Любченка, виділяє такі семантичні групи одоративів: запахи природи (квітів, трав, фруктів тощо); людські запахи (чоловічі і жіночі); запахи тварин (шерсті, поту тощо); запахи їжі та напоїв; запахи житла, предметів побуту, різних речей; запахи речовин, корисних копалин, рідин; запахи цивілізації (парфумів, урбаністичного середовища (хімії, предметного світу тощо); абстрактні запахи; невизначені запахи [1, с. 12–13].

Одоративні назви, виявлені у романі «Ініціація», виражають як приємні, так і неприємні запахи. Усі виявлені одоративи розподіляємо на такі семантичні групи:

1) запахи їжі та напоїв: *«Та звідти, зсередини, таксмачно пахло ковбасками, що пес забув про страх…»* [3, с. 24], *«Не розгубився, ніс не підвів: одразу кинувся на запах ковбасок до прилавка…»* [3, с. 25], *«Ми сидітимемо на траві, дивитимемося, як сонце ховатиметься за лаврою. Пахнутиме сиром, хлібом і вином»* [3, с. 143], *«Зимові експерименти з сирами … вилилися в унікальну рецептуру, яка надавала козячим сирам Перегуди витонченого запаху-духу, приємної консистенції і делікатного смаку»* [3, с. 205], *«Брьохала з Русанівських садів у бік метро, їла очима все, що повиносили ранні вуличні торгівці: запашні пиріжки, хрусткі горішки, солодкі яблука, солоні огірки, навіть сушену шипшину»* [3, с. 299];

2) запахи природи: *«Перегуда увіп'явся очима в червоно-жовте багатство осіннього лісу: тішило око, пробивалося до салону «Ниви» ненав'язливими оптимістичними пахощами…»* [3, с. 190];

3) запахи житла: *«У квартирі на Нивках так пахне теплою сирістю, що і патріотична енергія, яка відчувається тут, здається ще сирою, не готовою до вжитку, наче вимагає більше людських зусиль»* [3, с. 71];

4) запахи цивілізації: *«І тільки сморід від сміттєвих баків сусідніх будинків підло розбиває ілюзію вщент»* [3, с. 15], *«І тільки задушливий запах гару, що їв очі навіть за кілометр від епіцентру біди, свідчив: то не туман»* [3, с. 249]. У межах цієї

семантичної групи одоративів варто окремо виділити запах парфумів, який в усіх виявлених випадках уживання є неприємним, що підсилюється дієсловами *ударити в ніс, тхнути, облитися* та прикметниками *смердючий, агресивний,* що спричинено негативним ставленням до героя, який користується цими парфумами: *«У дрімучій темряві намету Павлові в ніс ударив терпкий запах парфумів впереміш із цибулевими ефірами»* [3, с. 178], *«І парфумами від неї тхнуло, хай би вони!»* [3, с. 179], *«А в «Ниві» замість соляри раптом війнуло агресивними Альончиними парфумами…»* [3, с. 189], *«Парфумами облилася…»* [3, с. 246], *«Купила нову білизну зі стразами і мереживом, якусь смердючу рідину за скажені гроші, бо продавчиня упевнила, що «ця туалетна воді з афродизіаками перетворює чоловіків на покірних ласкавих цуциків: роби з ними, що заманеться»…»* [3, с. 246];

5) запахи людини: автор констатує, що людина має власний запах, відмінний від інших: *«Тобі ж у кайф розшукувати людей за запахом?»* [3, с. 50]. Запах ліричної героїні має нейтральне або позитивне емоційно-експресивне забарвлення: *«Одяг узагалі заповім спалити на попіл – не хочу, щоб запахи мого тіла змішувалися з будь-чиїми чужими»* [3, с. 13], *«Сікорський не нападає, обіймає мене за плечі, притуляє до себе, втягує носом запах мого волосся, заводиться - признається»* [3, с. 317], а запах інших персонажів переважно є неприємним, для їхнього опису автор використовує дієслово *тхнути: «Сам за кермо сяду, а ти розсолу випий чи корінь петрушки пожуй, бо від тебе тхне, як від Едика Саса»* [3, с. 212], *«Від тебе і досі тхне, - розсміявся Валерчик…»* [3, с. 213], *«… тхне від тата, як від Едика Саса»* [3, с. 215]. Цікавою деталлю в романі «Ініціація» є те, що Люко Дашвар досить часто описує запах людини у тісному зв'язку з її соціальним становищем: *«Від тебе ж тхне, як від смітника: волоцюго ти кінчена!»* [3, с. 131], *«Перегуда не здався. Увіп'явся в адвоката поглядом. Нахилився до нього – у ніс ударив запах квашеної капусти впереміш з одеколоном»* [3, с. 270];

6) запахи мертвої плоті: *«Хіба було б краще, аби кури-кози з голоду повиздхали, валялися би на подвір'ї, тхнули і на той сморід вовки з лісу позбігалися?»* [3, с. 280].

У системі одоративного образотворення Люко Дашвар запахи часто є синкретичними: *«До суміші цибулевих ефірів і смердючих парфумів додався гострий, схожий на ацетон запах»* [3, с. 179], *«Циподрило відхилився гордовито. Запах квашеної капусти і одеколону зник»* [3, с. 270]. Лексеми на позначення запаху в тексті роману «Ініціація» психологічно навантажені, часто виконують емоційно-експресивну роль і, ймовірно, тому письменниця переважно використовує одоративи, що позначають неприємні запахи. Це є особливістю її ідіостилю.

Висновки і перспективи. Отже, в романі «Ініціація» постає оригінальна одоративна мовна картина світу, насичена переважно неприємними запахами навколишнього середовища та негативних персонажів. Найменування запахів створюють цікаві конкретно-чуттєві образи в естетичній системі образотворення Люко Дашвар. Крім номінативної функції, одоративи в романі виконують емоційно-експресивну роль, що досягається за допомогою різного частиномовного оформлення лексем та використання синкретичних запахових образів. Лексико-семантичне поле «запах» у романі «Ініціація» охоплює складну систему назв, що можуть функціонувати в різних семантико-синтаксичних конструкціях і таким чином поєднувати мову з тими запахами, що реально існують у навколишньому світі. Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі лексико-семантичного поля сприйняття запаху в когнітивному аспекті.

Список використаних джерел

1. Бабій, І. М. Одоративна лексика в сучасній українській мові: семантико-прагматичний аспект [Текст] / І. М. Бабій // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія : Філологія. Мовознавство. – 2016. – Випуск 266. – Том 278. – С. 11–15.
2. Власюк, В. В. Людина як об'єкт і суб'єкт запахової картини світу [Текст] / В. В. Власюк // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Випуск XXIII. – Частина 1. – С. 478–484.
3. Дашвар, Л. Ініціація [Текст] : роман / Люко Дашвар. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. – 416 с.
4. Дятчук, В. В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови [Текст] / В. В. Дятчук, Л. О. Пустовіт. – К. : Наукова думка, 1983. – 156 с.
5. Корчова-Тюрина, С. Н. Проблема маргинальных форм в европейской культурной сенсорике : дис. … канд. филос. наук : 09.00.04 / С. Н. Корчова-Тюрина. – Харьковский национальный ун-т им. В. Н. Каразина. – Х., 2001. – 167 с.
6. Поздрань, Ю. В. Семантична класифікація одоративної лексики у поетичній творчості Івана Драча [Текст] / Ю. В. Поздрань, Н. Л. Клочко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Том 26 (65). – №4. – Ч. 2. – С. 175–181.
7. Ставицька, Л. Стать крізь призму запаху [Текст] / Л. Ставицька // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. – 2006. – Вип. 38. – Ч. ІІ. – С. 72–78.
8. Форманова, С. В. Одоративна лексика: класифікація, структура, семантика (на матеріалі творчості Ірен Роздобудько) [Текст] / С. В. Форманова // Записки з українського мовознавства. – 2016. – Вип. 23. – С. 181–188.

References

1. Babii, I. M. (2016). Odoratyvna leksyka v suchasnii ukrainskii movi: semantyko-prahmatychnyi aspect [The odourative vocabulary in modern Ukrainian language: semantic-pragmatic aspect]. Scientific works. Series: Philology. Linguistics, 266, 278, 11-15.
2. Vlasiuk, V. V. (2010). Liudyna yak obiekt i subiekt zapakhovoi kartyny svitu [Man as an object and subject of the smelly picture of the world]. Actual problems of Slavic philology, 1, 478-484.
3. Dashvar, L. (2018). Initsiatsiia [Initiation]. Kharkiv: Book Club «Family Leisure Club», 416.
4. Diatchuk, V. V., Pustovit, L. O. (1983). Semantychna struktura i funktsionuvannia leksyky ukrainskoi literaturnoi movy [Semantic structure and functioning of the vocabulary of the Ukrainian literary language]. Kiev: Scientific thought, 156.
5. Korchova-Tyurina, S. N. (2001). Problema marginal'nykh form v yevropeyskoy kul'turnoy sensorike [Avtoreferat dissertatsii kandidata filosofskikh hauk]. Kharkov National University named after V. N. Karazin. Kharkov, 167.
6. Pozdran, Yu. V., Klochko, N. L. (2013). Semantychna klasyfikatsiia odoratyvnoi leksyky u poetychnii tvorchosti Ivana Dracha [Semantic classification of odourative vocabulary in Ivan Drach's poetic work]. Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. Series: Philology. Social communications, 26 (65), 4, 2, 175-181.
7. Stavytska, L. (2006). Stat kriz pryzmu zapakhu [Gender in the light of smell]. Visnyk of Lviv University. Series philological, 38, 2, 72-78.
8. Formanova, S. V. (2016). Odoratyvna leksyka: klasyfikatsiia, struktura, semantyka (na materiali tvorchosti Iren Rozdobudko) [Odourative vocabulary: classification, structure, semantics (based on the works of Irene Rozdobudko)]. Notes on Ukrainian linguistics, 23, 181-188.

ОДОРАТИВНАЯ ЛЕКСИКА В РОМАНЕ ЛЮКО ДАШВАР «ИНИЦИАЦИЯ»: СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Ю. В. Поздрань, Н. Л. Франчук

Аннотация. *В статье представлен результат комплексного анализа функционирования лексики, обозначающей запахи, в романе Люко Дашвар «Инициация», поскольку именно эта писательница обогатила украинскую прозу актуальной для XXI века проблематикой, интересной системой изобразительно-выразительных средств; установлено, что корпус одоративных номинаций, выявленных в романе, составляют лексемы, принадлежащие к разным частям речи, в частности, существительные (запах, аромат, духи, вонь), прилагательные (душистый, вонючий), глаголы (пахнуть, вонять); проанализированы лексико-семантические и структурно-грамматические особенности выявленных одоративов, а также выяснены стилистические функции, выразительно-изобразительный потенциал этой категории номинаций в системе образотворчества писательницы; выделены объекты и субъекты запаховой картины мира; осуществлена классификация лексем, обозначающих запах с выделением таких семантических групп: запахи еды и напитков, запахи природы, запахи жилья, запахи цивилизации, запахи человека, который одновременно может быть и субъектом и объектом одоративной составляющей мира, запахи мертвой плоти; установлено, что одоративы в романе выполняют эмоционально-экспрессивную роль; выявлено, что номинации запахов создают интересные конкретно-чувственные образы (преимущественно с неприятным одоративным значением) в эстетической системе образотворчества Люко Дашвар.*

Ключевые слова: *запах, название запаха, одоративная лексика, одоратив, семантическая группа, классификация запахов*

THE ODOURATIVE VOCABULARY IN NOVEL OF LUKO DASHVAR «INITIATION»: SEMANTIC-PRAGMATIC ASPECT

Yu. V. Pozdran, N. L. Franchuk

Abstract. *The world around the person is full of various odours, under the influence of which certain images are formed, impressions and associations arise, mood changes, bright artistic works are born. The problem of expressing smells through language means is least explored and developed in the field of sensory vocabulary. This is due to the fact that the lexical units on the denotation of the smell have a subjective nuance, since, despite the common psychophysiological perception of odours by all people and the presence of odourative universals, each native speaker has its own idea of a specific smell and the metaphorical image produces its own associative chain.*

In recent decades, the scientific interest in vocabulary with a odourative semantics has greatly revived. The semasiological, psycholinguistic and functional-stylistic directions of the study of this category of vocabulary have been formed, but the problem of the use of odourative vocabulary in the imaginative literature remains poorly investigated. Therefore, it is very relevant today to study the role of the odourative vocabulary in the imaginative litersture, where the saturation and versatility of the details are most noticeable. Luko Dashvar is a modern writer, who actively uses the vocabulary to designate odours in his aesthetic system of creating artistic images.

The purpose of the proposed article is to characterize the semantics and ways of expressing the odourative vocabulary in the novel of Luko Dashvar «Initiation», to trace the semantic and pragmatic peculiarities of the names of odourative impressions in the writer’s artistic speech. In the analyzed novel, there is an aesthetically loaded paradigm of odourative lexemes that have different parts of the language, in particular, nouns (odour, fragrances, perfumes, stench), adjectives (fragrant, smelly), verbs (smell, smoke). All

detected lexems to describe the odour are divided into the following semantic groups: the smells of food and drinks, the smells of nature, the smell of habitation, the smells of civilization, the smell of a person, which at the same time can be both the subject and the object of the odour component of the world, and the smells of the dead flesh.

In the novel «Initiation» appears the original odourative language picture of the world, saturated mainly by unpleasant odorus of the environment and negative characters. The names of the smells creates interesting specific sensory images in the aesthetic system of the image of Luko Dashvar. The odourative vocabulary in the novel are psychologically loaded, therefore, in addition to the nominative function, perform an emotional and expressive role. The lexical-semantic field of «smell» in the novel «Initiation» covers a complex system of names, that can function in different semantic-syntactic constructions and thus combine language with those smells that really exist in the surrounding world.

Keywords: *odour, odour name, odourative vocabulary, odourative, semantic group, classification of smells*

УДК 81'373.21/23:811.161.2

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ УКРАЇНА В МОВОМИСЛЕННІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

О. П. ПРИЩЕПА, кандидат філологічних наук, старший викладач,
*E-mail:*laune8@ukr.net
*ORCID ID:*0000-0002-0664-3301
А. А. ПЛЕЧКО, старший викладач,
E-mail: antonia43@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4739-0750
О. В. СВИСЮК,
Житомирський національний агроекологічний університет
E-mail: elena-sv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2775-588X

Анотація. *У статті йдеться про особливості вербалізації концепту УКРАЇНА сучасною українською молоддю та його місце в мовній картині світу молодих українців. Матеріал статті базується на результатах асоціативного експерименту, в якому взяли участь 200 студентів (100 дівчат і 100 хлопців). Автори статті, оперуючи даними асоціативного експерименту, доводять, що в умовах нинішнього соціального часопростору в асоціативне поле реципієнтів потрапляють значення, які відображають особливості самого соціального часопростору, а отже, доводять етнокультурну природу концепта УКРАЇНА. Отримані результати ілюструють смисловий та ціннісний аспект концепту УКРАЇНА, вербальну форму, у якій він існує в мовомисленні концептоносіїв, а також окреслюють його місце в мовній картині світу сучасних молодих українців. В результаті обробки статистичних даних асоціативного експерименту авторами статті виділено смислове ядро концепту Україна (БАТЬКІВЩИНА, ДЕРЖАВА, КРАЇНА, РІДНА КРАЇНА), а також субконцепти (НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, СВОБОДА, ВОЛЯ, ДІМ, МАТИ, СИЛА, НЕЗЛАМНІСТЬ, МОГУТНІСТЬ, ГОРДІСТЬ, ПАТРІОТИЗМ, НАРОД, НАЦІЯ, КОЗАЦТВО, ВИШИВАНКА, МИР, АТО, ЄДИНА, НЕПОДІЛЬНА, НЕПОВТОРНА, КОРУПЦІЯ, ТЯЖКИЙ ЧАС, БАГАТОСТРАЖДАЛЬНА, СЛЬОЗИ, КРАСА, МОВА, ПІСНЯ, ГІМН, УКРАЇНА ПОНАД УСЕ, УКРАЇНА В СЕРЦІ), котрі утворюють його близькоядерну та периферійну зони й відображають його емоційно-смислове тло.*

© О. П. Прищепа, А. А. Плечко, О. В. Свисюк, 2018

На основі обробки статистичних даних, авторами статті доведено, що субконцепти близькоядерної та периферійної зон смислового поля концепту, окрім образно-асоціативно-перцептивного аспекту, відображають особливості ціннісної рефлексії концептоносіїв у процесі мовомислення і можуть мати суттєві ґендерні відмінності, чого не відбувається зі смислами, що утворюють ядро концепту.

Ключові слова: *концепт, субконцепт, мовна картина світу, вербалізація, ціннісна рефлексія, ґендері відмінності, асоціативний експеримент, слово-стимул, Україна*

Актуальність дослідження полягає в тому, що «у сучасному українському мовознавстві концепт УКРАЇНА досі не мав повного концептуально-семантичного представлення» [8, с. 1], а також відсутність у сучасному мовознавстві «цілісної характеристики мовно-концептуальної картини світу українців як представників єдиної нації й носіїв прикметних рис окремих регіонів» [4].

Концепт УКРАЇНА у мовній картині світу українців є ментальним конструктом і належить до етнокультурних констант. Він так чи інакше визначає світовідчуття українців, їх національний характер і спосіб мислення. Оскільки будь-який концепт є одиницею ментального рівня, то в концепті УКРАЇНА поєднано індивідуальне й колективне підсвідоме, а в сукупності вони формують національне самовизначення й мотивацію патріотичних почувань людини. Як відомо, представник певної етносвідомості в процесі мовомислення та пізнання оперує саме концептами, які відображають картину світу в людській психіці. На думку сучасних дослідників, зокрема Хоменської І. В., концепт – це «психоментальне утворення, що віддзеркалює уявлення про світ через образи, асоціації, поняття та ставлення до них. Динамічна одиниця, характерна як для окремого індивіда, так і для колективу представників певної культури» [8, с. 5].

Структура концепту являє собою єдність понятійного, образно-асоціативно-перцептивного та ціннісного складників. Повноцінно пояснити зміст концепту, як семантичне значення лексеми, неможливо. Так, Павлушенко О. А. зазначає: «На нетотожність понять «зміст» і «значення» вперше вказали логіки, які виявили, що значення слова охоплює поняття про референт, тоді як його зміст перебуває у площині контексту, який містить оцінні характеристики предмета з погляду особи чи етносу» [4]. Оскільки концепт існує в мовомисленні у формі смислів, образів, асоціацій, котрі завжди ціннісно забарвлені для концептоносіїв, то асоціативне поле має якнайкраще усі ці смисли, образи, цінності відображати. Асоціативне поле відображає всі три складники структури концепту: ціннісний, образно-асоціативно-перцептивний та понятійний, чого, наприклад, не може відобразити семантичне поле лексеми. Таким чином, коли ми говоримо про концепт, ми не можемо відмежуватися ні від семантики слова, яким означений концепт (бо ядро смислового навантаження концепту буде співпадати із семантичним ядром лексеми), ні від множини усіх тих асоціацій, що продукують реципієнти під час асоціативного експерименту, в якому як слово-стимул пропонується лексема, що слугує позначенням концепту (в нашому випадку – це слово Україна). У центрі асоціативного поля ми отримаємо асоціації, що на лексичному рівні служать позначенням поняття (іноді – двох близьких за значенням понять, котрі однаково часто асоціюються у реципієнтів із запропонованим словом-стимулом), яке є смисловим ядром концепту. Також ми зможемо виділити з-поміж продукованих асоціацій близькоядерну та периферійну зони асоціативного поля, до яких належать, окрім лексичних вербалізоторів, ментальні утворення (лексеми на позначення цінностей). Близькоядерна та периферійна зони нас цікавитимуть найбільше, оскільки саме вони відображатимуть ті смисли, що упродовж останніх років доповнили собою глибинні смисли концепту Україна, набуті упродовж багатовікової історії розвитку

української етнокультури. Саме ці асоціації відображатимуть особливості ціннісної рефлексії концептоносіїв у процесі мовомислення.

Метою нашого дослідження було встановити, чи в умовах нинішнього часопростору традиційні смисли, пов'язувані мовцями із концептом Україна, доповнюватимуться новими, відображенням яких є асоціації на слово-стимул Україна.

Методом нашого **дослідження** ми обрали асоціативний експеримент, у якому взяли участь 200 студентів І курсу Житомирського національного агроекологічного університету, з яких 100 – це дівчата і 100 – хлопці. Всі учасники експерименту – однолітки та народилися в Україні.

Результати дослідження та їх обговорення. В полі нашої уваги – аналіз змісту вербальних одиниць та конструкцій, пов'язаних із лексемою-стимулом «Україна», котра означує досліджуваний нами концепт.

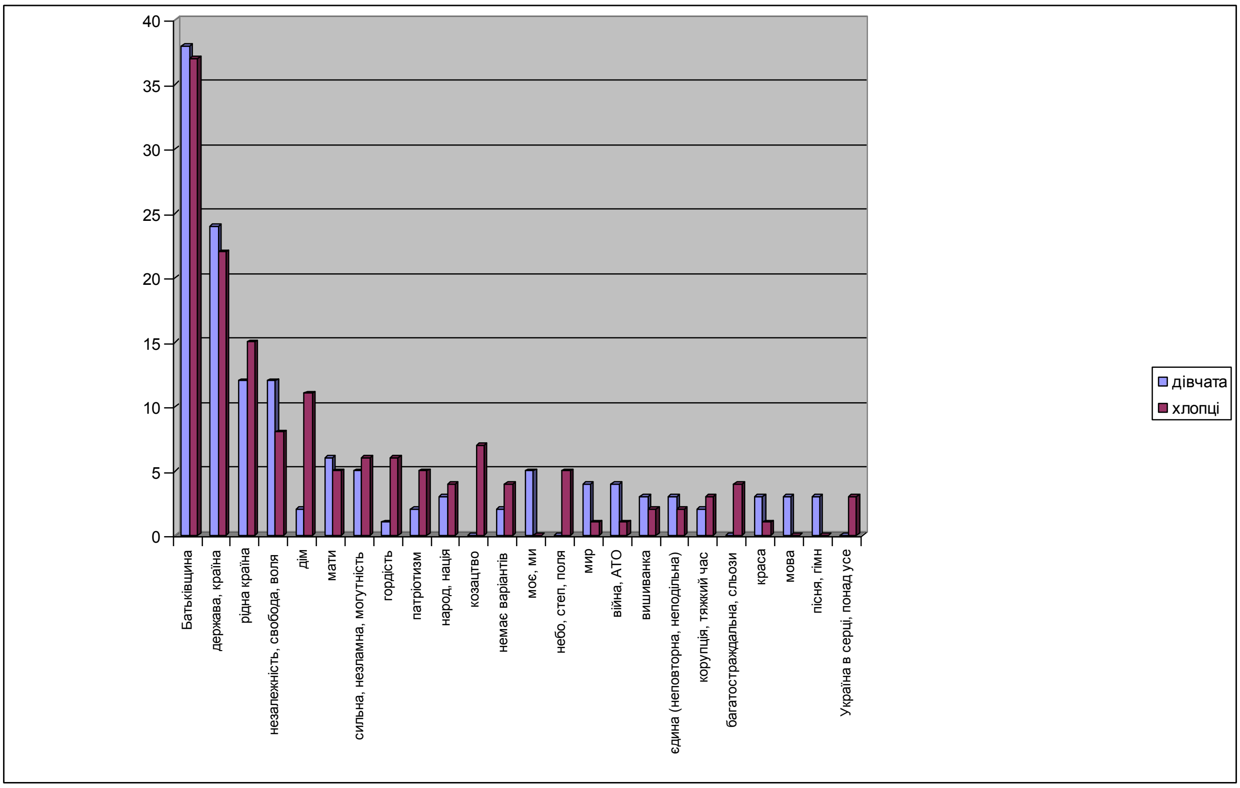

Рис.1. Асоціативне поле лексеми-стимулу Україна

Статистичний аналіз даних експерименту засвідчив, що у 38 % відсотків дівчат та 37 % хлопців (див. Рис.1) Україна асоціюється з батьківщиною (у значенні «країна, в якій народився», «рідна земля»). Окрім асоціації «батьківщина» реципієнти нашого експерименту продукують окремо асоціацію «рідна країна» (24% у дівчат і 22 % у хлопців) (див. Рис.1), чи то дублюючи, чи то уточнюючи першу. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» пояснює лексему батьківщина як «країну стосовно до людей, які народилися в ній і є її громадянами; вітчизну» [1]. Зазвичай, хлопці продукують значно менше асоціацій, ніж дівчата, але у випадку, коли йдеться про патріотичні настрої, про сприймання лексем, котрі служать означенням патріотичних смислів, кількісне співвідношення продукованих асоціацій реципієнтами різної статі вирівнюється, стає практично однаковим, а іноді навіть асоціації хлопців кількісно перебільшують асоціації, продуковані дівчатами, як ми це зауважили, наприклад, проводячи асоціативний експеримент зі словом-стимулом «патріотизм» [7], коли ми отримали більшу кількість асоціацій у приядерній зоні асоціативного поля, продукованих хлопцями, чого не спостерігали у дослідженні таких смислів, як «народ», «нація», «мова» [5], [6].

Отже, ядро досліджуваної концептуальної сфери в мовній картині світу учасників експерименту сформоване субконцептами БАТЬКІВЩИНА, ДЕРЖАВА, КРАЇНА (із цими смислами асоціюють Україну 24% дівчат і 22% хлопців), РІДНА КРАЇНА (12% дівчат, 15% хлопців).

До близькоядерної зони належать, наприклад, субконцепти НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, СВОБОДА, ВОЛЯ (12% дівчат і 8% хлопців).

Слід зауважити, що до близькоядерної зони асоціативного поля, а відтак і до близькоядерної зони смислового поля концепту, не завжди потрапляють ідентичні асоціації представників різних статей. Так, асоціацію «дім» продукували і дівчата, і хлопці, але кількість продукованих дівчатами асоціацій «дім» (2 асоціації, 2%) не дозволяє означити її як таку, що утворює близькоядерну зону смислового поля концепту. Тому вона характеризує периферійну зону смисового поля концепту УКРАЇНА в мовній картині світу дівчат. Водночас кількість асоціацій «дім», продукованих хлопцями (11%), вказує на те, що в їх мовній картині світу присутній ще й такий смисл, як ДІМ, він же – субконцепт смислового поля концепту УКРАЇНА. Україна для хлопців – це дім, все, що пов'язане з домом і відчуттям дому.

Зважаючи на те, що у мовомисленні представників різних етнокультур субконцепт ДІМ є складовою концепту МАЛА БАТЬКІВЩИНА, бо існує ще ВЕЛИКА (ідеологічна) БАТЬКІВЩИНА, про що зауважує, зокрема, українська сучасна дослідниця Зоряна Величко [3, с. 88], можна стверджувати, що Україна у мовній картині світу нинішніх українських концептоносіїв молодого покоління означена саме як МАЛА БАТЬКІВЩИНА, як «місце, де людина народилася, проживала "золоті роки"» [3, с. 88].

Цікавою є асоціація «козацтво», продукована лише хлопцями (7%). Цей факт свідчить про те, що в концептосфері українського мовомислення присутній також ґендерний аспект, а сприймання лексеми-стимулу має ґендерні відмінності. Наявність цієї асоціації в асоціативному полі свідчить також про складну ментальну організацію концепту УКРАЇНА, про історико-культурний вплив на його формування у мовомисленні концептоносіїв, адже таке явище, як козацтво, виникло на українських землях і для українців асоціюється, насамперед, з Україною, з конкретним історичним періодом в її історії, проте не із сучасним. Чому ж хлопці асоціюють лексему-стимул «Україна» із «козацтвом»? припускаємо, що ця асоціація виникла внаслідок активної популяризації позитивного образу казака і козацтва в цілому, а також внаслідок функціонування на сучасному етапі розвитку української мови синоніма «козак» до лексеми «хлопець» [1].

Також у близькоядерній зоні концепту знаходяться такі субконцепти, як СИЛА, НЕЗЛАМНІСТЬ, МОГУТНІСТЬ, ГОРДІСТЬ, МАТИ, НЕБО, СТЕП, ПОЛЕ, ПАТРІОТИЗМ виражені в асоціативному полі асоціаціями «сильна», «незламна», «могутність» (з цими смислами асоціюють лексему «Україна» 5% дівчат і 6% хлопців), «мати» (6% дівчат і 5% хлопців), «патріотизм» (5% хлопців, 2% дівчат), «гордість» (6% хлопців і лише 1% дівчат, що дає підстави вважати її характерною саме для чоловічої мовної картини світу, пов'язаної із концептом УКРАЇНА). НЕБО, СТЕП, ПОЛЯ – суто «чоловічі» субконцепти, які кількісно представлені 5% асоціацій хлопців.

Суто «жіночими» смислами в близькоядерній зоні смислового поля концепту виявилися субконцепти МОЄ та МИ (5% асоціацій дівчат). Як зазначають сучасна дослідниця І. Хоменська [8], наявність присвійних займенників *мій, моє, моя* є типовим і закономірним, якщо мова йде про сприймання лексеми-стимулу «батьківщина» [8, с. 218] та служать лексичними одиницями для вербалізації концепту УКРАЇНА [8, с. 11]. Отже, якщо наші піддослідні вербалізують концепт УКРАЇНА за допомогою присвійних займенників, якими може бути вербалізований концепт БАТЬКІВЩИНА, то, логічно, Україну наші піддослідні жіночої статі сприймають як батьківщину в повному смислі цього слова. Для пояснення, чому учасники експерименту чоловічої статі не вербалізують концепт УКРАЇНА за допомогою присвійних займенників, необхідні

додаткові дослідження. Ми можемо лише припустити, що, оскільки наше дослідження здійснювалося в час, коли східні кордони України порушено, у свідомості піддослідних чоловічої статі, можливо, відбулися зміни, що вплинуло й на специфіку їхнього мовомислення, адже цим можна пояснити й появу в 3% хлопців такої асоціації, як *«сором».*

Субконцепт МАТИ кількісно представлений 6% асоціацій дівчат та 5% асоціацій хлопців, тобто майже однаковою кількістю асоціацій учасників експерименту обох статей. Сучасна українська дослідниця І. Хоменська зазначає: «Типовими вербалізаторами концепту у фольклорі є лексеми: *«ненька», «мати»* та *«калина»* як образ-символ Української Держави». [8, с. 9], а також «постульовано ідеологеми «*Україна як найвища цінність*» [8, с. 8]. В результаті асоціативного експерименту ми також отримали асоціації *«калина»* (одинична асоціація у котроїсь із дівчат), *«Україна понад усе»* (3% хлопців). Це доводить, що функціонування концепту УКРАЇНА в умовах нинішнього часопростору не є відірваним від здобутків фольклору, оскільки, як твердить І. Хоменська, саме у фольклорі концепт Україна вербалізується за допомогою цих лексем.

Периферійну зону становлять субконцепти РАДІСТЬ, ВІДДАНІСТЬ, СОРОМ (становлять емоційну складову структури концепту), ТЕРИТОРІЯ НА КАРТІ (смислова складова), СИНІЙ І ЖОВТИЙ КОЛЬОРИ, ПРАПОР, ТРИЗУБ, УКРАЇНЦІ, КАЛИНА, КИЇВ, КАШТАН, ВІНОЧОК, КАРПАТИ (пов’язані із державною та фольклорною українською символікою), ВОЛОШКИ (особистісна складова концепту в мовомисленні окремого концептоносія), які кількісно відображені відповідними одиничними асоціаціями *«тризуб», «калина», «українці», «Київ», «Карпати», «синій і жовтий кольори», «територія на карті», «віночок», «віночок», «врожай», «каштан», «волошки»* у **дівчат** та *«відданість», «сором», «прапор», «радість»* у **хлопців**.

Висновки і перспективи. Структура концепту УКРАЇНА складна і являє собою образно-понятійно-ціннісну єдність, котра на лексичному рівні може вербалізуватися за допомогою відповідних лексичних одиниць. Так, ядро концепту УКРАЇНА становлять субконцепти БАТЬКІВЩИНА, ДЕРЖАВА, КРАЇНА, РІДНА КРАЇНА; близькоядерна зона концепту УКРАЇНА представлена субконцептами НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, СВОБОДА, ВОЛЯ, ДІМ, МАТИ, СИЛА, НЕЗЛАМНІСТЬ, МОГУТНІСТЬ, ГОРДІСТЬ, ПАТРІОТИЗМ, НАРОД, НАЦІЯ, КОЗАЦТВО, ВИШИВАНКА, МИР, АТО, ЄДИНА, НЕПОДІЛЬНА, НЕПОВТОРНА, КОРУПЦІЯ, ТЯЖКИЙ ЧАС, БАГАТОСТРАЖДАЛЬНА, СЛЬОЗИ, КРАСА, МОВА, ПІСНЯ, ГІМН, УКРАЇНА ПОНАД УСЕ, УКРАЇНА В СЕРЦІ; периферійна зона концепту вербалізована одиничними асоціаціями і представлена такими субконцептами, як РАДІСТЬ, ВІДДАНІСТЬ, СОРОМ, ТЕРИТОРІЯ НА КАРТІ, СИНІЙ І ЖОВТИЙ КОЛЬОРИ, ПРАПОР, ТРИЗУБ, УКРАЇНЦІ, КАЛИНА, КИЇВ, КАШТАН, ВІНОЧОК, КАРПАТИ, ВОЛОШКИ.

Таким чином, концепт УКРАЇНА, окрім традиційних вербалізаторів *територія, незалежна держава* [1, с. 1502], *свій край, земля* [2, с. 230], містить у собі новітні образно-смислові та ціннісно-рефлексійні нашарування, зумовлені відповідними реаліями нинішнього хронотопу. Натомість, такі смисли, як *країна, край, що знаходиться в межах іншої країни, краю; анклав* [1, с. 1502] або дієслово *украяти,* тобто «відрізати» [2, с. 230] не виконують функцію вербалізаторів концепту УКРАЇНА в мовомисленні сучасної української молоді. До того ж, структура концепту УКРАЇНА, відображена структурою асоціативного поля, засвідчила ґендерні відмінності в мовній картині світу представників різної статі.

Результати нашого дослідження можуть бути використані в галузі психо- і соціолінгвістики з огляду на їх ґендерну складову для вивчення специфіки сприймання лексеми Україна молодими людьми обох статей, зокрема для вивчення смислів, пов’язуваних із цією лексемою в умовах нинішнього соціального часопростору.

Список використаних джерел

1. Бусел, В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ: Перун, 2009. – 1736 с.

2. Жайворонок, В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів [Текст] / В. В. Жайворонок. – Київ: Довіра, 2007. – С. 230-231.

3. Величко, З. До поняття “МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ”: рецепція західноукраїнських публіцистів 20-30-х років XX століття [Електронний ресурс]. – URL: http://old.journ.lnu.edu.ua/publications/visnyk34/Visnyk %2034_P1_10_Velychko.pdf (дата звернення: 06.10.2018).

4. Павлушенко, О. А. Вербалізація субконцепту «ПРИРОДА» концепту «МАЛА БАТЬКІВЩИНА» в мовній картині світу М. Стельмаха [Електронний ресурс]. – URL: https://www.sworld.com.ua/konfer30/33.pdf (дата звернення: 05.10.2018).

5. Pryschepa ,O., Plechko, A., Svysiuk, O. Peculiarities of Lexeme mankind Perception by Ukrainian Youtth in the Context of Present-Day Chronotops [Text] // Journal Association 1901 "SEPIKE": Social Educational Project of Improving Knowledge in Economics. – Frankfurt (Deutschland), Poitiers (France), Los Angeles (USA), 2017 – Edition 17. – S. 30-34.

6. Pryshchepa, O., Svysiuk, O. The Peculiarities of Perception of the Lexemes people and nation by the Ukrainian youth in the Context of Present-Day Chronotops [Text] // Journal Association 1901 "SEPIKE": Social Educational Project of Improving Knowledge in Economics. – Frankfurt (Deutschland), Poitiers (France), Los Angeles (USA), 2017– Edition 18. – S. 61-66.

7. Pryschepa, O., Plechko, A., Svysiuk, O. The social chronotopos impact on the perception of the lexeme patriotism by Ukrainian youth [Text] // Journal Association 1901 "SEPIKE": Social Educational Project of Improving Knowledge in Economics. – Frankfurt (Deutschland), Poitiers (France), Los Angeles (USA), 2018. – Edition 20. – S. 61-64.

8. Хоменська, І. В. Вербалізація концепту УКРАЇНА в українському художньому дискурсі (автореферат) [Електронний ресурс]. – URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/12183/1/Khomenska.pdf (дата звернення: 06.10.2018).

References

1. Busel, V. T. (2009). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language] / Uklad. i hol. red. V. T. Busel. – Kyiv: Perun, 1736 s.

2. Zhaivoronok, V. V. (2007). Ukrainska etnolinhvistyka: Narysy: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Ukrainian ethnolinguistics: Essays: A tutorial for students of higher educational institutions]. – Kyiv: Dovira. – S. 230-231.

3. Velychko, Z. Do poniattia “MALOI BATKIVSHCHYNY»: retseptsiia zakhidnoukrainskykh publitsystiv 20-30-kh rokiv XX stolittia [To the concept of «HOMELAND»: the reception of Western Ukrainian journalists in 20-30s of the twentieth century]. – Available at: http://old.journ.lnu.edu.ua/ publications/visnyk34/Visnyk%2034_P1_10_Velychko. pdf

4. . Pavlushenko, O. A. Verbalizatsiia subkontseptu «PRYRODA» kontseptu «MALA BATKIVShchYNA» v movnii kartyni svitu M. Stelmakha [Verbalization of the sub-concept «NATURE» to the concept «HOMELAND» in the linguistic world- image of M. Stelmakh]. – Available at: https://www.sworld.com.ua/konfer30/33.pdf

5. Pryschepa, O., Plechko, A., Svysiuk, O. Peculiarities of Lexeme mankind Perception by Ukrainian Youtth in the Context of Present-Day Chronotops // Journal Association 1901 "SEPIKE": Social Educational Project of Improving Knowledge in Economics. – Frankfurt (Deutschland), Poitiers (France), Los Angeles (USA), 2017 – Edition 17. – S. 30-34.

6. Pryshchepa O., Svysiuk O. The Peculiarities of Perception of the Lexemes people and nation by the Ukrainian youth in the Context of Present-Day Chronotops // Journal Association 1901 "SEPIKE": Social Educational Project of Improving Knowledge in Economics. – Frankfurt (Deutschland), Poitiers (France), Los Angeles (USA), 2017– Edition 18. – S. 61-66.
7. Pryschepa,O., Plechko, A., Svysiuk, O. The social chronotopos impact on the perception of the lexeme patriotism by Ukrainian youth // Journal Association 1901 "SEPIKE": Social Educational Project of Improving Knowledge in Economics. – Frankfurt (Deutschland), Poitiers (France), Los Angeles (USA), 2018. – Edition 20. – S. 61-64.
8. Khomenska, I.V. Verbalizatsiia kontseptu UKRAINA v ukrainskomu khudozhnomu dyskursi (avtoreferat) [Verbalization of the concept UKRAINE in the Ukrainian art discourse (extended abstract of dissertation)]. – Available at: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/12183/1/Khomenska.pdf

ОСОБЕННОСТИ ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА УКРАИНА В ЯЗЫКОВОМ МЫШЛЕНИИ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Е. П. Прищепа, А. А. Плечко, Е. П. Свисюк

Аннотация. *В статье идет речь об особенностях вербализации концепта УКРАИНА современной украинской молодежью и о его месте в языковой картине мира молодых украинцев. Материал статьи базируется на результатах ассоциативного эксперимента, в котором приняли участие 200 студентов (100 девушек и 100 ребят). Авторы статьи, оперируя данными ассоциативного эксперимента, доказывают, что в условиях нынешнего социально-временного пространства в ассоциативное поле реципиентов попадают значения, которые отображают особенности самого социально- временного пространства, а следовательно, подтверждают выводы об этнокультурной природе концепта УКРАИНА. Полученные результаты иллюстрируют смысловой и ценностный аспекты концепта УКРАИНА, вербальную форму, в которой он существует в языковом мышлении концептоносителей, а также обозначают его место в языковой картине мира современных молодых украинцев. В результате обработки статистических данных ассоциативного эксперимента авторами статьи выделено смысловое ядро концепта Украина (РОДИНА, ГОСУДАРСТВО, СТРАНА, РОДНАЯ СТРАНА), а также субконцепты (НЕЗАВИСИМОСТЬ, СВОБОДА, ВОЛЯ, ДОМ, МАТЬ, СИЛА, НЕСОКРУШИМОСТЬ, МОГУЩЕСТВО, ГОРДОСТЬ, ПАТРИОТИЗМ, НАРОД, НАЦИЯ, КАЗАЧЕСТВО, ВЫШИВАНКА, МИР, АТО, ЕДИНСТВЕННАЯ, НЕДЕЛИМАЯ, НЕПОВТОРИМАЯ, КОРРУПЦИЯ, ТЯЖЕЛОЕ ВРЕМЯ, МНОГОСТРАДАЛЬНАЯ, СЛЕЗЫ, КРАСОТА, ЯЗЫК, ПЕСНЯ, ГИМН, УКРАИНА ПРЕВЫШЕ ВСЕГО, УКРАИНА В СЕРДЦЕ), которые образуют его околоядерную и периферийную зоны и отображают его эмоционально смысловой фон. На основе обработки статистических данных, авторами статьи доказано, что субконцепты околоядерной и периферийной зон смыслового поля концепта, кроме образно-асоциативно-перцептивного аспекта, отображают особенности ценностной рефлексии концептоносителей в процессе языкового мышления и могут иметь существенные гендерные отличия, чего не происходит со смыслами, которые образуют ядро концепта.*

Ключевые слова: *концепт, субконцепт, языковая картина мира, вербализация, ценностная рефлексия, гендерные отличия, ассоциативный эксперимент, слово-стимул, Украина*

THE VERBALIZATION PECULIARITIES OF THE CONCEPT UKRAINE IN THE MENTALITY OF MODERN UKRAINIAN YOUTH

O. P. Pryschepa, A. A.Plechko, O. V.Svysiuk

Abstract. *The article deals with the peculiarities of the verbalization of the concept UKRAINE by modern Ukrainian youth and its role in the linguistic world-image of young Ukrainians. The material of the article is based on the results of the associative experiment held among 200 students (100 girls and 100 boys) of the University. Using the data of the associative experiment, the authors of the article prove that in conditions of the current social chronotopos the recipients' associative field is filled with meanings that reflect the peculiarities of the current social chronotopos itself, and thus, prove the ethno-cultural nature of the concept of UKRAINE. The results obtained illustrate the semantic and value-based aspect of the concept UKRAINE, the verbal form in which it exists in the speakers' mentality, and outline its role in the linguistic world-image of young Ukrainians. Having processed the statistical data of the associative experiment, the authors of the article highlight the semantic core of the concept of Ukraine (MOTHERLAND, STATE, COUNTRY, NATIVE COUNTRY), as well as sub-concepts (INDEPENDENCE, FREEDOM, LIBERTY, HOME, MOTHER, STRENGTH, INVINCIBILITY, POWER, PRIDE, PATRIOTISM, PEOPLE, NATION, COSSACKS, EMROIDERED SHIRT, PEACE, ANTITERRORIST OPERATION, UNITED, INDIVISIBLE, UNIQUE, CORRUPTION, DIFFICULT TIMES, LONG-SUFFERING, TEARS, BEAUTY, LANGUAGE, SONG, ANTHEM,UKRAINE IS ABOVE ALL, WITH UKRAINE IN HEART)that form its surrounding and peripheral zones and reflect its emotional and semantic background.*

Taking into account the statistical data processed, the authors ascertain that the sub-concepts of surrounding and peripheral zones of the concept's semantic field reflect not only the figuratively associative perceptual aspect but also the peculiarities of the speakers' value reflection in the thinking process. They also may have significant gender differences, which are not observed with the meanings that form the core of the concept.

Keywords: *concept, sub-concept, linguistic world-image, verbalization, value reflection, gender differences, associative experiment, word-stimulus, Ukraine*

УДК 811. 111' 42

ІРОНІЯ ТА ПРОПОЗИЦІЯ: ЗАКОНОМІРНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ

Г. Л. ПРОКОФ'ЄВ, кандидат філологічних наук, доцент,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
E-mail: glprokofiev1956@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7218-8565

Анотація. *Розглядаються особливості створення та інтерпретації комунікативного значення іронічних стверджувальних висловлень, описуються семантичні та прагматичні властивості деяких їх типів. Визначено, що іронічний смисл виникає тоді, коли мовець навмисно порушує умови успішності мовленнєвого акту, розраховуючи на те, що адресат побачить це порушення і його виявлення сприятиме правильній інтерпретації висловлення. Стверджується, що актомовленнєвий критерій успішності/неуспішності мовленнєвої дії є найбільш адекватним засобом для вивчення механізму іронії. Пропонується доповнити семантичний зміст поняття "заперечення" прагматичною складовою – поняттям свідомого порушення автором іронії умов успішності мовленнєвого акту, що веде до зміни його характеру і одночасно сигналізує про доцільність проведення процедури інтерпретації. Простежено, що в деяких*

© Г. Л. Прокоф'єв, 2018

різновидах іронічних стверджень заперечення пропозиції або є неможливим, або не веде до знаходження іронічного смислу. Випадки, у яких перефразування дорівнює значенню, зворотньому прямому значенню висловлення, є найбільш тривіальним видом іронії та легко піддаються інтерпретації. Виокремлено два типи іронічних некатегоричних стверджень, а саме, акти навмисного применшення та припущення, які створюють перешкоди для здійснення заперечення як на семантичному, так і на прагматичному рівні. Результати проведеного аналізу прикладів іронічних висловлень свідчать про те, що пояснення механізму дії засобів непрямого зв'язку між комунікантами слід шукати не на рівні буквального значення мовних одиниць, а в самому процесі їхнього використання, у закономірностях, властивих певним мовленнєвим діям.

***Ключові слова**: мовленнєвий акт, іронічне ствердження, непряме/ прагматичне заперечення, умови успішності, інтерпретація, пропозиція, істинність, інформативність*

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Проблеми визначення місця іронії серед інших непрямих мовних засобів, з'ясування природи іронічного смислу, його співвідношення з прямим значенням висловлення привертають до себе увагу багатьох дослідників в галузі прагмалінгвістики [4; 6; 7; 8; 12; 14].

Загальноприйнята думка, згідно з якою інтерпретація смислу непрямого висловлення має розпочинатися з прямого значення речення, що лежить у його основі, піддається сумніву авторами ряду психолінгвістичних досліджень, які свідчать про можливість отримання адресатом висловлення прагматичної інформації без попередньої реконструкції значення на семантичному рівні [9; 10; 11]. В одному з проведених експериментів визначалась швидкість сприйняття сленгової метафори „*He's on a trip*" (у значенні „*He's using drugs*"). Виявилось, що процес її розуміння відбувався швидше, ніж сприйняття її несленгового еквівалента або прямого значення базового речення [10, 179-185]. В іншому експерименті з'ясувалось, що часу на інтерпретацію саркастичного прохання „*Why don't you take your time getting the ball?*" було витрачено менше, ніж на сприйняття несаркастичного непрямого прохання „*Will you hurry up and get the ball?*" або прямого значення речення, яке знаходилось в основі саркастичного прохання [9, 290].

Усвідомлюючи існуючі розбіжності між поняттями сприйняття, розуміння та інтерпретації значення висловлення, ми ставимо перед собою **мету** розглянути особливості створення та інтерпретації комунікативного значення іронічних стверджень. Вибір цього комунікативного типу речень дозволить залучити до аналізу параметр істинності/неістинності пропозиції та проводити операцію заперечення на семантичному рівні. Ще однією перевагою висловлень-стверджень є їхня висока частотність, що дозволить найбільш

об'єктивно описати смислові зв'язки між прямим та непрямим значеннями та оцінити смислову відстань між ними, яка визначається в процесі інтерпретації.

Основними **завданнями** статті є визначення закономірностей дії заперечення на прагматичному рівні, лінгвопрагматичне описання деяких типів іронічних стверджень та їх лексичних і структурних особливостей.

У дослідженні застосовані **методи** актомовленнєвого та контекстного аналізу.

Результати дослідження та їх обговорення. Успішне здійснення мовленнєвого акту ствердження передбачає відповідність пропозиційного змісту висловлення дійсному стану справ та достатню його інформативність. Отже, його автор має висловлювати те, що вважає істинним та таким, що несе нову інформацію. Іронічний смисл виникає тоді, коли мовець навмисно порушує умови успішності мовленнєвого акту, розраховуючи на те, що адресат побачить це порушення. Виявлення його сприяє правильній інтерпретації іронічного висловлення.

У прикладі /1/ порушується умова мотивованості акту ствердження, оскільки пряме значення висловлення очевидно суперечить контексту його використання:

/1/ *Wood: She took what I offered and then asked for more. <u>A generous nature!</u>* /Gray S. Otherwise Engaged, 1975, p. 40/.

У наступному прикладі автор висловлення порушує умову інформативності мовленнєвого акту, передаючи адресату явно нецікаву, відому тому інформацію:

/2/ *Gowran: Foreigners! Cripper: Crossing the Channel, dad, one finds the world is full of them* /Mercer D. The Bankrupt, 1974, p. 19/.

У прикладі /2/, на відміну від прикладу /1/, порушення прагматичного правила не супроводжується запереченням на рівні пропозиції, хоча обидва висловлення є іронічними. У таких випадках найбільш адекватним критерієм для вивчення механізму дії іронії є актомовленнєвий критерій успішності/неуспішності мовленнєвої дії. Поняття заперечення має бути розширеним: крім заперечення на пропозиційному рівні, воно повинне охопити поняття свідомого порушення прагматичних правил, що веде до зміни характеру мовленнєвого акту. Отже, неправильне поводження автора іронічного висловлення з умовами успішності мовленнєвої дії є їх непрямим запереченням, яке відбувається на прагматичному рівні. Автор розраховує на підготовленість адресата, яка дозволить тому як побачити факт недотримання правил, так і правильно інтерпретувати його. Варто зазначити, що заперечення будь-якої властивості необов’язково веде до полярно протилежної якості. Тому і поняття порушення умов успішності не слід розуміти в абсолютному смислі. У більшості випадків воно не буде повністю очевидним, у результаті чого адресат чи інтерпретатор іронічного висловлення не може бути повністю переконаним у тому, що факт порушення мав місце. Чим меншою є переконаність у недотриманні правил, тим „тоншою” буде іронія.

Для більшості іронічних стверджень характерним є те, що дія непрямого заперечення супроводжується дією заперечення на рівні пропозиції. Приблизно в 70 % прикладів із проведеної вибірки результатом інтерпретації може бути значення, протилежне прямому, яке одержується шляхом заперечення пропозиції або заміни предиката на антонім. У разі якщо висловлення надає можливість вибору, важко віддати перевагу якомусь одному варіанту інтерпретації іронічного смислу:

/3/ *Maurice: ... Our plan was to rouse you up to a sense of your responsibilities – don’t you see? Fred: That was extremely kind of you. Julia: Fred darling, don’t be cross any more – ...* /Coward N. Fallen Angels, 1979, vol. 1, p. 241/.

Для наведеного прикладу найбільш вірогідними є два варіанти перефразування: „*That was not extremely kind of you*” або „*That was extremely unkind of you*”. Ці варіанти є другими членами можливих семантичних опозицій між прямим значенням висловлення та його інтерпретацією.

Перефразування може за самою своєю природою бути лише приблизним, бо воно покликане дескриптивно описувати те, що непряме висловлення означає асоціативно [3, 148]. Відповідно, важко точно відновити значення, якого в дійсності не існувало. Перевагою найбільш очевидного перефразування є те, що інтерпретатор змушений менше „приписувати” автору висловлення. Якщо існує можливість вибору, то, згідно з „презумпцією буквальності” [5, 12], адресат обирає те значення, для одержання якого потрібно зробити менше кроків інтерпретації. У такому випадку найкращим перефразуванням буде найбільш очевидне, найбільш „прив’язане” до прямого значення іронічного висловлення. Тут варто згадати слова Х.П. Грайса про те, що „пропозиція, найбільш очевидним чином пов’язана з даною, – це її заперечення” [1, 230]. Дійсно, протилежні величини тісно пов’язані: якщо мовець не може мати на увазі того, про що він говорить, і адресату це відомо, то значення, протилежне прямому, може розглядатись як найбільш вірогідне (див. приклад /3/).

Проте багато іронічних висловлень піддаються інтерпретації лише завдяки виявленню дії заперечення на прагматичному рівні. Так, у прикладі /4/ автор висловлення повідомляє адресату те, що не є інформативним у даному контексті, оскільки фокус уваги навмисно переноситься на іншу якість:

/4/ *Lucifer: But I can’t – I can’t make anything! God: Really! But you’re such a superb critic* / Miller A. The Creation of the World and Other Business, 1981, vol. 2, p. 442/.

Висловлення Бога не може бути перефразоване шляхом заперечення пропозиції („*You*

are not a superb critic”) або заміни предиката на антонім („*You are a bad critic*”). Воно описує дійсний стан справ, але, крім цього, означає ще щось. Виявити це „щось” допомагає знаходження порушення оціночної презумпції додаткової умови успішності акту схвалення: „Хвали за позитивне”. Уміння критикувати, але неспроможність створювати, не може вважатися позитивною рисою. Найбільш очевидним перефразуванням іронічних слів Бога буде одне з наступних: „*Тільки критикувати ти й умієш*”, „*Критикувати легко*”, або навіть „*Нащо тоді критикувати?*”

Деякі висловлення, які інтуїтивно сприймаються як іронічні, не можуть бути адекватно перефразовані шляхом заперечення пропозиції не з тієї причини, що їхній пропозиційний зміст не суперечить контексту, а тому, що висловлене в них судження є настільки некатегоричним, що пропозиція взагалі не може бути піддана однозначному запереченню. Це відбувається в тому випадку, коли мовець вводить у висловлення перешкоди і цим ускладнює для адресата співвідношення пропозиційного змісту висловлення з дійсним станом справ. Причиною такого ускладнення є бажання мовця зробити ствердження більш прийнятним. Зрозуміло, ці висловлення не є обов’язково носіями іронічного наміру. Мовленнєвий акт, який здійснює автор висловлень такого роду, можна назвати некатегоричним ствердженням. Умови успішності такої дії включають наявність у мовця достатніх підстав для невпевненості у відповідності пропозиційного змісту реальному стану справ і, відповідно, для зниження категоричності.

Ми розглянемо два різновиди некатегоричного ствердження – акти навмисного применшення та припущення. У випадку навмисного применшення некатегоричність зачіпає власне пропозиційний рівень і є результатом занижування рівня або ступеня наявності певної властивості або якості. Мовними засобами вираження такого применшення можуть бути заперечення предиката або його модифікація прислівниками ступеня на кшталт „*partly*”, „*pretty*”, „*practically*”, „*more or less*”, які знижують інтенсивність наявності ознаки. Причиною навмисного применшення може бути намір мовця представити стверджуване неоднозначним, закамуфлювати дійсну оцінку, зняти з себе відповідальність за ствердження. У цих випадках порушується умова успішності акту некатегоричного ствердження, яка передбачає існування достатніх підстав для зменшення категоричності, тобто для дійсної невпевненості мовця.

Іронічне применшення порушує ту ж саму умову, але, на відміну від неіронічного применшення, мовець сам руйнує некатегоричність оцінки, оскільки його вдавана невпевненість явно суперечить дійсному стану справ:

/5/ *Florence: ... I adore being at home and running the house and looking after David and Nicky – Helen: <u>You don’t exactly overdo it</u>* /Coward N. The Vortex, 1979, vol. I, p. 111/.

У цьому прикладі засобом вираження іронічного применшення є заперечення предиката. Хелен порушує умову успішності акту некатегоричного ствердження, оскільки їй, як і Флоренс, добре відомо, що Флоренс насправді не робить того, у відданості чому зізнається. Отже, применшення фактично перетворюється на перебільшення, оскільки прочитується як „*Нічого не робиш*”.

Приклад /6/ ілюструє іронічне применшення, яке здійснюється за допомогою прислівника ступеня „*a bit*”:

/6/ *Davina: God, what a stupid man, don’t you think? Simon: <u>Well, a bit excitable at times</u> ...* /Gray S. Otherwise Engaged, 1975, p. 29/.

Саймон характеризує стан Джефа, який виплескав на Давіну вміст склянки, як „легке збудження”, уникаючи необхідності оцінити його вчинок більш точно. Однак удавана „м’якість” його оцінки настільки суперечить контексту, що при перефразуванні предикат зміниться якісно. Так, фраза „*Він буває некерованим*” є ближчою до комунікативного значення, ніж „*Він іноді надмірно збуджується*”.

Ще одним різновидом некатегоричного ствердження є акт припущення, тобто таке ствердження, в якому мовець виражає деяку невпевненість щодо його вірогідності. У цьому випадку перешкоди виникають наймовірніше не на пропозиційному, а на прагматичному

рівні, виявляючи ставлення мовця до пропозиції. Мовними засобами вираження невпевненості можуть бути дієслова „*to seem*", „*to appear*", „*to believe*", вставні модальні слова „*perhaps*", „*seemingly*", „*supposingly*", загальні питання у функції ствердження, модальні дієслова. Автор іронічного припущення порушує умову його успішності, висловлюючись про достовірне, або, навпаки, про недостовірне, лише як про вірогідне:

/7/ *Piggie: It wouldn't take a minute, they took us all over their rubber plantations. Peter: It probably served you right. Piggie: You're so disobliging, darling…* /Coward N. Hands Across The Sea, 1979, vol. 3, p. 310/.

У наведеному прикладі значення некатегоричності привноситься прислівником „*probably*". Пітер „припускає", що Піггі принесла користь екскурсія на плантації каучукових дерев. Він знає, що такий спосіб проводження часу не міг зацікавити його дружину.

У наступному прикладі автор іронічного припущення знижує його категоричність за допомогою модального дієслова „*must*":

/8/ *Langdon: What in hell is a literary tea? Howard: An affair at which everybody has to get quite drunk in order to tell an author they like his book. Maxwell: But Alice doesn't drink. Howard: Exactly. /To Alice/: That must have been why you didn't like the book* /Gow J., D'Usseau A. Deep Are The Roots, 1951, p. 17-18/.

Хауерд порушує умову успішності акту припущення, оскільки його „невпевненість" є явно безпідставною.

У деяких випадках в одному іронічному висловленні суміщаються різні мовні засоби, які знижують некатегоричність ствердження. Так, у висловленні Мелені в прикладі /9/ одночасно застосовуються дієслово „*to seem*" та словосполучення „*a little less*", до складу якого входить прислівник ступеня „*less*":

/9/ *Paul: … when I have talked to him for a little he will propose marriage. Melany: He seemed last night to wish for something a little less binding* /Coward N. Conversation Piece, 1979, vol. 3, p. 213/.

Така надмірна некатегоричність дозволяє легко розшифрувати іронічний смисл висловлення, сигналізуючи про відсутність реальних підстав для невпевненості мовця. Висока частотність іронічних висловлень, побудованих на основі некатегоричних стверджень, пояснюється спільністю їхньої природи: некатегоричність, як і іронія, відносяться до сфери непрямого використання мови. Більш того, іронію можна вважати одним із засобів зниження категоричності суджень, що висловлюються.

Цікаво, що саме у відстані між прямим значенням іронічного висловлення та його комунікативним, реальним значенням деякі дослідники вбачають різницю між іронією та сарказмом. Вважається, що підтекст сарказму тільки доповнює його текст, а текст не містить нічого такого, щоб його принципово відрізняло від прихованого підтексту. У. Неш в якості прикладу для розмежування між іронією і сарказмом наводить два таких висловлення: „*Tommy is renowned for his labours*" (іронія) та „*Tommy doesn't strain himself*" (сарказм). Перефразування обох висловлень однакове: „*Tommy is lazy*" [13, 152]. Іншими словами, різниця між іронією і сарказмом подається як відмінність коду, за допомогою якого зашифровується ставлення автора, – на відміну від іронічного, саркастичне значення не суперечить прямому значенню висловлення. Правда, якщо пов'язати механізм іронії з недотриманням умов успішності мовленнєвого акту, протиріччя зникає: іронія порушує умову відповідності пропозиції дійсному стану справ, сарказм – умову інформативності акту ствердження.

Більш поширеною є гіпотеза, згідно з якою іронія і сарказм є семантично і прагматично однорідними явищами, а розрізняються лише за ступенем інтенсивності критичного наміру мовця та відстанню, яку автор встановлює між собою та об'єктом насмішки. Отже, іронія пов'язується з доброю або легкою насмішкою, тоді як сарказм передає уїдливе або презирливе ставлення до об'єкта іронічної критики [2, 367]. До речі, такий підхід відповідає інтуїтивному сприйняттю деяких носіїв мови, про що свідчить наступний приклад:

/10/ *Intem: … I feel lucky … I feel doubly fortunate, now … having you … feeling the way we*

do about each other. Nurse: You are so sarcastic! /Albee E. The Death of Bessy Smith, 1981, vol. 1, p. 104/.

Висловлення, яке за своїм лінгвістичним механізмом (у розумінні У. Неша) є іронією, сприймається адресатом як саркастичне.

Особливим різновидом іронічних стверджень, перефразування яких не може бути здійснене шляхом проведення операції заперечення на пропозиційному рівні, є висловлення, в яких критика об'єкта іронії виражається непрямим чином через позитивну оцінку класу об'єктів, із ряду яких об'єкт іронії виводиться. Подібно актам іронічного схвалення, у даному випадку мовець не дотримується умови успішності, згідно з якою дійсний стан справ може бути оцінено як добрий. У прикладі /11/ Давіна непрямо звинувачує Джефа у неспроможності ясно виражати думки:

/11/ *Davina: … I like people who express themselves limpidly /To Simon/ under stress, don't you? Jeff /throws his drink at her, splashing her blouse, etc./: Is that limpid enough for you?* /Gray S. Otherwise Engaged, 1975, p. 29/.

Мовленнєву дію Давіни можна визначити як іронічний натяк.

Висновки і перспективи. Ми розглянули деякі типи іронічних стверджень, в яких заперечення пропозиції або є неможливим, або не веде до знаходження іронічного смислу. Випадки, у яких перефразування дорівнює значенню, зворотньому прямому значенню висловлення, слід вважати лише окремим і найбільш тривіальним видом іронії.

Отже, для ефективного вивчення механізму іронії семантичний критерій істинності пропозиційного змісту має бути доповнений аналогічним критерієм на прагматичному рівні, а саме, критерієм успішності мовленнєвого акту, застосування якого дозволяє розглянути іронічні ствердження, які містять істинні судження.

Як ми побачили на прикладі іронії, перефразування непрямих висловлень не відтворює значення автора і є лише наближенням до нього, його тлумаченням, оскільки в реальному комунікативному акті присутнє саме непряме значення. Те, що не існує простого способу інтерпретації непрямих смислів, фактично підтверджує гіпотезу про моментальний характер їхнього сприйняття, для якого не потрібна реконструкція значення на семантичному рівні. Однак це не скасовує доцільність проведення процедури інтерпретації, яка враховує пряме значення висловлення, дотримання мовцем прагматичних умов успішності, близькість інформаційних потенціалів і системи цінностей комунікантів та спрямована на розуміння механізму створення непрямих значень. Безперечно, пояснення слід шукати не на рівні буквального значення мовних одиниць, а в самому процесі їхнього використання, у закономірностях, властивих певним мовленнєвим діям.

Список використаних джерел

1. Грайс, Г.П. Логика и речевое общение [Текст] / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – Вып. 16: Лингвистическая прагматика. – С. 217-237.

2. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 [Текст] / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ „Академія", 2007. – 624 с.

3. Стивенсон, Ч. Некоторые прагматические аспекты значения [Текст] / Ч. Стивенсон // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – Вып. 16: Лингвистическая прагматика. – С. 129-154.

4. Attardo, S. Irony as Relevant Inappropriateness [Text] / S. Attardo // Journal of Pragmatics. – 2000. – Vol. 32 (6). – P. 793-826.

5. Bach, K. Linguistic Communication and Speech Acts [Text] /K. Bach, R. M. Harnish. – Cambridge: MIT, 1979. – 327 p.

6. Colston H. L., Gibbs R. W. (eds). Irony in Language and Thought: A Cognitive Science Reader [Text]. – N. Y.: Lawrence Erlbaum Associates, 2007. – 619 p.

7. Dynel, M. Pejoration via Sarcastic Irony and Sarcasm [Text] / M. Dynel // Pejoration [Eds. R. Finkenbeiner, J. Meibauer, H. Wiese]. – Amsterdam: John Benjamins, 2016. – P. 219-239.

8. Dynel, M. The Irony of Irony: Irony Based on Truthfulness [Text] / M. Dynel // Corpus

Pragmatics. – 2017. – Vol. 1 (1). – P. 3-36.
9. Gibbs, R. W. Literal Meaning and Psychological Theory [Text] / R. W. Gibbs // Cognitive Science. – 1984. – Vol. 8, № 3. – P. 275-304.
10. Gibbs, R. W. Getting the Hang of American Slang: Studies on Understanding and Remembering Slang Metaphors [Text] / R. W. Gibbs, A. Nagaoka // Language and Speech. – 1985. – Vol. 28, Part 2. – P. 177-194.
11. Jorgensen, J. Test on the Mention Theory of Irony [Text] / J. Jorgensen, G. Miller, D. Sperber //Journal of Experimental Psychology: General. – 1984. –Vol. 113, № 1. – P. 112-120.
12. Leech, G. The Pragmatics of Politeness [Text] / G. Leech. – New York: Oxford University Press, 2014. – 343 p.
13. Nash, W. The Language of Humour [Text] / W. L. Nash. – London: Longman, 1985. – 181 p.
14. Prokofiev, G. Differentiation between Irony and Sarcasm in Contemporary Linguistic Studies [Text] / G. Prokofiev // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія “Філологічні науки”. – 2017. – № 1(13) . – С. 233-239.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Albee E. Plays. – Vol. 1. – New York: Coward, Mc. Cann and Georghegan, 1981. – 230 p.
2. Coward N. Plays. – Vol. 1. – London: Eyre Methuen, 1979. – 358 p.
3. Coward N. Plays. – Vol. 3. – London: Eyre Methuen, 1979. – 411 p.
4. Gow J., D'Ussean A. Deep are the Roots. – M.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1951. – 110 c.
5. Gray S. Otherwise Engaged and Other Plays. – London: Methuen, 1975. – 135 p.
6. Mercer D. The Bankrupt and Other Plays. – London: Methuen, 1974. – 168 p.
7. Miller A. Arthur Miller's Collected Plays. – Vol. 2. – New York: The Viking Press, 1981. – 531 p.

References

1. Grice, H. P. (1985). Lohika i rechevoye obshcheniye [Logic and conversation]. New developments in foreign linguistics. Linguistic pragmatics, 16, 217-237.
2. Kovaliv, Yu. I. (2007). Literaturoznavcha entsyklopediia [Literary encyclopedia]. In two volumes. Vol. 1. Kyiv: Academiia, 624.
3. Stevenson, Ch., (1985). Nekotoryye pragmaticheskiye aspecty znacheniya [Some pragmatic aspects of meaning]. New developments in foreign linguistics. Linguistic pragmatics, 16, 129-154.
4. Attardo, S. (2000). Irony as Relevant Inappropriateness, Journal of Pragmatics, 32 (6), 793-826. doi: 10.1016/S0378-2166(99)00070-3
5. Bach, K, Harnish R. M. (1979). Linguistic Communication and Speech Acts, Cambridge: MIT, 1979, 327. doi: 10.2307/2184680
6. Colston, H. L., Gibbs, R. W. eds. (2007). Irony in Language and Thought: A Cognitive Science Reader, N. Y.: Lawrence Erlbaum Associates, 619. doi: 10.4324/9781410616685
7. Dynel, M. (2016). Pejoration via Sarcastic Irony and Sarcasm. In: Pejoration R. Finkenbeiner, J. Meibauer, H. Wiese (Eds.) Pejoration. Amsterdam: John Benjamins, 219-239. doi: 10.1075/la.228.10dyn
8. Dynel, M. (2017). The Irony of Irony: Irony Based on Truthfulness, Corpus Pragmatics, 1 (1), 3-36. doi: 10.1007/s41701-016-0003-6
9. Gibbs, R. W. (1984). Literal Meaning and Psychological Cognitive Science, 8 (3), 275-304. doi: 10.1207/s15516709cog0803_4
10. Gibbs, R. W., Nagaoka A. (1985). Getting the Hang of American Slang: Studies on Understanding and Remembering Slang Metaphors, Language and Speech, 28, part 2, 177-194. doi: 10.1177/002383098502800206

11. Jorgensen, J., Miller G., Sperber D. (1984). Test on the Mention Theory of Irony, Journal of Experimental Psychology: General, 113(1), 112-120. doi: 10.1037/0096-3445.113.1.112

12. Leech, G. (2014). The Pragmatics of Politeness, New York: Oxford University Press, 343. doi:10.1093/acprof:oso/9780195341386.001.0001

13. Nash, W. (1985). The Language of Humour, London: Longman, 1985, 181.

14. Prokofiev, G. (2017). Differentiation between Irony and Sarcasm in Contemporary Linguistic Studies. Bulletin of Dnipropetrovsk Alfred Nobel University: Series ”Philological Sciences”, 1(13), 233-239.

ИРОНИЯ И ПРОПОЗИЦИЯ: ЗАКОНОМЕРНОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Г. Л. Прокофьев

Аннотация. *Рассматриваются особенности создания и интерпретации коммуникативного значения иронических утвердительных высказываний, описываются семантические и прагматические свойства некоторых их типов. Установлено, что иронический смысл возникает тогда, когда говорящий намеренно нарушает условия успешности речевого акта, рассчитывая на то, что адресат увидит это нарушение и его выявление будет способствовать правильной интерпретации высказывания. Утверждается, что акторечевой критерий успешности/неуспешности речевого действия является наиболее адекватным средством для изучения механизма иронии. Предлагается дополнить семантическое содержание понятия “отрицание” прагматической составляющей – понятием сознательного нарушения автором иронии условий успешности речевого акта, что ведет к изменению его характера и одновременно сигнализирует о целесообразности проведения процедури интерпретации.*

Прослежено, что для некоторых разновидностей иронических утверждений отрицание пропозиции либо не представляется возможным, либо не ведет к нахождению иронического смысла. Случаи, в которых перефразирование равняется значению, обратному прямому значению высказывания, являются наиболее тривиальным видом иронии и легко поддаются интерпретации. Выделено два типа некатегорических иронических утверждений, а именно, акты намеренного преуменьшения и предположения, которые создают преграды для осуществления отрицания как на семантическом, так и на прагматическом уровне. Результаты проведенного анализа примеров иронических высказываний свидетельствуют о том, что объяснение механизма действия средств непрямой связи между коммуникантами следует искать не на уровне буквального значения языковых единиц, а в самом прцессе их использования, в закономерностях, свойственных определенным речевым действиям.

Ключевые слова: *речевой акт, ироническое утверждение, непрямое/ прагматическое отрицание, условия успешности, интерпретация, пропозиция, истинность, информативность*

IRONY AND PROPOSITION: REGULARITIES OF INTERACTION

G. L. Prokofiev

Abstract. *The article is devoted to the issue of creation and interpretation of the communicative meaning of ironic assertions. The choice of this type of utterances allows to draw into analysis a parameter of the truth of a propositional content and to carry out an operation of negation on the semantic level. A further advantage of assertive utterances as research objects is high relative frequency of their use in ironic discourse.*

The research aims at discovering regularities of the effect of negation on the pragmatic level and suggests a pragmalinguistic description of some types of ironic assertions and their lexical and structural peculiarities. The main research techniques are speech act analysis and analysis of utterance context.

Felicity conditions of assertive acts include the preparatory condition that the speaker has grounds that support the truth and informativeness of the propositional content and the sincerity condition that he believes the proposition he expresses is true and is sure of its ability to bring in new information. An ironic sense arises when the speaker intentionally violates the felicity conditions supposing that the addressee will discern the purpose of this violation.

The concept of negation must be broadened to embrace not only the propositional act, but also the act of intentional violation of pragmatic rules which changes the character of a speech act. The ironic speaker's incorrect manipulation with the felicity conditions of a speech act may be described as their indirect negation affecting the pragmatic level of meaning.

It is found that for the majority of ironic assertions pragmatic negation is accompanied by propositional negation while some of them, though truthful in content, involve the speaker's violation of the informativeness criterion for asserting. Two special types of noncategorical ironic assertions which generate hedges for negation on both propositional and pragmatic levels are distinguished: the act of intentional understatement and the act of supposition. The cases in which the process of interpretation of an ironic utterance results in the meaning opposite to its direct meaning seems to represent the most trivial kind of irony.

The research shows that the interpretation of ironic utterances is only an approximation to the author's meaning, because a real act of ironic communication comprises indirect meaning only. However, this fact does not contradict the viability of carrying out an interpretation procedure which takes into account the direct meaning of an utterance, the speaker's adherence to pragmatic rules, as well as similitude of the information potentials and value paradigms of the communicants.

Keywords: *speech act, ironic assertion, indirect/pragmatic negation, felicity conditions, interpretation, proposition, truth, informativeness*

УДК 811.161.2'366.593:124.5

ОСОБЛИВОСТІ ВИДОВИХ ПРОТИСТАВЛЕНЬ ІМПЕРАТИВНИХ ФОРМ ДЛЯ ВИРАЖЕННЯ АКСІОЛОГІЧНИХ ВІДТІНКІВ ЗНАЧЕНЬ

О. В. ХАЛІМАН, кандидат філологічних наук, докторант,
Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди
E-mail: khaliman_oksana@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6952-0627

Анотація. *У статті проаналізовано особливості функціювання імперативних форм недоконаного й доконаного видів для вираження аксіологічних смислів. Описано типові контексти видових протиставлень для моделювання негативної оцінки в сучасній українській мові.*

У конкретній комунікативній ситуації адресант надає перевагу тій чи тій, оптимальній для конкретної комунікативної ситуації видовій імперативній формі. Заміна узвичаєної для очікуваних імперативних ситуацій (мовленнєві жанри запрошення, пропозиції) форми недоконаного виду дієслова на форму доконаного виду збільшує дистанцію між комунікантами, що сприймається негативно з огляду на досвід комунікативної практики. Імператив сприймають як категоричну вимогу, наказ, що потребує негайного виконання з волі мовця, тому може мати негативний відтінок для адресата. З'ява негативного відтінку й відбувається через ігнорування особливостей протікання дії, через зосередженість на результаті дії та через збільшення дистанції між співрозмовниками. Ступінь вияву негативу може варіюватися на шкалі оцінки від незначного до максимального, що модифікують лексичне значення слова, інтонація, особливості стосунків між комунікантами та комунікативної ситуації.

Ключові слова: *граматика оцінки, імператив, недоконаний і доконаний види, прагмалінгвістика, українська мова*

© О. В. Халіман, 2018

Одне з важливих завдань сучасної лінгвістики – аналіз граматичних категорій в аспекті сучасних мовних процесів із залученням фактів живого мовлення. Такий підхід передбачає комплексне дослідження взаємодії мовної системи й мовленнєвої діяльності, дає змогу відобразити ті способи інтерпретації граматичної семантики, що визначаються з позиції мовця, який має право вибору не тільки регулярних, а й нерегулярних (і тому виразних) мовних засобів [7, с. 245]. Функційний, комунікативно-прагматичний підхід є також основою граматики оцінки – опису граматичних одиниць як засобів вираження аксіологічних значень [4]. Особливості дієслівних категорій (вид, час, спосіб, особа та ін.) зумовлюють їхнє своєрідне функціювання в зазначеному аспекті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання аспектології мають добру традицію дослідження, оскільки розглянуті в роботах К. Аксакова, Ф. Буслаєва, Ф. де Соссюра, В. Виноградова, О. Потебні, П. Фортунатова, О. Шахматова, знаходять послідовне висвітлення в працях сучасних мовознавців – О. Бондарка, М. Гловинської, К. Городенської, В. Горпинича, О. Ісаченка, Ю. Маслова, О. Падучевої, О. Петрухіної, О. Соколова, О. Ремчукової, О. Титаренко, М. Шелякіна та ін. Однак, незважаючи на довгу традицію й значні досягнення у вивченні видових дієслівних форм, окремі його аспекти залишаються дискусійними й не висвітленими, зокрема видові форми не були предметом окремого аналізу як засоби вираження оцінки, що викликає необхідність продовження розробки проблеми й зумовлює **актуальність** цього дослідження.

Мета цієї лінгвістичної розвідки – з'ясувати особливості контекстуальних видових протиставлень імперативних форм для вираження аксіологічних смислів. У процесі дослідження було застосовано описовий **метод** (прийоми внутрішньої й зовнішньої інтерпретації); **метод** моделювання покладено в основу дослідницького абстрагування для виявлення ознак фактичного матеріалу через його мисленнєве й формалізоване подання. Для дослідження оцінної семантики використано **методи** компонентного, контекстуального, порівняльного аналізів; **методи** вибірки – для відбору фактичного матеріалу.

Результати.

Семантику видової пари в лінгвістиці тлумачать так: «…дієслово недоконаного виду як компонент видової пари означає дію, процес або стан, що тривають, внутрішньо ще не обмежені, але спрямовані на досягнення своєї внутрішньої межі; дієслово доконаного виду як співвідносний з ним другий компонент видової пари виражає дії, процеси та стани, які досягли своєї внутрішньої межі, тобто передають внутрішньо обмежену, цілісну дію або внутрішньо обмежені, цілісні процеси чи стани» [2, с. 225].

Увагу привертають контексти, у яких мовець, «граючись» видовими дієслівними формами, зокрема імперативними, регулює збільшення або зменшення дистанції зі співрозмовником, напр.: *Сідайте...*(пауза) *Сядьте!* Як видається, форма ДВ, що відзначається більшою категоричністю, сприймається як наказ, а не як прохання, тому вона має негативний відтінок значення. Проте, як наголошує А. Болотнікова, «узагальнення на зразок «імператив доконаного виду є ввічливішим, ніж недоконаного» або навпаки є можливим тільки з урахуванням комунікативної ситуації, соціобіологічних характеристик учасників інтеракції, бенефактивності дії, соціальної й психологічної дистанції та інших прагматичних характеристик» [1, с. 142].

Актуалізовані вище дієслівні форми на матеріалі російської мови розглядає І. Голуб, коментуючи можливість їхнього варіативного вживання в наказовому й умовному способах, хоча наводить приклади лише наказового, порівн.: *Сядь. – Садись; Зайдите! – Заходите!* [3, с. 305]. Такі висловлювання нейтралізують видове протиставлення й допускають синонімію видових форм, що відрізняються стилістичними параметрами. На думку названої вище дослідниці, «форми недоконаного виду мають відтінок запрошення, а форми доконаного виду

відзначаються більш категоричним вираженням спонукання, вони означають швидше наказ, ніж прохання, порівн. (наводимо ілюстративний матеріал, поданий у роботах дослідників-русистів, у перекладі українською; збереження семантики засвідчує актуальність зазначених тверджень і для української мови): ***Розповідайте, розповідайте****, ми уважно слухаємо! – Ану,* ***розкажи****, як ти там жив ці два роки* (М. Горький)» [3, с. 305–306]. В інших випадках (наприклад, у разі повторення дієслова й зіставлення видових форм), на думку І. Голуб, смисловий відтінок більш різкої й рішучої вимоги може виражати НДВ (у перекладі укр.): ***Виверніть*** *кишені! Ну, живо! Що я вам кажу?* ***Вивертайте!*** (М. Островський). Однак у згаданому дослідженні відсутні пояснення, чому саме в одних контекстах більшою категоричністю відзначаються форми доконаного, а в інших – недоконаного виду.

Закономірності використання видів в імперативі, як зазначає О. Петрухіна, можуть бути зумовлені особливостями комунікативної ситуації. Нейтральне спонукання до дії виражає ДВ (у перекладі укр.: *Завтра на урок* ***принесіть*** *цей журнал, а поки що* ***дістаньте*** *підручник*), дієслова НДВ – більш категоричне й нетерпляче спонукання (у перекладі укр.: ***Діставайте*** *швидше!*) [6, с. 75]. Проте в етикетних конструкціях, мовленнєвих жанрах *запрошення, привітання, прощання*, як пише названа вище дослідниця, “функція нейтрального спонукання закріпилася за НДВ, тоді як ДВ виражає пряме спонукання до дії, мотивоване конкретною ситуацією, порівн.: ***Проходьте! Роздягайтеся! Сідайте! – Пройдіть,*** *будь ласка, в сусідню кімнату і* ***почекайте лікаря там! Сядьте,*** *будь ласка, на інший стілець, цей поламаний*” [6, с. 75]. Однак і в цій науковій розвідці не знаходимо коментарів щодо такої варіативності вживань.

Детально описуючи комунікативно-прагматичні особливості використання видових форм у наказовому способі, М. Шелякін докладно характеризує особливості відповідних комунікативних ситуацій та виокремлює систему прагматичних смислів, що актуалізуються в процесі вживання зазначених граматичних форм [Див. про це 8, с. 124]. Дослідник виділяє два параметри розрізнення таких комунікативних ситуацій і моделювання прагматичних смислів. Це залежить від того, а) є вони очікуваними чи не очікуваними для виконавця, а також від того, б) у яких стосунках перебувають мовець і адресат волевиявлення [8, с. 124].

В очікуваних імперативних ситуаціях, як переконує М. Шелякін, актуалізація залучення адресата до здійснення дії мотивована, тому й узвичаєна в таких контекстах форма НДВ є прагматично нейтральною, наприклад, у ситуації ввічливого запрошення (порівн. у перекладі укр.:): ***Проходьте, роздягайтеся, сідайте.*** Це зауважує й А. Болотнікова, пояснюючи, що «відправник знає, що ситуація є відомою для одержувача, і він тільки чекає від нього формальної пропозиції відповідно до правил етикету» [1, с. 150]. Для вираження таких прагматичних смислів, як зазначено вище, більш прийнятною є форма НДВ, оскільки саме така імперативна форма передбачає виконання дії безпосередньо після наказу або відносної точки відліку, актуалізує включення адресата у виконання дії, вербалізуючи зв'язок із теперішнім часом, надає наказу характер негайності [Див. про це 8, с. 124].

Ґрунтовний аналіз семантики й прагматики імператива, зокрема й особливостей актуалізації категорії виду, знаходимо в працях О. Падучевої [5]. Характеризуючи параметри функціювання НДВ, ця дослідниця виділяє й детально описує три його компоненти, що базуються на реалізації системи смислів: (1) «увага до початкової фази», (2) «негайно», (3) «зумовленість дії ситуацією» [5, с. 68–75].

На думку М. Шелякіна, уживання форми ДВ в цьому разі внесло б відтінок «сухості», «офіційності», оскільки ДВ акцентує увагу на досягненні межі дії, а не на власне її здійсненні, що очевидно, зокрема, у таких ситуаціях (у перекладі укр.): ***Сідайте****... – Але Симон продовжував стояти й затуляв Бочкова ... – Картинкін,* ***сядьте****. – Але Картинкін все стояв. – Картинкін,* ***сядьте****. – Але Картинкін все*

стояв і сів тільки тоді, коли підбіг пристав ... трагічним шепотом промовив: – ***Сидіти, сидіти!*** (Л. Толстой) [8, с. 125]. Як бачимо, форму доконаного виду вживають тоді, коли її «ілокутивна сила сфокусована на кінцевій фазі дії, на досягненні мети», вона «мінімалізує втручання в персональну сферу адресата» [1, с. 148]. До речі, в останньому реченні наведеного вище прикладу для вираження наказу використано форму інфінітива, що має свої особливості функціювання як засіб вираження оцінки.

А. Болотнікова теж порівнює такі видові пари в аспекті категорії ввічливості. На її думку, *Сідайте!* у звертанні до гостей сигналізує те, що адресант виконує дію, викликану ситуацією, водночас *Сядьте!* – те, що дія не зумовлена самою ситуацією, а є тільки волею відправника [1, с. 143]. Очевидно, з'ява негативного відтінку й відбувається (а) через ігнорування особливостей протікання дії, (б) через зосередженість на результаті дії та (в) через збільшення дистанції між співрозмовниками. Порівняємо ширші контексти: *Сідайте, де вам зручно / Сядьте нарешті.* В останньому прикладі з формою ДВ, на відміну від попереднього, для адресанта важливий кінцевий результат, а не особливості протікання дії, зручності адресата й т. ін., крім того, негайний результат важливий саме для мовця.

Використовуючи узагальнені А. Болотніковою дані видової кореляції в межах вираження категорії ввічливості [1, с. 159], можемо зробити висновок про умови породження оцінки під час заміни чи комбінації видових форм (Див. Табл. 1).

Таблиця 1

Особливості з'яви оцінки під час заміни / комбінації видових форм

Очікувана імперативна ситуація	Очікувана / неочікувана імперативна ситуація
Етикетна формула – НДВ − дія, викликана ситуацією; − зменшення дистанції між співрозмовниками (позитивна ввічливість); − у результаті зацікавлений адресат / мовець і адресат; − негайне виконання.	**Вияв категорії оцінки – ДВ** − дія, викликана волею адресанта; − мінімальне втручання в персональну сферу співрозмовника (негативна ввічливість); − у результаті зацікавлений адресант; − негайне виконання.

Отже, заміна узвичаєної для очікуваних імперативних ситуацій (мовленнєві жанри *запрошення, пропозиції*) форми НДВ на форму ДВ збільшує дистанцію між комунікантами, що негативно сприймається з огляду на комунікативну практику. Імператив сприймають як категоричну вимогу, наказ, що потребує негайного виконання з волі мовця, тому може мати негативний відтінок для адресата. У мовленнєвому акті наказу, як наголошує О. Падучева, «переважає ДВ, і це випливає з характеристики НДВ: форма НДВ представляла б спонукання до дії як мотивоване ситуацією; однак наказ не потребує такої мотивації – у ситуації наказу достатньою мотивацією спонукання слугує соціальний пріоритет мовця» [5, с. 76]. Ступінь вияву негативу може варіюватися від незначного до максимального, що модифікують лексичне значення слова, інтонація, особливості стосунків між комунікантами та комунікативної ситуації. Наведені твердження ілюструють численні приклади (Див. Табл. 2).

Таблиця 2

Уживання видових форм в імперативних конструкціях

Очікувана імперативна ситуація (НДВ)	Очікувана / неочікувана імперативна ситуація (ДВ + оцінка)
− Сонечку… **Прокидайтеся…** Треба прокидатися (Люко Дашвар, Мати все); − **Сідай**, Степане (Люко Дашвар, Молоко з кров'ю); − **Лягай** поспи… Звалишся, що буде (Люко Дашвар, Село не люди); − **Надягай** мої джинси, – запропонував Макар (Люко Дашвар, Рай. Центр).	− Ану бігом **вмийся**! Оце зараз прийде Степан, а ти як мимра зарюмсана (Люко Дашвар, Молоко з кров'ю); − **Зніми**! – і зиркнув на Марусю гнівно (Люко Дашвар, Молоко з кров'ю); − **Відчиніть!** Бо ви ж мене не знаєте… (Люко Дашвар, Рай. Центр); − **Розказуй!** – велів хижо (Люко Дашвар, На запах м'яса); − Давай! Усе **розказуй**! (Люко Дашвар, На запах м'яса).

Численні елементи контексту засвідчують віднесеність наведених ілюстрацій до виділених вище типів: 1) зменшення дистанції між співрозмовниками (інтимізація завдяки пестливому звертанню – *Сонечку*); 2) вияв дії, викликаної ситуацією (*Треба прокидатися*); 3) негайне виконання того, що вимагається (*бігом*); 4) моделювання мовленнєвого жанру *пропозиції* (*запропонував*), актуалізація значення оцінки, зокрема її смислових відтінків (*гнівно, хижо*).

Порівняємо наведені вище речення з оцінними формами ДВ зі змодельованими варіантами в НДВ: *Сину, вставай, умивайся; Маринко, знімай рукавиці; Відчиняйте, заходьте…; Розкажи мені, друже…* Такі висловлювання з імперативними формами НДВ репрезентують мовленнєвий жанр *пропозиції*, викликаної ситуацією, та не виражають категоричної вимоги й відповідно негативного відтінку.

Однак, моделюючи видові форми й комунікативні ситуації з актуалізацією інших дієслів, простежуємо, що описана модель відтворюється непослідовно. Не завжди під час заміни виду з'являється категоричність і негативна оцінка відповідно. Зважаючи на зазначене, А. Болотнікова розмірковує про ще одну важливу особливість – бенефактивність (каузована дія здійснюється на користь адресата або на користь обох співрозмовників). На думку названої дослідниці, якщо дію виконують в інтересах того, хто запитує, можливі дві ситуації: а) актуалізація коректної нейтрально-ввічливої форми доконаного виду й б) моделювання солідарно-ввічливої форми недоконаного виду: *Можна взяти ручку? –* ***Візьміть! / Беріть!*** Тому можемо зробити висновок, що в цьому разі за умови варіації видових форм оцінка не виникає.

Звісно, заміна видових форм для вираження негативу можлива для парновидових дієслів, обидві видові пари яких є вживаними, не суперечать граматичним та фонетичним особливостям української мови, тобто мовець робить вибір форми з конкретною комунікативно-прагматичною метою.

Для успішної реалізації описаних комунікативних ситуацій їхні особливості, зокрема пов'язані з функціюванням видових форм, мають однаково сприймати й трактувати обидва учасники. Наприклад, оцінку дії як зумовленої ситуацією під час використання форм НДВ, про що пише О. Падучева, «мають розділяти обидва учасники мовленнєвого акту» [5, с. 73]. Багата палітра значень видових форм («описаних мовленнєвих актів усе ж не вистачає для опису всіх контекстів уживання НДВ в імперативі» [5, с. 79]) може створювати непорозуміння в комунікації, спричиняти комунікативні девіації через неоднозначне сприйняття змодельованих прагматичних смислів мовцем й адресатом. Наприклад, у ситуаціях ввічливого звертання можливе й уживання ДВ (якщо мовець не вважає своє спонукання зумовленим ситуацією:

Почекаємо тут. ***Сядьте!*** [5, с. 77]), що адресат може сприйняти негативно через описаний вище досвід уживання імперативних форм.

Висновки. Отже, у конкретній комунікативній ситуації адресант надає перевагу тій чи тій оптимальній видовій імперативній формі. Як бачимо, стандартні етикетні формули передбачають узвичаєне використання певних імперативних видових форм, заміна видової імперативної форми формує механізм моделювання оцінних смислів.

У **перспективі** плануємо продовжити аналіз транспозиційних уживань імперативних видових форм у неочікуваних імперативних ситуаціях, оказіональних видових форм, оказіональних вторинних імперфективів та ін. в аспекті теорії аксіологічної прагмалінгвістики, граматики оцінки.

Список використаних джерел

1. Болотнікова, А. П. Граматичні індикатори вираження категорії ввічливості в українській мові [Текст] : дис. … кандидата філ. наук / А. П. Болотнікова. – Запоріжжя, 2018. – 257 с.
2. Вихованець, І. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови [Текст] / І. Вихованець, К. Городенська. – Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
3. Голуб, И. Б. Стилистика русского языка [Текст] / И. Б. Голуб. – М. : Айрис-пресс, 2003. – 448 с.
4. Космеда, Т. А. «Граматика оцінки» як актуальна проблема сучасного мовознавства [Текст] / Т. А. Космеда, О. В. Халіман // Лінгвістичні студії. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 36–40.
5. Падучева, Е. В. Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива [Текст] / Е. В. Падучева. – 2-е изд., испр. и доп. –М. : Языки славянской культуры, 2010. – 480 с.
6. Петрухина, Е. В. Русский глагол: категории вида и времени (в контексте современных лингвистических исследований): учебное пособие [Текст] / Е. В. Петрухина. – М. : МАСК Пресс, 2008. – 208 с.
7. Ремчукова, Е. Н. Грамматические категории в зеркале креативности [Текст] / Е. Н. Ремчукова // Лингвистика креатива-1: коллективная моногр. – Екатеринбург: ФГБОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т», 2013. – 369 с.
8. Шелякин, М. А. Функциональная грамматика русского языка [Текст] / М. А. Шелякин. – М. : Русский язык, 2001. – 288 с.

References

1. Bolotnikova, A. P. (2018). Hramatychni indykatory vyrazhennia katehorii vvichlyvosti v ukrainskii movi [Grammatical markers of the expression of politeness category in the Ukrainian language]. Zaporizhzhia, 257.
2. Vykhovanets, I., Horodenska, K. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: Akademichna hramatyka ukrainskoi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language: Academic grammar of the Ukrainian language]. Kyiv: Univ. vyd-vo "Pulsary", 400.
3. Golub, I. B. (2003). Stilistika russkogo yazyka [Stylistics of the Russian language]. Moscow: Ajris-press, 448.
4. Kosmeda, T. A., Khaliman, O. V. (2011). «Hramatyka otsinky» yak aktualna problema suchasnoho movoznavstva [«Grammar of evaluation» as an actual problem of modern linguistics]. Linguistic studios. Donetsk : DonNU, 22, 36–40.
5. Paducheva, E. V. (2010). Semanticheskie issledovaniya: Semantika vremeni i vida v russkom yazyke; Semantika narrativa [Semantic research: Semantics of time and aspect in Russian; Narrative semantics]. 2-e izd., ispr. i dop. Moscow: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 480.
6. Petrukhina, E. V. (2008). Russkij glagol: kategorii vida i vremeni (v kontekste

sovremennykh lingvisticheskikh issledovanij) [Russian verb: categories of aspect and time (in the context of modern linguistic research)]. Moscow: MASK Press, 208.

7. Remchukova, E. N. (2013). Grammaticheskie kategorii v zerkale kreativnosti [Grammatical categories in the mirror of creativity]. Linguistic creativity-1. Ekaterinburg: FGBOU VPO «Ural. gos. ped. un-t», 2013. С. 245–268.

8. Shelyakin, M. A. (2001). Funktsional'naya grammatika russkogo yazyka [Functional grammar of the Russian language]. Moscow: Russkij yazyk, 288.

ОСОБЕННОСТИ ВИДОВЫХ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЙ ИМПЕРАТИВНЫХ ФОРМ ДЛЯ ВЫРАЖЕНИЯ АКСИОЛОГИЧЕСКИХ ОТТЕНКОВ ЗНАЧЕНИЙ

Халиман О. В.

Аннотация. *В статье проанализированы особенности функционирования императивных форм несовершенного и совершенного видов для выражения аксиологических смыслов. Описаны типичные контексты видовых противопоставлений для моделирования отрицательной оценки в современном украинском языке.*

В конкретной коммуникативной ситуации адресант предпочитает ту или иную, оптимальную для конкретной коммуникативной ситуации видовую императивную форму. Замена общепринятой для ожидаемых императивных ситуаций (речевые жанры приглашение, предложения) формы несовершенного вида глагола на форму совершенного вида увеличивает дистанцию между коммуникантами, что воспринимается отрицательно благодаря коммуникативной практике, в частности в ситуации, если ранее эта дистанция была несколько меньшей. Императив воспринимается как категорическое требование, приказ, требующий немедленного выполнения воли говорящего, поэтому адресат может отрицательно воспринять данную информацию. Появление отрицательного смыслового оттенка и происходит из-за игнорирования особенностей протекания действия, сосредоточенности на результате действия и увеличения дистанции между собеседниками. Степень проявления негативного смысла может варьироваться на шкале оценки от незначительного до максимального, что модифицируют лексическое значение слова, интонация, особенности отношений между коммуникантами и коммуникативной ситуации.

Ключевые слова: *граматика оценки, императив, несовершенный и совершенный виды, прагмалингвистика украинский язык*

THE PECULIARITIES OF ASPECT IMPERATIVE FORMS OPPOSITIONS FOR THE EXPRESSION OF AXIOLOGICAL MEANINGS

O. V. Khaliman

Abstract. *The peculiarities of imperative forms functioning of imperfect and perfect modes for the expression of axiological meanings were analyzed in the article. The typical contexts of species contradictions for modeling negative evaluation in modern Ukrainian language were described.*

In a particular communicative situation, the addressee prefers a certain optimal mode-specific imperative form. The replacement of the usual imperative situation (speech genres of invitation, suggestions) of the form of an imperfect verb with the form of a perfect mode increases the distance between collocutors, which is negatively perceived in the light of communicative practice, in particular in a situation where earlier this distance was shorter. An imperative is perceived as a categorical requirement, an order that requires immediate execution at the will of the speaker, therefore, may have a negative meaning for the addressee. The appearance of a negative meaning is due to ignoring the peculiarities of

the action, due to the concentration on the result of the action and the increase in the distance between the collocutors. The degree of negative manifestation may vary on the scale of evaluation from the smallest to the maximum, which modifies the lexical meaning of the word, intonation, the peculiarities of the relations between communicants and the communicative situation.

Keywords: *grammar of estimation, imperative, imperfect and perfect modes, pragmalinguistics, Ukrainian language*

УДК 811.161.2'373

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ЧАС» У МОВІ ПОВІСТІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА «ГУСИ-ЛЕБЕДІ ЛЕТЯТЬ»

А. В. ГОРОБЕЦЬ, викладач,
Вінницький національний аграрний університет,
аспірант кафедри української мови,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
E-mail: allagor1992@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7186-6782

***Анотація**. У статті досліджено особливості лексико-семантичного поля «час», вивчено його структуру, здійснено аналіз тематичних груп лексики на позначення часових відрізків, простежено зв'язок філософії авторського світосприйняття крізь призму часових вимірів із мовними засобами її вираження на матеріалі автобіографічної повісті Михайла Стельмаха «Гуси-лебеді летять». Статтю присвячено питанням структуризації лексико-семантичного поля «час», розглянуто й схарактеризовано темпоральні номінації у складі фразеологізмів, ужитих у повісті, а також подано приклади авторських мовних засобів на позначення часових відрізків, утворених на підставі народознавчих спостережень. У структурі лексико-семантичного поля «час» визначено три основні компоненти: ядро час, центр – лексеми, які позначають часові проміжки і належать до тематичних груп «пори року», «частини доби», «назви періодів життя» та периферійну організацію: прикметниково-іменникові словосполучення, у яких лексема зі значенням темпоральності втрачає самостійність і набуває відтінків значення слова, з яким поєднана, а також елементи надфразової єдності, які не позначають темпоральність безпосередньо, а сприяють розумінню тексту читачем, викликаючи у нього ряд асоціацій: тактильних, зорових, слухових, нюхових тощо.*

Ключові слова: лексико-семантичне поле, тематична група, темпоральні номінації, ядро поля, центр поля, периферійна організація

Мета статті полягає в аналізі елементів лексико-семантичного поля (ЛСП) «час» у мові автобіографічної повісті М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять». Її **завдання**: визначити структуру ЛСП «час»; скласифікувати елементи ЛСП «час» відповідно до лексико-семантичних груп у межах поля.

Актуальність. З кінця XIX століття лексико-семантичні поля перебувають у центрі уваги дослідників-мовознавців, оскільки мова є дзеркалом внутрішнього світу мовця, його світобачення, ментальних та національних особливостей, а подекуди й характеризує життя епохи, її настрої, специфіку. За радянських часів мова творчості

© А. В. Горобець, 2018

багатьох українських письменників залишалася поза увагою дослідників, хоч нерідко вирізнялася яскравими, неординарними авторськими мовними засобами. Мовотворчість Михайла Стельмаха також не була предметом вивчення в аспекті актуалізації лексико-семантичних полів, важливих для відновлення національно-мовної картини світу.

Не аналізувалося й лексико-семантичне поле «час» як специфічний засіб авторського світосприйняття мовними одиницями, що й становить актуальність пропонованої розвідки.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування основних результатів дослідження. Лексико-семантичне поле, починаючи з XIX ст., цікавило багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, С. Денисова зазначає, що лексико-семантичне поле – це «семантико-парадигматичне утворення, що має певну автономність і специфічні ознаки організації: спільну нетривіальну частину у тлумаченні, ядерно-периферійну структуру, наявність зон семантичного переходу» [2, с.78]. М. Кочерган визначає лексико-семантичне поле як «сукупність лексичних одиниць, які об’єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ» [3, с. 121]. Отже, елементами конкретного лексико-семантичного поля є слова, словосполучення або речення, пов'язані між собою спільною ознакою, так званим «фрагментом дійсності». О. Петрушенко на прикладі темпорального поля виділяє лексико-семантичне поле «як структуровану систему, яка організовується й функціонує за певними законами, має чітко виражене ядро, навколоядерну зону й периферію, стратифікується на ряд лексико-тематичних груп (зокрема «назви пір року», «назви частин доби») та ієрархічно підпорядкованих їм лексико-семантичних мікрополів («зима», «весна», «літо», «осінь»; «ранок», «день», «вечір», «ніч»)» [4, с. 8-9]

Щодо структури лексико-семантичного поля, то деякі мовознавці виділяють лише ядро і периферію, а проміжну ланку «центр» повністю ототожнюють із ядром. Наприклад, С. Денисова визначає семантичну будову лексико-семантичного поля як ядерно-периферійну систему, утворену «за принципом градуювання – ступеня виявлення ознак із центром, що складається з ознак високого ступеня детермінованості, і периферії – явищ із високим рівнем варіативності» [2, с. 65]. З. Попова виділяє у структурі ЛСП два елементи: ядро і ближню й дальню периферію [5, с. 162]. І. Бреник, зокрема, наголошує: «Будь-яке лексико-семантичне поле має ядро, до складу якого входять назва (ім’я) поля, тісно пов’язане з нею видове ім’я, синоніми та родове ім’я, а також антоніми. На периферії поля знаходяться слова, семеми яких перетинаються з ядерними словами за окремими семами» [1]. На нашу думку, у розгалуженій системі лексико-семантичних одиниць у межах темпорального поля варто приділити окрему увагу центру ЛСП, виділивши в ньому сезонні номінації, частини доби, роки, дні тощо.

Найменш варіативною складовою лексико-семантичного поля є ***ядро***. У нашому дослідженні ядерною лексемою слугує номінація «час», виражена іменником у різних відмінкових формах. У деяких випадках, зокрема: *Нема* ***часу***, *дитино, — люди чекають, — руйнує всі мої надії дядько* (7, с. 458); *Я мало* ***тоді*** *стрічався зі скарбами людського духу, та гріх було б гудити ті* ***часи — вони були по-своєму прекрасні…*** (7, с. 468-469), ядерна лексема *час* характеризується самостійністю, є суб'єктом дії, провідною думкою надфразової єдності. Натомість у реченнях: *Він* ***якийсь час*** *мусив кожного, навіть найменшого, свята ходити на всі богослужби* (7, с. 460); ***Якийсь час вечорами*** *бабуся обходила катрагу, де стояли святі…* (7, с. 460); *Через* ***якийсь час*** *мати дізналася про мої хитрування з каганцем…*(7, с. 470) простежуємо неозначеність, узагальненість та другорядність *часу*, що підсилено займенником *якийсь*.

Окремо в повісті використано стійке сполучення *чекати свого часу*, де *час* є невід'ємною його частиною і пов'язаний із можливостями, які з'являться в конкретний період: *Та це не заважало Юхримові думати про себе, що він розумніший за всіх у селі, і* ***чекати свого часу*** (7, с. 475-476).

У реченні ***Весною****, коли повиводяться курчата, вона* ***весь час*** *клопочеться біля чужого виводка* (7, с. 455-456) сполучення *весь час* ужито в значенні постійності, одноманітності, однак термін виконання дії обмежує центральна лексема *весною*.

На позначення дій, які відбуваються в паралельному часовому просторі до раніше зазначених подій і вражень, ужито ядерну лексему *час* у сполученні із вказівним займенником *цей*: ***В цей час*** *на вулиці гуркоче підвода і коло наших воріт зупиняються вимиршавлені коні* (7, с. 479); ***В цей час*** *на порозі стала мати* (7, с. 483); *А в* ***цей час*** *наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка* (7, с. 450); *Думаючи про своє, я виходжу на другу вулицю і* ***в цей час*** *збоку чую неласкавий чоловічий голос…* (7, с. 484); *Кожна книга має* ***в свій час*** *свою ціну* (7; с. 486); *Був* ***час****, що ми навіть воювали босі* (7, с. 557).

Зменшено-пестливе слово *часинка*, споріднене з ядром *час* імовірно означає годинку або доволі короткий проміжок часу: *Отож* ***ранком*** *я вже мало не розкошував: мати* ***на часинку*** *позичила в сусідів чоботи…*(7, с. 454).

Подекуди ядро *час* у формі орудного відмінка втрачає первісне лексичне значення, натомість позначає спосіб виконання дії: випадково чи іноді повторювану дію: *А ти* ***часом*** *не брешеш?* (7, с. 465); *А ти* ***часом*** *не бачила, що то за жінка нещодавно у ліс пішла?* (7, с. 500); *Вона* ***часом*** *каже, що не тільки в дідька і оглашенного, а навіть у вас* (7, с. 435).

Лексему *час* автор уживає також у контекстуальному значенні *раз* у реченні: *Це тільки в пісні таке може бути, що* ***першим часом*** *дівчина садить квітку кохання,* ***другим часом*** *поливає, а* ***третім*** *– уже бере цвіт у свій* ***вінок молодості*** *і з ним іде до судженого.* (7, с. 476). Такий контекст засвідчує факт переходу семантичних значень лексеми з одного поля чи групи до іншого, набуття ними додаткових конотативних значень.

Частково дотичною до ядра *час* є лексема «врем'я» від російського «время», ужита в усно-розмовних діалогічних репліках персонажів твору на позначення нового – післяреволюційного часу, але відповідно до національно-мовного світогляду українців не змогла повністю пристосуватися, що пояснюється роздільною вимовою й уживанням апострофа на письмі: *Титар гнівався на таку мову й говорив, що через церкву й «****таке врем'я****» скоро стане дрантогузом* (7, с. 454); *А «****таке врем'я****» позначилось тільки на титаревих стінах: він, неначе шпалерами, обклеїв їх скатертинами керенок вартістю в сорок і двадцять карбованців – сороківки ближче до божниці, двадцятки – до помийниці* (7, с. 454); *Сьогодні ти дитя убогих, не маєш навіть у чому до школи ходити, а перегодя, дивись, зможеш у науку піти і навіть учителем стати, бо* ***таке врем'я*** *настало.* (7, с. 543); *Зітхаю, знову ж таки вірячи й не вірячи в те, що, може, й збудеться в «****таке врем'я****»* (7, с. 544); *Вірячи й не вірячи, я запам'ятовую ті самі слова про «****таке врем'я****», яке одні проклинають, а інші живуть ним* (7, с. 543).

Синонімічну до ядра *час* лексему *пора* автор уживає для увиразнення важливості певного моменту, пор.: *Зараз і ти відпочиватимеш.* ***Пора****...* (7, с. 459); *Якоїсь* ***доброї години*** *гляне сонце із свого віконечка вниз, побачить, що там і земля, і люди, і худібка, і птиця помарніли і скучили за* ***весною****, та й спитає місяця-брата, чи не* ***пора*** *землю відімкнути?* (7, с. 451); *То чи не* ***пора*** *вже тепер будувати нову комору?* (7, с. 460); *Побачивши мене, вона привітно мотнула головою: сідай, мовляв, скоріше, бо мені теж* ***пора*** *снідати* (7, с. 534); *Ось уже й сонце золотою пучкою постукало в*

моє вікно, а за вікном на тепло заворкували голуби – ***пора*** *й до школи* (7, с. 575), а також у значенні «відтинок часу, позначений існуванням, наявністю чого-небудь» [6, с. 243]: *І чому* ***тепер*** *не* ***осіння пора****, коли гарбузи б'ють прямо об землю, а* ***потім*** *з їхніх золотистих пазух вибирають слизьке насіння?* (7, с. 483); *В ту* ***пору розрухи*** *чинбарі за ремінь здирали шкуру, і добрі чоботи обходились у двадцять — двадцять п'ять пудів пашні* (7, с. 468).

До центральних елементів ЛСП «час» варто віднести:

- номінації частин доби, ужиті в прямому лексичному значенні – *ранок, день, вечір,* виділяється також і *надвечі́р'я* – проміжний відрізок часу між днем і вечором, *ніч*: *На вишні-лутовці прокидається півень і раніше, ніж звичайно, кличе* ***ранок*** (7, с. 507); *Коли дідусь пізно повертався з роботи чи заробітків, то шкодував будити свою дружину, а сідав на призьбі коло її вікна і отут, припадаючи росою, засинав* ***до ранку*** (7, с. 507); ***Вдень****, навіть* ***взимку****, я ще міг сяк-так хитрувати, але* ***ввечері*** *діло моє було гибле: мати, гримнувши в сотий раз на оглашенного читальника, задмухувала сліпака…* (7, с. 469); ***Вечір*** *почав падати на село* (7, с. 495); *До землі вже прихилився зоряний* ***вечір****, з городів запахло чорнобривцями, соняшниками, прив'ялими нагідками* (7, с. 458); *Вислизав з хати у ті* ***вечори****, що навіки залишили мені свої зорі* (7, с. 544); *Коли ж вони поверталися* ***увечері*** *додому, їх стрічали старі й малі* (7, с. 468); *Отак до* ***надвечі́р'я*** *жебонів і жебонів струмком дівочий голос і потроху розмивав мою печаль* (7, с. 563); *Мати почала* ***на ніч*** *замикати каганчика у прискринку* (7, с. 470); *Я не був таким хоробрим, як дядько Микола, і не мав його сокири, тому* ***вночі*** *тремтів і завмирав над тими казками, з яких, наче з лантуха, аж сипалася різна страховина* (7, с. 470); *А* ***вночі*** *при зорях плачем молила долю, щоб вона була справедливою до її дитини…* (7, с. 492). У мові повісті спостерігаємо також конотативні нашарування до лексичного значення, напр.: *Це сузір'я дрібних карликів подалось на смітники чужих богів не світити, а гавкати й гарчати на землю батьків, по якій уже в ясній задумі ішов новий* ***ранок****...* (7, с. 523). У поданому контексті ранок символізує вже не початок нового дня, а настання нового періоду в житті країни, з яким автор пов'язує глибокі надії на краще для неї майбутнє, проте не оминає тих, хто чинить цьому перепони;
- сезонні номінації – *зима, весна, літо, осінь*: *Поміж деревами, не дуже побоюючись нас, проскакує вихудлий* ***за зиму*** *вухань і зникає в підліску* (7, с. 467); *З щедрівок, які* ***взимку*** *виспівувались під вікнами добрих людей, я знав, що за плугом навіть сам Бог ходив, а Богоматір носила їсти орачам* (7, с. 468); *Це, видать, очікуючи* ***весну****, гомонить душа лісу* (7, с. 446); *Виходить, уже не мертвий ліс, бо лебеді принесли на своїх крилах* ***весну і життя!*** (7, с. 467); *Ото вже й знайте – прокинулась вода і дмухає в торішню розколену очеретину, а та, дурненька, ще не второпала, що настає весна, і чогось схлипує собі* (7, с. 512); *Я дуже люблю, як співає вода, –* ***весною*** *вона з ревінням нуртує по всій долинці і, аж запінившись од люті, рве греблі,* ***влітку*** *– ледь-ледь награє у сопілку, а* ***взимку*** *тільки іноді спросоння писне, як в'юн, і знову спить* (7, с. 512); *Десь неподалік у квітчастій, кинутій на плечі, хустці, широко бреде туманом* ***літо*** (7, с. 490); *І все це диво зробило* ***літо*** *за одну-однісіньку ніч та й пішло собі далі, щоб на світанні, коли я сплю, знову заглянути до нас* (7, с. 490); ***Літечко*** *торкнулось руками ягід, і вони почали паленіти* (7, с. 490)*; І люблю* ***восени*** *по коліна ходити в листі, коли так гарно червоніє калина і пахнуть опеньки* (7, с. 466); *Мусив, бо на зиму нема чобіт* (7, с. 558). Як бачимо, пори року доволі часто набувають антропоморфних рис;
- назви періодів життя: *дитинство, молодість, дівування, старість*:

У церкві ***вистоювала старість****, біля церкви* ***стрічалися молодість і любов****, а під ними* ***бавилося*** *наше* ***дитинство*** (7, с. 475); *А лебеді летять... над моїм* ***дитинством****... над моїм життям!..* (7, с. 577); *А над усім цим світом, де пахощі сіна злегка притрушує туман і дух молодого, ще не затужавілого, зерна, сяють*

*найкращі зорі мого **дитинства*** (7, с. 556); *Та й перші спогади мого **дитинства** починаються з зірок* (7, с. 556); *Тому й **молодість** майже щодня маяла косами в нашій хаті* (7, с. 492); *І угледів старий крізь притуманені роки свої далекі-далекії василечки, і той барвінок, і молоду жінку, яких тільки **в молодості** бачив* (7, с. 531); *Вона підіймає важку ляду скрині і подає мені торбу, пошиту з широкого рукава сорочки, на ній і досі червоніють квіти її **дівування*** (7, с. 534); ***Старість** легше вигадати, ніж **молодість*** (7, с. 573).

Подекуди натрапляємо на номінації нечітких часових координат на зразок *якась мить*: *У видіннях до мене приходила школа, а наяву сяяли високі **осінні зорі**, а **за якусь мить** дідусь уже вів мене в науку* (7, с. 559).

У мові автобіографічної повісті Михайла Стельмаха «Гуси-лебеді летять» доволі часто використовується ЛСП темпоральності, реалізоване дієсловами. У значенні раптового приходу зими вжито авторське дієслово *зазиміло*: *А як дурно-пусто перепало мені, коли тільки **зазиміло** і перший льодок запах чорнобривцями!* (7, с. 452). Дієслово літує вжито у значенні «проводити де-небудь літо; жити десь літом» [6, с. 532]: *Отут, ближче до призьби, темніє глибка, в якій **літує** качка* (7, с. 535).

Фразеологічний вислів *де раки зимують* у реченнях: *Добереться до тебе совєцька власть, тоді усе взнаєш, навіть, **де раки зимують**, — беззлобно відповідала жінка, снуючи між піччю і діжею* (7, с. 523); *Я тебе пущу, але так, щоб знав, **де раки зимують**!* (7, с. 571) влучно характеризує реалії нового післяреволюційного часу. У складі фразеологізму *де раки зимують* компоненти втрачають своє значення, тож дієслово *зимувати* уже не означає «проводити зиму», а «пізнати горе в житті, мати досвід; знати, де можна поживитися; бути хитрим, спритним» [8, с. 438].

До периферії лексико-семантичного поля «час» відносимо лексеми, які позначають часові поняття, проте водночас утрачають змістову навантаженість у сполученні з іншими словами. У таких реченнях темпоральність переважно виражена прикметниками: *весняна вулиця, веснянкуваті вишняки, весняна вода, оранка весняна, літній ранок, осіннього лісу, осіннє листя, передосіннього степу, ранкові легенди, вечірня зоря.* Напр.: *А я перелітаю через ворота, і вже мої чоботи з розгону розбризкують **весняну вулицю*** (7, с. 459); *Тут з-за хворостяних тинів привітно здоровкаються з людьми **веснянкуваті вишняки**, а в них то сумують, то веселіють біленькі й блакитнаві хати* (7, с. 459); *Ловлю очима синю діброву, що наче викупується у **весняній воді*** (7, с. 465); *Люблю з мамою щось садити або розстеляти по **весняній воді** і зіллю полотно* (7, с. 467); *А **оранка**, особливо **весняна**, вважалася святим ділом* (7, с. 468); *І мені згадався погожий **літній ранок**, і тітка Василина, і її пісня, що так славно йшла між деревами* (7, с. 563); *Під нами прокидався туман, а над нами падало й падало листя — золоті сльози **осіннього лісу*** (7, с. 563); *Я засинав на материних руках, і в мої сни прибивалась хитка дорога, на яку вже не вийдуть мої діди, і в моїх снах зорі, як і **осіннє листя**, як і люди, падали на землю* (7, с. 462); *Навколо тихо бринів золотий півсон **передосіннього степу*** (7, с. 509); *Тому й **досі**, коли я в полі бачу обрис жінки, що несе обід уже не орачеві, а трактористу чи комбайнеру, в моїй душі трепетно сходяться **ранкові легенди минулого з сьогоднішнім днем...*** (7, с. 468); *Я потягнувся до пісні, до неба, до **вечірньої зорі** і завмер у тому смутку і диві, що їх робив чийсь голос з моїм дитячим серцем* (7, с. 559).

Іноді трапляються висловлення, які не мають прямого чіткого семантичного зв'язку із часовими поняттями й переходять із лексико-семантичного поля в асоціативне, позначаючи часові проміжки словами, які не позначають темпоральність безпосередньо, однак спрямовані на внутрішню взаємодію автора з читачем у плані темпоральності на інтуїтивному рівні сприймання тексту: *хліб дитинства, давня усмішка, раннім плугом, зілля юності, зорі дитинства*, напр.: *Це був найкращий **хліб***

мого ***дитинства!*** (7, с. 468); *В його очах, обведених тінями голоду, з'явилася* ***давня усмішка*** *життєлюба, а в моїх – сльоза...* (7, с. 461); *Я пам'ятаю, як урочисто проводжали в поле плугатарів* ***із раннім плугом*** (7, с. 468); ***Зараз*** *Юхрим, хизуючись підписарською вченістю, пишається серед парубків, лускає насіння і підсміюється над дівчатами, що, співаючи, «садять василя» – з**ілля юності*** (7, с. 476); *Я вдячно прихиляюсь до діда і між* ***зорями*** *мого* ***дитинства*** *розшукую* ***вечірню зорю поета****, що буде мені сяяти* ***все життя****...* (7, с. 559); *Уже* ***сонце потроху почало визбирувати росу****, коли я доїхав до Якимівської загорожі* (7, с. 498). В останньому реченні, до прикладу, спостерігаємо метафоричну єдність, за допомогою якої автор описує ту пору, коли настає світанок, проте не називає її, а підводить читача до розуміння через прохолодно-колючі (тактильні) передранкові відчуття, що виникають в уяві реципієнта.

Подекуди часові проміжки автор виражає не словом чи словосполученням, а предикативною частиною складно-підрядного речення часу: ***Місяць ген-ген перейшов на другу половину неба****, коли ми приїхали додому* (7, с. 559). Йдеться про період доби перед світанком, на що вказує зміна положення Земної Кулі відносно власної осі. У реченні ***Зараз*** *притихлими* ***дорогами****,* ***з яких не сходить місяць****, ми з дідусем повертаємося із Майданів* (7, с. 556) спостерігаємо тонкий пейзажний опис, який указує на те, що розмова героїв твору відбувається в глибоку ніч, оскільки *з доріг* ще *не сходить місяць*.

У реченнєвому контексті *Отак біля вікна дружини і прихопив мого діда* ***останній осінній сон*** *і простуда* (7, с. 561) значення словосполучення *осінній сон* підсилюється семантикою прикметника *останній* і набуває відтінка сумного, прощального, поважного осіннього періоду в житті людини, пов'язаного з відмиранням природи, смутком і старістю.

Елементи лексико-семантичного поля темпоральності яскраво демонструють авторський ідіостиль письменника, детально описують його почуття і переживання крізь призму художньо-образної світоглядної системи, утворюючи своєрідний код авторського часосприйняття, реалізованого у метафорах: *зимова постіль, вечір ворушиться, літо пішло, від'їхав травень, заглянуло літо*: *…він не якесь ледащо, а вже* ***зарання****,* ***до холодів*** *дбає про свою* ***зимову постіль*** (7, с. 563); *Оксамитний холоднуватий* ***вечір ворушиться*** *навколо нас* (7, с. 557); *Не чуєш, як* ***літо пішло*** *нашим городом?* (7, с. 489); *На човнику й веслі від нас* ***від'їхав травень*** (7, с. 489); *І в село, через тини,* ***заглянуло літо*** (7, с. 489).

Яскравим прикладом метафоризації художнього мовлення є лексико-синтаксична конструкція. Пор.: *Здалеку, наче по блакитній воді, поволі пропливав приломлений до плуга орач, а за ним, біля самого неба,* ***вітряки намотувати на свої крила бабине літо і час****…* (7, с. 509). Бабине літо як елемент художньообразного сприйняття підсилює переживання читача тієї останньої теплої пори, змушує відчувати терпкий осінній аромат та уявляти тонкі павутинки – першу ознаку ранньої осені: *Пастушок удавано байдуже лягає горілиць на стерню, кладе в узголів'я сплетені руки і ловить очима білі хмари, що з своїх краєчків обтрушують та й обтрушують на поле нитки* ***бабиного літа****.* (7, с. 510).

До периферії також відносимо складно-підрядні речення часу зі сполучним словом *коли*: *Страшне почалось* ***значно пізніше, коли нечиста сила розбирала та не прощала мої книги і в кожному рядку вишукувала ворожі прояви, різну апологетику, збочення, селянську обмеженість, селянські дрібновласницькі тенденції і ще якусь погань...*** (7, с. 470).

Отже, аналіз мови повісті «Гуси-лебеді летять» Михайла Стельмаха засвідчує, що в структурі лексико-семантичного поля «час» виокремлено три основні компоненти: ядро (час), центр поля (тематичні групи «частини доби»: *ранок, день, вечір, ніч*; «пори

року»: *зима, весна, літо, осінь* та їхні прислівникові, дієслівні й прикметникові варіації; «періоди життя»: *молодість, старість, дитинство, юність*) та периферійну організацію: лексеми у складі прикметниково-іменникових словосполучень, які втратили своє первісне лексичне значення й набули відтінків значення слова, з яким поєднані, та складні лексико-синтаксичні елементи, які підводять читача до сприймання й розуміння темпорального поля через вплив на його підсвідомість, викликаючи певні уявлення й відчуття. У такий спосіб читач сприймає твір не як певний зовнішній об̕єкт, а як частину власних почуттів, думок, переживань, що виникають та співіснують у мовній свідомості поза текстом.

Список використаних джерел

1. Бреник, І. В. Виділення ядерної та периферійної зон в межах ЛСП прикметників позитивних емоцій в англійській мові // Філологічні науки / 3.Теоретичні і методологічні проблеми дослідження мови [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.rusnauka.com/25_NNP_2009/Philologia/50492.doc. htm

2. Денисова, С. П. Типологія категорій лексичної семантики /С. П. Денисова. – Київ : Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. – 294 с.

3. Кочерган, М. П. Загальне мовознавство: підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. освіти / М. П. Кочерган. – Київ : Академія, 1999. – 287 с. – С. 121.

4. Петрушенко, О. О. Лексико-семантичне поле «час» в українській поезії другої половини ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / О. О. Петрушенко. – Національний авіаційний університет. – Київ, 2010. – 22 с.

5. Полевые структуры в системе языка: коллективная монография / Под. ред. проф. З. Д. Поповой. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1989. – 200 с.

6. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства // За ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970 – 1980.

7. Стельмах, М. Гуси-лебеді летять / М. Стельмах // Вибрані твори. – Київ: Сакцент Плюс, 2005. – 736 с.

8. Ярещенко, А. П. Сучасний фразеологічний словник української мови / А. П. Ярещенко, В. І. Бездітко, О. В. Козир, Н. Г. Немировська. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – 640 с.

References

1. Brenyk, I. V. Vydilennya yadernoyi ta peryferiynoyi zon v mezhakh LSP prykmetnykiv pozytyvnykh emotsiy v anhliys'kiy movi [Isolation of nuclear and peripheral zones within the LSF of adjectives of positive emotions in the English language]. Available at: http://www.rusnauka.com/25_NNP_2009/Philologia/50492.doc. htm

2. Denysova, S. P. (1996) Typolohiya katehoriy leksychnoyi semantyky [Typology of categories of lexical semantics] Kyiv State Linguistics University, 294.

3. Kocherhan, M. P. (1999) Zahal'ne movoznavstvo: pidruch. dlya stud. filol. spets. vyshch. navch. zakl. osvity [General linguistics: student’s book for students philologists] Akademiya, 287.

4. Petrushenko, O. O. (2010) Leksyko-semantychne pole «chas» v ukrayins'kiy poeziyi druhoyi polovyny XX st. [Lexical-semantic field “time” in Ukrainian poetries of the second half of the XX century]. National university of aviation. Kyiv. – 22.

5. Popova, Z. D. ed. (1989). Polevye struktury v sisteme yazyka: kollektivnaya monohrafiya [The field structures of the language system: collective monography]. Voronezh: Voronezh university, 200.

6. Bilodid, I. K. ed. (1970-1980) Slovnyk ukrayins'koyi movy [Ukrainian language vocabulary]. Naukova dumka. Kyiv.

7. Stel'makh, M. (2005) Husy-lebedi letyat' [Geese-swans fly]. Saktsent Plus. Kyiv. – 736.

8. Yareshchenko, A. P., Bezditko V. I., Kozyr O. V., Nemyrovska N. H. (2009) Suchasnyy frazeolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy [Modern phraseological vocabulary of Ukrainian language] Kharkiv: TORSINH PLUS. – 640.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ «ВРЕМЯ» В ЯЗЫКЕ ПОВЕСТИ МИХАИЛА СТЕЛЬМАХА «ГУСИ-ЛЕБЕДИ ЛЕТЯТ»

А. В. Горобец

Аннотация. *В статье исследованы особенности лексико-семантического поля «время», изучено его структуру, осуществлен анализ тематических групп лексики для обозначения временных отрезков, прослежена связь философии авторского мировосприятия сквозь призму временных измерений с языковыми средствами ее выражения на материале автобиографической повести Михаила Стельмаха «Гуси-лебеди летят». Статья посвящена вопросам структуризации лексико-семантического поля «время», рассмотрены и охарактеризованы темпоральные номинации в составе фразеологизмов, принятых в повести, а также представлены примеры авторских языковых средств для обозначения временных отрезков, образованных на основании народоведческих наблюдений. В структуре лексико-семантического поля «время» определены три основных компонента: ядро время, центр - лексемы, которые обозначают временные промежутки и относятся к тематических групп «времена года», «части суток», «названия периодов жизни» и периферийную организацию: прилагательно-существительные словосочетания, в которых лексема со значением темпоральности теряет самостоятельность и приобретает оттенки значения слова, с которым сопряжена, а также элементы сверхфразового единства, не обозначают темпоральность непосредственно, а способствуют пониманию текста читателем, вызывая у него ряд ассоциаций: тактильных, зрительных, слуховых, обонятельных и др.*

Ключевые слова: *лексико-семантическое поле, тематическая группа, темпоральные номинации, ядро поля, центр поля, периферийная организация*

LEXICAL-SEMANTIC FIELD “TIME” IN THE LANGUAGE OF THE STORY OF MIKHAIL STELMAKH “GEESE-SWANS FLY”

A. V. Horobets

Abstract. *The article analyzes the features of the lexical-semantic field “time”, studies its structure, thematic groups of vocabulary in the designation of time segments, traces the connection between the philosophy of the author's worldview through the prism of time measurements with the linguistic means of its expression on the material of the autobiographical story of Mikhail Stelmakh “Geese-swans fly” have been analyzed.*

The article is devoted to the questions of structuring of the lexical-semantic field “time”, the temporal nominations in terms of phraseologisms, used in the story, are considered and described, as well as the examples of author's linguistic means on the designation of time segments formed on the basis of ethnographic observations.

In the structure of the lexical-semantic field “time” three main components are defined. They are: the core time, center - words that denote time intervals and belong to

the thematic groups “seasons”, “part of the day”, “names of periods of life”. The next is peripherial organization which includes 2 types. They are adjective-noun phrases, in which the word with the significance of temporality loses independence and acquires the shades of the meaning of the word with which it is combined, as well as elements of extra-fidelity unity that do not indicate temporality directly, but contribute to the understanding of the text by the reader, causing he has a number of associations: tactile, visual, auditory, olfactory and so on.

To the periphery of the lexical-semantic field, “time” include tokens that denote time concepts, but at the same time lose content in combination with other words. In such sentences, temporality is predominantly expressed by adjectives.

Occasionally there are sentences that do not have a direct clear semantic relationship with time concepts and pass from the lexical-semantic field to the associative, indicating time intervals in words that do not indicate temporality directly, but are directed to the internal interaction of the author with the reader in terms of temporality in the intuitive levels of perception of the text.

Elements of the lexical-semantic field of temporality clearly demonstrate the author's style, describe in detail his feelings and experiences through the prism of the artistic-figurative ideological system, forming a peculiar code of author's perception perceived in metaphors.

Because of complex of lexical-syntactical elements, which lead the reader to the perception and understanding of the temporal field through the influence on his subconscious, causing certain ideas and feelings, the reader perceives the work not as a certain external object, but as part of his own feelings, thoughts, experiences that arise and coexist in the linguistic consciousness outside the text.

The purpose of the paper is to analyze the elements of the lexical-semantic field (LSF) “time” in the language of the autobiographical novel by M. Stelmakh. Its task: to define the structure of LSF “time”; to structure elements of LSF “time” according to lexical-semantic groups within the field.

Topicality. Since the end of the nineteenth century, lexical-semantic fields are at the center of attention of researchers-linguists, because language is the mirror of the inner world of the speaker, his worldview, mental and national peculiarities, and in some cases characterizes the life of the era, its mood, specificity. In Soviet times, the language of creativity of many Ukrainian writers was left out of the attention of researchers, although often distinguished by bright, unusual author language means. The creation of Mikhail Stelmakh was also not the subject of study in the aspect of actualization of lexical-semantic fields important for the restoration of the national-language picture of the world.

Also, the lexical-semantic field “time” as a specific means of author's perception of the world through language units which is the relevance of the proposed intelligence hasn’t been analyzed yet.

***Keywords**: lexical-semantic field, thematic group, temporal nominations, field of nucleus, center of the field, peripheral organization*

УДК 81'42:82-1

СУРЖИК ТА СУРЖИКІЗМИ В УКРАЇНСЬКИХ РОК-ПОЕЗІЯХ 80-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Д. М. ЗАПОРОЖСЬКА, аспірант кафедри української мови,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
E-mail: vladarskaya2015@yandex.ru
ORCID ID: 0000-0002-7347-187X

Анотація. *Погляди науковців у мовознавчій літературі на явище суржику є досить суперечливими. У статті порушено актуальну проблему активного функціонування суржику в рок-поезіях 80-х років XX століття. Встановлено специфіку суржику, роль суржикізмів, їх функції та відтінки, яких вони надають рок-поезіям.*

У статті йдеться про динаміку стилістичного використання суржикізмів поряд з іншими видами лексики (лайлива лексика, просторіччя, сленг та жаргонізми з діалектизмами та інтернаціоналізмами) у художніх текстах 80-х років XX століття на матеріалі текстів «Братів Гадюкіних» та Скрябіна. Проаналізовано фонетичні, лексичні та синтаксичні вияви українсько-російського суржику в порівнянні зі сучасними кодифікованими англійськими запозиченнями. Виокремлено характерні для рок-поезій особливості суржику. Визначено, які суржикізми є найпоширенішими за частиномовною належністю в українських рок-поезіях досліджуваного періоду. Репрезентовано різні погляди на явище суржику та його використання в художніх текстах та подано власну думку щодо його використання в українських рок-поезіях. Визначено, що автори рок-поезій впроваджують активне суржикове мовлення, реалізуючи експресивну і епатажну функції та надаючи рок-текстам іронічних та сатиричних відтінків, привертаючи увагу до твору, створюючи ефект мовної гри.

Перспектива дослідження полягає в потребі простежити здобутки мовознавства у вивченні суржику у текстах українських рок-поезій та лінгвостилістичний аналіз суржикізмів у текстах українських рок-поетів XX та XXI століть.

Ключові слова: *суржик, суржикізми, сленг, жаргонізми, просторіччя, лайлива лексика, діалектизми, іронія, інтернаціоналізми, фонетичний суржик*

Під впливом російської мови як протилежного члена білінгвальної мовної пари [9, с. 78] в українському мовленні виникають різноманітні відхилення. Український білінгвізм можна схарактеризувати як нерівноправну, диглосну двомовність, у якій домінантна роль у багатьох випадках поки що належить російській мові [8, с. 209].

Масове проникнення елементів російської мови в структуру української завдяки тривалому їх контактуванню породило явище українсько-російського мовного суржику – «гібридне українсько-російське мовлення», або «мішану субмову» [3, с. 11].

У лінгвістиці явище суржику кваліфікують по-різному. Суржик визначається мовознавцями як форма (компонент) українського просторіччя в ситуації диглосної двомовності (О. О. Тараненко, В. М. Труб), некодифікована просторозмовна мова (Л. О. Ставицька), ідіолект / соціолект (О. О. Тараненко), сума ідіолектів (А. З. Брацкі, Н. Б. Мечковська), субкод (Т. В. Кузнєцова, Л. Т. Масенко), змішана мова, змішана

© Д. М. Запорожська, 2018

субмова (Л. Т. Масенко, О. О. Селіванова), форма фіксації мов (О. О. Селіванова), немотивоване перемикання кодів (Є. В. Головко), український піджин (Н. Я. Дзюбишина-Мельник, О. І. Чередниченко), напівмовність (Б. М. Ажнюк, О. Г. Руда, Б. В. Тарасенко), недопереклад (В. Д. Радчук) тощо.

Чимало науковців розглядають це явище як форму просторіччя. В. М. Труб кваліфікує суржик як форму просторіччя чи просто-розмовної мови, яка утворюється в ситуації нерівноправної двомовності, що виявляється на фонетичному, граматичному, а найчастіше – на лексичному, внаслідок чого виникають суржикізми.

Поширеним у науковому середовищі є погляд на суржик як негативне явище.

О. Шумилов зазначає, що суржик – це мовно-комунікативний вияв національної шизофренії, що розвинулася у середовищі спільноти, позбавленої чіткої національної ідентифікації [10, с. 116].

На думку В. В. Явір, носії суржику не володіють у повному обсязі жодною з мов – ні російською, ні українською, оскільки засвоюють мови на рівні мішанки з обох мов, яка руйнує українську мову зсередини [11, с. 316].

О. О. Тараненко зазначає, що масове проникнення цього мовного явища є деструктивним як для подальшої долі української мови, так і для її носіїв [6, с. 27].

Л. О. Ставицька зауважує, що суржик як реальний продукт двомовності став основою чи частиною мовного світу багатьох людей [5, с. 68].

На сучасному етапі в лінгвістиці існує досить велике різноманіття поглядів на статус змішаного українсько-російського мовлення і схожих, і зовсім протилежних, що, очевидно, зумовлено складністю цієї проблеми, яка, крім лінгвістів, викликає інтерес у соціологів, психологів, етнологів та фахівців інших галузей знань.

Суржик належить до широко поширених і обговорюваних тем у лінгвістиці. Актуальною проблемою лінгвістики було і є з’ясування сутності та специфіки функціонування лексем, утворених у результаті змішування двох мов. Явище суржику ввійшло в коло зацікавлень мовознавців в аспекті культури мовлення з 20-х – 30-х рр. XX ст. (М.Гладкий, О.Горбач, О.Курило, Б.Ларін, І.Огієнко, О.Синявський, Р. Смаль-Стоцький, М. Сулима, В.Чапленко та ін.). З 90-х років XX ст. спостерігалася активізація досліджень явища суржику не лише лінгвістами, а й літературознавцями (І. Дзюба), культурологами (О. Гриценко, М. Стріха), соціологами (В. Хмелько). Мовознавці вивчають суржик з позиції таких напрямів лінгвістичної науки, як: культура українського мовлення (В.Дончик, С.Єрмоленко, Р.Зорівчак, М.Каранська, М.Лесюк, Н.Плющ, А.Погрібний, О.Пономарів, О.Сербенська,); стилістика української мови (К.Ленець, В.Русанівський, Л.Ставицька, О.Тараненко); теорія перекладу (Л.Біланюк, А.Брацкі, В.Радчук); соціолінгвістика (Н.Бернсанд, Л.Біланюк, А.Брацкі, М.Вахтін, Є.Головко, Дель Ґаудіо Сальваторе, О.Жиронкіна, Т.Кознарський, Т.Кузнєцова, Л.Масенко, Б.Матіяш, В.Мусієнко, Н.Нікітіна, В.Радчук, К.Романова, О.Руда, О.Селіванова, О.Сербенська, Л.Ставицька, О.Тараненко, Б.Тарасенко, О.Ткаченко, Н.Трач, В.Труб, М.Феллер, М.Флаєр, Т.Фудерер, О.Шаблій, Ю.Шевельов, О.Шевчук, Н.Шумарова).

Хоча загалом суржик оцінюють як негативне явище, все ж він використовується в художній літературі та кіно як засіб експресії та з метою стилізації.

Суржик значно почав вживатися як в художній літературі, так і в рок-поезіях наприкінці 1980-х – на початку 1990-х роках XX століття, коли послабилися обмеження.

Метою нашої статті є дослідити явище суржику в текстах українських рок-поезій 80-х років XX століття з погляду його стилістичних можливостей.

Останнім часом суржик використовують як усвідомлений прийом створення жартівливо-іронічної експресії при стилізації усного розмовного мовлення, протиставляючи його в такий спосіб «дистильованій» українській літературній мові. Не зважаючи на занижені стилістичні параметри суржикового мовлення, мовці використовують його в комунікативних процесах для більш яскравої характеристики певного предмета, реалії тощо [2, с. 151]. Яскравим прикладом використання суржику

з експресивною метою є іронічне порівняння в тексті Братів Гадюкіних: «Ява триста ***пєдесята***, ***Блистит, як в собаки яйця***» [4].

Суржикізми надають висловлюванню експресивності й емоційності, підкреслюючи при цьому іронічність. Іноді суржик у рок-поетичних творах використовується з метою виокремити аудиторію, яка сприйматиме тексти, закодувати подану інформацію. Іноді автори послуговуючись суржиковою лексикою прагнуть поєднання з аудиторією. Суржикові елементи створюють такі стилістичні ефекти: відтворюють побутивізм ситуації, підкреслюють іронічне чи саркастичне ставлення автора до певного явища, суржикізми-росіянізми вживаються як елемент мовної гри стають стилістичними аналогами жаргонізмів.

Іронізація мовлення полягає в специфічній суміші українських і російських слів, спотворених особливою вимовою. У рок-поезії «Арівідерчі, Рома» використано цікавий прийом одночасного поєднання в реченнях українських і російських лексем: «з дерев ***опавшая листва***», «з'єднались у ***любви***», «***помніш***, мила», «відповів ***навєрно***», « «ти ***ізменила***», «і люта ненависть мене ***внезапно охватила***», «я ***морду наглую*** твою розбив аж до крови», «***Стреляли поб'єдителя*** гармати» [4].

Поширеним є використання поряд з суржикізмами – сленгу, жаргонізмів, просторіч та лайливої лексики, діалектизми, що є свідченням зближення цих елементів. Просторіччя і сленгові слова маркують твори як такі, що не лише зображують події з життя народу, але й передають їх специфічною мовою: «Прийшла весна, розтанув сніг, Ти мені ***ізменила*** Мені з ***общаги чуваки*** Про ***всьо*** доповіли І люта ненависть мене ***Внезапно охватила***».

Рок-поезія «Міську, вважай» Братів Гадюкіних є своєрідною насмішкою з тогочасної автору реальності, а саме з періоду перебудови. У цьому саркастичному текстові поряд з великою кількістю суржикізмів вжито лайливі лексеми та діалектизми: «Кожного дня хожу ***по місті*** я ***туда сюда Вижу*** просто на очах великі ***перемєни*** Більше не буду їсти, не буду спати Тілько би ***той во всьо случайно*** не пройшло повз мене Міську, вважай ***Мєчта прекрасная***… ***Холера ясная Мєчта зовьот мєня вперьод***» [4].

Для рок-поезії «Джалізова дупа» характерним є використання сленгу, жаргону та суржика, що сприяє епатуванню аудиторії: «Я знав тебе ***пацанкою*** малою І ***ноль вніманія на тебе обращав…*** Я від кохання чисто звар'ював…І тут мені повіла ***откровенно***… За те шо їв я на ***параші*** сало, ***Блатні*** мене зробили ***пєтухом***….» [4].

Є рок-тексти, у яких суржик вживається досить активно. Наприклад, текст «Звьоздочка моя» переобтяжений росіянізмами, що вживаються поряд з українською мовою та діалектизмами: «Ти ***почему*** така ***довєрчива***, тебе я зовсім ***не пойму*** Ти поступила ***опромєтчиво*** же так ***довєрилась*** йому Тебе просив ***по-человєческі*** спитай мене як ***шось мойво*** Я від початку ***органіческі не переварював*** його ***Звьоздочка*** моя, тілько для ***тєбя***… ***Файна*** дівка була, як ***цвєток*** зав'яла Я думав же ***безосновательно*** тебе було ***подозрєвать*** Але ж була ти ***любознатєльна***, хотіла ***всьо*** на ***свєтє*** знать Ти познавала ***емпірічєскі разлічні*** сторони життя Не диво то же ***прозаїческі*** закінчилась любовь твоя В фіналі ***жуткої*** трагедії прийшла до мене…Я ***розтерялся*** на ***мгновєніє***, але тримав себе в руках». Цікавим є явище вживання термінів з вимовою суржикізмів: «***емпірічєскі», «прозаїческі***» [4].

Добір лексичних засобів залежить від прагнення автора епатажно самовиразитися. Лайлива лексема «***холера***» вжита у тексті Братів Гадюкіних поряд із суржикізмами посилює негативне ставлення автора до предмету зображення.

О. О. Тараненко зазначає, що «суржик» — це метафора зі сфери розмовного слововжитку з конотаціями жартівливості, іронічності або відвертої зневажливості [7, с. 27].

У тексті Братів Гадюкіних «Рок-н-рол до рана» суржикізми: ***«совєцькім краю», «пятілєтка», «совєт», «посіщают»*** [4] підкреслюють іронічно-саркастичний

характер рок-поезії та передають відношення автора до реалій, які вони репрезентують. У такий спосіб передано історичні реалії, що вже відходили на той час у небуття.

Використання суржику та сленгу у рок-поетичних текстах покликане створити сатиричні та іронічні ефекти, висловити погляди автора на гострі соціальні проблеми. Яскравим прикладом є текст «Наркомани на городі»: «Ляже і ***заторчит***», «***Чуваки, всьо чотко***!». Суржикізми і суржик зазвичай означені лише негативною конотацією. Це засіб створення сарказму [1, с. 17].

Нашою мовою, окрім російських лексем, адаптуються ще й англійські та інші чужомовні слова легко здобувають статус інтернаціоналізмів. Інтернаціоналізми репрезентовані у текстах багатьох рок-авторів цього періоду є калькованими: ***«арівідерчі»*** (Брати Гадюкіни) і передаються варваризмами з закінченнями характерними для української мови: ***«black night», «people», «work'y», «dreams», «I'm flying everybody», «на car'і», «по highway'ю», «В McDonalds'і», «girl'ою», «down», «all», «night», «with», «say bye-bye», «lullabye», «Sleep my baby»*** (Брати Гадюкіни), «Часами маю сильну я ***L'amour Attack***» (Скрябін) [4].

У текстах Братів Гадюкіних та Скрябіна стилістичний ефект посилюється за рахунок використання іноземної лексики поряд з рідною мовою, сленгізмів поряд з варваризмами («При ***совєтській*** владі Но ***мєчтає*** хоч би раз До Америки попасти ***Everybody***») та варваризмів поряд з діалектизмами («І с ***файною girl'ою*** я ***сі познайомлю***») [4].

Суржик формується внаслідок системної інтерференції на фонетичному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях.

В. М. Труб зазначає, що з фонетичного погляду суржикове мовлення повністю узгоджується з нормами української фонетики й не містить жодних відмінностей від фонетичних норм, притаманних українській мові.

Фонетичний суржик виявляється у рок-поезіях у тому, що окремі особливості звукової системи української мови накладаються на звучання російської мови. На фонетичному рівні досить часта вимова [шч] як [ш':] (***«шо», «шоб», «шось»***), [і] замість [и] (***«пятілєтка», «помніш», «ізменила», «органічєскі», «по-человєческі», «емпірічєскі», «прозаїческі», «мгновєніє», «вніманія»***) [4], зміна африкат на фрикативні (***«хожу»***), сполучення літер ьо в середині слова після приголосних (в середині чи в кінці складу) коли ё позначає сполучення м'якого приголосного (***«зовьот», «вперьод», «звьоздочка», «звьозди», «всьо»***) [4], тверда вимова кінцевого [т] у дієсловах ІІІ особи множини теперішнього часу: (***«посіщают», «стреляют», «блистит»***) [4], густа насиченість мовлення російськими лексемами в українській фонетичній оболонці (***«розтерялся», «ноль», «помніш», «зовьот», «довєрилась», «подозрєвать», «всьо», «мгновєніє», «перемєни», «мєчта», «по-человєческі», «навєрно», «пятілєтка», «на свєтє», вніманія»***) [4].

О. О. Тараненко слушно зауважує, що в деяких випадках не завжди можна визначити, на якому рівні відбувається порушення норм — фонетичному чи лексичному. Найбільше суржикізації, і це підтверджують дослідження лінгвістів, зазнає лексика. Завдяки потужному виявленню суржику на лексичному рівні, виникають так звані суржикізми — адаптовані українською мовою некодифіковані гібридні форми, сформовані на основі російської широковживаної лексики.

Аналізуючи суржик, слід виокремити такі групи лексики: українське фонетичне оформлення спотвореного звучання російського слова: активне використання «є» в позиції після приголосної, особливо в російських запозиченнях, ще й під наголосом - ***«довєрилась», «навєрно», «опромєтчиво», «по-человєческі», пятілєтка», «совєт», «перемєни», «мєчта», «на свєтє», «мгновєніє»***, ***«совєцькій», «довєрчива»,*** українізовані» форми російських дієслів — ***«посіщают», «помніш», «ізменила», «охватила», «зовьот», «не пойму», «довєрилась», «не***

переварював», «подозрєвать», «розтерялся», «обращав», «блистит», «кінчився», «розмовля», «стреляли [4], вживання неправильних, неукраїнських форм слів - ***«поб'єдителя», «стреляли»***, вживання росіянізмів замість нормативних українських відповідників - ***«посіщают»*** *(відвідують)*, ***«помніш»*** *(пам'ятаєш)*, ***«ізменила»*** *(зрадила)*, ***«охватила»*** *(охопила)*, ***«зовьот»*** *(кличе)*, ***«не пойму»*** *(не зрозумію)*, ***«не переварював»*** *(не переносив)*, ***«подозрєвать»****(підозрювати)*, ***«розтерялся»*** *(розгубився)*, ***«обращав»*** *(звертав)*, ***«блистит»*** *(блищить)*, ***«кінчився»*** *(закінчився)*, ***«закрив»*** (зачинив), ***«внезапно»*** *(неочікувано)*, ***«случайно»*** *(випадково)*, ***«вперьод»*** *(вперед)*, ***«тіки»*** («тільки»), ***«почему»*** *(чому)*, ***«безосновательно»*** *(безпідставно)*, ***«откровенно»*** *(відверто)*, ***«вніманія»*** *(уваги)*, ***«звьозди»*** *(зірки)*, ***«наглую»*** *(нахабний)*, ***«любознатєльна»*** *(допитлива)*, ***«разлічні»*** *(різні)*, ***«жутка»****(страшна)*, ***«довольний»*** *(задоволений)*, ***«общага»*** (гуртожиток) [4] неправильно побудовані словосполучення: порушення дієслівного керування, вживання прийменників і відмінків за російським зразком — «***хожу по місті»*** [4].

Щодо частин мови, то основну масу суржикових одиниць у рок-поезіях 1980-х років ХХ століття становлять дієслова (***«посіщают», «помніш», «ізменила», «охватила», «зовьот», «не пойму», «довєрилась», «не переварював», «подозрєвать», «розтерялся», «обращав», «блистит», «кінчився», «розмовля», «стреляли»***), але так само багато суржикізмів трапляється й серед прислівників (***«навєрно», «внезапно», «туда сюда», «случаймо», «вперьод», «опромєтчиво», «по-человєчеські», «почему», «органічеські», «безосновательно», «емпірічеські», «прозаїчеські», «откровенно»***), іменників (***«пятілєтка», «совєт», «по місті», «перемєни», «мєчта», «звьоздочка», «цвєток», «на свєтє», «мгновєніє», «ноль вніманія», «звьозди», «поб'єдителя»***), прикметників (***«совєцькій», «опавшая», «наглую», «довєрчива», «любознатєльна», «разлічні», «жутка»***) та займенників (***«шось», «тєбя», «всьо»***) і сполучників (***«шо», «шоб»)***.

Отже, явище суржику є досить суперечливим і привертає увагу сучасних дослідників. Безперечно підвищення інтересу до суржику в лінгвістиці вплинуло на активне його використання в українській літературі та рок-поезії. Автори рок-поезій впроваджують активне суржикове мовлення, реалізуючи експресивну і епатажну функції. Використання суржику надає рок-текстам іронічних та сатиричних відтінків, привертає увагу до твору, створює ефект мовної гри. Серед українських рок-поетів 80-х років ХХ століття, що використовують суржик як один із засобів мовної палітри вирізняються Брати Гадюкіни та Скрябін. Українські рок-поети прагнучи епатувати публіку та емоційно наситити свої тексти використовують поряд із суржиком лайливу лексику, просторіччя, сленг та жаргонізми з діалектизмами. У рок-поетичних текстах досліджених авторів вжито чимало інтернаціоналізмів-англіцизмів, що передаються засобами рідної мови чи запозичені як варваризми і використовуються зі стилістичною метою та щоб показати інтелект автора. Ми дослідили прояви суржику на фонетичному та лексичному та синтаксичному рівнях. На фонетичному рівні для рок-текстів цього періоду характерне: вимова [шч] як [ш':], [і] замість [и], зміна африкат на фрикативні, тверда вимова кінцевого [т] у дієсловах ІІІ особи множини теперішнього часу, густа насиченість мовлення російськими лексемами в українській фонетичній оболонці. Лексичний рівень представлено такими особливостями: активне використання «є» в позиції після приголосної, особливо в російських запозиченнях, ще й під наголосом, українізовані форми російських дієслів, вживання неправильних, неукраїнських форм, вживання росіянізмів замість нормативних українських відповідників. На синтаксичному рівні у рок-поезіях наявні неправильно побудовані словосполучення з порушенням дієслівного керування, вживання прийменників і відмінків за російським зразком.

У рок-поезіях найпоширенішими є дієслівні та прислівникові суржикізми, проте використовуються і іменникові, прикметникові, займенникові суржикізми та суржикізми службових частин мови (сполучники).

Суржик у рок-поетичних текстах як і в художніх вживається зі стилістичною метою, але в рок-поетичних – його вживання не настільки суперечливе і критичне.

Перспектива дослідження полягає в потребі простежити здобутки мовознавства у вивченні суржику у текстах українських рок-поезій та лінгвостилістичний аналіз суржикізмів у текстах українських рок-поетів XX та XXI століть.

Список використаних джерел

1. Дзюбишина-Мельник, Н. Я. Суржик і суржикізми: стилістичні ресурси [Текст] / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Наук. зал. НаУКМА : Філол. науки, 2010, Т. 111.— С. 16-20.
2. Запорожець Л. М. Про статус і прагматизм суржику [Текст] / /Л. М. Запорожець //. Studia Linguistica: [зб. наук. пр.]. – Вип. V. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. – С. 147-154.
3. Масенко Л. Т. Суржик як соціолінгвістичний феномен [Текст] / Л. Масенко // Дивослово. – 2002. – № 3. – С. 11–13.
4. Наше (тексти пісень). URL: https://nashe.com.ua/artist/16 (дата звернення 16. 01. 2018).
5. Ставицька Л. О. Суржик: суміш, мова, комунікація [Текст] / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти. Зб. Наук. Праць. / За заг. ред. Л. Ставицької. – К. : Пульсари, 2007. – С. 31–120.
6. Тараненко О. О. Варіантність vs. Стабільність у структурі українсько-російського «суржику» (УРС): сукупність ідіолектів vs. Соціолект [Текст] / О. О. Тараненко // Studia Slavica Oldenburgensia. — 2013.— Вип. 21.— С. 27.
7. Тараненко О. О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози [Текст] / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 14–30.
8. Труб В. М Типи відхилень в українському мовленні, зумовлені інтерферентним впливом російської мови [Текст] / В. Труб // Мова і суспільство. — 2012. — Вип. 3. — С. 209–217.
9. Труб В. М. Типи мовленнєвих відхилень як особливості ідіолекту українсько-російських білінгвів [Текст] / В. М. Труб // Мова і суспільство. – 2011. – Вип. 2. – С. 78–85
10. Шумилов О. Мова, суржик, "язык": єдність та боротьба протилежностей на межі тисячоліть [Текст] / О. Шумилов // Сучасність. – 2000. – № 10. – С. 110–124.
11. Явір В. В. Питання мови в аспекті нашого духовного буття і національної безпеки [Текст] / В. В. Явір // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Зб. Наук. Праць. – К. : Акцент, 2007. – Вип. 27. – Ч.1. – С. 309–326.

References

1. Dziubyshyna-Melnyk, N. Ya. (2010). Surzhyk i surzhykizmy: stylistychni resursy [Surzhyk and surzhykisms: stylistic resources]. Nauk. zal. NaUKMA : Filol. Nauky. Vol. 111, 16-20 [In Ukrainian].
2. Zaporozhets L. M. (2011). Pro status i prahmatyzm surzhyku [The status and pragmatism of surzhyk]. Kyiv: Studia Linguistica, 5, 147-154 [In Ukrainian].
3. Masenko L. T. (2002). Surzhyk yak sotsiolinhvistychnyi fenomen [Surzhik as a sociolinguistic phenomenon]. Dyvoslovo, 3, 11–13 [In Ukrainian].
4. Nashe. (2018). Retrieved from https://nashe.com.ua/artist/16 [In Ukrainian].

5. Stavytska L. O. (2007). Surzhyk: sumish, mova, komunikatsiia [Surzhyk: mixture, language communication]. Kyiv: Pulsary, 31-120[In Ukrainian].

6. Taranenko O. O. (2013) Variantnist vs. Stabilnist u strukturi ukrainsko-rosiiskoho «surzhyku» (URS): sukupnist idiolektiv vs. Sotsiolekt [Variability vs. stability in the structure of the Ukrainian-Russian surzhik (URS): Combination of idiolects vs. sociolect]. Studia Slavica Oldenburgensia, 21, 27 [In Ukrainian].

7. Taranenko O. O. (2008). Ukrainsko-rosiiskyi surzhyk: status, tendentsii, otsinky, prohnozy [Ukrainian-Russian surzhyk: status, tendencies, estimations, prognoses]. Movoznavstvo, 1, 14–30 [In Ukrainian].

8. Trub V. M. (2012). Typy vidkhylen v ukrainskomu movlenni, zumovleni interferentnym vplyvom rosiiskoi movy [Types of deviations in the ukrainian speech stipuated by interferential influence of the russian language]. Mova i suspilstvo, 3, 209–217 [In Ukrainian].

9. Trub V. M. (2011). Typy movlennievykh vidkhylen yak osoblyvosti idiolektu ukrainsko-rosiiskykh bilinhviv [Types of speech deviations as features of the idiolect of Ukrainian-Russian bilinguals]. Mova i suspilstvo, 2, 78–85 [In Ukrainian].

10. Shumylov O. (2000). Mova, surzhyk, "iazyk": yednist ta borotba protylezhnostei na mezhi tysiacholit [Language, surzhik, "mother tongue": unity and struggle of opposites on the verge of millenniums]. Suchasnist, 10, 110–124[In Ukrainian].

11. Yavir V. V. (2007). Pytannia movy v aspekti nashoho dukhovnoho buttia i natsionalnoi bezpeky [The issue of language in the aspect of our spiritual being and national security]. Literatura. Folklor. Problemy poetyky. Kyiv: Aktsent, 27. Ch.1, 309–326 [In Ukrainian].

СУРЖИК И СУРЖИКИЗМЫ В УКРАИНСКИХ РОК-ПОЭЗИЯХ 80-х ГОДОВ ХХ ВЕКА

Д. Н. Запорожская

Аннотация.*Точки зрения учених-лингвистов относительно феномена суржика достаточно противоречивы. В статье затронута проблема активного функционирования суржика в рок-поэзии 80-х годов ХХ столетия. Показано специфіку суржика, роль суржикизмов, их функции и особенности, которых приобретают рок-поэзии.*

В статье говорится о динамике стилистического использования суржикизмов наряду с другими видами лексики (бранная лексика, просторечие, сленг и жаргонизмы с диалектизмами и интернационализмами) в художественных текстах 80-х годов ХХ века. Проанализировано фонетические, лексические и синтаксические проявления украинско-российского суржика по сравнению с современными кодифицированными английскими заимствованиями. Выделены характерные для рок-поэзии особенности суржика. Определено, какие суржикизмы являются самыми распространенными по частеречной принадлежности в украинской рок-поэзии исследуемого периода. Представлены различные взгляды на явление суржика и его использование в художественных текстах и выражено собственное мнение относительно его использования в украинской рок-поэзии.

Ключевые слова: *суржик, суржикизмы, сленг, жаргонизмы, просторечие, бранная лексика, диалектизмы, ирония, интернационализмы, фонетический суржик*

SURZHIK AND SURZHIKISMS IN UKRAINIAN ROCK-POETRY OF THE 80s OF THE TWENTIETH CENTURY

D. M. Zaporozhska

Abstract. *The article deals with the topical problem of the active functioning of surzhik in the rock poetry of the 80s of the twentieth century. Phenomenon of surzhik is very contradictory, so it is interesting for linguists and it affect on its usage in literature and rock-poetry. The specifics of the surzhik, the role of surzhikism, their functions and the shades that they give to rock poetry are established. The purpose of our research is to investigate the phenomenon of surzhik in lyrics of Ukrainian rock-poets of the 80s of the twentieth century from the point of view its stylistic potentiality. The article deals with the dynamics of the stylistic usage of surzhikisms together with other types of vocabulary (abusive vocabulary, common speech (colloquialisms), slang, jargon, dialect unit, internationalisms) in the literary texts of the 80s of the twentieth century to show author's intellect and emotionally saturate the text. The phonetic, lexical and syntactic manifestations of the Ukrainian-Russian surzhik in comparison with modern codified English borrowings are analyzed. The phonetic level is represented by original spelling of some consonants and final [t] in Present Simple forms of verbs, replacements of some affricates with fricatives, the saturation of Russian lexemes in the Ukranian phonetic shell. Lexical level is represented by active usage «є» in position after consonant, especially in Russian borrowings, Ukrainized forms of Russian verbs, usage ofirregular forms,usage of Russianisms instead of normative Ukrainian equivalents. Syntactic level is represented by qualificatives, which are built irregularly, usage of prepositions and cases according to Russian examples. The features of surzhik in rock poetry are singled out. The article defines surzhik of which parts of the speech is the most widespread in Ukrainian rock poetry of the 80s of the twentieth century. In rock-poetry verbal and adverbial surzhikisms are the most common, but there are substantival, adjectival, pronominal surzhikisms and conjunctional surzhikisms. Different views on the phenomenon of surzhik and its usage in artistic texts are presented and the opinion about its usage in Ukrainian rock poetry is given. The views of linguists on the phenomenon of surzhik are quite contradictory. Surzhik in rock-poetry is used for the stylistic purpose. Surzhik is used as device of creation ironic expression when styling oral speech. The best example of this is ironic comparison in lyrics of «Braty Gadyukiny». Surzhikisms make the expressions more expressive and emotional. Surzhik is used to distinguish special audience, to shock it, sometimes author wants to unite with it, it helps to express author's opinion on some social problems. Surzhikisms in rock-poetry reproduce the futurism of the situation, emphasize the ironic or sarcastic attitude of the author to a certain phenomenon, Surzhikizm-Russianisms are used as an element of the language game become stylistic analogs of slang.*

The prospect of research lies in need to follow achievements of linguistics in studying the phenomenon of surzhik in Ukrainian rock-poetry and linguistic analysis of surzhikisms in lyrics of Ukrainian rock-poets of the twentieth and the twenty-first centuries.

Keywords: *Surzhik (surzhyk, doublespeak), surzhikisms, slang, jargon, common speech (colloquialisms), bad language (abusive vocabulary, invective lexicon), dialect unit, irony, internationalisms, phonetic doublespeak*

УДК 811.161.1'38:070(477)

ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВТОРУ КЛЮЧОВИХ СЛІВ У МОВІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТ

І. В. ГОРОБЕЦЬ, аспірант кафедри української мови,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
E-mail: innahorobets@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1748-936X

Анотація. *Недостатньо вивченими залишилися питання про функційні особливості повтору ключових слів у текстах публіцистичного стилю. З огляду на те, що такий повтор є типовим на шпальтах газетної періодики, вивчення його функційних особливостей у мові сучасних українських газет перебуває на часі. У статті розглянуто повтор ключових слів як один з основних засобів досягнення прагматичної мети газетного тексту. Виокремлено види повторів ключових слів та скласифіковано їх. Досліджено семантико-синтаксичні та функційні особливості повтору ключових слів на матеріалі текстів сучасної української газетної періодики. Виявлено, що у будь-якому реченнєвому контексті він є потужним засобом семантичної зв'язності. Виокремлено тенденції до використання трикратного тотожного повтору, антонімічного й синонімічного повтору ключових слів, поєднання лексичного повтору з синтаксичним паралелізмом. Серед функційних особливостей визначено вживання повтору задля виокремлення лексем з поглибленим змістовим навантаженням, сприяння зосередженню читача на змісті висловлення, впливу на емоційно-почуттєву і ментальну сфери сприймання тексту реципієнтом. Перспективу подальших наукових досліджень убачаємо у вивченні структурно-семантичних характеристик повтору на лексико-синтаксичному рівні мови українських газетних текстів.*

Ключові слова: *повтор, ключове слово, контекстуальна синонімія, експресивність, мова сучасної української преси*

Актуальність. Повтор як один із потужних засобів стилістичного синтаксису неодноразово поставав об'єктом наукового пошуку вітчизняних та зарубіжних мовознавців. Та все ж недостатньо вивченими залишилися питання про функційні особливості повтору ключових слів у текстах публіцистичного стилю. З огляду на те, що такий повтор є типовим на шпальтах газетної періодики, вивчення його функційних особливостей у мові сучасних українських газет перебуває на часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському мовознавстві специфіку функціонування повтору ключових слів простежено на матеріалі окремих художніх текстів [7; 3; 5; 8], політичних промов і реклам [1; 2] та в текстах-анонсах [6].

Мета і завдання статті. Дослідити семантико-синтаксичні та функційні особливості повтору ключових слів на матеріалі текстів сучасної української газетної періодики. Зазначена мета потребує розв'язання таких **завдань**: виокремити види повторів ключових слів та скласифікувати їх; простежити специфіку поєднання й функціонування повтору ключових слів у газетних контекстах.

Основними **методами дослідження** стали метод контекстного аналізу та описовий. **Матеріалом дослідження** слугували реченнєві ілюстрації, які містять повтор ключових слів, дібрані з текстів сучасних українських газет.

Результати. І. Соколова визначає повтор ключових слів як засіб привернення уваги реципієнта до теми повідомлення, який допомагає читачеві осмислити

© І. В. Горобець, 2018

інформацію [6, 99–101]. Н. Совтис серед основних характеристик ключових слів виділяє «частотність, контекстуальну зумовленість, інформативність, підвищену семантичну активність» [5, 252]. На важливість повтору ключових слів у тексті звернула увагу В. Кухаренко, зазначивши «якщо слово при разовому вживанні в художньому контексті набуває додаткових значень (смислів), то при повторі цього слова в різних контекстах можна очікувати певного накопичення контекстуальних нашарувань» [4, 48-49].

У мові досліджуваних сучасних періодичних видань спостерігаємо повторення ключових слів упродовж усього тексту, чим забезпечено його семантичну зв'язність. Ключові слова, які є наскрізними елементами публіцистичного тексту, виконують переважно власне репрезентативну прагмастилістичну функцію. Окрім тотожного повтору, журналісти використовують парадигматичний: *Там ми випробовуємо матеріали, ділимося досвідом –* ***змінюємося*** *самі і вчимося* ***змінювати*** *наших студентів… Він* [проект – І. Г.] *дозволяє* ***змінюватися*** *самим і* ***змінювати*** *середовище навколо себе* (Освіта України, 23.10.2017, с. 15) та повтор спільнокореневих слів, напр.: *«Я вірю в* ***непередбачуваність*** *нашого життя», – написав Макс Гріш. А президент США Буш-молодший мовив: «Маємо бути готові до* ***непередбачуваних*** *подій, що можуть відбутись, а можуть і не відбутись». Президент США Трамп –* ***непередбачуваний****. / … / Принаймні я рада: варто працювати… і виробити в собі звичку передбачати, що йдеться про чиюсь хронічну* ***непередбачуваність*** (Літературна Україна, 26.01.2017, с. 1); *Треба покласти край монополії єдиного підручника і перейти* ***до*** *його* ***варіативності****… А це великий крок* ***до варіативності*** *освіти загалом.* ***Варіативна*** *освіта розуміється як процес, спрямований на розвиток можливостей і саморозвиток особистості* (Освіта України, 13.11.2017, с. 10); *Сьогодні світ стоїть перед схожим викликом – появи «****гібридних воєн****», подобається нам це чи ні, породжують формування нового «****гібридного світу****», або точніше «****гібридного світоустрою****». Понад те цей «****гібридний світ****», як і гіпотетичний світ, описаний Хакслі, має всі шанси стати утопічним* (Дзеркало тижня, 27.08.2016, с. 1); *Мовиться про невмирущу* ***критику*** *догоджального характеру.* ***Критику****, з якої вихолощується найголовніше – її оздоровче* ***критичне*** *начало. Догоджальна* ***критика*** *–* ***критика*** *стерилізована. Вона не здатна запліднювати літературу живильним ферментом* (Літературна Україна, 17.08.2017, с. 6); *Колись почувши, а тепер прочитавши вірші Надії Гаврилюк, можу сказати: таких поеток у нас* ***багато****. І це не докір, а гордість, що вони у нас є і їх* ***БАГАТО****. А* ***багатство*** *не в кількості, а в розмаїтості та в осібності*. (Літературна Україна, 13.04.2017, с. 15). Як бачимо, в останньому реченні автор застосовує графічне виділення ключового слова, наголошуючи на неоднозначному тлумаченні і поглибленні його лексичного значення.

Виразним у досліджуваних текстах є поєднання синонімічного *(повсюди, скрізь і в усьому)* й антонімічного *(дивна війна, війна справжня)* повторів ключових слів, напр.: *Отож* ***війна*** *наче й далеко, але вона* ***скрізь і в усьому****. Бог цьому свідок, ця* ***дивна війна повсюди****… І думаю собі –* ***війни,*** *які канули в історію, також називалися* ***дивними.*** *Тобто людині не віриться, а чи вона не хоче йняти віри, що на зміну* ***дивній війні*** *приходить* ***війна справжня*** (Літературна Україна, 17.04.2017, с. 11). Естетичну функцію вбачаємо у вживанні ключового слова-символу: *Провідним символом вистави є невидима* ***нитка****, що пов'язує минуле, суще і майбутнє – це та традиція, яка передається від покоління до покоління. / … / Так виникла ще одна* ***нитка****, яка зв'язала однодумців. / Запрошуємо всіх відвідати музей … та, можливо, стати ще однією* ***ниткою****, яка пов'яже нас із нашими предками* (Вінницька газета, 09.02.2018, с. 16).

Поширеним у мові сучасної української преси є антонімічний повтор ключових слів, які містять значеннєву навантаженість у контекстуальній відмінності між собою.

Антонімічний повтор ґрунтується на взаємопротиставленні повторюваних компонентів, підсилюючи при цьому основну думку тексту. Повторювані ключові слова-антоніми можуть бути виражені однією лексемою, ужитою в денотативному й конотативному значеннях (додатковий іронічний значеннєвий відтінок виділяється графічно лапками і містить семантику заперечення): *То ж відставмо келихи й тверезо погляньмо на **здобутки** і **«здобутки»** такого господаря, яким себе мислить наша влада* (Літературна Україна, 26.01.2017, с. 4); повторенням антонімів, утворених за допомогою заперечного префікса *не*: *Бо українська нація зазнає щодо себе **несправедливості**. То ж у мріях українська держава означала **справедливість** для кожного*. (Україна молода, 23.08.2016, с. 4); словосполученням прикметника з іменником, у якому головне слово залишається незмінним, а залежне – прикметник – протиставляється лексичним антонімом: *І **сліпа довіра** тут не потрібна, вона шкодить реформі. А **усвідомлена довіра** суспільства без можливості контролю з боку суспільства не може тривати довго* (Дзеркало тижня, 17–23.09.2016, с. 3).

Одним із найпоширеніших мовних засобів, що сприяють ґрунтовному розумінню тексту, є виділення й повторення одночасно двох ключових слів, не пов'язаних між собою. Повторювані лексичні елементи в таких контекстах пронизують усю сутність надфразових єдностей, надають їм глибокого змісту, наголошують на важливості виокремлених автором лексем. В аналізованих публіцистичних текстах переважають номінативні повторювані компоненти (*камінь, перехожі, місця утримання, свідок, свідчення, політика, пропаганда)*, атрибутивні (*не чужі, давні, сучасні, холодні та ін.)* та предикатні: *(руйнувати, бути людиною та ін.)*. Напр.: *Лежав на дорозі **камінь**. Спіткнувшись, неуважні **перехожі** лаяли його. Інші **подорожні**, присівши відпочити, дякували йому. Хтось навіть намагався його під фундамент свого будинку відтягти. Але відмовився від цієї ідеї – **камінь** незручним виявився. Але ж **камінь** той самий* (Дзеркало тижня, 17–23.09.2016, с. 1); *Чи можна кваліфікувати такі **місця утримання** як «таємні тюрми», а **утримання** в них – як катування і грубе порушення конституційних прав та свобод? Формально, **з погляду** міжнародних актів, Конституції та КПК, – так. А якими законами потрібно було керуватися **з погляду** реалій війни?* (Дзеркало тижня, 17–23.09.2016, с. 2); *Ми зараз живемо у часи **війни**. Страшний конфлікт між Росією та Україною. Найстрашніше те, що **у війні** немає переможців. Сторони конфлікту **руйнують** не просто розуміння світу, а **руйнують** ставлення людей до світу* (Культура і життя, 13.10.2017, с. 5); *Бути більше ніж поетом – це **бути людиною**: **бути людиною** й у своїй поезії, і в реальному житті. Рильському **не чужі** ці параметри. Більше за інших – **не чужі*** (Літературна Україна, 23.03.2017, с. 14); *Рильський був **свідком** тієї бурхливої і складної епохи, але **свідком** не мовчазним і **не холодним**. Адже залишив твори, яких вистачає на багатотомні **свідчення** життя у цій епосі, і ці **свідчення** зовсім **не холодні**, бо він зумів «своє життя не проданим донести»* (Літературна Україна, 23.03.2017, с. 14); ***Політику** ядерного удару, яку **пропагує** Москва, повинні засудити всі країни світу, бо **політика** ця злочинна, а її **пропаганда** – аморальна* (Літературна Україна, 12.01.2017, с. 5); *І вважаю, що не треба розділяти **давнє й сучасне мистецтво** – варто дітям показувати і розповідати про **мистецтво** як таке. Не протиставляючи ці два світи – **давній і сучасний*** (Україна молода, 17.08.2016, с. 12).

У деяких випадках повторення ключових компонентів відбувається на смисловому рівні, оскільки повторюються по суті не лексеми, а словосполучення та їхні синонімічні відповідники, напр., «якісний» глядач – справжній поціновувач театрального мистецтва: *Окрім того, ті дорослі, які ходили у дитинстві до театральної студії, – це хороші глядачі для **професійного** театру. Бо йому, **професійному**, потрібні не лише актори, режисери та сценографи, йому потрібен **«якісний» глядач**. Тобто **справжній поціновувач театрального мистецтва*** (Освіта, 12.09.2016, с. 15).

Тексти, у яких наявний одночасний повтор кількох ключових компонентів, насичені глибокими ідеями та мотивами, які виражають ці повторювані компоненти, нерідко утворюючи систему художньої мови в публіцистиці, вираженої метафорами й алегоріями: *свідком не холодним, камінь* тощо.

Особливим підсилювальним засобом впливу на сприймання тексту читачем, що полягає в динамічному нагромадженні основної ідеї висловлення, є трикратний тотожний повтор ключових слів, що наголошує на важливості значення, якого набуває тексту завдяки повторюваному слову. У сучасній українській газетній періодиці такий повтор є досить поширеним явищем, оскільки використовується журналістами задля акцентування на конкретних елементах тексту, які сприяють глибшому розумінню змісту висловлення або ж виникненню відповідних вражень, чим впливають на емоційно-почуттєву сферу сприймання. Аналізовані лексико-синтаксичні конструкції містять переважно повторювані ознаки різних явищ та процесів (рідше – номінативи чи предикативи) і виконують здебільшого інформативну функцію: *Взагалі, на фронті такі дилеми вирішувалися по-різному, виходячи з **реальної** ситуації, **реальних** загроз і **реальних** можливостей* (Дзеркало тижня, 06–17–23.09.2016, с. 2); *Кожного року, коли після Останнього дзвоника всі йдуть відпочивати, вона* [О. Добровольська, худ. керівник театральної студії «Ліцедії» – І. Г.] *сідає за роботу: шукає **нові** п'єси, **нову** музику, **нові** рішення* (Освіта, 12.09.2016, с. 15); *… Але той документ* [новий стандарт початкової освіти – І. Г.]*, який є сьогодні – він справді інноваційний і надихає. / … **нові** методики навчання потребують **нових** підходів … потрібне **нове** освітнє середовище* (Освіта України, 13.11.2017, с. 6); *Адже **нові** заклади створюватимуться на **нових** принципах, у **нових** формах, і кошти на це знайдуться – якщо громади вимагатимуть* (Освіта України, 09.10.2017, с. 12); *Але в **потрібний** час і в **потрібному** місці знайшлися **потрібні** люди* (Україна молода, 23.08.2016, с. 2); *Світ **змінюється**, і ми маємо **змінюватися** разом із ним. А ще краще – розпочинати **зміни** самим…* (Освіта України, 02.10.2017, с. 2).

Подібне функційне навантаження повтору ключових слів спостерігаємо у надфразних єдностях: *Це знову **обман**. Викрити цей **обман** можна було б, опублікувавши список атестованих і поліцейських, котрі провалили атестацію* (Дзеркало тижня, 17–23.09.2016, с. 3); *Нам постійно розповідають про так звані «**маяки**» (вимоги) МВФ. Достойні зарплати та пенсії, наявність роботи та нормальні податки – от які мають бути наші «**маяки**»!* (Україна молода, 26–27.08.2016, с. 4); *Так, ці судові позови ускладнюють життя, потребують додаткових ресурсів, часу, зневірюють, бісять, проте **не перекреслюють** результатів атестації. **Не перекреслюють** усієї роботи, зокрема і громадськості* (Дзеркало тижня, 17–23.09.2016, с. 3); *Тепер ми бачимо слово «**здобувачі**» – це означає, що учень не одержує, а **здобуває** знання* (Освіта України, 13.11.2017, с. 9) *Школі й учневі **потрібна** система розвиваючого моніторингу на основі оцінки психологічних змін, **потрібен** принципово новий тип виміру (оцінювання), за якого дитина порівнюється лише сама з собою, – зауважив Василь Кремень* (Освіта України, 13.11.2017, с. 11). У поданих фрагментах тексту повтор ключових слів значною мірою впливає на ментальну сферу сприймання тексту читачем.

Досить виразним у досліджуваних текстах є повтор ключових слів у поєднанні з синтаксичним паралелізмом, який зумовлює зосередженість читача на змісті всього висловлення: *Політики **не раптом** стануть підзвітні суспільству. Чиновники **не раптом** стануть чесні. Суди **не раптом** стануть незалежні й неупереджені. Поліція **не раптом** перестане бути місцем сваволі й насильства. Люди **не раптом** навчаться захищати свої права і права тих, хто не може захистити себе сам.* (Голос України, 14.02.2018, с. 9); *«… Новий закон надає **свободу** вибору та самовизначення учням, **свободу** педагогічної творчості – працівникам освіти. Він*

*утверджує **свободу** навчальних закладів через встановлення широкої автономії», – наголосив Глава держави* (Освіта України, 02.10.2017, с. 2).

Висновки і перспективи. Матеріал досліджуваних текстів дає підстави стверджувати, що повтор ключових слів є типовим у мові сучасної української преси. У будь-якому реченнєвому контексті він є потужним засобом семантичної зв’язності. Спостерігаємо тенденцію до використання трикратного тотожного повтору, антонімічного й синонімічного повтору ключових слів, виокремлення одночасно двох ключових слів у межах одного фрагменту тексту, поєднання лексичного повтору з синтаксичним паралелізмом. Серед функційних особливостей визначаємо вживання повтору задля виокремлення лексем з поглибленим змістовим навантаженням, сприяння зосередженню читача на змісті висловлення, впливу на емоційно-почуттєву і ментальну сфери сприймання тексту реципієнтом. Перспективу подальших наукових досліджень убачаємо у вивченні структурно-семантичних характеристик повтору на лексико-синтаксичному рівні мови українських газетних текстів.

Список використаних джерел

1. Весна Т. В. Ключевые слова современной политической коммуникации / Т. В. Весна // Записки з загальної лінгвістики. – Одеса, 1999. – Вип. 1. – С. 105–111.

2. Ковалевська Т. Ю., Станкевич Ю. М. Семантична динаміка ключових слів політичної реклами / Т. Ю. Ковалевська, Ю. М. Станкевич // Записки з українського мовознавства : зб. наук. пр. – Одеса, 2009. – Вип. 18. – С. 94–104.

3. Колесникова Я. Метафоризація ключових слів у романі Уласа Самчука «Марія» / Я. Колесникова // Електронний ресурс. Режим доступу: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/6009/57-61.pdf;jsessionid=00A9EB339484A99D0F79529ECCBB11D8?sequence=1

4. Кухаренко В. А. Интерпретация текста: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.». / В. А. Кухаренко. – 2-е изд., перераб. – Москва: Просвещение, 1988. – 192 с.

5. Совтис Н. М. Ключові слова та набування ними символічних значень у художньому творі / Н. М. Совтис // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. – Серія: Філологічні науки. – 2013. – Кн. 1. – С. 250–254.

6. Соколова І. В. Прагматико-комунікативні характеристики категорії повтору в текстах-анонсах: дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Ірина Валентинівна Соколова; Сумський держ. ун-т. – Суми, 2002. – 199 с.

7. Форманова С. В. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / С. В. Форманова. – Одеса, 1999. – 17 с.

8. Форманова С. В. Ключові слова як вектор інтерпретації художнього тексту / С. В. Форманова // Культура народов Причерноморья : научный журнал. – 1999. – № 6. – С. 234–239.

References

1. Vesna T. V. (1999). Klyuchevye slova sovremennoy polytycheskoy kommunykatsyy [Key words of modern political communication] Notes on general linguistics, 1, 105–111.

2. Kovalevs'ka T. Ju., Stankevych Ju. M. (2009). Semantychna dynamika klyuchovykh sliv polytychnoyi reklamy [Semantic dynamics of key words of political advertising] Notes on Ukrainian linguistics, 18, 94–104.

3. Kolesnykova Ya. Metaforyzatsiya klyuchovykh sliv u romani Ulasa Samchuka «Mariya» [Metaphorization of key words in Ulas Samchuk's novel “Maria”]. Available at: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/
handle/123456789/6009/57-61.pdf;jsessionid=00A9EB339484A99D0
F79529ECCBB11D8?sequence=1

4. Kukharenko V. A. (1988). Interpretatsiya teksta [Interpretation of the text]. Prosveshcheniye, 192.

5. Sovtys N. M. (2013). Klyuchovi slova ta nabuvannya nymy symvolichnykh znachen' u khudozhn'omu tvori [Keywords and their acquisition of symbolic meanings in a work of art]. Proceeding of M. Hohol’ NSU. Series: Philological Sciences, 1, 250–254.

6. Sokolova I. V. (2002). Prahmatyko-komunikatyvni kharakterystyky katehoriyi povtoru v tekstakh-anonsakh [Pragmatic-communicative characteristics of the category of repetition in the texts-announcements]. Sumy, 199.

7. Formanova S. V. (1999). Klyuchovi slova u movniy kartyni svitu Mykhayla Kotsyubyns'koho [Key words in the language picture of the world by Mikhailo Kotsiubynsky]. Odesa, 17 s.

8. Formanova S. V. (1999). Klyuchovi slova yak vektor interpretatsyiyi khudozhn'oho tekstu [Key words as a vector of interpretation of artistic text]. Culture of the peoples of the Black Sea: a scientific journal, 6, 234–239.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОВТОРА КЛЮЧЕВЫХ СЛОВ В ЯЗЫКЕ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ ГАЗЕТ

И. В. Горобец

Аннотация. *Недостаточно изученными остались вопросы о функциональных особенностях повтора ключевых слов в текстах публицистического стиля. Учитывая то, что такой повтор является типичным на страницах газетной периодики, изучение его функциональных особенностей в языке современных украинских газет актуально. В статье рассмотрены повтор ключевых слов как одно из основных средств достижения прагматической цели газетного текста. Выделены и скласифицированы виды повторов ключевых слов. Исследовано семантико-синтаксические и функциональные особенности повтора ключевых слов на материале текстов современной украинской газетной периодики. Выявлено, что в контексте любого предложения он является мощным средством семантической связности. Выделены тенденции к использованию трехкратного тождественного повтора, антонимического и синонимического повтора ключевых слов, сочетание лексического повтора с синтаксическим параллелизмом. Среди функциональных особенностей определено употребление повтора для выделения лексем с углубленными смысловыми нагрузками, содействие сосредоточению читателя на содержании высказывания, воздействия на эмоционально-чувственную и ментальную сферы восприятия текста реципиентом. Перспективу дальнейших научных исследований усматриваем в изучении структурно-семантических характеристик повтора на лексико-синтаксическом уровне языка украинских газетных текстов.*

Ключевые слова: *повтор, ключевое слово, контекстуальная синонимия, экспрессивность, речь современной украинской прессы*

FUNCTIONAL PECULIARITIES OF THE KEY WORD REPETITION IN THE LANGUAGE OF MODERN UKRAINIAN NEWSPAPERS

I. V. Horobets'

Abstract. *Repetition as one of the most powerful means of stylistic syntax has repeatedly appeared the object of scientific research of domestic and foreign linguists. Nevertheless, the question remained about the functional features of the repetition of key words in the texts of a journalistic style. Given the fact that such a repetition is typical on the pages of the newspaper periodicals, the study of its functional features in the language of modern Ukrainian newspapers is on time.*

In modern Ukrainian linguistics, the specific functioning of the repetition of key words was traced on the material of certain artistic texts [2] and in the texts-announcements [3].

I. Sokolova defines the repetition of the key words as a means of attracting the attention of the recipient to the subject of the message, which helps the reader to comprehend information [3, 99-101]. N. Sovtis among the key characteristics of the keywords distinguishes "frequency, contextual predestination, informativeness, increased semantic activity" [2, 252]. The importance of the repetition of key words in the text drew attention V. Kukharenko, noting "if the word at one time in the artistic context acquires additional meanings (meanings), then when repeating this word in different contexts you can expect a certain accumulation of contextual stratifications" [1, 48- 49].

In the language of the contemporary periodicals under study, we observe the repetition of the key words throughout the text, which ensures its semantic connectivity. Keywords, which are through the elements of a journalistic text, perform predominantly a truly representative pragmatic stylistic function.

Expressive in the texts studied is a combination of synonymous (everywhere, everywhere, and in all) and antonymic (strange war, real war) of repetitions of key words. Aesthetic function is seen in the use of a keyword-symbol.

Common in the language of the modern Ukrainian press is the antonymic retelling of the key words that contain semantic strain in the contextual difference between them. Antonymic repetition is based on the opposition of repetitive components, while reinforcing the basic idea of the text.

One of the most widely used linguistic means that contributes to a thorough understanding of the text is the selection and repetition of two non-related keywords at a time. Repetitive lexical elements in such contexts permeate the essence of paraphrased unities, give them deep meaning, emphasize the importance of the letters set by the author. In the analyzed journalistic texts dominated by nominative repeating components (stone, passers-by, place of detention, witness, testimony, politics, propaganda), attributive (not alien, ancient, modern, cold, etc.) and predicate: (to destroy, be human, etc.).)

In some cases, the repetition of key components occurs at the semantic level, since repetitive, in essence, are not lexemes, but the phrase and their synonymous correspondences, for example, "qualitative" spectator – a true connoisseur of theatrical art. Texts that have the simultaneous repetition of several key components are full of deep ideas and motives that express these repetitive components, often forming a system of artistic language in journalism, expressed by metaphors and allegories: not a cold witness, stone, etc.

A special enhancement of the influence on the reader's perception of the text, which consists in the dynamic accumulation of the main idea of the statement, is a three-fold identical repetition of the key words, which emphasizes the importance of the meaning that the text acquires thanks to the repetitive word. In modern Ukrainian periodicals, such a repetition is a fairly widespread phenomenon, because it is used by journalists to emphasize specific elements of the text that contribute to a deeper understanding of the content of the statement or the emergence of appropriate impressions, which affects the emotional and sensory sphere of perception. The analyzed lexical-syntactic constructions contain mostly repetitive signs of different phenomena and processes (rarely – nominatives or predicates) and perform mostly informative function.

Quite distinct in the texts studied is the repetition of keywords in conjunction with syntactic parallelism, which determines the focus of the reader on the content of the entire statement.

The material of the texts explored gives grounds to assert that the repetition of the keywords is typical in the language of the modern Ukrainian press. In any scientific context, it is a powerful means of semantic connectivity. The tendency to use a triple identical repetition, antonymic and synonymic repetition of key words, the simultaneous selection of two key words within a single fragment of a text, a combination of lexical repetition with syntactic parallelism has been observed. Among the functional features, the use of repetition

in order to distinguish lexemes with in-depth content load, promoting the focus of the reader on the content of expression, influence on the emotional-sensory and mental sphere of reception of the text by the recipient are determined.

The prospect of further scientific research in the study of the structural and semantic characteristics of the repetition on the lexical-syntactical level of the language of Ukrainian newspaper texts is seen.

***Keywords:** repetition, keyword, contextual synonymy, expressiveness, the language of the modern Ukrainian press*

UDC 811

THE EXPRESSIVITY OF THE FIGURATIVE LANGUAGE IN ROMANIAN INCANTATIONS

GABRIELA BOANGIU, 3rd Degree Scientific Researcher
PhD "C.S. Nicolăescu-Plopșor"
Socio-Human Research Institute, Craiova,
Romanian Academy

***Abstract.** Romanian incantations have been researched thoroughly, both from the perspective of a "magical vision of the Romanian peasant" (Gheorghe Pavelescu) and from the specific language perspective. Thus, it is important to start well and to stat well means to start from the definitions of incantations. What is an incantation? In the Romanian language, there are different terms for incantation and its actions: "descântec", "vrajă", "făcătură", "farmec", "boscon", "năvrăjie" etc. This richness regarding the word "incantation" in Romanian speaks about the great consideration the people have had for magical phenomena. Some distinctions must be made between the incantation and the undoing – defensive magic, and between incantation and the charms and spells, which represent the offensive magic.*

***Keywords**: incantations, charms, spells, magical vision, defensive magic, offensive magic*

Romanian incantations have been systematically researched, both from the perspective of a «magical vision of the Romanian peasant»[28] (Gheorghe Pavelescu) and from the specific language perspective[29].Thus, Gheorghe Pavelescu, referring to the specific terms of the incantation, was noticing that: «The Romanian terminology that refers to the magical folklore offers a great variety and richness. It is sufficient to remember that, only referring to the magical incantation and its action, there are several synonyms: *descântece, vrăji, farmece, făcături, boscoane, năvrăjii*etc. This richness denotes the great consideration that the magical phenomena enjoy among the Romanians, indicating certain influences that have occurred along the time. Nonetheless, there ought to be remarked that, both «descântecul» (incantation), of Latin origin, and «vraja» (spell), of Slavic origin and «farmecul» (charm), of Greek origin, express, in the popular language, one and the same thing, therefore representing a borrowing of terms, not of notions. Yet, the semantic evolutions and methodological necessitiesask for some distinctions. Consequently, the incantations and the undo spells represent defensive magic, whereas the spells and the charms represent the

---

© G. Boangiu, 2018

[28] Gheorghe Pavlescu, *Cercetăriasupramagiei la românii din MunțiiApuseni*, Romanian Social Institute Publishing , of the Social Research Institute of Romania, Bucharest, 1945, p. 10

[29]OvidiuDensusianu, *Aspecte alevorbiriipopulare*. *Note de curs* within the Faculty of Philosophy and Letters from Bucharest, Romanian Philology subject matter, and *Limbadescântecelor*, in "Opere", Vol. I, *Lingvistica*, p. 214-345. Moreover, I.A. Candrea includes a consistent study on incnatations in the work*Folclorul medical româncomparat,* Polirom Publishing, Iași, 1999.

offensive one. But, considering the fact that the terms vary according to the regions of the country, hasted generalisations must not be made»[30]. Gheorghe Pavelescuis reluctant to the distinctions that S. Fl. Marian was making, between incantations, spells, charms and undo spells[31].

It is difficult to identify a definition of the incantation, nonetheless, Gheorghe Pavelescu tried to formulate one, in order to systematise his research on magic, as it used to appear in the mentality of the dwellers from Apuseni Mountains, in the first half of the 20th century: «The incantation is the oral formulation, which can sometimes be part of a spell»[32]. Gh. Pavelescu keeps the distinction between spell and incantation, although the popular mentality does not make it, «for the reason that the notion of spell translates extremely well that of «magical action» or «magic», in general. Moreover, the word incantation expresses the notion of «action through singing» (incantatio). Thus, by spell, there will be understood (…) any practical action, led by the principles of the magical thinking. By *descântec* (incantation), there will be understood the spell exercised through the oral formulation, or through incantations».[33]

Thus, the incantation refers to the magical ritual carried out by the enchanter. It is highly important to underline this aspect, because there are numerous incantation collection books in which there were written only the words, *incantatio*, without details about the ceremony, the ritual scenario, the props for the incantation, the magical stage management for the gestures, the mimic etc., both of the enchanter, and of the beneficiary. Gheorghe Pavelescu one more underlined on this occasion: «Through incantation, there should not be understood only the oral formulation made of a certain number of lyrics, but the entire magical complex in which they are recited: gestures, mimic, the use of certain substances etc., constituting, together with the oral formula, a magical ritual that a certain specialised person carries out, with a practical purpose, usually for healing a disease»[34]. Gh. Pavelescu identifies three important elements for the studying of the magical act, which are: the magical agent, or the *enchanter*, the *incanting* as a magical ritual, and the actual *incantation*, as verbal formula.

Further on, there is to be approached the incantation, as an oral formulation, the magical directing that accompanies the incantation being discussed in future studies[35].

On addressing the syntax, the morphology, the vocabulary of the incantations, there are few researchers that analysed these aspects of the oral formulations of the incantation. Among them, there is I. A. Candrea, who used to write about the «language of incantations»: «Due to the fact that most enchants are very old, the language includes precious archaisms on their phonetics, morphology, and syntax»[36]. For example, he was underlining that: «the incantations of all the peoples include words that make no sense, or are totally made of meaningless words, either on purpose, with the intention to impress the listener and make them believe in their magical virtue, and allowing them to fantasise about the supernatural origin, or they were altered along the centuries, remaining to us totally voided of significance»[37]. «Against *rabies*, there is made an incantation in salt or water, saying: «De-a priiprifti, de-a manomanolea, de-a codicodașnic»[38] or «Meleticăpeleticăpogcanopagocoraganacargacararata»[39].

[30]Gheorghe Pavelescu, *op. cit.*, p. 49.

[31]SimionFloreaMarian, *Vrăji, farmeceșidesfaceri*, Bucharest, 1896, p. 5 *apud* Gheorghe Pavelescu, *op. cit.*, p. 49.

[32]ArturGorovei, *Descânteceleromânilor*, Bucharest, 1931, p. 84-85 *apud* Gheorghe Pavelescu, *op. cit.*, p. 50.

[33] Gheorghe Pavelescu, *op. cit.*, p. 49.

[34]*Ibidem*, p. 81.

[35] Gabriela Boangiu, *Imaginarulsimbolic al descântecelorromâneşti*, Chapter V. *Recuzitadescântecelor – simbolurişiregiemagică* (manuscript under publishing).

[36] I. A. Candrea, *op.cit.*, p. 337.

[37]*Ibidem*, p. 338.

[38]ArturGorovei, *Descânteceleromânilor*, Ed. Regina M.O.ImprimeriaNațională, Bucharest, 1931, p. 173.

[39]"GazetaSăteanului", IX, p. 193 *apud*ArturGorovei, *op. cit.*, p. 173.

Another way used for accentuating the meaning of some words that the enchanter utters, which enhance the language expressivity, is the use of repetitive formulas as «matrice (matrix)matricată», «friguri (cold)frigurate» or «rug (pire)rugit»[40], and other examples can be added.

The expressivity of the language specific for the incantations results from the use of some words derived with prefixes and «some of them, as we can notice, have an explanation, a reason when deriving. Yet, there are others that are used as phantasies, with the role of epithets and display some kind of mimesis of derivation, starting from the fact that many of the forms were introduced in the incantations according to a certain typicalness»[41]. Few examples could be: (they are all derived to mean the opposite) «a înjunghia (to stab) - a desjunghia», «a încuțita (to stab with a knife)-a descuțita», «a împietra (to turn into stone)-a despietra», «a învenina (to envenom)-a desvenina», respectively, «a dezotrăvi» (to make sb. not being poisoned anymore), «a desvesteji» (to make sb. not being withered anymore), «a muți (to make sb. mute)-a desmuți», «a deschiorî» (to make sb. not being blind anymore), «a desorbi» (to make sb. not being blind anymore), «a descârninasul» (to make sb. not being snub-nosed anymore), «a deschilodi» (to make sb. not being cripple anymore) or «a destulburacreierii» (to make sb. think clear), «a desblegiiurechile» (to make sb.'s ears not floppy anymore)etc., «are forms expressive through themselves, which follow the same deriving procedure»[42].

Another very often met prefix, among the derived words specific to the incantations, is the prefix «răs-» (aprox. 'again'), for example «săpiară (to disappear), sărăspiară (referring to disease)», «the intention of accentuated expressivity»[43] being obvious in this case

The specific language of the incantations registers formulas that are meant to accentuate certain moods that the enchanter needs to induce while the incantation is uttered, for this reason, the oral formulas, in other words «the incantations had to force, in some places, the expressivity, and, for that, to find diverse means in which a word could show the intention of the enchanter better. This is certainly the impression of the enchanter, that, through this type of mysticism, proper to the thaumaturgicprocedure, the spirits against which the incantations are uttered, can be influenced. Consequently, if there was voiced *săpiarăsărăspiară,* the increasing of the expressivity was desired»[44].

A mechanism, meant to enhance expressivity of the speech in incantations, is the use of the diminutives, and they «start from feelings that are manifested in different ways: from pity, from the need to comfort, to caress (…), the diminutives are triggered by the need of better expressivity in speech. There is searched a word or another, which would be suggestive enough to convey the intonation of the speaker».[45]

The research of the language expressivity represented a special theme for Ovid Densusianu, who underlined that «The expressivity of a word is at some point reduced, and, then, there are searched means to express a specific meaning and a specific notion. Thus, the diminutives and the epithets are resorted to. As a consequence, many times, a word that used to have the meaning of a diminutive, if losing its expressive value over time, is replaced by a derived one, used with another meaning, which, through novelty, is thought to be useful for conveying the true notion»[46]. For expressing the concern to get out the evil from the deepest corners of the body, the enchanter uses diminutives: «Săiasărăul din toată*încheieturica*, din toată*mădulărica*» (To take the evil out of the *little joints*, all the *little*

---

[40] Ovid Densusianu, *Aspecte ale vorbiriipopulare*, Course of the Faculty of Philosophy and Letters from Bucharest, 1928-1929, Bucharest, p.34-35.
[41]*Ibidem*, p. 35.
[42]*Ibidem*, p. 37-38.
[43]*Ibidem*, p. 38.
[44]*Ibidem*, 38-39.
[45]*Ibidem*, p. 50.
[46]*Ibidem.*

limbs)[47]. Or «Din mii șisute de *vânuțe,*/ Din douăzeci de *degetuțe,/* Din tăte*ciolănelele,/* Din tăte *degețelele*,/ Din tăte-ncheieturelele» (From thousands and hundreds of *little veins*,/ From the twenty *little fingers*,/ From all the *little bones*,/ From all the *little toes*)[48].

The enchanters follow the epic thread in details, in order to extract the evil from every small detail, to send it back from where it came, and to reduce its power, to annihilation: «Get out you evil spirit,/ dark spirit/ Possessed by the evil./ And if you don't get out/And if you don't perish,/I shall thrash you with the mallet,/ I shall cut you with an axe/I shall stab you with a knife,/ I shall poke you with the pitchfork,/ I shall thrust you with the fork,/ I shall cut you with the scissors,/ I shall throw you out the window,/ I shall drag you through the village,/ Up to the house of the guilty one./ You will mount over his house,/ From the house on his table,/ From his table/ Into the salt pot,/ Into his bowl with food,/ From the bowl into his spoon/ Along with the food/ And with the drink./ To live with you/ To stay forever with you./ Because the person here doesn't have/ The conditions/ To keep you,/ To caress you./ To satisfy your appetite./ Then, go,/ Then move away!/ And if you won't do it,/ I shall cut you with the scissors/ I shall throw you on the road,/ I shall hurl you in the dust/ I shall push you in the sea/ And there you'll find your end/ Scattered as the foam,/ as the dew before the sun,/ There are white cows in the sea,/ Milky-white cows./ They shall raise you on their horns,/ They shall step all over you,/ They shall break you in small pieces/ This person here to remain clean/ Filled with light/ As God created him/ As the priest baptised him»[49].

Numerous comparisons can be met in the texts uttered by the enchanters, for example: the evil will melt away like «the foam of the sea», along with metaphors: «The same the plough/ Turns over the earth/ And pulls out everything,/ All the stones/ And the roots,/ That have appeared there/ And have grown there./ And the charms/ And the spells,/ the Screams/ And the pains (…) And the troubles/ Are not for created/ And increased,/ But they are taken/ And thrown on this person»

The language of the incantations is a very flexible, imaginative one, creating images that are meant to depict precisely the discomfort of the person benefits by its attributes, along with the solutions for healing, proposed by the enchanter.

References

1. Boangiu, Gabriela. *Imaginarulsimbolic al descântecelorromâneşti*, Chapter V. *Recuzitadescântecelor – simbolurişiregiemagică* (manuscript under publishing).
2. Densusianu, Ovidiu. *Aspecte alevorbiriipopulare*. *Note de curs* within the Faculty of Philosophy and Letters from Bucharest, Romanian Philology subject matter, and *Limbadescântecelor*, in "Opere", Vol. I, *Lingvistica*. P. 214-345. Moreover, I.A. Candrea includes a consistent study on incnatations in the work *Folclorul medical româncomparat,* Polirom Publishing, Iași, 1999.
3. Gorovei, Artur, *Descânteceleromânilor*, Ed. Regina M. O. Imprimeria Națională, Bucharest, 1931. P. 173.
4. Densusianu, Ovidiu. *Aspecte ale vorbiriipopulare*, Course of the Faculty of Philosophy and Letters from Bucharest, 1928-1929, Bucharest. P. 34-35.
5. Marian, Simion Florea. *Descântecele poporane române. Vrajă, farmec și desfaceri,* Coresi Publishing, Bucharest. P. 110.
6. Pavlescu, Gheorghe. *Cercetăriasupramagiei la românii din MunțiiApuseni*, Romanian Social Institute Publishing of the Social Research Institute of Romania, Bucharest, 1945. P. 10
7. Simion, Florea Marian. *Vrăji, farmeceșidesfaceri*, Bucharest, 1896. P. 5

[47]*Ibidem*, p. 57.
[48]SimionFlorea Marian, *Descântecele poporane române. Vrajă, farmec și desfaceri,* Coresi Publishing, Bucharest, p. 110.
[49]SimionFlorea Marian, *Descântecele poporane române...,* p. 111.

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ВИРАЖАЛЬНИХ ЗАСОБІВ МОВИ В РУМУНСЬКИХ ІНКАТАЦІЯХ

Г. Боанджу

Анотація. *Румунські заклинання були об'єктами детальних досліджень, як у контексті «магічного кругозору румунських селян» (Георг Павелеску), так і з боку лінгвістики. Тому, важливо почати з основ, тобто з визначення поняття заклинання. Що ж таке заклинання? У румунській мові існують різні терміни на позначення заклинань та їх дії: "descântec", "vrajă", "făcătură", "farmec", "boscon", "năvrăjie" та ін. Така різнобічність трактування слова заклинання у румунській мові говорить про глибоку повагу народу до магічних явищ. Варто розрізняти поняття заклинання та прокляття, які стосуються захисної магії, та між заклинаннями, оберегами та замовляннями, які представляють атакуючу магію.*

Ключові слова: *заклинання, обереги, замовляння, магічний кругозір, захисна магія, атакуюча магія*

ЭКСПРЕССИВНОСТЬ ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ ЯЗЫКА В РУМЫНСКИХ ИНКАТАЦИЯХ

Г. Боанджу

Аннотация. *Румынские заклинания были объектом тщательных исследований, как в контексте «магического мировоззрения румынских крестьян» (Георг Павелеску), так и со стороны лингвистики. Поэтому важно начать с основ, точнее с определения понятия заклинание. Что такое заклинание? В румынском языке существуют разные термины обозначающие заклинания и их действие: "descântec", "vrajă", "făcătură", "farmec", "boscon", "năvrăjie" и другие. Такое разнообразие значений слова заклинание в румынском языке говорит об уважении народа к магическим явлениям. Стоит разделять понятия заклинание и проклятье, которые представляют защитную магию, а также между заклинанием, оберегом, и заговором, которые относятся к атакующей магии.*

Ключевые слова: *заклинания, обереги, заговоры, магическое мировоззрение, защитная магия, атакующая магия*

УДК 81'27

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ У ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

О. В. БАБЕНКО, кандидат філологічних наук, доцент,
В. А. ЛИСОГОРЯ, студентка магістратури,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: olena14babenko@ukr.net; valerialysogorya@gmail.com
ORCID ID: 0000-003-0379-4769

Анотація. *У статті досліджено та проаналізовано специфіку застосування гендерного аспекту в лінгвокультурологічному дискурсі, проаналізовані поняття «гендер», «стать», їхній взаємозв'язок та вплив на формування мовної картини світу. Проведено аналіз основних джерел, що відображають останні результати у дослідженні відмінностей мовлення за критерієм гендерної приналежності на різних рівнях. У роботі розглянуто поняття «чоловік» і «жінка» як культурні концепти, а*

© О. В. Бабенко, В. А. Лисогоря, 2018

have a strong impact on linguistic world image formation. This problem isn`t well researched and provides one of the most prospective fields of research in linguistics.

Studying the different types of communicative behavior that are influenced by different factors (social, professional, age-related and gender) can help scientists to learn more about an ethnicity`s views on the world and so that to create some effective strategies of communication between foreigners without any misunderstandings.

The aim of this article is to sum up the main scientific researches about the usage of gender approach to cultural linguistic through an explanation of the connection between the terms language — culture — gender.

Each speaker is a representative of the national character and its perceiving of the reality. Concepts «male» and «female» are basic and existential notions for every culture and are represented in the general system of all languages. But there are always some national specific features which are enshrined in various stereotypical forms. Their nature and number define the level of androcentrism — the masculine point of view that dominates in the majority of languages, its degree varies in different cultures.

This study proves that the communicative behavior of a person should be explained not only through his personal characteristics but also including the gender stereotypes which are the important part of the ethnocultural mentality which determine the way of life, social roles, manners and perception of people of different sex.

Keywords: *gender, sex, femininity, masculinity, linguistic world image, communicative behavior, cultural linguistics*

УДК 811.111'276.3 – 055.1:070

PECULIARITIES OF LANGUAGE MEANS OF APOLOGIZING IN THE ENGLISH AND THE UKRAINIAN LANGUAGES

S. H. KACHMARCHYK, PhD in Pedagogical Sciences, senior lecturer,
E-mail: lanochka_25@rambler.ru
ORCID ID: 0000-0002-7757-1456
M. I. SULIMA, the second-year student,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: sulima171@gmail.com

Abstract. *The relevant peculiarities of expressions of apologies use in speech depend on many factors, including the social status of a speaker. The article defines how this dependence in the comparative analysis is determined in the Ukrainian and American society. The article deals with the results of comparative analysis of language means of apologizing use in different routine situations in the English and the Ukrainian languages.*

The frequency of the lexemes use, the significance of different apologies forms, as well as the peculiarities of their use in speech in the Ukrainian and the English languages have been analyzed. Expressions of apologies have been considered by the author in terms of their essence, syntactic structure and lexical content.

Keywords: *language means of apologizing, lexemes, communication, speech act of apology, verbal communication, interlocutor*

Introduction. It's known that languages differ in their lexical-grammatical and syntactic structure due to the fact that their speakers have in their minds different pictures of the world, formed through the prism of their native language. In this regard, the most problems in the

© S. Kachmarchyk, 2018, M. I. Sulima, 2018

process of intercultural communication are delivered by those speech acts that are associated with the internal manifestations of culture (ideas, beliefs, values).

The speech act of apology is one of the most socially significant speech acts in

any linguistic culture and is viewed from different theoretical positions. In most cases, this speech act is defined as a method of controlling human activity, which is used to regulate interpersonal relations, to prevent a possible conflict or to terminate it.

The purpose is to reveal the differences of language means of apologizing using in the Ukrainian and English languages; outline the features of apologizing from different theoretical aspects.

Methods. To solve these mentioned tasks the complex of methods is used: analysis, systematization, generalization of philosophical, psychological, educational, and methodical literature, conceptual and comparative analyses.

Results. The most interesting are the differences in the verbal expression of speech act of apology in different languages. First of all, we note that speech act of apology is more in demand in the English than in the Ukrainian language. It is more often used for various reasons and with different motives. Speech act of apology is an integral part of English ethics. In the English language it initiates a situation-dependent etiquette dialogue with stereotypical content. The stereotype of the content of such dialogues leads representatives of other linguistic cultures to the idea that the speech act of apology in English is more formal and contrived than sincere.

In English, speech act of apology is subdivided into different groups. Most people know the English word *"sorry",* which has long been included into the vocabulary of native speakers as a borrowed spoken unit. Equally famous is the expression *"Excuse me".* But which of these two options is suitable for a particular situation of verbal communication? The general rule sounds simple enough: if a person has already done something unacceptable, he uses the word *"Sorry!",* which belongs to the group "expressions of regret", and if a person is only going to disturb someone, in this case – *"Excuse me!" – "I beg your pardon!",* which belongs to the "apology for attracting something attention" group, for example:

"Excuse me! Can you tell me where his brother lives?"

"Прошу вибачити! Чи не підкажете, де мешкає його брат?"

When we excuse or forgive someone, we find justification for this person's actions, consider his guilt immaterial, and refuse punishment or revenge. Therefore, the word *"excuse"* may be used for minor misconduct, errors of a random nature or an unintended violation of the rules of conduct, for example [3, p. 45]:

"Please excuse me for missing the lesson."

"Будь ласка, вибачте мене за те, що пропустив заняття."

In American English, the phrase *"I beg your pardon!"* is often used – "Прошу вибачення!", borrowed from the French language. The word *"pardon"* can be used both as a noun and as a verb. This word is also used in two main cases: in situations of moral and legal conflict, as well as in theological texts to identify serious misconduct regarding moral principles or norms of behavior adopted in society. Not only the person, but the surrounding persons suffer from these offenses. Therefore, using the word *"pardon",* we report that the culprit was forgiven and formally released from punishment, for example [2, p. 168]:

"They were granted a free pardon."

"Їх помилували".

"Pardon me, and kill me not, and so may God pardon thee" (from Bible)

"Змилуйся наді мною і не вбивай мене, і Бог тебе помилує."

The speech act of apology in the Ukrainian language is represented by lexemes that include the words *"вибачити", "пробачити", "жалкувати".* The reciprocal reply of the addressee, as in the English language, consists of a brief reaction confirming the forgiveness: *"Все гаразд" / "Нічого страшного" / "Не варто хвилюватись".*

Lexeme *"вибач (-те)"* expresses a request to take into account the exculpatory reasons and not consider the person to be guilty; and the lexeme *"пробач (-те)"* expresses a request not to be angry with a person, despite his guilt. Consequently, saying *"пробач (-те)"* a person to a greater extent declares his guilt, thereby, more humiliated, which improves his image and personal social status, and also indicates a higher degree of politeness. Perhaps, for some situations of communication, this statement may turn out to be true, however, in reality these lexemes are the main ways of verbalizing the same speech act of apology [1, p. 22].

The perception of the meaning of the Ukrainian word *"жалкувати",* also referring to speech act of apology, presents a certain difficulty for native speakers of English, in particular, due to the difference in attitudes and national cultural values of representatives of Ukrainian and English linguistic culture. In the Ukrainian language, the lexeme *"жалкувати"* in the aspect of speech act of apology is not devoid of its semantic meaning, and its use cannot be called formal, unlike its equivalent – *"to be sorry"* – in the English language.

Consequently, the differences in the etiquette formulas of apologizing in English and in Ukrainian are due to the semantic integrity of the words used to express speech act of apology, as well as the discrepancy between the grammatical structures of these languages. These differences are clearly manifested in situations of everyday communication. So, before asking a question, native English speakers use a label formula that contains not only a polite request to excuse them for disturbing them, but also a modal design with the meaning of courtesy [5, p. 565]:

"Excuse me, can I ask you a question?"

While in the corresponding verbal situation, the Ukrainians ask a direct question without any additional shades of meaning: *"Можна запитати?",* because, from the semantic point of view, there is no apologize for anything in this situation, but from a grammatical point of view, for the polite question in the Ukrainian language it will be enough to use the modal word *"можна".*

A similar strategy of speech behavior is also valid for the following situation, for example, in public transport:

"Excuse me, can I take a seat?"

"Я сяду?"

In a speech act in the Ukrainian language, the question is rather rhetorical than factual, as in English, since the Ukrainian culture does not have the notion of *"privacy"* – *"особистий простір",* which causes a possible negative answer to this question in English. Ukrainian people simply cannot provide the reasons for the negative answer to this question. In most cases in such a situation, representatives of the Ukrainian linguistic culture generally avoid any questions.

It is noteworthy in this connection that the traditional strategy of speech for the Ukrainians when leaving public transport is expressed by the question:

"Вибачте, Ви виходите?"

or, more often, *"Ви виходите?",* when translated into English, despite the observance of all the formal ways of expressing the speech act of apology, can cause a negative reaction among the representatives of the English-language linguistic culture:

"Excuse me, are you getting off at the next stop?"

"Why should you know that?" (Яке ваше діло?)

Discussion. Thus, the speech formulas used in the speech act of apology in the English and in the Ukrainian languages show that in the Ukrainian language the studied speech act is more aimed at bringing an apology than of responding to this request. The discrepancies in the ethics and pragmatics of the speech act of apology in the English and the Ukrainian languages are manifested at the level of description of the units that are significant for each linguistic culture. Consequently, the language not only reflects the culture of its people, but

also stores accumulated sociocultural experience, which serves as the most important and effective tool of culture.

Список використаних джерел

1. Григорьева, Н. В. Стратегии вежливости в речевой коммуникации представителей британской, американской и австралийской культур (на материалах речевого акта просьбы) [Текст] / Н. В. Григорьева // Автореферат диссертации канд. филолог. наук: 10.02.04. – Санкт-Петербург, 2009. – 22 с.

2. Kramer-Moore, D. Pardon me for breathing: seven types of apology [Text] / D. Kramer-Moore // ETC: A review of general semantics. – Cardiff, 2003. – 60 (2), P. 160–169.

3. Плетнёва, Е. А. Коммуникативно-прагматичный диапазон формул извинения в британской языковой культуре [Текст] / Е. А. Плетнёва // Автореферат диссертации канд. филолог. наук: 10.02.04 –Воронеж, 2009. – 45 с.

4. Верещагин, Е. М., Костомаров, В. Г. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик [Текст] / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – Москва, 1999. – 84 с.

5. Вежбицкая, А. Семантические универсалии и описание языков [Текст] / А. Вежбицкая. – Москва, 1999. – 780 с.

6. Виссон, Л. Русские проблемы в английской речи. Слова и фразы в контексте двух культур [Текст] / Л. Виссон. – Москва, 2005. – 192.

References

1. Hrihorieva, N. V. (2009). Stratehii vezhlivosti v rechevoi komunikacii predstavitelei britanskoi, amerikanskoi i avstraliiskoi lingvokultur (na materialah rechevoho akta prosby) [Politeness strategies in verbal communication of British, American and Australian lingo cultures representatives (on the materials of speech act of request)]. avtoref. dis... kand. filol. nauk: 10.02.04, SPb, 22.

2. Kramer-Moore, D. (2003). Pardon me for breathing: seven types of apology // ETC: A review of general semantics. – Cardiff, 60 (2), 160–169.

3. Pletniova, E. A. (2009). Komunikativno-pragmatichnii diapason formul izvineniia v britanskoi jazykovoi kulture [Communicative and pragmatic diapason of apologizing formula in British language culture]. avtoref. dis... kand. filol. nauk: 10.02.04, Voronezh, 45.

4. Vereschahin, E. M., Kostomarov, V. H. (1999). V poiskah novyh putei razvitia lingvostranovedeniia: kontceptciia rechepovedencheskih taktik [In search of new ways to develop linguistic studies: the concept of speech behavior tactics]. Moskva, 84.

5. Vezhbitskaia, A. (1999). Semanticheskie universalii i opisanie iazykov [Semantic universals and languages description]. Moskva, 780.

6. Visson, L. (2005). Ruskie problemy v anhliiskoi rechi. Slova i frazy v kontekste dvuh kultur [Russian problems in English speech]. Moskva, 192.

7.

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ МОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ВИБАЧЕНЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

С. Г. Качмарчик, М. І. Суліма

Анотація. *Актуальні особливості використання висловлень вибачень у мовленні залежать від багатьох чинників, у тому числі і від соціального статусу мовця. У статті визначено, яким чином встановлюється ця залежність у порівняльному аналізі українсько-американське суспільство. Запропоновано результати порівняльного аналізу використання мовних засобів вираження вибачень у різних життєвих ситуаціях в англійській та українській мовах.*

Проаналізовано частотність вживання лексем, значення різних форм вибачень, а також особливості їх вживання у мовленні в українській та англійській мовах. Висловлювання вибачень розглянуто автором з точки зору їх сутності, синтаксичної структури та лексичного наповнення.

Ключові слова: *мовні засоби вираження вибачення, лексеми, спілкування, мовленнєвий акт вибачення, вербальна комунікація, співрозмовник*

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ ВЫРАЖЕНИЯ ИЗВИНЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

С. Г. Качмарчик, М. И. Сулима

Аннотация. *Актуальные особенности использования высказываний извинений в речи зависят от многих факторов, в том числе и от социального статуса говорящего. В статье определено, каким образом устанавливается эта зависимость в сравнительном анализе украинско-американское общество. Представлены результаты сравнительного анализа использования языковых средств извинений в разных жизненных ситуациях в английском и украинском языках.*

Проанализированы частотность употребления лексем, значение различных форм извинений, а также особенности их употребления в общении в украинском и английском языках. Высказывания извинений рассмотрены автором с точки зрения их сущности, синтаксической структуры и лексического наполнения.

Ключевые слова: *языковые средства выражения извинения, лексемы, общение, речевой акт извинения, вербальная коммуникация, собеседник*

УДК 811.111’342.9

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНГЛІЙСЬКИХ КАЗОК

Л. С. КОЗУБ, кандидат філологічних наук, доцент,
О. В. ДРОЗДОВСЬКА, студентка магістратури,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: liubatern@yahoo.com; angel_the_1@ukr.net;
ORCID ID: 0000-0002-6617-6442

Анотація: *Стаття присвячена вивченню проблеми зв'язку мови і культури, які розглядається вітчизняними та зарубіжними вченими вже протягом кілька десятиліть і є одним з актуальних аспектів дослідження в сучасній науці. Вона є предметом вивчення не тільки лінгвістики, а й суміжних дисциплін – соціології, етнографії, культурології, фольклористики. Констатується, що особливу увагу дослідники звертають на функціональну взаємодію явищ «мова» і «культура» в ході історичного розвитку конкретного етносу. Визначено, що національно-культурні особливості етносу найяскравіше проявляються в мові фольклору, зокрема, народних казках, які мають власну поетику і служать формуванню суспільної свідомості.*

Ключові слова: *англійська казка, лігнвокультурологія, стилістичні засоби, прагматичний потенціал, мовні засоби*

Актуальність. Мова фольклору завжди привертала увагу вчених різних спеціальностей. Не підлягає сумніву те, що кожен з жанрів фольклору має власну

© Л. С. Козуб, О. В. Дроздовська, 2018

поетику, свої мовні особливості, які є культурною спадщиною. Фольклор – найважливіша складова частина народної культури, в якій у своєрідній формі відображені життя і духовне обличчя народу. В Англії, Франції та США ним позначають всі види народної творчості. В українській фольклористиці використовується термін усна народна творчість.

Актуальність цієї роботи мотивована тією обставиною, що на сучасному етапі в лінгвістиці відсутній опис узагальненого багатофрагментного образу світу, акумульованого в мові англійських народних казок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мова фольклору завжди привертала увагу лінгвістів. У казках можна знайти різноманітні традиційні форми експресивності мови: епітети, порівняння, оксюморон, лексичні та стилістичні повтори. Багато дослідників таких як: Е. В. Померанцева, О. О. Потебня, В. Я. Пропп вивчали мову казки і її характерні особливості.

Мета дослідження полягає в лінгвістичному описі цілісної картини світу, що реалізується в лексиконі англійської казки і відображає особливості матеріальної і духовної культури англійського народу.

Методи і матеріали дослідження: У процесі дослідження застосовано наступні методи: компонентний аналіз – з метою виявлення структурних компонентів значення аналізованих лексичних одиниць; дефініційований аналіз – з метою уточнення значення аналізованих лексичних одиниць та сфери їх поширення; контекстуально-ситуативний аналіз – з метою виявлення особливостей функціонування і додаткових відтінків сенсу досліджуваних одиниць, зумовлених впливом контексту.

Результати. На сьогодні увагу багатьох дослідників привертає один з найменш вивчених епічних жанрів – казка. Як один з видів фольклору, казка була відома з давніх часів, однак спочатку казки аж ніяк не призначалися спеціально для дітей – вони їх слухали разом з дорослими. Казка далеко не одразу завоювала своє законне місце в дитячій літературі. Хоча перші книги, видані для дітей, з'явилися в XVIII столітті в епоху Просвітництва казки не «рекомендувалися» для дитячого читання, оскільки вважалося, що книги для дітей повинні, перш за все, бути повчальними та інформативними [7, с. 44].

Лише в першій половині XIX століття ця думка поступово стала витіснятися іншими, і корисність книги перестала вважатися основною перевагою в дитячій літературі.

XIX століття стало періодом визнання казки. У цей час не тільки з'явилася величезна кількість англомовних народних казок в обробці для дітей (наприклад, Ендрю Ленг і Джозефа Джекобса в Англії і Говарда Пайла в США), але і були видані перші літературні (авторські) казки [2, с. 55].

Англійська фольклористка поділяє англійські казки на: розповіді про тварин, звичайні народні історії, розповіді про магію, релігійні розповіді, новели, розповіді про дурних велетнів, жарти і анекдоти, повчальні розповіді [6, с. 55].

Найважливішою характеристикою казки є те, що в ній присутня обов'язкова установка на вигадку, що визначає і поетику казки. До головних ознак казки, як зазначає В. Я. Пропп, відносяться «невідповідність навколишньої дійсності» і «незвичність ... подій, про які розповідається» (в цьому відмінність казки від літературного оповідання). Крім такої головної риси казки, як використання прийомів, які нереалістичні для зображення реального, існує низка інших характерних рис, які відрізняють казковий жанр від інших жанрів [8, с. 58].

Так, Н. Г. Еліна зазначає, що казковий світ передбачає певне бачення світу, певний тип мислення, при якому людина виділяє об'єктивну реальність і реальність уявну. Крім перерахованих рис, для казки характерна метафоричність, в якій приховані моральні і соціальні узагальнення [4, с. 69].

Велике значення в організації казкового тексту мають традиційні формули казок, які беруть участь у створенні просторово-часової та образної специфіки казкового тексту.

Коли ми говоримо про літературну казку, то цей набір жанрових правил асоціюється з інтертекстуальними схемами. Будь-який впізнаваний елемент тексту казки зіставляється з інформаційним тезаурусом читача, і далі читач програмує можливий сценарій розвитку сюжету. Наприклад, стереотипний казковий зачин *Once upon a time* має на увазі що, по-перше, описувана подія відбувається в невизначену, неісторичну епоху; по-друге, подія, яка описується, нереальна; по-третє, те, що мовець хоче розповісти вигадану історію, казку [10, с. 20].

Введення в дану стереотипну модель нової інформації дозволяє передбачити можливий тип розповіді: якою буде ця вигадка? *Once upon a time, a very long time ago now, about last Friday (Milne A. Winnie the Pooh)* традиційний зачин отримує уточнення, яке суперечить його змісту.

Цей досить поширений стилістичний прийом *bathos* допомагає ідентифікувати казку як гумористичний твір. У мовному плані тимчасова і локальна невизначеність виражається через взаємодію лексичних і граматичних засобів категорії визначеності/невизначеності: в українській мові це: *одного разу, давним-давно, багато років тому*. Картина, яку створює автор, стає тим яскравішою та індивідуальнішою, чим далі йде вона від схеми прототипу. Тим складніше інтерпретувати твір цього автора в рамках певного жанру [9, с. 4].

Казка, як форма інтерпретації дійсності, буде впливати на наші переконання все життя. Здатність вивчити мову іншої людини і зрозуміти культуру іншого народу, в той же час, зберігаючи вірність власним культурним традиціям, є лише початком складного процесу вільного взаємного проникнення між декількома мовами і культурами, який називається кроскультурною комунікацією. В даний час одним з найважливіших завдань сучасної методики викладання іноземної мови є пошук можливостей зрозуміти іншу людину по іншу сторону кордону, вивчивши її мову.

У цьому контексті казка є важливою первинною інформацією, яка впливає на формування основних фонових знань. А. Вежбицька пропонує поняття розуміння культур за посередництвом ключових слів. Основні положення, що розвиваються в книзі науковця, полягають в тому, що різні мови істотно різняться щодо свого словникового складу і ці відмінності відображають відмінності ядерних цінностей відповідних культурних спільнот [1, с. 45].

Чарівна казка часто може зв'язати разом розказані людиною події її життя. Ця техніка використовується психотерапевтами. Якщо ж спробувати дати визначення казці в термінах когнітивістики, то ми можемо припустити, що казка в цьому контексті є своєрідною картиною світу, сценарієм чи сценарним фреймом, оскільки для сценаріїв характерна стандартна послідовність подій [5, с. 45].

Сценарій може бути використаний або поведінково, або когнітивно: в першому випадку людина реально програє його, будуючи свою поведінку відповідно до конкретного сценарію; у другому – подумки, наприклад, інтерпретуючи текст. У цьому контексті важливо те, що за допомогою синтезу наукових ідей, що зародилися в філософії, етнографії, соціології, психології та мовознавстві можна по-новому поглянути на настільки древній процес передачі інформації, як казка [3, с.11].

Як одиниця висловлювання текст існує в усній і у письмовій формі. Для фольклорної казки спочатку характерна усна форма (О. В. Померанцева, В. Д. Глібов), тоді як літературна казка представлена в письмовій формі. Поява додаткових компонентів в навколотекстовому просторі свідчить про порушення казкового канону (Д. С. Ліхачов, Ж. Калам-Гріоль, О. Гайар, О. Н. Гронська), що відображає ускладнення процесу літературної комунікації.

Письмовий текст є важливою формою більшості комунікативних соціально-значущих сфер мовного спілкування в соціумі певного періоду. В історії мови саме письмова форма спілкування є формою існування в часі і просторі.

Висновки і перспективи. Отже, казка є сховищем і транслятором найдавніших уявлень людини про світ, зафіксованих в її мові та реалізованих за допомогою системи архетипів, символів, персонажів і семантичних просторів. Комплексний аналіз етнокультурних і лінгвістичних особливостей фольклорного тексту дозволяє виявити і описати зафіксовані традиційною національною картиною світу стереотипи мислення, еволюцію уявлень про світ, охарактеризувати міжкультурні та міжнаціональні зв'язки і взаємини. Казкові тексти мають високий лінгвокультурологічний потенціал, що визначається такими істотними ознаками фольклору, як колективність і традиційність. Тому, вважаємо за доцільне використовувати тексти казок для формування лінгвокультурної компетенції, орієнтованої на досягнення взаєморозуміння між представниками різних культур.

Список використаних джерел

1. Вежбицкая, А. Понимание культур через посредство ключевых слов [Текст] / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской литературы, 2001. – 177 с.

2. Гусев, В. Е. Эстетика фольклора [Текст] / В. Е. Гусев. – Л. : ФЛИНТ, 2001. – 125 с.

3. Донец, П. Н. Теория межкультурной коммуникации: специфика культурных смыслов и языковых форм: дисс. … доктора филол. наук [Текст] / Павел Николаевич Донец. − Харьковский национальный университет им. Каразина. − Харьков, 2004. − 373 с.

4. Елина, Н. Г. О фольклорной традиции в драматургии Шекспира / Н. Г. Елина [Текст] // Шекспировские чтения 1977 / под ред. А. А. Аникста. – М. : Наука, 1980. – 100 с.

5. Коваль, А. П. Практична стилістика сучасної української літературної мови [Текст] / А. П. Коваль. – К. : Веселка, 1987. – 258 с.

6. Матвеева, Г. Г. Основы прагмалингвистики: монографія [Текст] / Г. Г. Матвеева. – М. : ФЛИНТА, 2015. – 25 с.

7. Пропп, В. Я. Исторические корни волшебной сказки [Текст] / В. Я. Пропп. – Jl. : Изд–во ЛГУ, 1986. – 365 с.

8. Пропп, В. Я. Поэтика фольклора [Текст] / В. Я. Пропп. – М. : Лабиринт, 1998. – 352 с.

9. Bottigheimer, R. B. Fairy Tales: a New History [Text] / R. B. Bottigheimer. – New York: State University of New York Press, 2009. – 162 p.

10. English Fairy Tales [Text] / Retold by Flora Annie Steel. – London : Macmillan and Co. Ltd, 1987. – 317 p.

References

1. Vezhbitskaya, A. (2001). Ponimaniye kul'tur cherez posredstvo klyuchevykh slov [Understanding Cultures through Keywords]. M. : Yazyki slavyanskoy literatury. 177 p.

2. Gusev, V. Ye. (2001). Estetika fol'klora [Aesthetics of Folklore]. L. : FLINT. 125 s.

3. Donets, P. N. (2004). Teoriya mezhkul'turnoy kommunikatsii: spetsifika kul'turnykh smyslov i yazykovykh form [The Theory of Intercultural Communication: The Specificity of Cultural Meanings and Language Forms] : diss. … doktora filol. nauk. Khar'kovskiy natsional'nyy universitet im. Karazina. Khar'kov. 373 p.

4. Yelina, N. G. (1980). O fol'klornoy traditsii v dramaturgii Shekspira [On the Folk Tradition in the Dramatic Art of Shakespeare] // Shekspirovskiye chteniya. pod red. A. A. Aniksta. M. Nauka. 100 s.

5. Koval', A. P. (1987). Praktichna stilístika suchasnoї ukraїns'koї líteraturnoї movi [Practical Stylistics of the Contemporary Ukrainian Literary Language]. K. : Veselka. 258 s.
6. Matveyeva, G. G. (2015). Osnovy pragmalingvistikim [Basics of Pragmalinguistics] : monografíya. M. : FLINTA. 25 p.
7. Propp, V. Y. (1986). Istoricheskiye korni volshebnoy skazki [The Historical Roots of the Fairy Tale]. L. : Izd–vo LGU. 365 p.
8. Propp, V. Y. (1998). Poetika fol'klora [Poetics of Folklore]. M. Labirint. 352 p.
9. Bottigheimer, R. B. (2009). Fairy Tales: a New History. New York : State University of New York Press. 162 p.
10. English Fairy Tales (1987). / Retold by Flora Annie Steel. London: Macmillan and Co. Ltd. 317 p.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ АНГЛИЙСКИХ СКАЗОК

Л. С. Козуб, О. В. Дроздовская

Аннотация. *Статья посвящена изучению проблемы связи языка и культуры, которая рассматривается отечественными и зарубежными учеными уже в течение нескольких десятилетий и является одним из актуальных аспектов исследования в современной науке. Она является предметом изучения не только лингвистики, но и смежных дисциплин – социологии, этнографии, культурологии, фольклористики. Констатируется, что особое внимание исследователи обращают на функциональное взаимодействие явлений «язык» и «культура» в ходе исторического развития конкретного этноса. Определено, что национально-культурные особенности этноса ярче проявляются в языке фольклора, в частности, народных сказках, которые имеют собственную поэтику и служат формированию общественного сознания.*

Ключевые слова: *английская сказка, лигнвокультурология, стилистическая средства, прагматический потенциал, языковые средства*

LINGUOCULTURAL POTENTIAL OF ENGLISH FAIRY TALES

L. S. Kozub, O. V. Drozdovska

Abstract. *The fairy tale as one of the most popular genres of oral epic tradition has been studied by linguists rather thoroughly. It is significant that the emergence of folkloristics as an academic discipline is largely associated with the research of fairy tales. The paper examines linguocultural features of British fairy tales. The relevance of the study is determined by great interest of linguistic science to the issues of national and cultural specificity of folk texts, which is caused by peculiarities of historical development, beliefs, traditions and customs of native people. The objective of the study is to reveal national and cultural characteristics of the British fairy tales by means of their linguocultural analysis. The British fairy tales reflect national peculiarities of the British people, their traits of character, world outlook, religion and beliefs. Both types of fairy tales describe the following realia: everyday way of life, the interior of dwellings, favourite dishes and drinks.*

According to the results of the research, a literary fairy tale is characterized by the variety of lexical and stylistic means and a diversity of characters and plots. This type of fairy tales reflects an individual worldview of a writer, who is a representative of the British culture but has his own life experience and aesthetic taste. Traditional literature is timeless. This is proved by the fact that classic fairy tales gain a renewed momentum to meet the needs of modern society. They are adapted for people of different ages or population strata to satisfy the demand for emerging trends or to come alive on screen.

Keywords: *English fairy tale, linguistic and cultural studies, stylistic means, pragmatic potential, linguistic means*

УДК 811.11:81’25

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКИХ АГРАРНИХ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

М.Ю. КОЛЕСНИК, старший викладач,
E-mail: m.kolesnyk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2375-1432
О. С. ПРЕДКО, студентка магістратури,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: predko@gmail.com

Анотація. *У статті розглянуто питання визначення терміну, актуальні проблеми і труднощі перекладу аграрних термінів, зокрема структурно-семантичний аспект. Особлива увага звертається на можливі варіанти та особливості перекладу аграрних термінів. Виявлено, що процес перекладу полягає у максимально точному підборі еквівалента або ж (якщо еквівалента не існує) в не менш точній його заміні з метою досягнення якомога точного перекладу, що відповідає структурі, змісту, та логічній послідовності оригіналу.*

Ключові слова: *термін, термінологія, терміносистема, сільське господарство, словник, сільськогосподарські тексти*

Актуальність. У ході розвитку науки і виробництва відкриваються нові явища, виникають нові поняття, що позначаються іменуваннями особливого роду – термінами. Вивчення термінів постійно перебуває у сфері наукових інтересів як фахівців у галузі термінології, так і лінгвістів. Мова динамічно розвивається і реагує на всі зміни, що відбуваються в інших сферах життя. Сільське господарство в цьому випадку не є винятком. Аграрні терміни, як мовні знаки, становлять суттєву складову науково-технічних текстів і одну з головних труднощів їх перекладу з огляду на їх неоднозначність, відсутність перекладних відповідників (у випадку термінів-неологізмів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами утворення і перекладу термінів займалися такі вчені, як В.В. Віноградов, Г.О. Вінокур, О.І. Смірницький, О.С. Ахманова та інші. Науковці досліджували специфіку перекладу термінів, їх види, етапи перекладу, основні вимоги до перекладача та перекладу в цілому. На сьогодні проблема перекладу складних аграрних німецьких термінів українською мовою є ще недостатньо дослідженою і вимагає вивчення різноманітних її аспектів.

Мета дослідження – проаналізувати особливості перекладу складних аграрних німецьких термінів українською мовою.

Методи. У процесі дослідження застосовано наступні методи: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація.

Результати. Дослідження термінологічної лексики спирається на визначення терміна. З приводу визначення терміну та вимог до нього в лінгвістичній літературі існують різні, не рідко протилежні точки зору.

Частіше за все терміном називають слово, словосполучення, або просто мовний знак, що репрезентує наукове поняття спеціальної, професійної сфери знань. Сутність мовної (а значить і термінологічної) номінації полягає в тому, щоб, відбиваючи у свідомості носіїв мови їх практичний і суспільний досвід, звертати факти позамовної дійсності в мовні значення. При цьому необхідно підкреслити, що терміноутворення являє собою процес вторинної номінації, результати якої є похідними за змістом чи морфологічним складом.

© М.Ю. Колесник, О. С. Предко, 2018

Задача перекладача полягає у вірному виборі того чи іншого прийому під час процесу перекладу, щоб якнайточніше передати значення будь-якого терміна. Головним прийомом перекладу термінів є переклад за допомогою ***лексичного еквіваленту***. Еквівалент – постійна лексична відповідність, яка точно співпадає із значенням слова. Терміни, які мають еквіваленти у рідній мові, відіграють важливу роль при перекладі. Вони служать опорними пунктами у тексті, від них залежить розкриття значення інших слів. Наприклад: ***der elektrische Ventilator*** – електричний вентилятор, ***die Maschine* -** машина.

Одним з найпростіших прийомів перекладу терміна є прийом транскодування. ***Транскодування* -** це побуквенна чи пофонемна передача вихідної лексичної одиниці за допомогою алфавіту мови перекладу. Наприклад***, der Laser* -** лазер, ***der Barometer* -** барометр. При перекладі цим способом не слід забувати й про "фальшивих друзів перекладача" (таких, як ***der Zentner* -** пів центнера***, die Billion* -** трильйон), транслітераційний спосіб перекладу яких призводить до грубих викривлень смислу.

Терміни також підлягають іншому лексичному прийому перекладу – ***калькуванню*** – передача комбінаторного складу слова, коли складові частини слова (морфеми) чи фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами мови перекладу. Цей прийом застосовується при перекладі складних за структурою термінів. Наприклад: ***die Ackerkrume* -** орний шар.

Аграрна термінологія завжди була і є важливою складовою частиною в лексичному запасі німецької мови. На її утворення впливають різноманітні фактори. Кожна галузь людських знань використовує ті чи інші лексичні одиниці для забезпечення своїх потреб у необхідній кількості термінологічних лексичних одиниць [2].

У німецькій мові набули певного поширення термінологічні лексичні лакуни. Це, зокрема, такі лексичні одиниці, які можна розглядати в якості термінологічних лакун:

Getreide n. – зернові культури
Schlepper m. – трактор-тягач
Zapfwelle f. – вал відбору потужності
Kalkung f. – удобрення вапном

Подібно до англійської мови більшість німецьких термінологічних одиниць не мають особливостей при передачі лексичного значення.

Так, наприклад:
Auslassventil n. – випускний клапан
Einlassventil n. – впускний клапан
Bruttoertrag m . – валовий збір
Gräser pl. – злакові [2]

У німецькій мові термінологізми утворюють складні іменники. Шар складних іменників є досить чисельним. Такі іменники є надзвичайно характерними для німецької мови. Рід складних іменників залежить від основного слова. До цієї категорії іменників належать такі термінологізми, як:

Kornfrüchte pl. – зернові культури
Ackerkrume f. – орний шар
Drillmaschine f. – рядкова сівалка
Flächeneinheit f. – одиниця площі
Bodenbearbeitung f. – обробіток ґрунту

При вивченні термінології з механізації сільського господарства слід використовувати словничок термінів, що означають складові вузли певних сільськогосподарських машин німецькою мовою [2].

Der Traktor
der Rahmentraktor – рамний трактор
der Radtraktor – колісний трактор

der Kettentraktor – гусеничний трактор
der Halbkettentraktor – напівгусеничний трактор
der Halbrahmentraktor – напіврамний трактор
II
der Schlepper – трактор-тягач
der Kettenschlepper – гусеничний трактор-тягач
der Radschlepper – колісний трактор-тягач
III
Der Pflug
der Pflugkörper – корпус плуга
der Scharpflug – лемішний плуг
der Einscharpflug – однокорпусний плуг
der Mehrscharpflug – багатокорпусний плуг

Збагачення лексичної системи галузі, зокрема термінологічними одиницями, відбувається двома шляхами: утворенням нових одиниць, і набуттям уже існуючими словами нових значень, коли слово в актах повторної номінації отримує інакший денотативно -сигніфікативний зміст [6].

Терміносистема АПК відзначається великою кількістю термінів, що дають дефініцію поняттям, пов'язаним з використанням землі, наприклад, "земля" (das Land), "урожайність" (die Ergiebigkeit), "збір" (das Einsammeln), "ділянка" (das Feldstück) та ін. Вони позначають найбільш загальні поняття аграрної науки, що виникла задовго до її повноцінного становлення. Такі терміни – це модифікації первісного значення звичайних загальновживаних слів [6].

В мові сільського господарства важливе місце займають терміни, що вдруге опиняються в терміносистемі, набуваючи актуалізації внаслідок зміни економічної, соціальної чи політичної ситуації. Реанімували термінологічний зміст автохтонні віддієслівні іменники "наділ" (der Bodenanteil), "розподіл" (die Verteilung), "перепродаж" (der Weiterverkauf), "викуп" (der Rückkauf), "продаж" (die Absetzung), "торг" (der Schächer) [6; 7].

Слід зазначити, що у новому термінологічному середовищі вони вживаються разом із уточнюючим словом – прикметником "земельний" (Boden) або іменником "земля" (das Land), тому вони вже набули статусу термінологічних словосполучень, що зазвичай вживаються в сталому вигляді ("земельний наділ" (der Bodenanteil), "розподіл землі" (die Bodenverteilung), "фермер" (der Landwirt), "сільське господарство"(die Landwirtschaft)) [6].

Висновки і перспективи. Переклад термінів – дуже відповідальна задача для перекладача. Перекладач повинен враховувати те, що кожна мова розвивається самостійно: в ній діють власні мовні реалії, закріплені культурно-історичні реалії, з'являються нові реалії, які ще не мають еквівалентів на момент перекладу на інші мови. Але і попри це перекладачеві доводиться перекладати матеріали, що містять і такі термінологічні особливості, з якими він не знайомий. Для подолання труднощів, що виникають під час перекладу фахових, зокрема аграрних текстів, необхідно ґрунтовно аналізувати спеціальну лексику, вивчати її багатозначність, синонімію, антонімію, особливості словотворення, а також різноманітні скорочення, абревіатури та власні назви, що простежуються у зазначених текстах.

Список використаних джерел

1. Даниленко, В. П. Русская терминология: опыт лингвистического исследования [Текст] / В. П. Даниленко. – М. :Издательство «НАУКА», 1977. – 246 с.

2. Кондратюк, С.Ю. Особливості вивчення англійської та німецької термінології з агрономії та механізації сільського господарства [Текст] / С.Ю. Кондратюк //

Вісник Житомирського державного університету. Вип. 39. Філологічні науки. – 2008, С. 203 –208.
3. Арутюнова, Н. Д. Истоки, проблемы и категории прагматики [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Новое в зарубежной лингвистике. Переводы. М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16 : Лингвистическая прагматика. – С. 26 – 27.
4. Дискурс у комунікаційних системах : [Зб. наук. ст.] [Текст] / відп. ред. С. П. Денисова. – К.: Вид – во Київ. міжнар. ун – ту, 2004. **- 3**44 с.
5. Колеснікова, І. А. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні параметри професійного дискурсу: автореф. дис. д – ра філ. наук : 10.02.15 [Текст] / І. А. Колеснікова. – К. :Київ. нац. ун –т ім. Т. Шевченка, 2009. – 33 с.
6. Кравченко, Т. П. Термінологізована лексика у терміносистемі економіки АПК [Текст] / Т. П. Кравченко // Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні : 272 Матеріали Причорноморської регіональної науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу, м. Миколаїв 24 –26 квітня 2013 р. **-** Миколаїв : МНАУ, 2013. – С. 114 – 117.
7. Шевченко, И. С. К определению понятия дискурса в исторической прагматике [Текст] / И. С. Шевченко // Вісник ХДУ №435, Серія романо –германська філологія. – Х. : Харк. ун-т, 1999 – С. 150 – 153.
8. Ємельянова, Є. С. Морфологічна адаптація галліцизмів у сучасній українській сільськогосподарській термінології [Електронний ресурс] / Є. С. Ємельянова. – С. 134-136. – Режим доступу : http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/

References

1. Danylenko, V. P. (1977) Russkaya termynolohyya: opyt lynhvystycheskoho doslidzhennya [Russian terminology: experience of linguistic research]. Kyiv: NAUKA, 246.
2. Kondratiuk, S. Iu. (2008). Osoblyvosti vyvchennya anhliyskoyi ta nimetskoyi terminolohiyi z ahronomiyi ta mekhanizatsiyi silskoho hospodarstva [Features of the study of English and German terminology on agronomy and mechanization of agriculture]. Bulletin of Zhytomyr State University, 39, 203 – 208.
3. Arutiunova, N. D. Istoki, problemy i kategorii pragmatiki [The origins, problems and categories of pragmatics]. Moscow: Progress, 26 – 27.
4. Dyskurs u komunikatsiynykh systemakh [Discourse in communication systems] (2004). Kyiv: Vydavnytstvo Kyyivs'koho mizhnarodnoho universytetu, 344.
5. Kolesnikova, I. A. (2009). Linhvokohnityvni ta komunikatyvno-prahmatychni parametry profesiynoho dyskursu [Linguocognitive and communicative-pragmatic parameters of professional discourse]. Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 33.
6. Kravchenko, T. P. (2013). Terminolohizovana leksyka u terminosystemi ekonomiky APK [Terminologized vocabulary in the terminology of the economy of the agroindustrial complex]. Development of the Ukrainian village – the basis of the agrarian reform in Ukraine. The 272nd Materials of the Black Sea Regional Scientific and Practical Conference of the teaching staff. Mykolaiv, 114 – 117.
7. Schevchenko, I. S. (1999). K opredeleniyu ponyatiya diskursa v istoricheskoy pragmatike [To the definition of the concept of discourse in historical pragmatics]. Romano – Germanic Philology, 150 – 153.
8. Yemelianova, Ye. S. Morfolohichna adaptatsiya hallitsyzmiv u suchasniy ukrainskiy silskohospodarskiy terminolohiyi [Morphological Adaptation of Gallicisms in Modern Ukrainian Agricultural Terminology]. 134 – 136. Available at: http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА НЕМЕЦКИХ АГРАРНЫХ ТЕРМИНОВ НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

М.Ю.Колесник, О.С.Предко

Аннотация. *В статье рассмотрены вопросы определения термина, актуальные проблемы и сложности перевода аграрных терминов, в частности, структурно-семантический аспект. Особое внимание обращается на возможные варианты и особенности перевода аграрных терминов. Выявлено, что процесс перевода заключается в максимально точном подборе эквивалента или (если эквивалента не существует) не менее точной его замене с целью достижения наиболее качественного перевода, соответствующего структуре, содержанию и логической последовательности оригинала.*

Ключевые слова: *термин, терминология, терминосистема, сельское хозяйство, словарь, сельскохозяйственные тексты*

FEATURES OF TRANSLATION OF GERMAN AGRARIAN TERMS INTO UKRAINIAN

M.Yu. Kolesnyk, O.S. Predko

Abstract. *The article deals with the definition, actual problems and difficulties of translation of agricultural terms, particularly in structural and semantic aspect. Special attention is paid to different variants and peculiarities of translation of agricultural terms. It reveals that the process of translation presupposes the accurate selection of equivalents or (if there are no equivalents) finding the most suitable word or word combination with corresponding meaning in order to provide the adequate translation which reflects the content and logic of the original term. The most important condition for achieving the adequacy of translation is to preserve the content accuracy of the translated units, ensuring absolute identity of concepts expressed by terms of the source language and the target language. The analysis indicates that a large number of common words acquire meanings, specific for agricultural areas, i.e. become specialized terms. To overcome difficulties that arise while translating specialized texts, it is necessary to provide thorough analysis of agricultural terms, study word-structure and methods of translation.*

Keywords: *term, terminology, terminological system, agriculture, dictionary, agricultural texts*

УДК – 81'25: 001.4:63=111=161.2

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕДАЧІ РЕАЛІЙ АНГЛОМОВНИХ КРАЇН В ПЕРЕКЛАДАХ ПРОЗОВИХ ТА ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ

Г.І.СИДОРУК, кандидат філологічних наук, доцент,
А. О.ПЕТІЙ, студент магістратури,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: seagalina@gmail.com; andrey.petiy000@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0850-0352

Анотація. *Актуальність дослідження полягає в тому, що реалії являють собою особливу складність при перекладі, з огляду на те, що вони відносяться до неспівпадаючих елементів мови і позначають поняття, не відомі та не зрозумілі для інших культур. Мета та завдання дослідження полягає в аналізі особливостей та проблем передачі реалій англомовних країн в перекладах прозових та поетичних творі. В статті були застосовані методи синтезу та узагальнення інформації з досліджуваної теми на основі аналізу теоретичних джерел. В статті було розглянуто та інтерпретовано поняття реалії, та визначено основні складнощі та прийоми перекладу англомовних реалій українською мовою. На основі аналізу теоретичних джерел ми надали власне визначення поняттю 'реалія': це лексичні одиниці, що відображають національні особливості існування певного народу, історичний розвиток та колорит, територіальний устрій, специфічні риси побуту, культури, та представляють собою складність для перекладу з огляду на те, що не мають відповідних лексичних одиниць в мовних структурах інших народів. Також, в статті наведено способи перекладу реалій українською мовою. Отриманий результат узагальнює результати досліджень інших учених, та може бути використаний як основа для подальших досліджень з теми.*

Ключові слова: *реалія, лексична одиниця, переклад, складнощі перекладу, неперекладність, безеквівалентна лексика*

Актуальність даної теми пояснюється тим, що реалії являють собою особливу складність при перекладі, причиною тому цьому є те, що вони відносяться до неспівпадаючих елементів мови і позначають поняття, не відомі та не зрозумілі для інших культур.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою перекладу художньої літератури займалися такі вчені як В. В. Алімов, А. В. Безбородов, Є. В. Бреус, В.С. Віноградов, Н.К. Гарбовський, Н.Ф. Мечтаєва, А.Д. Мурадова, Ю.П. Солодуб, А.Д. Швейцер, Дж. Бердслі та інші.

Проблемою перекладу реалій у художньому тексті займалися такі вчені як В. С. Алексєєва, Л. С. Бархударов, Е. М. Верещагін, В. С. Віноградов, С. Влахов, В. Н. Комісарів , В. Р. Костомаров, Л. К. Латишев, Т. А. Казакова, Р. К. Миньяр-Белоручев, Р. Д. Томахін, С. Флорін, А. Д. Швейцер та інші.

Мета дослідження полягає в аналізі особливостей та проблем передачі реалій англомовних країн в перекладах прозових та поетичних творі.

Матеріали і методи дослідження. В статті були застосовані методи синтезу та узагальнення інформації з досліджуваної теми на основі аналізу теоретичних джерел.

Результати дослідження та їх обговорення.

Для дослідження особливостей та способів перекладу реалій, необхідно окреслити значення власне поняття реалії. Варто зазначити, що складно виокремити

© Г.І. Сидорук, А. О Петій, 2018

єдине визначення даного поняття, з огляду на те, що багато дослідників інтерпретують поняття реалії по-різному. Дослідник Дж. Бердслі визначає поняття реалій як предметів матеріальної культури, що слугують основою для номінативного значення слова [8, с. 301]. Як лінгвістичне явище реалії відносять до категорії безеквівалентної лексики. У багатьох перекладознавців існують різні думки з цього приводу. Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров називають реалії «словами, план змісту яких неможливо зіставити з будь-якими іншомовними лексичними поняттям» [2, с. 42]. Вони вважають, що такі лексичні одиниці неперекладні, що їх не можна точно передати іноземною мовою за допомогою точного відповідника, однослівного перекладу, їх можна запозичити, або описати, як це робиться в тлумачних словниках [2, с. 42].

На думку В. С. Алексеєвої реалії – це лексеми, що позначають реалії побуту та суспільного життя, специфічні для будь-якого народу, країни або місцевості [1, с. 189]. Р. К. Міньяр-Бєлоручев вважає, що реалії – це предмети, явища, традиції, звичаї, які складають специфіку даної соціальної спільноти, етнічної групи. Міньяр-Бєлоручев також називає реаліями слова і словосполучення, що позначають їх [5, с. 57].

Найбільш повне визначення реалії дають болгарські вчені С. Влахов і Флорін С., які вважають, що ці слова називають об'єкти, характерні для одного народу (побут, культура, соціальний та історичний розвиток) і є чужими іншому, є носіями національного і історичного колориту і не мають точних відповідностей при перекладі, і, отже, не підпорядковуються загальним способам перекладу і вимагають особливий підхід [3, с. 6-7].

Узагальнимо вищезазначені визначення, наступним чином: реалії – це лексичні одиниці, які відображають національні особливості існування певного народу, історичний розвиток та колорит, територіальний устрій, специфічні риси побуту, культури, та представляють собою складність для перекладу з огляду на те, що не мають відповідних лексичних одиниць в мовних структурах інших народів.

Реалія має ознаки деяких інших лексичних одиниць, тому її легко сплутати або просто не "розпізнати". Також реалії можуть бути власними іменами, сюди відносяться, на думку Г. Д. Томахіна:

– Географічні назви (топоніми), які мають культурно-історичні асоціації;

– Антропоніми – імена історичних особистостей, громадських діячів, вчених, письменників, діячів мистецтва, популярних спортсменів, персонажів художньої літератури і фольклору;

– Назви творів літератури і мистецтва; історичні факти та події в житті країни; назви державних і громадських установ тощо [6, с. 10]. Водночас С. Влахов та С. Флорін розглядають імена власні як окремий клас безеквівалентної лексики, який має свої ознаки та прийоми передачі при перекладі І ці дані нерідко збігаються з даними реалії [3, с. 12]. Таким чином, реалії являють собою окремий незвичайний і важливий шар лексики мови. Всі вчені сходяться в тому, що реалії належать до безеквівалентної лексики, тобто часто являють собою проблему при перекладі. Вони можуть зустрітися при перекладі абсолютно будь-якого тексту, тому дуже важливо знати особливості реалій і їх перекладу.

Такі дослідники як А. Д. Швейцер, В. Н. Комісарів, Л. К. Латишев, С. Влахов, С. Флорін, і Т. А. Казакова пропонують різноманітні прийоми перекладу реалій. Найпоширенішими способами є транслітерація, транскрипція, калькування і описовий переклад.

А. Д. Швейцер вважає, що для передачу реалій забезпечують наступні прийоми:

– транслітерація (*агітпункт – ahitpunkt*);

– калькування (*brain-drain – витік мізків*);

– пояснювальний переклад [7, с. 63].

Своєрідну класифікацію відповідностей, які створюються перекладачем при перекладі безеквівалентної лексики, пропонує В. Н. Комісаров. В сфері перекладу безеквівалентної лексики, на його думку, застосовуються такі типи відповідностей:

– Відповідності-запозичення, що відтворюють в МП форму іншомовного слова. Такі відповідності створюються за допомогою перекладацького Транскрибування або транслітерації;

– Відповідності-кальки, що відтворюють морфемний склад слова або складові частини стійкого словосполучення в іноземних мовах;

– Відповідності-аналоги, створювані шляхом підшукання найближчої за значенням одиниці;

– Відповідності-лексичні заміни, створювані при передачі значення безеквівалентного слова в контексті за допомогою одного з видів перекладацьких трансформацій;

– Застосовується опис в разі неможливості створити відповідність зазначеними вище способами [7, с. 148].

В. Н. Комісаров не дає визначення способам передачі реалій, він відзначає лише відповідності, які виходять в результаті застосування того чи іншого прийому перекладу.

Висновки та перспективи. Таким чином, на основі аналізу та узагальнення теоретичних джерел, ми інтерпретували поняття реалій наступним чином: реалії – лексичні одиниці, які виражають національні особливості існування певного народу, відображають історичний розвиток та колорит, територіальний устрій, специфічні риси побуту, культури, та представляють собою складність для перекладу з огляду на те, що не мають відповідних лексичних одиниць в мовних структурах інших народів.

Як демонструє аналіз, реалії, представляючи безеквівалентну лексику, не мають відповідників в мові перекладу, тому і являють собою перекладацьку проблему. Основними способами перекладу реалій є такі перекладацькі трансформації, як транскрипція/транслітерація, калькування, лексико-семантична модифікація: звуження/конкретизація, розширення/ генералізація, емфатизація/нейтралізація, функціональна заміна, описовий переклад, перекладацький коментар.

Висновки нашого дослідження можуть слугувати поштовхом та підґрунтям для наступних кроків в області аналізу перекладу реалій на матеріалі художніх текстів.

Список використаних джерел

1. Алексеева, И.С. Введение в переводоведение]: Учеб. пособие для студ. филол. и лингв фак. высш. учеб. Заведений [Текст] / И. С. Алексеева. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2004. – 352 с.

2. Верещагин, Е.М. Язык и культура [Текст] / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.:Индрик,2005. – 1038 с.

3. Влахов, С. Непереводимое в переводе. Монография[Текст] / С. Влахов, С. Флорин. – М.: Высшая школа, 1986. – 384с.

4. Казакова, Т.А. Практические основы перевода [Текст] / Т.А. Казакова. – СПб.: Союз, 2002. – 319с.

5. Миньяр-Белоручев, Р.К. Как стать переводчиком [Текст] / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М.: «Готика», 1999. – 176с.

6. Томахин, Г.Д. Реалии-американизмы : пособие по страноведе-нию [Текст] / Г. Д. Томахин. – М.: Высшая школа, 1988. – 239 с.

7. Швейцер, А.Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты [Текст]/ А.Д. Швейцер. – М., 1998. – 212 с.

8. Beardsley, J. Translation as an activity and a profession [Text] / J. Beardsley. – Ann Arbour, 1982. – 120 p.

References

1. Alekseeva, I.S. (2004). Vvedenie v perevodovedenie [Introduction to translation studies]: Ucheb. posobie dlya stud. filol. i lingv fak. vyssh. ucheb. Zavedenij / I.S. Alekseeva. Saint Petersburg: Philological faculty of SPbHU, 352.

2. Vereshchahin, E.M. (2005). Yazyk i kultura [Language and culture] / E.M. Vereshchahin, V.G. Kostomarov. Moscow: Indrik, 1038.

3. Vlakhov, S. (1986). Neperevodimoe v perevode [Untranslatable in translation]. Monografiya / S. Vlahov, S. Florin. Moscow: Vysshaya shkola, 384 p.

4. Kazakova, T.A. (2002). Prakticheskie osnovy perevoda [Practical foundations of translation] / T.A. Kazakova. – Saint Petersburg: Soyuz, 319.

5. Min'yar-Beloruchev, R.K. (1999). Kak stat' perevodchikom [How to become a translator] / R.K. Min'yar-Beloruchev. – M.: «Gotika», 176.

6. Tomakhin, H.D. (1988). Realii-amerikanizmy [Reality-Americanisms]: posobie po stranovede-niyu / G. D. Tomahin. – M.: Vysshaya shkola, 239.

7. Shveitser, A.D. (1988). Teoriya perevoda. Status, problemy, aspekty [Theory of translation. Status, problems, aspects]. / A.D. Shveitser. Moscow: Nauka, 212.

8. Beardsley, J. (1982). Translation as an activity and a profession [Translation as an activity and a profession] / J. Beardsley. Ann Arbour, 120.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕДАЧИ РЕАЛИЙ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СТРАН В ПЕРЕВОДАХ ПРОЗАИЧЕСКИХ И ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Г. И. Сидорук, А. А. Петий

Аннотация. *Актуальность исследования заключается в том, что реалии представляют собой особую сложность при переводе ввиду того, что они относятся к несовпадающим элементам речи и обозначают понятия, не известные и не понятные для других культур. Цель и задачи исследования заключаются в анализе особенностей и проблем передачи реалий англоязычных стран в переводах прозаических и поэтических произведении. В статье применены методы синтеза и обобщения информации по изучаемой теме на основе анализа теоретических источников. Рассмотрены и интерпретированы понятия реалии, и определены основные сложности и приемы перевода англоязычных реалий на украинский язык.*

На основе анализа теоретических источников мы представили собственное определение понятию 'реалия': это лексические единицы, отражающие национальные особенности существования определенного народа, историческое развитие и колорит, территориальное устройство, специфические черты быта, культуры, и представляют собой сложность для перевода ввиду того, что не имеют соответствующих лексических единиц в речевых структурах других народов. Также в статье приведены способы перевода реалий на украинский язык. Полученный результат обобщает результаты исследований других ученых, и может быть использован как основа для дальнейших исследований по теме.

Ключевые слова: *реалия, лексическая единица, перевод, сложности перевода, непереводимость, безэквивалентная лексика*

THE PROBLEMS OF TRANSLATING THE REALIA OF ENGLISH-SPEAKING COUNTRIES IN PROSE AND POETIC WORKS

H.I. Sydoruk, A.O. Petiy

Abstract. *The relevance of the study lies in the fact that the realia are particularly difficult to translate, due to the fact that they belong to the mismatched elements of speech and denote concepts that are not known and not understood by other cultures. The purpose and objectives of the study is to analyze the features and problems of rendering the realia or culture-bound terms of the English-speaking countries in the translations of prose and poetry. The methods of synthesis and generalization of information on the studied topic based on the analysis of theoretical sources were used in the article.*

The article has reviewed and interpreted the concepts of realia, and identified the main challenges and techniques of translating English realia into Ukrainian. The classifications of a number of well-known linguists have been proposed and correlated. Thus, linguist-researcher J. Beardsley defines the concept of realias as objects of material culture, serving a basis for the nominative meaning of the word. As a linguistic phenomenon, realias are categorized as non-equivalent vocabulary. Many translators have different thoughts on this subject. E.M. Vereshchahin and V.H. Kostomarov call them "the words of the content which cannot be compared with any other language lexical concept." According to V.S. Alekseev, realities are tokens denoting the realias of life and social life, specific to any people, country or locality. R.K. Miniyar-Beloruchev believes that realias are the objects, events, traditions and customs that make up the specificity of the social community, an ethnic group. C. Vlakhov and S. Florin state that these words are called objects typical of one nation. According to H.D. Tomakhin the proper names could be the realias as well. Such researchers as O.D. Shveitser, V.M. Komisarov, L.K. Latyshev, S. Vlakhov, S. Florin and T.O. Kazakova offer various methods of translating the realias. Their cassifications state that the most common ways of translating realias are transliteration, transcription, calquing and descriptive translation.O.D. Shveitser believes that conveying the realias is provided by methods of transliteration, calquing and explanatory translation. V.M. Komisarov offers a peculiar classification of correspondences that are created by an interpreter in translating an equivocal vocabulary.

Based on the analysis of theoretical sources, we have presented our own definition of the concept of realia: these are lexical units that express the national characteristics of the people using realia, reflect the historical development and color, territorial structure, specific features of life, culture, and are difficult to translate due to the fact that they do not have the appropriate lexical units in the speech structures of other peoples. Realias, which represent the non-equivalent vocabulary, have no match in the language of translation, and therefore represent a translation problem. The main ways of translating the realias are the translation transformations, which include transcription and transliteration, calquing, lexical-semantic modification (narrowing – specification, expansion – generalization, emphasis – neutralization, functional substitution, descriptive translation, translation commentary. Resolving the issue of choosing a particular technique in translating realias directly depends on the task that the translator faces – to preserve the coloring of a language unit with possible loss of semantics or to convey the meaning of an unknown realia, while losing coloring. The examples discussed in the article show which techniques are most often used by translators, and reveal some of the shortcomings of certain techniques, as well as the proposed translation options.

Also, in the article the ways of translating the realia into Ukrainian have been proposed. The results obtained generalize the findings of the prior researchers, and can be used as a basis for further research on the topic.

Keywords: ***r****ealia, lexical unit, translation, translation complexity, untranslatability, non-equivalent vocabulary*

УДК 31'26

ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ: ТЕРМІНОЛОГІЧНА СУБПАРАДИГМА ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ

С.П. БИБИК, доктор філологічних наук, професор,
Інститут української мови НАН України,
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9765-497X

***Анотація**. У статті за результатами системного аналізу текстів офіційно-ділового стилю із урахуванням чинників «комунікативна мета», «прагматичне завдання», «стилістична функція», «інтенція», «жанрово-стильова варіантність» запропоновано нову класифікацію підстилів і жанрів офіційно-ділового стилю української літературної мови. Підкреслено, що традиційно в українській лінгвостилістиці виділяють три його різновиди: адміністративно-канцелярський, дипломатичний та законодавчий. Зауважено, що відома система трьох підстилів вимагає корекції з урахуванням важливого для дослідження функціональних сфер життя літературної мови соціокультурного, комунікативно-прагматичного чинників. Уточнено опис підсистем адміністративного (адміністративного-канцелярського, адміністративно-комерційного та адміністративно-правового), законодавчого, юридичного (судово-адміністративного, кримінально-процесуального) та дипломатичного різновидів ділової комунікації. Схарактеризовано їхні жанрові лексико-граматичні та комунікативно-прагматичні особливості. При цьому наголошено, що не варто сплутувати поняття жанру і підстилю, адже термінологічна субпарадигма кожного функціонального різновиду вже настільки розвинулася і розширилася, що необхідно дотримуватися чіткої градації «від ширшого до вужчого»: стиль – підстилі – жанри з урахуванням писемних та усних форм реалізації – тексти. Відзначено, що термінологічна субпарадигма офіційно-ділового стилю потребує постійної уваги як об'єкт дослідження і кодифікації, що становить перспективу вивчення відповідних текстів і лексикографічного закріплення визначених понять.*

***Ключові слова**: офіційно-діловий стиль, підстиль, жанр, адміністративний підстиль, законодавчий підстиль, юридичний підстиль та дипломатичний підстиль*

Актуальність. Зміни в культурі ділового спілкування, писемній (документи) та усній (виступи, доповіді, бесіди, переговори, наради, телефонні розмови тощо), стимулюють до вдосконалення термінологічного апарату її

дослідження, до уточнення вже здавалось би усталених класифікацій підстилів та жанрів офіційно-ділової функціональної сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За час становлення і стабілізації / унормування термінологічної субпарадигми «офіційно-діловий стиль» залежно від теоретичних засад тієї чи іншої праці сформувався ряд понять для називання цього функціонального різновиду літературної мови («офіційно-діловий стиль» (І. Г. Чередниченко, В. С. Перебийніс, М. М. Пилинський, О. Д. Пономарів, С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько та ін.), «офіційно-ділова мова», «діловий стиль» (М. М. Пилинський, А. Ф. Марахова), «ділова мова» (М. А. Жовтобрюх, М. М. Пилинський, С. Я. Єрмоленко), «мова (стиль) ділових документів»

© С.П.Бибик, 2018

(А. Ф. Марахова, А. П. Коваль, М. М. Пещак)), перевагу ж віддають термінові *офіційно-діловий стиль* [1, с. 267].

Академічне мовознавство, спираючись на попередній практичний досвід (лексикографічний та дидактичний, 30 – 60-ті рр. XX ст.) запропонувало ще в 70 – 80-ті рр. XX ст. теоретичні засади вивчення підстилів офіційно-ділового стилю. Традиційно в українській лінгвостилістиці виділяють три його різновиди: адміністративно-канцелярський, дипломатичний та законодавчий. Їх вивчали нерівномірно, оскільки традиція державної української мови перервана під впливом суспільно-політичних чинників. Отже, дослідниками насамперед сучасних (друга половина XX ст.) текстів адміністративно-канцелярського підстилю були А.Ф. Марахова, Р.Ф. Возна, І.М. Плотницька, І.Є. Шаргай, Т.С Лакович. Відомі й праці, у яких випрацювано поняттєво-теоретична модель дослідження дипломатичного (О.М. Мацько, О.М. Пазинич, Н.М. Поліщук та ін.) та законодавчого підстилів – останні роки з погляду вираження категорії модальності (В.Г. Рогожа) та синтаксичної організації (С.Ю. Ілініч). Усі підстилі офіційно-ділового стилю регулюють нормативно-правові стосунки у державі та поза її межами, допомагають встановити норми поведінки у суспільстві, оскільки визначають чинність певних дій, констатують стан і статус тих чи інших справ у всіх сферах суспільного буття.

З нашого погляду, відома система трьох підстилів вимагає корекції з урахуванням важливого для дослідження функціональних сфер життя літературної мови соціокультурного, комунікативно-прагматичного чинників.

Мета дослідження – обґрунтувати нову систему підстилів офіційно-ділового стилю сучасної української літературної мови, схарактеризувати їхні жанрові різновиди та лексико-граматичні, комунікативно-прагматичні особливості.

Методи. У дослідженні застосовано такі методи: узагальнення, систематизації, функціонального аналізу лексичних, граматичних, структурно-композиційних, комунікативно-прагматичних елементів (для встановлення функціонально-стильових і семантико-стилістичних параметрів складників текстів офіційно-ділового стилю).

Результати. За результатами системного аналізу текстів офіційно-ділового стилю із урахуванням чинників «комунікативна мета», «прагматичне завдання», «стилістична функція», «інтенція», «жанрово-стильова варіантність», вважаємо, що варто диференціювати чотири підстилі офіційно-ділового стилю – *адміністративний*, *законодавчий, юридичний* та *дипломатичний*.

Зауважимо, що одні їх характеризують як жанри, що репрезентують певні тематично-ситуаційні сфери [3; 4; 5; 7], інші – як підстилі, що мають відповідні жанрові вияви, втілені в конкретних типах текстів ділових документів [6].

На нашу думку, не варто сплутувати поняття жанру і підстилю, адже термінологічна субпарадигма кожного функціонального різновиду вже настільки розвинулася і розширилася, що необхідно дотримуватися чіткої градації «від ширшого до вужчого»: стиль – підстилі – жанри з урахуванням писемних та усних форм реалізації – тексти. Отож, жанровий поділ текстів офіційно-ділового стилю не устaлився. За різними підходами розрізняють: а) за сферами поширення – жанри міжнародноправових документів, кодекси законів і документи діловодства [7]; б) за функціями та комунікативним спрямуванням тих чи інших груп документів – жанри документальні, інформативно-ознайомлювальні, власне інформативні [2].

Офіційно-діловий стиль неоднорідний. Розподілений між різними професійними сферами, він забезпечує чітку, логічну, упорядковану, оперту на законодавство комунікацію. У запропонованій класифікації поєднано диференціацію підстилів і жанрів аналізованої функціональної сфери.

Так, ***адміністративний підстиль*** характеризуємо як один із різновидів офіційно-ділового спілкування в державній, громадській, економічній, адміністративно-господарській, навчальній та юридично-правовій сферах, функції якого пов’язані з

регулюванням відносин в управлінсько-виконавчому апараті держави, в окремих установах, між громадянами та установами, з доведенням до відома громадян про певні заходи, порядки, вимоги спільноти до них, з оформленням різних видів документів у комерційній діяльності. Адміністративний підстиль виражений у текстах *адміністративного-канцелярського, адміністративно-комерційного* та *адміністративно-правового* різновидів.

Адміністративно-канцелярський різновид має характерні писемні жанри: розпорядча (*наказ, постанова, рішення, резолюція, розпорядження*), організаційна (*договір, угода, посадова інструкція, статут, штатний розпис*), інформаційно-довідкова (*автобіографія, резюме, заява, особовий листок з обліку кадрів, пояснювальна записка, доповідна записка, подання, звіт, план, характеристика, витяг з протоколу засідання, довідка* тощо) документація.

Адміністративно-комерційний різновид представлений жанрами: первинно-облікова (*платіжна відомість, особовий рахунок*), банківська (*повідомлення, пересильна відомість*, *заява на інкасо*), фінансова (*баланс виконання кошторису видатків*), звітно-статистична (*звіт про фінансову діяльність, картка обліку кандидата наук*), планова (*баланс попиту і пропозиції*), ресурсна (*груповий наряд*), торговельна (*акт про переоцінювання товарів*), зовнішньоторговельна (*коносамент, рахунок*), цінова (*індекси оптових цін, баланс грошових доходів*), з праці, соціальних питань і соціального захисту населення (*довідка про доходи сім'ї*), бухгалтерсько-облікова (*звіт про фінансово-майновий стан підприємства*), з пенсійного фонду (*довідка про кількість зареєстрованих платників страхових внесків*) документація.

До жанрів адміністративно-правового різновиду уналежнюють: установчі (*статут*, *угода*), правозастосовні – юрисдикційні, констатаційні, дозвільні документи. Тексти адміністративно-правового різновиду забезпечують як управлінські функції установ, організацій, підприємств, так і реалізацію адміністративного права окремих громадян. Цей різновид адміністративного підстилю вважають констатаційним, розпорядчим, таким, що потребує двосторонніх домовленостей, від спирається на дозвільність, характеризується адміністративним примусом, є юрисдикційним

Крім того, документи адміністративного підстилю диференціюють на внутрішні та зовнішні; службові та особисті; на секретні, службового використання та звичайні; на документи тривалого зберігання та короткотермінові; на оперативні та функціональні.

Усі тексти адміністративного підстилю створюються за формулярами чи зразками з чітко визначеною композицією, розміщенням і змістовим наповненням реквізитів ділових паперів, що відповідають стандартам документообігу. Один з найпоширеніших жанрів адміністративного підстилю – листування. Воно диференціюється: а) за каналом зв'язку (*вхідне, вихідне*; *електронне, традиційне поштове*); б) за тематичними ознаками (*службове*; *комерційне* – запит, пропозиція (оферта), рекламація); в) за призначенням (*гарантійний, супровідний, інформаційний, рекламний* лист тощо). У листування використовуються стійкі мовні звороти з відповідною семантикою. Для листування важливий мовний етикет, виражений у характерних офіційних звертаннях і прикінцевих кліше.

Змістове наповнення текстів адміністративного підстилю забезпечує відповідна термінологія на позначення державотворчих, суспільно-економічних, адміністративних, юридично-правових процесів, станів, різновидів документів і т. зв. *канцелярит*. Граматичні особливості текстів адміністративного підстилю відповідають загальним характеристикам текстів офіційно-ділового стилю.

Дипломатичний підстиль – один з різновидів офіційно-ділового спілкування у зовнішньополітичній, міжнародній, державній сферах, функції якого пов'язані з регулюванням відносин між державами, світовими співтовариствами.

Систему дипломатичного підстилю складають писемні (договірна документація (*договір, конвенція, протокол*); дипломатичне листування (*вербальна нота,*

особиста нота, меморандум, вітальний лист, телеграма, пам'ятна записка); документування стану та діяльності дипломатичних агентів за кордоном та усні (*зустріч-привітання, прощання, заява, дискусія під час переговорного процесу*) жанри міжнародного спілкування у формах монологу, діалогу, полілогу.

На відміну від адміністративного підстилю, стилетвірною ознакою текстів дипломатичного підстилю є офіційно-урочистий колорит. Його забезпечують насамперед книжна, урочисто маркована, компліментарна лексика і фразеологія. На комунікативному рівні – спрямування дипломатичної мови на відстоювання внутрішніх та зовнішніх інтересів країни, діалогізм, скерування на дво- та багатосторонні відносини між комунікантами. Це виражене в комунікативній інтенції впливу, переконання, аргументування, продумування процедур інвенції та диспозиції. Тому тексти дипломатичного підстилю мають сувору композицію: виклад, тези, аргументи (логічні, аналогійні), факти, спростування, висновки. Чітке структурування дипломатичної мови сприяє виробленню композиційних (початкова і прикінцева частини) формул, мовних формул номінування осіб, мовних формул прохання, відмови, співчуття, вибачення, вдячності, мовних формул означення проблемних ситуацій, підтримання контакту, запрошення та вітання та ін. Обов'язковий складник дипломатичного підстилю – *етикетні формули*.

Стильовими ознаками дипломатичного підстилю є багаточленні номінації з історико-культурними і політичними компонентами, які не можна замінювати семантично близькими одиницями, модифікувати, бо вони означають одне суспільно і соціально важливе поняття (назви держав, світових і міжнародних, міждержавних громадських організацій, блоків, фондів, конгресів, комісій та інших утворень, абревіатури як згорнуті субстантивні формули, лексика іншомовного походження, якій надається перевага, офіційні назви осіб, термінологічні позначення осіб за міжнародним, міжнаціональним статусом.

Певні стилістичні особливості має і дипломатичне листування: означення адресата – індивідуального чи колективного, використання сигналів адресації – грифів, актуалізація посередницької функції дипломата, висунення на перший план суб'єкта. Особливістю цього жанру дипломатичного підстилю є те, що в основному дієслівна лексика позначає процес листування або комунікації взагалі. Активно використовуються конструкцій з інфінітивом.

Законодавчий підстиль – один з різновидів офіційно-ділового спілкування в державній, громадській, економічній, адміністративно-господарській, навчальній та юридично-правовій сферах, пов'язаний з організаційною, настановчо-регулювальною та охоронною функціями різних видів документів. Тексти законодавчого підстилю створюються в процесі законотворчої діяльності. Їхні жанри мають насамперед писемну форму (*Конституція, закон, указ, статут, постанова, кодекс*). Усні жанри законодавчого підстилю – парламентські промови, дебати.

Законодавчий підстиль характеризується офіційно-директивним колоритом, фактологічним наповненням формулювань, виклад у текстах об'єктивний, логічно-послідовний, позначений вольовою модальністю. Основу текстів цього підстилю складає суспільно-політична лексика і фразеологія, термінологія цивільного, кримінального, адміністративного права тощо, номенклатура, абревіатури. З погляду семантики мова нормативно-правових актів абстрагована (оперування книжними термінами і поняттями), однозначна, тобто характеризується чітким змістом слів і термінологічних словосполучень. Стандартизація законодавчого підстилю виявляється у широкому функціонуванні усталених мовних формул на зразок *заподіяння шкоди, завдати ушкоджень, притягнення до відповідальності, в судовому порядку* та ін.

Мову законодавства характеризують як іменникову, оскільки показові в таких текстах віддієслівні іменники (*здійснення, отримання, порушення, надання,*

відведення). Переважають дієслова у формі 3-ї ос. одн. тепер. часу – теперішній припису, інфінітиви, дієслівні форми на *-ся* з модальністю однозначного твердження. Стильову структуру текстів законодавчого підстилю визначає також синтаксис, який формує провідні інтенції цього функціонального різновиду Актуалізована регулятивно-нормативна модальність. Показова знеособленість викладу виражена у функціях безособових, неозначено-особових, узагальнено-особових, інфінітивних речень, формах на -но, -то. Складнопідрядні конструкції переважають над складносурядними і безсполучниковими. Тексти законодавчого підстилю містять дефініції (визначення термінів).

Для композиційної структури текстів законодавчого підстилю характерне членування речення на дві частини: перша, відділена двокрапкою, містить слово-домінанту, а друга – перелік варіантів реалізації актуального змісту висловлення, розміщених порядково, нерідко – з нумерацією.

Юридичний підстиль виражений у судово-адміністративному та кримінально-процесуальному різновидах, тобто в юриспруденції, де тексти офіційно-ділового стилю виступають знаряддям і способом правового пізнання, оволодіння суспільно-правовим досвідом і передавання правової культури від покоління до покоління.

Судово-адміністративний різновид репрезентують усні (*бесіда*, *повідомлення*, *допит, дізнання, вказівка* та ін.) та писемні жанри досудового слідства та судового розгляду: *акт, апеляція, позовна заява, протокол допиту, постанова слідчого, запит, ухвала судді, обвинувальний висновок, касаційна заява* тощо.

Кримінально-процесуальний різновид пов'язаний з технологією проведення процесуальних дій, спрямованих на встановлення правосуддя. Реалізація цього різновиду юридичного підстилю багато в чому залежить від оволодіння юристом судовою риторикою, яка виявляється у жанрах: 1) *судова промова* (адвоката (*захисна*), прокурора (*обвинувальна*), звинувачуваного (*самозахисна*), потерпілого, позивача тощо). Під нею розуміють звернене до суду та інших учасників судочинства і присутніх при розгляді кримінальної, цивільної, адміністративної справи висловлення, в якому містяться висновки щодо тієї чи іншої справи; 2) *репліка*, тобто частина судової промови, основне призначення якої коротко, в стислій формі звернути увагу суду на перекручення фактів, домисли та принципово неправильні судження, допущені учасниками дебатів у своїх промовах; 3) *дебати*, тобто частина судового розгляду, в якій сторони та інші особи, що беруть участь у справі, виступають з промовами з метою переконати суд у тому, яке рішення він повинен постановити.

Висновки і перспективи. Отже, офіційно-діловий стиль повноцінно представлений у різних формах мови, з ним пов'язані різні сфери професійної культури, які розвиваються. Тому цей функціональний різновид потребує постійної уваги як об'єкт дослідження і термінологічної кодифікації, що становить перспективу вивчення і лексикографічного закріплення поняттєвої бази теоретичних і практичних досліджень у галузі лінгвостилістики.

Список використаних джерел

1. Бибик С.П. Офіційно-діловий стиль [Текст] / С.П. Бибик // Українська лінгвостилістика XX – початку XXI ст. : система понять і бібліографічні джерела. – К. : Грамота, 2007. – С. 267–271.

2. Єрмоленко С.Я. Офіційно-діловий стиль [Текст] / С.Я. Єрмоленко // Українська мова: Енциклопедія. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 414–413.

3. Марахова А.Ф. Діловий стиль сучасної літературної мови [Текст] / А.Ф. Марахова // Мова і час. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 199–217.

4. Марахова А.Ф. Мова сучасних ділових документів [Текст] / А.Ф. Марахова. – К. : Наукова думка, 1981. – 140 с.

5. Марахова А.Ф. Офіційно-діловий стиль [Текст] / А.Ф. Марахова // Стиль і час: (Хрестоматія). – К. : Наукова думка, 1983. – С. 182–189.
6. Мацько О. М. Проблема мовного жанру і його особливості в дипломатичних текстах [Текст] / О.М. Мацько // Наука і сучасність. – 2000. – Т. 22, вип. 2, ч. 2. – С. 295–303.
7. Мова і час: розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови [Текст] / [Єрмоленко С. Я., Колесник Г. М., Ленець К. В. та ін.] ; відп. ред. В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1977. – 237 с.
8. Українська мова : енциклопедія ; редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови) [та ін.]. – Вид. 3-тє, зі змінами і доп. – К. : Вид-во "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

References

1. Bybyk, S.P. (2007). Ofitsiyno-dilovyy styl' [Official-business style]. Ukrayins'ka linhvostylistyka KHKH – pochatku KHKHI st. : systema ponyat' i bibliohrafichni dzherela [Ukrainian linguistic style of the XXth – beginning of the XXI century : system of concepts and bibliographic sources]. Kyiv. Hramota, 267-271. (in Ukr.)
2. Yermolenko, S.Ya. (2000) Ofitsiyno-dilovyy styl' [Official-business style]. Ukrayins'ka mova: Entsyklopediya [Ukrainian language: Encyclopedia]. Kyiv. View of the "Ukrainian Encyclopedia" by them. M.P. Bazhana, 414-413. (in Ukr.)
3. Marahova, A.F. (1977). Dilovyy styl' suchasnoyi literaturnoyi movy [Business style of contemporary literary language]. Mova i chas [Language and time] Kyiv. Naukova dumka, 199-217. (in Ukr.)
4. Marahova, A.F. (1981). Mova suchasnykh dilovykh dokumentiv [Language of modern business documents]. Kyiv. Naukova dumka, 140. (in Ukr.)
5. Marahova, A.F. (1983). Ofitsiyno-dilovyy styl' [Official-business style]. Styl' i chas: (Khrestomatiya) [Style and time: (Chestomatia)]. Kyiv. Naukova dumka, 182-189. (in Ukr.)
6. Matsko, O. (2000). Problema movnoho zhanru i yoho osoblyvosti v dyplomatychnykh tekstakh [The problem of the linguistic genre and its features in diplomatic texts]. Nauka i suchasnist' [Science and modernity], vol. 22, ed. 2, part 2, 295-303. (in Ukr.)
7. Rusanovsky, V. ed. (1977). Mova i chas: rozvytok funktsional'nykh styliv suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy [Language and time: development of functional styles of contemporary Ukrainian literary language]. Kyiv. Naukova dumka, 237. (in Ukr.)
8. Rusanovsky, V., Taranenko, O. ed. (2007). Ukrayins'ka mova : entsyklopediya [Ukrainian language: Encyclopedia], ed.. Kyiv. View of the "Ukrainian Encyclopedia" by them. M.P. Bazhana, 856. (in Ukr.)

ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОЙ СТИЛЬ: ТЕРМІНОЛОГИЧЕСКАЯ СУБПАРАДИГМА ЭНЦИКЛОПЕДИИ УКРАИНСКОЙ ЛИНГВОСТИЛИСТИКИ

С.П. Бибик

***Аннотация**. В статье по результатам системного анализа текстов официально-делового стиля с учетом факторов «коммуникативная цель», «прагматическое задание», «стилистическая функция», «интенция», «жанрово-стилевая вариантность» предложена новая классификация подстилей и жанров официально-делового стиля украинского литературного языка. Подчеркнуто, что традиционно в украинской лингвостилистике выделяют три его разновидности: административно-канцелярский, дипломатический и законодательный. Замечено, что известная система трех подстилей требует коррекции с учетом важного для исследования функциональных сфер литературного языка социокультурного, коммуникативно-прагматического факторов. Откорректировано описание*

подсистем административного (административного-канцелярского, административно-коммерческого и административно-правового), законодательного, юридического (судебно-административного, уголовно-процессуального) и дипломатического разновидностей деловой коммуникации. Охарактеризованы их жанровые лексико-грамматические и коммуникативно-прагматические особенности. При этом отмечено, что не стоит смешивать понятия жанра и подстиля, ведь терминологическая субпарадигма каждой функциональной разновидности уже настолько развилась и расширилась, что необходимо придерживаться четкой градации «от широкого к узкому»: стиль – подстили – жанры с учетом письменных и устных форм реализации – тексты. Отмечено, что терминологическая субпарадигма официально-делового стиля требует постоянного внимания как объект исследования и кодификации, что составляет перспективу изучения соответствующих текстов и лексикографического закрепления определенных понятий.

Ключевые слова: *официально-деловой стиль, подстиль, жанр, административный подстиль, законодательный подстиль, юридический подстиль, дипломатический подстиль.*

OFFICIAL-BUSINESS STYLE: TERMS SUBPARADYHMA OF ENCYCLOPEDIA BY UKRAINIAN LINGUOSTYLISTICS

S.P. Bybyk

Abstract. *In the article, based on the results of the system analysis of the texts of the official business style, taking into account the factors “communicative goal”, “pragmatic task”, “stylistic function”, “intention”, “genre-style variation”, a new classification of the sub-styles and genres of the official business style of Ukrainian is proposed. literary language. It was emphasized that traditionally in Ukrainian linguistic stylistics there are three types of it: administrative, clerical, diplomatic and legislative. It is noticed that the well-known system of three sub-styles requires correction, taking into account the sociocultural, communicative-pragmatic factors important for the study of the functional areas of the literary language. The description of the subsystem administrative (administrative-clerical, administrative-commercial and administrative-legal), legislative, legal (judicial-administrative, criminal procedure) and diplomatic varieties of business communication has been corrected. Administrative sub-style is characterized as one of the varieties of official business communication in the state, social, economic, administrative, educational, legal and legal spheres, whose functions are related to the regulation of relations in the administrative-executive apparatus of the state, in separate institutions, between citizens and institutions, bringing to the attention of citizens about certain measures, procedures, requirements of the community to them, the registration of various types of documents in commercial activities. Legislative sub-style - one of the varieties of official business communication in the state, social, economic, administrative, educational, legal and legal spheres, connected with the organizational, supervisory, regulatory and security functions of various types of documents. The texts of the legislative subtext are created in the course of lawmaking activity. Diplomatic sub-style - one of the varieties of official business communication in the foreign policy, international, state spheres, whose functions relate to the regulation of relations between states, world communities. Legal sub-style t is expressed in the judicial-administrative and criminal-procedural varieties, that is, in jurisprudence, where the texts of the official-business style act as instruments and methods of legal knowledge, the mastery of social and legal experience and the transfer of legal culture from generation to generation. Their genre lexical-grammatical and communicative-pragmatic features are characterized. It was noted that one should not confuse the concepts of genre and sub-style, because the terminological*

sub-paradigm of each functional variety has already developed and expanded so much that it is necessary to adhere to a clear gradation "from broad to narrow": style – sub-forms – genres taking into account written and oral forms of implementation – texts. It is noted that the terminological sub-paradigm of the official business style requires constant attention as an object of study and codification, which is the prospect of studying the relevant texts and lexicographical consolidation of certain concepts.

***Keywords**: official business style, sub-style, genre, administrative sub-style, legislative sub-style, legal sub-style, diplomatic sub-style.*

УДК 811.124:712:63(062.21)

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ТЕРМІНІВ ЛАНДШАФТУ І НАЗВИ РОСЛИН, ЯКІ ЇХ СУПРОВОДЖУЮТЬ

І. І.ВАКУЛИК, кандидат філологічних наук, доцент,
E-mail: vakulyk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4812-7719
О. В. ШИНКАРУК, кандидат юридичних наук, доцент,
E-mail: aleksandra.shyn5@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5494-1370
О. М. БАГАЦЬКА, кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: bagackaya_oksana@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5494-1370

***Анотація.** Термінологічні системи з надзвичайною швидкістю змінюються і поповнюються новими поняттями відповідно до змін рівня наукових знань. Відтак проблеми термінології як складової частини проблематики загального мовознавства знаходяться у призмі сучасної лінгвістики. Посилюється активність досліджень складових елементів мікросистем, викликанні потребою вивчення номінацій нових понять.*

У статті проаналізовано семантичне поле термінів ландшафту і назви деревних та кущових порід, які їх супроводжують; згруповано терміни за основними тематичним групами; розглянуто найпоширеніші терміноелементи, за допомогою яких можуть конструюватися сучасні терміни, а також встановлено шляхи запозичень термінів до сучасної української мови.

Проведене дослідження ґрунтується на використанні ботанічної таксономії, застосуванні загальнонаукових методів аналізу, синтезу й порівнянні. Професійні терміни із семою «рослинність» утворюються шляхом калькування, прямих (із подальшою асиміляцією мовної оболонки слова) та опосередкованих запозичень. Мовами-донорами виступають як мови європейського ареалу (латинська, грецька, німецька, італійська, іспанська, англійська), так і японська. Конструювання сучасних термінів відбувається за допомогою найпоширеніших фінальних терміноелементів (-арій/-аріум, -тет, -ус, -ура). Також ми можемо стверджувати, що ланцюжки запозичень з інших мов (фр. < італ.; фр. < ісп.; фр. < нід.; фр. < лат; пол. < італ.) є одним із способів поповнення словникового складу мови поряд із словотворенням.

***Ключові слова:** ландшафт, термін, терміноелемент, запозичення, назви деревних порід*

© І. І.Вакулик, О.В.Шинкарук, О.М.Багацька, 2018

Актуальність. Глобалізація поступово перетворилася в найвпливовішу реалію, що по-новому організовує життєвий світ людства [8]. Лінгвістичний простір слугує інтелектуальним інтер'єром прогресивного розвитку будь-якої національної мови. Формування нових лексичних одиниць залежить, зокрема, від вербокреативних можливостей даної мови, від багатства арсеналу словотвірних засобів, досконалості механізмів словотворення. Тож прогресивний розвиток сучасних мов виявляється насамперед у збагаченні та самовдосконаленні їхнього словникового складу [2].

Реалії сучасного життя та пов'язані з ними мовні проблеми давно стали предметом не лише дискусій, але дедалі частіше набувають рис ґрунтовних наукових досліджень [3]. Щодня ми переконуємося у широкому використанні латинської мови для наукового обігу, з трансформацією культурних переорієнтацій на західноєвропейські освітні принципи, бурхливою «європеїзацією» української наукової термінології у ХХІ ст. – номінації немислимі без скарбниці терміноелементів класичного походження.

Аналіз публікацій. Незважаючи на те, що опрацювання даної проблематики має багаторічну історію (дослідження Е. Вюстера, В. Шмідта, Е. Дрезена, В. Жирмунського, Н. Юшманова, О. Білецького, В. Даниленко, Ф. Нікітіної, В. Акуленка, Є. Карпіловської, Т. Кияка, Л. Кислюк, І. Кочан), її необхідно розробляти й надалі, бо залишається актуальною у зв'язку з науково-технічним прогресом – нові технології породжують низку нових термінів [1].

Мета дослідження. Проаналізувати семантичне поле термінів ландшафту і назви деревних та кущових порід, які їх супроводжують; згрупувати терміни за основними тематичним групами; розглянути найпоширеніші терміноелементи, за допомогою яких можуть конструюватися сучасні терміни, а також встановити шляхи запозичень термінів до сучасної української мови. **Матеріали і методи дослідження.** Проведене дослідження ґрунтується на використанні ботанічної таксономії, застосуванні загальнонаукових методів аналізу, синтезу й порівнянні. Робота здійснювалась у рамках проекту № 110/551-пр «Розробка новітніх принципів створення реєстру цінних рослин парків і скверів м. Києва на основі термінологічних стандартів».

Результати дослідження та їх обговорення. Власне термін «семантичне поле» був запозичений із фізики і через психологію, біологію, соціологію уведений до мовознавчих студій. При творення термінів відбувається шляхом запозичень, калькування з інших мов, морфологічних способів словотворення, часто із використанням інтернаціональних елементів, стандартних спеціалізованих морфем або терміноелементів, аналогії.

Тематична група «рослинність» охоплює значну кількість професійних термінів ландшафтного дизайну, оскільки власне рослина – plantae – чи цьому для опису структурної організації термінів застосовують елементи компонентного аналізу: членування словникових дефініцій, тематичне групування, зіставлення порівнюваних еквівалентів, які виконують роль т.зв. рамок, визначення дистрибутивних моделей. Як правило, це найголовніший представник великих земельних площ, на яких культивуються одна із сільськогосподарських культур, що має промислове або торгове значення [5].

Професійні терміни із семою «рослинність» найбільше презентують фінальний терміноелемент **-арій/-аріум:** *рокарій* («камяниста гірка»), *дендрарій* «(колекційна ділянка з акліматизації та інтродукції різних видів дерев і чагарників»), *альпінарій* («сад, у якому культивуються високогірні альпійські рослини», *вірідарій* («зелений дворик»), *флораріум* («засклена вітрина з рослинами, внутрішній простір якої ізольовано від зовнішнього середовища і має постійний мікроклімат»), *розарій* («зарості шипшини або колекції троянд»), *екзотарій* («ділянка саду або парку, на якому створюється тимчасова відкрита композиція видів рослин, вигляд яких, у порівнянні зі звичними оку, здається незвичним або екзотичним»). До таких рослин належать «бородаті» іриси, багрина звичайна (Phytolacca americana L. – лаконос

американський), декоративні форми рицини із забарвленим листям і низькорослі різновиди (напр., різновид Гібсона – var. gibsonii hort. – характерний металевим блиском забарвленого листя, має низькорослі сорти з криваво-червоним листям; занзібарському різновиду властиве фіолетово-червоне листя; камбоджійському – майже чорним стволом); американська канна, чи шип-дерево – аралія.

За допомогою фінального терміноелемента **-тет** утворено термін на позначення «добротності» – *бонітет* («показник продуктивності насаджень і умов місцезростання»). Напр., за висотою дерева визначається бонітет першого класу високих насаджень, і п’ятого – найменш продуктивних). За допомогою суфікса -tas, -tat(is) у латинській мові утворюються іменники 3 відміни жіночого роду зі значенням якості або стану. В українській мові у таких термінах відбулась зміна роду з жіночого на чоловічий через посередництво німецької мови (пор.: муз. *квартет, септет, октет*; книж. *раритет*; мист. *естет*; реліг. *пієтет*; театр. *ексцентритет*). За походженням фінальний терміноелемнт *-тет* – це латинський суфікс іменників 3 відміни *-tas, -tat*(*is*), які належать до жіночого роду і означають якість предмета або його стан. Сема «збірності» характеризується високим ступенем функціональної активності. Вона має два види: збірності щодо людей (напр., *генералітет, муніципалітет, нобілітет, плюралітет*); збірності щодо предметів або закладів (напр., *комітет, факультет, університет*).

Сучасні терміни ландшафтного дизайну з фінальним терміноелементом **-ус** походять, переважно, від латинських іменників 2 та 4 відмін. Якщо при термінотворенні зберігається латинська фіналь -us/-um, терміни утворюються від іменників у формі N.Sg. – *габітус* («зовнішній вигляд, форма рослин»); *арборетум* («1) розплідник дерев»; 2) «дендрологічний сад, у якому презентовано живу колекцію деревних рослин із різних зон земної кулі, які культивуються у відкритому ґрунті даної місцевості» (пор. гр. *дендрарій*). Терміни також можуть втрачати фінальний елемент класичного походження, який є показником чоловічого роду іменників: *аспект* (лат. aspectus «1) зовнішній вигляд фітоценозу, який змінюється в залежності від фенологічних (сезонні) фаз розвитку рослин», напр., у процесі цвітіння, плодоношення тощо; 2) у широкому сенсі – «віддалений вид місцевості»); *проспект* (лат. prospectus – «вид, огляд» < лат. prospectus, a, um < prospicio, spexi, spectum, ĕre 1) «дивитись вперед»; 2) «передбачати») – широка, пряма, добре озеленена вулиця з видами на архітектурні споруди, навколишній ландшафт.

У сучасній науковій термінології (німецькій, англійській, французькій, українській, російській тощо) існує масив іменників, що походять від латинських дієприкметників майбутнього часу, утворених від основи супіна. Це іменники жіночого роду з фінальним терміноелементом *-ur(a)*. Терміном *натура* називається платіжний засіб, який замінює гроші. Значення цього терміна є ширшим: вживається в живописі, філософії, психології та ін. За своїм походженням це латинський іменник 1 відміни *natura, ae* f, утворений від відкладного дієслова *nascor, natus sum, nasci* «народжуватись». Можливо, через посередництво польської (*natura*) з’явився цей термін в українській мові. Етимологічний словник М.Фасмера подає відомість, що *натура* вперше з’явилось у білоруському перекладі Трістана (XVI ст.). Отже, ландшафтний термін «*натура*» – це 1) «природа»; 2) «конкретна реальна дійсність, що служить предметом зображення для художника» (напр., парк або ліс, поле і будь-який інший ландшафт для пейзажиста)».

Серед масиву термінів, які прийнято вважати термінами ландшафтного дизайну та ландшафтної архітектури, виявлено й інші, запозичені на **-ура**: *аркатура* (нім. Arkatur) «ряд декоративних помилкових арок на фасаді будівлі або на стінах внутрішніх приміщень»; *арматура* (лат. armatura – «спорядження») – 1) «елементи з міцнішого матеріалу, включені в менш міцний матеріал конструкції для її посилення, напр., сталеві прути в бетоні»; 2) «комплекс предметів для електроосвітлення»; 3)

«сукупність пристосувань для чого-небудь, напр., каркас для установки квіткової композиції»; *біотекура* «розділ архітектури, оснований на обліку особливостей навколишнього середовища, а також застосування місцевих будівельних матеріалів»; *скульптура декоративна* «різновид художнього оформлення архітектурного ансамблю, паркового комплексу, саду», напр., статуї-фонтани, статуетки на газонах; *архітектура ландшафтна* «архітектура відкритих просторів, галузь містобудування, мета якої – формування сприятливого зовнішнього середовища для життєдіяльності і відпочинку»; *стуктура* «взаємозв'язок і зв'язок складових частин єдиного цілого, будова», напр., «планувальна структура» як співвідношення територій, зон, комунікацій різного типу у межах певного плану чи проекту; *текстура* «характеристика листяного покриву дерев і чагарників, які вирізняються розміром і розташуванням, способами кріплення гілок, формою листя», напр., велике листя утворює грубу текстуру (як у *Quercus, Acer, Populus*), а листя дрібне, розрізане, лапате, пористе – більш тонку і витончену текстуру (як у *Salix, Gleditsia triacanthos L., Styphnolobium japonicum, Fraxinus, Robinia pseudoacacia, Larix*); *фактура* «особливості поверхні будь-якого об'єкта ландшафтного дизайну, визначається специфікою матеріалу» – напр., «фактура рослинна», «фактурна крона» властива для *Buxus, Symphoricarpos, Catalpa, Juglans cinerea L., Rhus aromatica; фурнітура* у мистецтві квітів – «супутні матеріали, що використовуються для посилення художньо-декоративного впливу».

Калькування як особливий вид термінологічного запозичення із буквальним перекладом також має місце серед ландшафтних термінів. Це можуть бути як словотвірні (*аерація, біоконструкція, гібридизація, деколорація, декорація, денудація, депігментація, детериоризація, деформація, деталізація, дизайн-концепція, диспропорція, імпровізація, інкрустація, інсоляція інсталяція, інтерпретація, інтонація, інтродукція, інтуїція, іррігація, класифікація, компіляція, композиція, консервація, конфігурація, мінералізація, модуляція, орієнтація, плантація, регенерація, рекреація, рекультивація, реставрація, селекція, ситуація, специфікація, стилізація, транспірація, трансформація, урбанізація, фіксація, експозиція, етиоляція; скарифікація – «скарифікація газону; реконструкція – «реконструкція парків»; організація – «функціональна організація території»; композиція – «віяльна композиція плану парку», «динамічна композиція», «осьова композиція», «фронтальна композиція», «радіально-зіркова композиція»*), так і семантичні кальки. Ступінь смислової відповідності між калькою і об'єктом калькування перебуває у прямій залежності від прозорості словотворчої структури, тобто залежить від мотивованості останнього. І чим прозорішою буде структура і мотиванність об'єкта калькування, тим точнішою калькою ми послуговуватимемось.

Звернімося до етимології терміна «*ландшафт*». Вважається, що своїм науковим оформленням термін «ландшафт» зобов'язаний О. фон Гумбольдту. «Аналізу походження та еволюції значення слова «ландшафт» присвячено чимало спеціальних праць у в німецькомовній літературі (налічується до тисячі) та літературі англосаксів («хоча до трьохзначних чисел тут не дійшло». Слово «ландшафт» – германського походження і має дві складові – land і schaft. Кожна з них має кілька значень. Слово «Land» в сучасних германських мовах має п'ять основних значень: 1) ділянка земної поверхні з визначеними межами; 2) суходіл; 3) ґрунт; 4) країна, батьківщина; 5) територія, де ведеться сільське господарство. Такі самі значення вкладаються в «землю» і в слов'янських мовах» [4, с.11].

Змальовуючи «філогенетичне дерево», М. Гродзинський датує поняття з 1600 р. як частини фламандського живопису, пояснюючи через «краєвид». Наступним ступенем осмислення терміна стали 1800 рр., коли поняття вкладалося у контекст «парку», з 1900 рр. – розглядалося як складова фізичної географії, з 1960 р. – у складі термінів ландшафтної архітектури, культурної географії, традиційного

ландшафтознавства, естетики ландшафту, ландшафтного планування та ландшафтної екології.

Мовами-донорами, які подарували нам терміни ландшафту у «широкому значенні», виступили різні мови:

1) французька мова – *берсо* («крита галерея вздовж паркової алеї або по краях партеру»), у якій за допомогою ліан іноді влаштовують альтанки для відпочинку; *асортимент* («видовий склад різних дерев, чагарників і трав'янистих рослин, що застосовуються в ході проектування конкретного саду чи парку»); *газон* («штучний дерновий покрив, ділянка, засіяна переважно злаковими травами з метою створення зелено-смарагдового фону» – напр., «газон луговий», «газон мавританський» із суміші квіткових рослин (маки, льон, волошки, конюшина) або суміші багаторічних злаків, «газон звичайний або парковий» із використанням певних пропорцій із тонконогу, костриці, мітлиці; «газон партерний» на ділянках із регулярним плануванням – поруч із адміністративними й громадськими будівлями; «газон рулонний», який дозволяє за короткий проміжок часу змінити голу ділянку землі на красивий зелений майданчик; «газон сіяний»; «газон спеціальний», що застосовують на схилах автомобільних доріг і залізниць, смугах санітарно-захисних зон, аеродромах; «газон спортивний»); *гірлянда* («витягнуте і перевите стрічкою сплетіння квітів, фруктів, листя») – цей декоративний мотив особливо часто використовувався при оформленні фасадів ампірних будівель; *кабінет* («замкнене зелене спорудження з деревних рослин – *Tilia* або *Carpinus* – у садово-парковій композиції» – був надзвичайно поширений у Європі у XVII-XVIII ст.); *кашпо* («декоративна ваза, в яку ставиться квітковий горщик, а також декоративний пристрій для розміщення рослин в інтер'єрі на стінах і на відкритому повітрі» – «підвісне кашпо», «переносне кашпо», «стаціонарне кашпо»); *партер* («декоративна відкрита геометрично побудована композиція зі стрижених трав, низьких чагарників, квіткових посадок, піску тощо», що утворює парадну частину регулярного парку чи саду; напр., «партер англійський», «партер мереживний», «партер набірно-орнаментальний» з фоном товченої черепиці, «партер розрізний» із квітами на тлі піску, «партерний сад» із домінуванням газонних площ, квітників і водойм, коли деревам і чагарникам, що розташовуються на периферії, надається форма кулі, куба, квадрата); *куртина* 1) «група рослин, візуально пов'язаних між собою, які обмежують простір всередині парку, саду, скверу); 2) «Ділянка, засаджена однією породою дерев, а також група дерев однієї породи».

2) німецька – *рабатка* (нім. Rabatte – грядка) («квітник у вигляді вузької довгої смуги, що розміщується вздовж алей, доріжок) із використанням декількох видів цибулинних;

3) італійська – *арабеска* «вид складного орнаменту, що складається зі стилізованих листя, квітів, геометричних фігур, фігурок птахів, тварин, іноді написів арабською мовою»;

4) іспанська – *патіо* «невеликий, замкнутий стінами або високими кам'яними огорожами, сад іспано-мавританського походження», який пов'язаний з інтер'єром будинку і включає, аналогічно атріуму, декоративний басейн, мініатюрний фонтан, рослини в діжках;

5) японська – *бонсай* 1) «мініатюрні (заввишки до 1 м), штучно сформовані шляхом багаторазової стрижки та обрізки дерева, що ростуть в декоративному контейнері»; 2) «особливе мистецтво, майстерність вирощування подібних дерев у Китаї та Японії»; збереження квітів в «іншому житті» – *ікебана* 1) «мистецтво складання букетів, поширене в Японії і багатьох інших країнах», 2) «композиція, створена за принципами ікебани»;

6) грецька – *екзот* «рослина акліматизована, вирощується в місцевості, де в природних умовах вона не зросте», який може виступати в якості доповнення паркової флори, напр., *Ginkgo biloba L., Larix decidua Mill., Taxus baccata L., Pinus strobus L.,*

Platanus acerifolia (Aiton) Willd., Paulownia tomentosa (Thunb.) Steud., Sophora japonica L., Magnolia kobus Thunb., Liriodendron tulipiferum L.

Через посередництво двох мов дійшли до нас терміни *боскет* «частина парку або невеликий садок, засаджений головним чином чагарниками, серед яких ростуть подекуди поодинокі або групами дерева» (фр. *bosquet* < італ. *boschetto* – «лісок», «гайок»); *солітер* «немов діамант, одиночна рослина на відкритому просторі галявини», що виділяється з-поміж інших своєю величиною, архітектонікою, декоративністю, привертає особливу увагу (фр. solitaire < лат. solitaries – «одинокий») – будь-яка елегантна, химерна або яскрава рослина може претендувати на роль солітера, навіть трава незвичайного кольору або відтінку; *бульвар* «обсаджена деревами широка алея посередині вулиці в місті; вулиця з такою алеєю» (фр. *boulevard* < нід. *bolwerk* – «укріплений вал»); *парк* «велика (зазвичай більше 10-15 га) озеленена територія, упорядкована і художньо оформлена для відпочинку під відкритим небом (фр. *parc* < лат. *parricus* − «обгорожене місце») – «парк англійський», у якому темні гаї змінюються сонячними галявинами; «парк дитячий» із фізкультурно-оздоровчими спорудами, «парк італійський», «парк культури і відпочинку», у якому планувальну основу всієї території складають насадження, галявини, водойми, галявини; «парк-пам’ятник», що має меморіально-історичне, архітектурно-художнє, наукове значення і підлягає охороні; «парк спортивний»; «парк садибний»; із чіткими геометричними обрисами «парк французький»; *шпалера* 1) «щільно посаджені і рівно підстрижені («в стінку») дерева або чагарники по сторонам доріжки в регулярному парку»; 2) «дерев’яна або металева решітка або натягнутий у кілька рядів дріт, прикріплений до стовпів, що служить опорою для рослин»; 3) «витканий вручну великий килим-картина, гобелен (часто із зображенням паркових сюжетів)».

Аналізуючи терміни тематичної групи «малі архітектурні форми», виявлено, що значна їх частина презентує давньогрецьку мову: *амфітеатр* «видовищна споруда у формі еліпса або півкола з східчасто розташованими рядами сидінь» у парках часто займає відкриті природні або оброблені схили пагорба, прикрашається скульптурами, стінками з каменю, стриженими деревами; *німфей* «священний гай (кедровий, дубовий) у джерела, прикрашений скульптурою, стелою, гротом, колонадою» – у Стародавній Греції вважався місцем проживання німф і муз; *обеліск* «прямокутний, зазвичай монолітний кам’яний стовп, що звужується догори, з пірамідально загостреною верхівкою», відомий ще з Давнього Єгипту, і який застосовується як декоративний елемент композиції або як пам’ятник на честь знаменних подій; *пілони* (гр. pylon – «ворота, портал») –«монументальні підвалини або колони при вході в сад, парк, на центральній площі та інших урочистих місцях»; *стела* (гр. stele – «стовп») «вертикальна кам’яна брила з написом, рельєфним зображенням, зазвичай має меморіальне значення», у парках стела встановлюється як знак на події суспільної значущості; *амфора* (грец. amphoréus) «глиняний посуд із вузьким горлом і двома ручками» – як і багато виробів із кераміки, використовується для прикрас парків і садів.

Серед запозичень з французької – терміни *трельяж* «вертикальна площинна опора (каркас) для витких рослин (троянд, клематисів і ін.)», може служити одночасно огорожею, забезпечити поділ простору, направити рух пішоходів; *ермітаж* «споруда, розташована в глибині парку, далеко від палацу або головного будинку садиби і призначена для усамітненого відпочинку, роздумів» – у XVIII ст. використовувався для зустрічей, експонування колекцій; *вольєр* «огороджена споруда, призначена для утримання птахів, звірів», у XX ст. часто набував значних розмірів, розташовувався на березі водойми, служив архітектурним акцентом романтичного парку; *оранжерея* (фр. orange – «апельсин») «спорудження під скляним дахом зі штучно створеним кліматом, призначене для вирощування колекцій субтропічних та інших рослин із метою їх експонування. У ботанічному саді НУБІП України зростають *Agave americana* L., *Adiantum capillus-veneris* L., *Acanthocalycium violaceum*(Werderm.) Backeb., *Acca*

sellowiana (O.Berg) Burret, *Aloe arborescens* Mill., *Alocasia×amazonica* Hort., *Amaryllis belladonna* L., *Amorphophallus konjac* K.Koch, *Ananas comosus* (L.) Merr., *Asplenium bulbiferum* G.Forst., *Musa acuminata* Colla, *Vallota speciosa* (L.f.) T. Durand et Schinz, *Hamatocactus setispinus* (Engelm.) Britton et Rose, *Hibiscus rosa-sinensis* L., *Punica granatum 'Nana', Citrus paradisi* Macfad., *Dendrobium delicatum* (F.M.Bailey) F.M.Bailey, *Dracaena deremensis* Engl,. *Epipremnum pinnatum* (L.) Engl., *Zygocactus truncatus* (Haw.) K.Schum, *Coffea arabica* L., *Cupressus arizonica* Greene, *Citrus limon* (L.) Burm.f.*, Laurocerasus lusitanica* (L.) M.Roem., *Myrtus communis* L.*, Monstera obliqua* Miq.*, Mammillaria gracilis* Pfeiff., *Nerium oleander* L.*,Ruscus colchicus* Yeo, *Cycas revoluta* Thunb., *Sequoia sempervirens* (D.Don) Endl., *Cyperus alternifolius* L.,*Phalaenopsis amabilis* (L.) Blume, *Ferocactus glaucescens* (DC.) Britton et Rose, *Ficus benghalensis* L.*, Phoenix dactylifera* L., *Fuchsia hybrida* Hort. ex Siebold et Voss, *Hamatocactus hamatacanthus* (Muehlenpf.) F.M.Knuth, *Hoya bella* Hook., *Asparagus densiflorus* (Kunth) Jessop, *Cissus antarctica* Vent., *Yucca aloifolia* L., *Jacobinia carnea* (Lindl.) та багато інших цінних субтропічних рослин.

З інших двох романських мов – італійської та іспанської – запозичено терміни *руїна* (лат. ruina – «обвал, руїна») «елемент оформлення паркового пейзажу романтичних парків XVIII ст., що являють собою штучно створені руїни древніх храмів, гробниць і інших будівель» (напр., у парку Софіївка); *віадук* (лат. via – «дорога» та лат. ducere – «вести») «міст на високих опорах, шляхопровід через ущелину, глибокий яр», суходіл, над поперечної дорогою *пергола* (італ. pergola – «навіс») «садова споруда, що складається з дерев'яного або металевого каркасу з плаcкою або сферичною поверхнею, яка підтримується стовпами, кам'яними колонами», оивається «кучерявими» рослинами і часто має вигляд критої зеленої галереї.

Через посередництво двох мов збереглися у нашому вжитку *грот* (фр. *grotte* < італ. *grotta)* «декоративне спорудження, створене поблизу виходу, біля підніжжя пагорба, іноді – павільйон біля водоспаду, ставка, струмка з каскадами» – і вважалося, що це найкраще місце для відпочинку в спекотні післяполудневі години; *ротонда* (італ. *rotonda* < лат. *rotundus* – «круглий») «кругла споруда, вкрита куполом, підтримувана колонами» використовується як елемент оформлення пейзажних садів і парків; *павільйон* (фр. pavillon < лат. papilio – «намет») «ізольована будівля в парку, призначена для короткочасного відпочинку» (напр., павільйон Флори у Софіївці); *альтанка* (пол. *altana* < італ. *altana* «тераса на даху») «садова споруда легкої ажурної конструкції, на опорах, обсаджена ліанами».

Тематична група термінів «геопластика і водні пристрої» презентує запозичення:

1) з латинської – акведук (лат. aqua – «вода» та лат. ducere – «вести») 1) «водогін, споруда для подачі води до населених пунктів або зрошувальних полів з вищого місця», 2) «міст чи естакада з водоводом (трубою чи каналом) для переведення трубопроводів або каналів через балки, річки та дороги» – як елемент декоративного оформлення введений в романтичні сади другої половини XVIII ст.; *фонтан* (лат. *fons* – джерело, гейзер, причина) 1) «споруда з пристроєм для подавання води під тиском»; 2) «водорозбірна колонка» – напр., «світломузичні фонтани»;

2) французької – *пандус* (фр. pente douce – «пологий схил») «підйом (зазвичай крутизною 12-15 градусів) для в'їзду до розташованого над цоколем будівлі парадного входу»; *кювет* (фр. cuvette – «чан, таз») «водовідвідна канава уздовж дороги», напр., невеликі кювети влаштовуються обабіч паркових прогулянкових шляхів; *бордюр* (фр. bord – «край») 1) у дорожньому будівництві – «бортові камені, які відокремлюють проїзну частину дороги від узбіч, тротуарів тощо»; 2) у ландшафтному дизайні – «вузькі (10-30 см) лінійні посадки з одного або двох рядів низьких (не більше 50 см) квітучих чагарників або декоративно-листяних трав певного виду», які служать для обрамлення клумб, рабаток або доріжок, виокремлення малюнка в квітниках і партерах;

3) італійської – *бут* «будівельний камінь (граніт, вапняк і ін.) неправильної форми, що використовується в кладці підпірних стінок, цоколів будівель, фундаментів»;

4) англійської – *буленгрін* «газон спортивного типу у вигляді злегка заглибленого в грунт прямокутника з пологими схилами», який обсаджується по контуру високими деревами з метою підсилення вражень просторовості паркового пейзажу;

5) грецької – *геопластика* «архітектурно-художнє перетворення рельєфу, різновид вертикального планування», це так звані штучні пагорби і гряди, тераси і амфітеатри, каньйони і інші форми рельєфу.

А терміни *каскад, парапет, тераса* зазнали впливу кількох мов. *Каскади* (фр. cascade < італ. cascata-) «послідовний ряд водойм, розташованих на різних рівнях і пов'язаних між собою уступами, по яких стікає вода» у палацово-паркових комплексах часто утворювали складні композиції з включенням багатьох скульптур, фонтанів, водних «сходів». *Парапет* (фр. parapet < італ. parapetto < лат. parare – «захищати» і petto – «груди») «масивна, низька, архітектурно оформлена огорожа вздовж набережних, мостів, підпірних стінок і терас». *Тераса* (фр. terasse < лат. terra – «земля») 1) «горизонтальна площадка на схилі природного або штучного походження», яка влаштовується для розміщення будівель; 2) «прибудований до будинку відкритий майданчик, часто з дахом на стовпах і засклений».

Висновки і перспективи. Отже, проаналізувавши семантичне поле термінів ландшафту і назви деревних та кущових порід, які їх супроводжують, ми згрупувати терміни за основними тематичним групами. Професійні терміни із семою «рослинність» утворюються шляхом калькування, прямих (із подальшою асиміляцією мовної оболонки слова) та опосередкованих запозичень. Мовами-донорами виступають як мови європейського ареалу (латинська, грецька, німецька, італійська, іспанська, англійська), так і японська. Конструювання сучасних термінів відбувається за допомогою найпоширеніших фінальних терміноелементів (-арій/-аріум, -тет, -ус, -ура). Також ми можемо стверджувати, що ланцюжки запозичень з інших мов (фр. < італ.; фр. < ісп.; фр. < нід.; фр. < лат; пол. < італ.) є одним із способів поповнення словникового складу мови поряд із словотворенням.

Список використаних джерел

1. Вакулик, И. И. Формирование научной картины мира в современном языковом пространстве / И. И. Вакулик // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: ВПЦ «Київський університет, 2013. – Вип.43. – Ч.1. – С.203-209.

2. Вакулик, І. І. Давньогрецька та латинська мови як джерело сучасної наукової термінології [Текст] : монографія / І. І. Вакулик. – К. : НУБіП України, 2014. – 237 с. : табл.

3. Вакулик, І. І. Особливості термінологічної номінації // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки», 2016. – № 2(12). – С.196-200.

4. Гродзинський, М. Д.Пізнання ландшафту: місце і простір : Монографія. У 2-х т. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – Т.1. – 431 с.

5. Крижанівська, Н. Я. Основи ландшафтного дизайну: Підручник. – К.: Ліра, 2008. – 204 с.

6. Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хомяк, А. А. Демянюк; За ред. Л. І. Шевченко. – К.: Арій, 2008. – 672 с.

7. Шинкарук, В. Д. Lingua Latina agrobiologica [Текст] / В. Д. Шинкарук, О. Ю. Балалаєва, І. І. Вакулик. – К. : Міленіум, 2017. – 528 с.

8. Vakulyk, I. I. The impact of globalization on modern terminology / I. I. Vakulyk // Cross-cultural and trans-national perspectives. – Herceg Novi, Montenegro: Enieda, 2010. – p. 144.

References

1. Vakulyk, I. I. (2013) Formirovanie nauchnoj kartiny mira v sovremennom yazykovom prostranstve [Formation of the scientific picture of the world in the modern language space]. Movni i kontseptualni kartyny svitu, 43, 1, 203-209.
2. Vakulyk, I. I. (2014) Davnohretska ta latynska movy yak dzherelo suchacnoi naukovoi terminolohii [Greek and Latin as a Source of Compound Scientific Terminology Ancient]. K. : NUBiP of Ukraine, 237.
3. Vakulyk, I. I. (2016) Osoblyvosti terminolohichnoi nominatsii [Features terminology nominations]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia «Filolohichni nauky», № 2(12). 196-200.
4. Hrodzynskyi, M. D. (2005) Piznannia landshaftu: mistse i prostir [Landscaping: Missile and Pros]. K. : VPTs «Kyivskyi universytet», 431.
5. Kryzhanivska, N. Ia. (2008) Osnovy landshaftnoho dyzainu [Basic landscape design]. K. : Lira, 204.
6. Shevchenko, L. I., Nika, O. I., Khomiak, O. I., Demianiuk, A. A. (2008) Novyi slovnyk inshomovnykh sliv [New dictionary of words]. K. : Arii, 672.
7. Shynkaruk, V. D., Balalaieva, O. Iu., Vakulyk, I. I. (2017) Lingua Latina agrobiologica [Latin agrobiological]. K. : Milenium, 528.
8. Vakulyk, I. I. (2010) The impact of globalization on modern terminology. Cross-cultural and trans-national perspectives. Herceg Novi, Montenegro: Enieda, 144.

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ ТЕРМИНОВ ЛАНДШАФТА И НАЗВАНИЯ РАСТЕНИЙ, КОТОРЫЕ ИХ СОПРОВОЖДАЮТ

И.И.Вакулик, А.В.Шинкарук, О.М.Багацкая

***Аннотация**. В нынешних условиях глобализации развитие и обогащение национальных языков происходит за счет заимствований готовых номинативных единиц языка-новатора. Терминологические системы очень быстро изменяются и пополняются новыми понятиями в соответствии с изменениями уровня научных знаний. Поэтому проблемы терминологии как составной части проблематики общего языкознания находятся в призме современной лингвистики. Усиливается активность исследований составляющих элементов микросистем, вызванные необходимостью изучения номинаций новых понятий.*

В статье проанализированы термины семантического поля «ландшафт», а также названия древесных и кустарниковых пород, которые их сопровождают; терминологические единицы сгруппированы по основным тематическим группам; рассмотрены наиболее распространенные терминоэлементы, с помощью которых могут быть сконструированы современные термины. Профессиональные термины с семой «растительность» образуются путем калькирования, прямых (с последующей ассимиляцией языковой оболочки слова) и опосредованных заимствований. Языками-донорами выступают как слова европейского ареала (латинский, греческий, немецкий, итальянский, испанский, английский), так и японский. Конструирование современных терминов происходит с помощью наиболее распространенных финальных терминоэлементов (-арий / -ариум, -тет, -ус, -ура). Также мы можем утверждать, что цепочки заимствований из других языков (фр. < итал .; фр. < исп .; фр. < нидерл .; фр. < лат; пол. < итал.) являются одним из способов пополнения словарного состава языка наряду со словообразованием.

***Ключевые слова:** ландшафт, термин, терминоэлемент, заимствования, названия древесных пород*

SEMANTIC FIELD OF LANDSCAPE NAMES AND THE ACCOMPANIED PLANTS NAMES

I.Vakulyk, O.Shynkaruk, O.Bagatskaya

Abstract. *Globalization has gradually become the most influential reality, which organizes the living world of a mankind in a new way. Linguistic space serves as the intellectual interior of the progressive development of any national language. The formation of new lexical units depends, in particular, on the verbal creative possibilities of the given language, on the wide range of word-building means, the perfection of the word-formation mechanisms. Therefore, the progressive development of modern languages is, first of all, in the enrichment and self-improvement of their vocabulary.*

In the current globalization conditions, the development and enrichment of national languages are happening extensively, due to the borrowing of ready-nominated units of the language-innovator.

The realities of modern life and the language problems associated with them have long been the subject of not only the discussions, but more and more often acquire the features of thorough scientific research. Every day we are convinced of the wide use of the Latin language in science, the transformation of cultural reorientations into Western European educational principles, and the rapid «Europeanization» of Ukrainian scientific terminology in the 21st century. - nominations are unthinkable without a variety of terminological elements of classical origin.

Terminological systems are changing with extreme speed and are being replenished with new concepts according to the changes of scientific knowledge level. Therefore, the problems of terminology as an integral part of the problems of general linguistics are in the prism of modern linguistics. The research activity of microsystems components, caused by the need to study the nominations of new concepts, is intensified.

The article analyzes the semantic field of the landscape terms and the names of the trees and shrubs species that accompany them; the terms are grouped by major thematic groups; the most widespread terms are considered, which help to form modern terms; the ways of terms borrowing into the modern Ukrainian language are defined.

The conducted research is based on the use of botanical taxonomy, the application of general scientific methods of analysis, synthesis and comparison. Professional terms with the seme «рослинність» are formed by calquing, direct (with subsequent assimilation of the linguistic corpora of the word) and indirect borrowingы. Donor languages are the languages of the European area (Latin, Greek, German, Italian, Spanish, English), and Japanese. The formation of modern terms takes place with the help of the most common finite terminological elements (-арій/-аріум, -мет, -ус, -ура). We can also state that the borrowing chains from other languages (Fr. < Ital.; Fr. < Sp.; Fr. < Germ.; Fr. < Lat; Pol. < Ital.) is one of the ways to replenish the vocabulary of the language along with the word formation.

Keywords: *landscape, term, terminological element, borrowing, names of tree species*

УДК 811.161.2

НАУКОВА КАРТИНА ЯК ІНТЕГРАЛЬНА МОДЕЛЬ ПІЗНАННЯ СВІТУ

О.М. КРИМЕЦЬ, кандидат філологічних наук, доцент,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»
E-mail: oksana.krim@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8401-3540

Анотація. *Розглянуто актуальну проблему формування наукової картини світу як моделі пізнання, що поєднує й систематизує різні галузі – природничу, технічну, гуманітарну. За мету взято аналіз процесів реінтеграції наукових знань різних галузей, завдання – з'ясувати шляхи появи спеціальних назв техніки в результаті переосмислення значень термінів інших наукових сфер, відстежити особливості зміни семантичних структур вихідного та похідного термінів. Застосовано аналітико-описовий метод для розгляду кожної термінологічної одиниці в структурному та семантичному аспектах, для вивчення плану змісту термінів залучено методи дефініційного аналізу. Досліджено термінотворчу роль метафори як особливого засобу мислення в процесі пошуку нового спеціального найменування. Доведено, що терміни техніки утворюються внаслідок переосмислення спеціальних назв анатомії, ботаніки, хімії, міфології та інших наук, результатом перетворень є зміна спеціалізації вихідних значень, семної структури на денотативно-сигніфікативному рівні, найпоширенішою є метафора, що ґрунтується на схожості функції, зовнішнього вигляду, ознак порівнюваних об'єктів. Основні положення розвідки співвідносяться із результатами досліджень українських термінознавців (О. Винник, Л. Малевич, Т. Панько, Т. Петрова). Перспективним напрямом подальшої розвідки визначено дослідження шляхів метафоризації спеціальної лексики на матеріалі терміносистем інших наук, вивчення особливостей творення українських термінів, що репрезентують національну наукову картину світу.*

Ключові слова*: наукова картина світу, технічна терміносистема, загальнотехнічний термін, вузькогалузевий термін, метафора, сема- мотиватор, ядерна сема, диференційна сема*

Актуальність (Introduction). Важливість дослідження пов'язана із необхідністю вивчити наукову картину світу як модель, що поєднує й систематизує знання різних галузей, які можуть бути досить віддаленими (наприклад, гуманітрано- і технічнонаукові). Суттєве значення у процесі наукового пізнання, відкриття нового, а також під час пошуку вдалих найменувань нових понять має інтеграція знань різних галузей, які перетинаються, а наявні терміни слугують основою для називання спеціальних понять у зовсім інших сферах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Наукова картина світу є предметом уваги багатьох наукових досліджень, де вона розглядається як раціональна модель пізнання світу, що формується шляхом з'єднання у процесі розвитку науки окремих явищ у ціле, дає єдину картину Всесвіту й утворює універсальне наукове знання [3, с. 3]. В. Вернадський уважає, що уявлення про розвиток неживої матерії й про біологічну та соціальну революції органічно поєднуються в загальнонаукову картину світу [1]. Окрім цього, наукова картина світу забезпечує об'єктивацію знань – їх віднесення до

© О.М. Кримець, 2018

досліджуваного об'єкта та включення у відповідну культуру, виступає як дослідницька програма, що визначає стратегію наукового пізнання. Саме в цьому виявляється евристична функція наукової картини світу, що спрямовує формування емпіричних фактів [4]. Поява нового наукового знання спричиняє й появу нових термінів, що виникають шляхом метафоризації. Метафора як чинник творення нових спеціальних назв є предметом уваги багатьох досліджень в українському термінознавстві [2, 5, 6, 7].

Мета дослідження (Purpose). Метою нашої розвідки є вивчення процесів реінтеграції наукових знань різних галузей, появи спеціальних назв техніки в результаті метафоричного перенесення значень термінів віддалених і близьких наукових сфер.

Методи (**Methods**). У дослідженні застосовано аналітико-описовий метод для вивчення кожної термінологічної одиниці в структурному та семантичному аспектах, а також для узагальнення й класифікації мовних фактів, для дослідження плану змісту українських термінів, уточнення їхньої семантичної структури залучено методи дефініційного аналізу. Матеріалом для дослідження слугують українські однослівні найменування, що виражають спеціальні поняття в різних галузях техніки, анатомії, ботаніки, фізіології, бактеріології, геодезії, метеорології, хімії, мовознавства та міфології, вилучені методом суцільного відбирання з тлумачних словників загальної та термінологічної лексики.

Ми розглядаємо наукову метафору як особливий засіб мислення, сутність якого полягає у встановленні нового змісту знань, що досягається за допомогою умовного ототожнення семантичних галузей різних спеціальнонаукових картин світу.

Антропометричність, здатність людини творити образи й символи за подібністю до самої себе, знайшла своє відбиття в технічних термінах *вертлюг, діафрагма, пульпа, фібра*, які утворилися шляхом метафоризації спеціальних назв анатомії. Ці найменування переважно виражають поняття широкого технічного профілю: *пульпа* – «суміш твердих частинок з рідиною (вода й ґрунт, вода й корисні копалини)» (ВТССУМ). Термін *діафрагма* отримав декілька загальнотехнічних значень: «пристрій у вигляді серпоподібних пелюсток або дисків для зміни розміру отвору фото- або кінооб'єктива; деталь насоса-обприскувача або гальмового крана в деяких машин у вигляді дискової пластини» (ВТССУМ) та одне вузькогалузеве: «в оптичних системах – непрозора перегородка, що обмежує поперечний переріз світлових пучків» (СДЗЗ).

Усі початкові й похідні значення виражають конкретні поняття, оскільки позначають частини тіла в анатомії та деталі або суміші, що використовуються в техніці. Термін *вертлюг* в анатомії має таке значення: «горб у верхній частині гомілкової кістки, до якого прикріплюються м'язи стегна» (ВТССУМ), а в технічній галузі – «деталь, що з'єднує дві частини механізму й дає можливість одній з них обертатися навколо своєї осі» (ВТССУМ). У семантичній структурі вихідного терміна в процесі метафоричного переосмислення актуалізувалася й стала мотивуючою диференційна сема «прикріплювати», яка виражає специфічну функцію частини людського тіла та, відповідно, технічного пристосування.

На підставі схожості ознаки здійснилася метафоризація терміна *фібра*: у сфері анатомії ця спеціальна назва позначає «жилку, нерв, волокно живої тканини», у техніці – «еластичний матеріал, що виготовляється з ганчіркового паперу (целюлози) шляхом просочування його розчином хлористого цинку» (РУСДІГДА). Сема-мотиватор – «еластичний» у структурі початкового значення є імпліцитною, а в структурі похідного – диференційною.

Від спеціальної лексики інших наукових галузей утворилися такі технічні терміни: *фотосинтез* (ботаніка), *терморегулювання* (фізіологія), *вірус* (бактеріологія), *планшет* (геодезія), *циклон* (метеорологія), *інгібування* (хімія), які мають як загальнотехнічний (*терморегулювання*, *циклон*), так і вузькогалузевий характер

(*фотосинтез*, *вірус*, *планшет*). У широкому технічному значенні вживається термін *циклон* – «апарат для очищення повітря (газу) від завислих у ньому твердих частинок (пилу), дія якого ґрунтується на використанні відцентрової сили» (ВТССУМ). У галузі радіотехніки використовується термін *фотосинтез*, а терміни *планшет* і *вірус* – у сфері комп'ютерної техніки.

Процес метафоричного переосмислення наукових спеціальних назв й утворення технічних термінів супроводжується семантичними модифікаціями, а також змінами денотативно-сигніфікативної співвіднесеності вихідного й похідного значень. Проілюструємо це прикладами. Термін *фотосинтез* у сфері ботаніки позначає: «процес утворення зеленими рослинами органічних речовин з вуглекислого газу й води за допомогою світлової енергії, що поглинається хлорофілом» (ВТССУМ), а в радіотехніці – «процес трансформації електромагнітної (світлової) енергії в енергію хімічних зв'язків» (РЕНД). Метафоризація відбулася на підставі схожості функції, сема-мотиватор «трансформація», диференційна й невиражена у вихідному значенні, в похідному стає ядерною.

Під *планшетом* у геодезії розуміють «дошку з натягнутим на неї папером, на який наносять план місцевості під час знімання», а в комп'ютерній техніці термін *планшет* вживається із двома значеннями: «пристрій уведення позицій, що являє собою спеціальну поверхню з механізмом, який визначає його розташування» (ТАВП); «килимок для миші, який забезпечує рух миші без ковзання коліщатка, що реєструє її переміщення» (АУТСОТІП). В основі творення технічного терміна – зовнішня схожість, сема-мотиватор «дошка» в початковому значенні є ядерною, а в похідних – імпліцитною.

Терміни *фотосинтез, терморегулювання, інгібування* і в наукових галузях, і в техніці називають процеси, а значить виражають абстрактні поняття, термін *планшет* в геодезії і в техніці позначає конкретне поняття. Перенесення від абстрактного до конкретного й відповідно формування конкретно-логічної структури значення відбулося в процесі метафоризації терміна *циклон*, який у метеорології означає «вихровий рух атмосфери зі зменшенням тиску повітря від периферії до центра вихору…» (ВТССУМ), а в техніці – «апарат для очищення повітря» (ВТССУМ).

Наявний також і протилежний процес – перенесення від конкретного до абстрактного шляхом анігіляції денотативної семи й утворення абстрактно-логічної структури: *вірус* – «1. *бакт*. Один із найдрібніших мікроорганізмів, що викликає інфекційне захворювання». 2. Програма, що здатна сама приєднуватися до інших програм комп'ютера та викликати збої в їхній роботі» (ВТССУМ).

Технічні терміни можуть утворюватися в результаті ретермінологізації термінів гуманітарних наук, зокрема мовознавства та міфології. У процесі метафоризації відбувається складний процес взаємодії елементів, який визначає внутрішній розвиток лексико-семантичних явищ. У мовознавстві *метафорою* називають «художній засіб, що полягає в переносному вживанні слова або виразу на основі аналогії, схожості або порівняння, а також слово або вираз, ужиті в такий спосіб» (ВТССУМ), у галузі обчислювальної техніки – «побудову системи керування файлами подібно до конторських швидкозшивачів» (АУТСОТІП). Семантичне перетворення філологічного терміна відбулося на підставі схожості ознаки, сема-мотиватор – «подібність» є диференційною в початковому і в похідному значеннях.

Термін *демон* вживається із такими значеннями: у міфології – «нижче божество, злий дух або чорт, інколи доброзичливий до людей» (ВТССУМ), у галузі комп'ютерної техніки – «прихований від користувача процес (часто виконуваний у фоновому режимі), який викликають під час виконання якоїсь функції (в конкретний момент часу), наприклад, стандартного форматування документа або друку» (АУТСОТІП). В основі метафоризації – схожість за ознакою, імпліцитна в початковому значенні сема-мотиватор «прихований» у похідному значенні стає експліцитною.

Результати (Result). Терміни техніки утворюються унаслідок переосмислення спеціальних назв інших наукових сфер діяльності людини, тобто відбувається реінтеграція термінів різних, іноді досить віддалених, сфер. Унаслідок метафоричного переосмислення відбувається не лише семантична спеціалізація вихідних значень, а й зміни в семній структурі на денотативно-сигніфікативному рівні, що виявляються при перетворенні абстрактно-логічної структури на конкретно-логічну. Найпоширенішою є метафора, що ґрунтується на схожості функції, тому що принцип дії є основною категорією техніки. Часто вживана також метафора за зовнішньою схожістю порівнюваних об'єктів, за функціональною й зовнішньою схожістю, схожістю за ознакою.

Висновки і перспективи (Discussion). Наукова метафора в процесі переосмислення вихідного терміна виступає у ролі моделі, слугує провідником у пошуку вдалої назви, зближує іноді досить віддалені наукові галузі, тим самим демонструє системність, цілісність, інтегрованість наукової картини світу. Перспективним уважаємо дослідження термінів інших наукових сфер, що виникли в результаті вторинного найменування в процесі творення нових наукових і технічних понять.

Список умовних скорочень

АУТСОТІП – Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування / уклад. Е. І. Пройдаков, Л. А. Теплицький. Вид. 1. Київ: СофтПрес, 2005. 552 с.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь, 2001. 1440 с.

РЕНД – Радіотехніка : енцикл. навч. довід. : навч. посіб. / за ред. Ю. Л. Мазор, Є. А. Мачуського, В. І. Правди. Київ: Вища школа, 1999. 838 с.

РУСДІГДА – Російсько-український словник-довідник з інженерної графіки, дизайну та архітектури : навч. посіб. / уклад. Є. А. Антонович, Я. В. Василишин, В. А. Шпільчак. Львів : Світ, 2001. 240 с.

СДЗЗ – Словник з дистанційного зондування Землі / за ред. В. І. Лялько, М. О. Попова. Київ: СМП «АВЕРС», 2004. 170 с.

ТАВП – Терміни з автоматизації виробничих процесів : словник / уклад. О. Б. Кукарін, С. А. Саган, В. Л. Шестаков. Київ: Вища школа, 1992. 156 с.

Список використаних джерел

1. Вернадский В. И. Избранные труды по истории науки. Москва, 1981. 360 с.

2. Винник О. П. Метафоричні процеси у формуванні української економічної лексики : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2007. 20 с.

3. Эйнштейн А. Влияние Максвелла на развитие представлений о физической реальности / Собр. науч. тр. В 4 т. Т. 4: Статьи, рецензии, письма. Эволюция физики. Москва, 1967. С. 136–139.

4. Лебедев С. А. Философия науки: словарь основных терминов*:* учеб. пособие для вузов. Москва, 2006. 320 с.

5. Малевич Л. Д. Метафора в науковій картині світу. *Українська термінологія і сучасність*. 2003. Вип. 5. С. 224—227.

6. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів: Світ, 1994. 216 с.

7. Петрова Т. О. Шляхи формування сучасної української фітомеліоративної термінології: термінологізування загальновживаної лексики й ретермінологізування лексики інших наук. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2017. № 869: Проблеми української термінології. С. 77—82.

References

1. Vernadskij, V. I. (1981). Izbrannye trudy po istorii nauki [Selecta of Scientific History]. Moskva, 360.

2. Vynnyk, O. P. (2007). Metaforychni protsesy u formuvanni ukrainskoi ekonomichnoi leksyky [Metaphor Processes in the Formation of Ukrainian Economic Vocabulary]. Kharkiv, 20.

3. Ehynshteyn, A. (1967). Vliyanie Maksvella na razvitie predstavleniy o fizicheskoy real'nosti [The Influence of Maxwell on the Development of Ideas about Physical Reality] / Science work collection in 4 V. V. 4: Articles, Reviews, Letters. Evolution of Physics. Moscow, 1967. P. 136–139.

4. Lebedev, S. A. (2006). Filosofiya nauki: slovar' osnovnykh terminov: ucheb. posobie dlya vuzov [The Philosophy of Science*: Dictionnary of Basic Terms*: university level study guide]. Moskva, 320.

5. Malevych, L. D. Metafora v naukovii kartyni svitu [Metaphor in the Scientific Worlview] (2003). Ukrainian Terminology and Modernity. 2003. N. 5. P. 224—227.

6. Pan'ko, T. I., Kochan, I. M., Matsiuk, H. P. (1994). Ukrainske terminoznavstvo [Ukrainin Terminology]. Lviv: Svit, 216.

7. Petrova, T. O. Shliakhy formuvannia suchasnoi ukrainskoi fitomelioratyvnoi terminolohii: terminolohizuvannia zahalnovzhyvanoi leksyky y reterminolohizuvannia leksyky inshykh nauk [The Ways of Contemporary Ukrainian Philomelioration Terminology Formation] (2017). Terminology of General Vocabulary and Reterminology of the Vocabulary of others Scientific Fields. *Bulletin of National University "Lviv Polytechnics"* 2017. № 869: Problems of Ukrainian Terminology. P. 77—82.

НАУЧНАЯ КАРТИНА КАК ИНТЕГРАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ПОЗНАНИЯ МИРА

О.М. Кримец

Аннотация. *Рассмотрена актуальная проблема формирования научной картины мира как модели познания, которая объединяет и систематизирует различные отрасли – естественную, техническую и гуманитарную. Целью является изучение процессов реинтеграции научных знаний различных отраслей, задания – выяснить пути возникновения специальных названий техники в результате переосмысления значений терминов других научных сфер, проследить особенности изменения семантических структур первичного и вторичного термина. Применен аналитико-описательный метод для изучения каждой терминологической единицы в структурном и семантическом аспектах, для изучения плана содержания терминов использованы методы анализа дефиниций. Исследована терминообразующая роль метафоры как специфического способа мышления в процессе поиска нового специального названия. Доказано, что термины техники образуются в результате переосмысления специальных названий анатомии, ботаники, химии, мифологии и других наук, результатом преобразований является изменение специализации исходных значений, семной структуры на денотативно-сигнификативном уровне, самой распространенной является метафора, основанная на схожести функции, внешнего вида, признаков сравниваемых объектов. Основные положения соотносятся с результатами исследований украинских терминологов (Е. Винник, Л. Малевич, Т. Панько, Т. Петрова). Перспективным направлением дальнейшего исследования определено изучение путей метафоризации специальной лексики на материале терминосистем других наук, изучение особенностей образования украинских терминов, которые репрезентуют национальную научную картину мира.*

Ключевые слова: *научная картина мира, техническая терминосистема, общетехнический термин, узкоспециальный термин, метафора, сема-мотиватор, ядерная сема, дифференциальная сема*

SCIENTIFIC WORLDVIEW AS AN INTEGRATED MODEL OF THE WORLD COGNITION

O.M. Krymets

Abstract. *The given article is devoted to the research of the scientific worldview as an integrated model of the world cognition which unites and systemizes different fields, namely scientific, technical and humanitarian ones. The purpose and the task of the article are to study the processes of scientific knowledge reintegration in different fields, the ways of special names introduction for technique as a result of the meaning reinterpretation of terms in other scientific fields. The analytical and descriptive method is used in the research to study every terminological unite in its semantic and structural aspects. The methods of definitive analyses are used to generalize and classify lingual facts, study of Ukrainian terms subject-matter plan, and precise their semantic structure.*

A review of scientific works is presented. It is found out that the scientific worldview is considered as a rational model of the world cognition formed by means of connection of certain phenomena into the whole in the process of the development of the science; it also gives the overall picture of the Universe and forms universal scientific knowledge. The general scientific worldview contains the idea of both the development of insentient substance and the biological and social revolution, that is, knowledge of various branches is integrated and intersected in the process of scientific knowledge, as well as in search of successful names of new concepts, and existing terms serve as the basis to name specific concepts in completely different fields.

Scientific worldview is considered as a research program which defines the strategy of scientific cognition, and also provides the objectivization of scientific knowledge – its relation with the object researched and the incorporation in a correspondent culture. A special role in the research process belongs to the heuristic function of the scientific worldview, which acts as an algorithm that directs the formation of empirical facts.

One of the ways of new scientific knowledge formation and, accordingly new terms, is researched: it is the scientific knowledge reintegration in different fields. As the consequence special technical names emerge in the result of a metaphorical reinterpretation of the meanings of the terms of distant and close scientific fields. The essence of metaphorical reinterpretation lies in the establishment of a new content of knowledge, which is achieved by conditional identification of the semantic fields of various specific scientific worldviews. In particular, technical terms swivel, diaphragm, pulp, fibers are formed by means of metaphorizing the special names of anatomy. Such technical terms as photosynthesis (botany), thermoregulation (physiology), virus (bacteriology), panel (geodesy), cyclone (meteorology), inhibition (chemistry), which have both general (thermoregulation, cyclone) and sector-specific (photosynthesis, virus, panel) features are formed by means of specific vocabulary of other scientific fields. Specific terms of technique can emerge as a result of reterminologisation of humanity science terms, in particular linguistics and mythology (metaphor, daemons).

A complex process of metaphorisation which defines the inner development of lexical and semantic development is analyzed. The formation of technical terms is accompanied by semantic modifications, as well as by the changes of denotative and syllogistic correlation of original and derivative meanings. In a semantic structure, the meaning of the original term in the process of metaphorical reinterpretation is actualized and differential semes become motivating, or, vice versa, implicit seme motivator in the structure of the initial meaning can become differentiated in the structure of the derivative meaning. When creating technical

terms, the process of lexical-semantic structures changing of the original terms occur; in particular, there is the transition from abstract to specific and, accordingly, there is the formation of a specific logical meaning structure. In some cases, one can also see the opposite process - the transition from a specific meaning to an abstract one by means of the denotative seme annihilation and the formation of an abstract and logical structure. For example, the terms photosynthesis, thermoregulation, inhibition in both the fields of science, and in technique denote processes, and therefore they express abstract concepts, so the term panel in the field of geodesy and technology denotes a specific concept. The interference from abstract to specific and, consequently, the formation of a specific logical structure, has occurred in the process of metaphorizing of the term cyclone, which in meteorology means "edding motion of the atmosphere with a decrease in air pressure from the periphery to the center of the vertiginous current*...", and in the technique it is "a device for air purification". The process of interference from specific to abstract can be demonstrated in such an example: the virus is "1. Bacterium, noe of the smallest microorganisms causing infectious disease. " 2. A program that can join other computer programs and cause crashes in their work. "*

Newly-formed names express either sector-specific or general technical terms, which are used in many technical sub-sectors. In some cases, the term has several general technical meanings and one sector-specific (diaphragm). The reason for metaphorization is the similarity of features or functions of comparable concepts.

Features on the basis of which the metaphor interference occurs are characterized. The functional similarity metaphor is the most common as the principle of action is the main category of technique. The metaphor which is based on the similarity of outer appearance and features of the objects compared is also common. It has several factors: functional and outer likeness, and outer likeness and a feature.

It is proved that the terms of technique are formed as a result of reinterpretation of the special names of other scientific spheres of human activity, that is, the re-integration of the terms of different, sometimes quite remote, spheres occur. Scientific metaphor in the process of reinterpretation of the original term acts as a model, serves as a guide in finding a successful name, brings together remote scientific fields, thereby demonstrating the consistancy, integrality, and integrity of the scientific worldview.

***Keywords:** scientific picture of the world, technical terminology system, general technical term, narrow-branch term, metaphor, motivator sem, nuclear sem, differential sem*

УДК 811.161.2'374.26(049.3)

УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОГРАФІЧНА КРИТИКА: ВІД ВИТОКІВ ДО СУЧАСНОСТІ

Т. О. ПЕТРОВА, кандидат філологічних наук, доцент,
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва
E-mail: t-petrova@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9534-9891

***Анотація**. Визначено важливу роль термінологічного словника – збереження й передавання наукового термінофонду від покоління до покоління, що зумовлює необхідність критичного експертизування кожного конкретного видання. Обґрунтовано актуальність і значущість проблеми становлення термінографічної критики як самостійного напряму термінографії. Окреслено мету дослідження –*

© Т.О. Петрова, 2018

відстежити особливості становлення термінографічної критики як складника термінографії, завдання – виділити критерії оцінювання спеціальних словників, виробити алгоритм рецензування спеціальних видань, проаналізувати тексти рецензій на термінологічні словники для визначення тенденцій щодо формування та становлення термінографічної критики від витоків до сьогодні. У статті застосовано описовий метод, метод лексикографічного аналізу, порівняльний метод, метод кількісного аналізу. Запропоновано структуру термінографії як самостійного розділу лексикографії.

Обґрунтовано виділення термінологічної критики як окремого розділу термінографії. Окреслено методологічні основи термінографічної критики, виділено головні й додаткові критерії оцінки параметрів термінологічного словника, що здійснено на базі наукового жанру рецензії. Укладено поетапний алгоритм експертизування спеціального словника, суть якого полягає в поетапному оцінюванні мега-, макро- і мікроструктур термінографічного видання стосовно відповідності чи невідповідності виділеним критеріям. Основні результати дослідження співвідносяться з висновками українських та зарубіжних науковців (Н. Гордієнко, С. Нільсена, Л. Ступіна, О. Карпової, М. Чернишової, В. Щербіна та ін.). Перспективним напрямом подальшої наукової розвідки визначено жанрово-стильову специфіку рецензій на термінологічні словники.

***Ключові слова**: термінологічний словник, термінографічна критика, термінографія, лексикографія, критерії оцінки параметрів термінологічного словника, рецензія, алгоритм поетапного оцінювання термінологічного словника*

Актуальність. Термінологічний словник – це, як відомо, спеціальне видання, що віддзеркалює стан розвитку описуваної науки або її конкретної галузі на основі репрезентації системи відповідного поняттєво-термінологічного апарату, що показує рівень розбудови спеціальної мови. Важлива роль термінологічного словника зумовлює необхідність критичного оцінювання кожного конкретного видання. Утім, незважаючи на напрацьований в україністиці досвід підготовки рецензій на спеціальні словники, термінографічна критика як галузь усе ще не стала об’єктом спеціального вивчення й не отримала статусу самостійного напряму. Зазначене й визначає актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання термінографії, без сумніву, перебувають у полі зору сучасних мовознавців, зокрема С. Гриньова, В. Дубічинського, З. Комарової, В. Лейчика, В. Щербіна, Л. Боярової, О. Іванової, В. Іващенко, М. Комової, І. Кочан, О. Кочерги, Л. Симоненко, Л. Туровської та ін. Усе ж попри активне дослідження проблем української термінографії поч. XXI ст. ще відсутні праці, у яких було б приділено належну увагу вивченню саме термінографічної критики.

Мета цієї наукової розвідки – відстежити особливості становлення термінографічної критики як складника термінографії, а завдання – виділити критерії оцінювання спеціальних словників, виробити алгоритм рецензування спеціальних видань, проаналізувати тексти рецензій на термінологічні словники для визначення тенденцій щодо формування та становлення термінографічної критики від витоків до сьогодні, окресливши методологічну основу термінографічної критики.

У статті застосовано такі **методи наукового дослідження**: ***описовий метод*** для систематизування критеріїв оцінки галузевих словників; ***метод лексикографічного аналізу*** для визначення й характеристики лексикографічних параметрів словника; ***порівняльний метод*** для зіставлення параметрів, з’ясування відповідності словника заявленому типу; ***метод кількісного аналізу*** для визначення співвідношення кількісного вияву лексикографічних параметрів і частоти їхнього використання.

Результати дослідження та їхнє обговорення. Важливою особливістю української термінографії як наукового напряму є інтенсивний розвиток її внутрішньої структури («вертикальний зріз»), що зумовлений систематизуванням знань. У структурі термінографії як науки прийнято виокремлювати ***термінографічну теорію***, ***історію термінографії*** та ***термінографічну практику***. Місце ж термінографічної критики в системі розділів термінографії ще не визначено. Хоча з’ясовано, що в мовознавстві існують ***різні погляди*** на проблему становлення лексикографічної критики у структурі лексикографії як науки, зокрема: лексикографічну критику розуміють як підрозділ теоретичної лексикографії [5, с. 3; 7, с. 102; 9, с. 15]; її уважають одним із самостійних розділів лексикографії [2, с. 67]; визначають як галузь мовознавчої критики, що пов’язана з ***мовною критикою*** [4, с. 30]; критику словників пояснюють як ***частину критики джерел***, звідси багатозначність основних термінів джерелознавства – зовнішня і внутрішня критика, первинне і вторинне джерело [див. 1, с. 234]; її визначають як ***один з найважливіших елементів наукової комунікації***, що передбачає не лише отримання й розвиток наукових знань, а також і їхню експертизу [6, с. 93]. Підтримуємо цю думку.

Отже, ***термінографічна критика*** є інтегральним, міждисциплінарним напрямом, що формується одночасно на базі наукової критики й наукової комунікації, поєднуючи їхні особливості, уможливлюючи наукову дискусію. Критика термінологічних словників має спільне науково-теоретичне підґрунтя з теоретичною термінографією, оскільки термінологічні словники необхідно оцінювати насамперед стосовно відповідності принципам, засадам і методам створення праць такого типу. Спираючись на зазначене вище й підтримуючи тезу про те, що лексикографічна критика – це розділ лексикографії, ***термінографічну критику*** вважаємо самостійним підрозділом термінографії, у межах якого вивчають особливості конкретних термінологічних словників, а також форми та способи лексикографічної репрезентації термінологічного матеріалу (див. рис. 1).

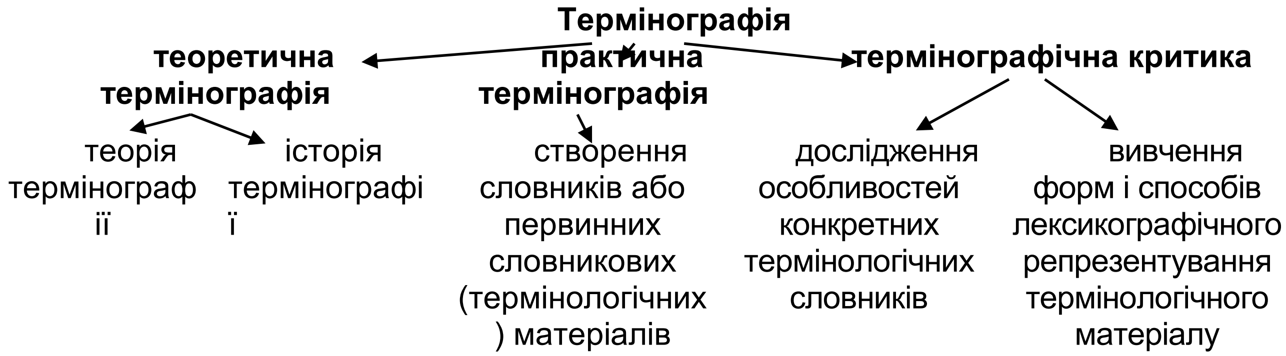

Рис. 1. Структура термінографії як науки

Термінографічна критика як самостійний складник термінографії має власні: ***об’єкт*** – спеціальні словники, що відображають термінологію певних галузей чи наук; ***предмет*** – критика термінографічних видань щодо застосування принципів і методів укладання термінологічних словників різного типу; ***завдання*** – критична оцінка, аналіз термінологічних словників щодо дотримання принципів їхньої побудови, специфіки їхніх мега-, макро- і мікроструктур; експертиза, скерована на вияв достовірності викладених наукових знань, необхідності їхнього уточнення чи корегування; ***методи*** ж обумовлені наявністю їхнього генетичного зв’язку з методами термінографії і взаємодією з методологією лексикографії – метод лексикографічного аналізу словника, порівняльний метод, метод кількісного аналізу. Основні ***функції*** термінографічної критики – оцінна (аналіз словника з підкресленням його достоїнств

та недоліків) та інформативна-довідкова (поширення, рекламування відомостей про вихід термінографічного видання). Базовим ***жанром*** термінографічної критики є *рецензія* – вторинний текст, у якому виклад інформації ґрунтується на результатах оброблення та аналізування первинного тексту термінографічного видання. Композиційні елементи рецензії підпорядковані конкретній меті: комплексно, усебічно оцінити й схарактеризувати рецензований термінологічний словник. Найменування ***термінографічна критика***, ***критика термінологічних словників, критика спеціальних словників, спеціальна критика*** розуміємо як синонімні.

Сучасна українська критика термінологічних словників має низку важливих проблем, а відповідно, ***аспектів***, які розподіляємо на дві групи: ***теоретичні*** (1/ з'ясування місця критики спеціальних словників у системі наукової діяльності; 2/ визначення місця термінографічної критики в структурі сучасної термінографії; 3/ виділення основних критеріїв оцінки словників; 4/ виокремлення різних груп критиків спеціальних словників /критики-термінографи, критики-нетермінографи/) та ***практичні*** (1/ виявлення джерел, що містять рецензії на спеціальні словники; 2/ класифікація рецензій на термінологічні словники (монорецензії, полірецензії, рецензії-огляди, зовнішні рецензії та авторецензії, рецензії на українські словники й рецензії на зарубіжні словники).

Кожен з означених аспектів термінографічної критики є важливим, однак аспект виділення основних критеріїв оцінки словників найбільш тісно пов'язаний із завданням спеціальної критики словників.

Серед різних видів наукових праць особливо складно оцінювати словник, а насамперед термінологічний. Саме тому рецензенти експертизують спеціальні видання, застосовуючи власні способи аналізу праць такого типу. Американський металексикограф С. Ландау у праці «Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography» відзначив, що критик загальних словників англійської мови Дж. Макміллан сформулював ***три основні критерії оцінювання словників***: *кількість інформації*, *якість інформації* та *ефективність репрезентування інформації у словнику*. Російська дослідниця М. Чернишова у статті «Параметри лексикографічної критики» до названих додає ще *критерій оцінки концепції словника*. Свого часу український мовознавець П. Горецький, вивчивши «Лексикон Беринди» у праці «Історія української лексикографії», виділив *критерії встановлення наукової цінності словника* (зокрема, перекладного): вдалі переклади, доповнені багатою синонімікою; наявність елементів, фразеології; розміщення джерел та ілюстрацій до слів; застосування стилістичної характеристики слів-відповідників.

Сучасні українські лінгвісти виділяють інші критерії оцінки лексикографічних видань, які можна кваліфікувати як ***додаткові***. Наприклад, П. Гриценко виокремлює *критерій відповідності словника запитам користувачів*: «[…] словник як закрита інформаційна система […] може забезпечувати чи не забезпечувати користувачів пошукуваними елементами інформації; позитивний чи негативний результат пошуків формує, відповідно, його позитивну чи негативну оцінку» [3, с. 239]. На переконання І. Гнатюк, словник необхідно оцінювати за *критерієм наслідування лексикографічних традицій*: кожен новий словник повинен створюватися «з урахуванням критичних матеріалів, уміщених у наукових статтях, рецензіях, оглядах, спеціальних монографіях, у яких підсумовувався досвід роботи, містилася оцінка попередніх словників чи їхніх перевидань» [1, с. 234].

Авторка цієї наукової розвідки вважає, що розглянуті критерії експертизування лексикографічних видань можна застосовувати для оцінювання термінографічних праць, оскільки термінологічна й лексикографічна критики мають єдиний об'єкт – словник – і спільне завдання – критичне оцінювання словникової продукції. Отже, ***основними критеріями*** рецензування термінологічних праць є: 1) *критерій оцінки концепції словника;* 2) *критерій оцінки кількості інформації у виданні*; 3) *критерій*

оцінки якості інформації у словнику; 4) *критерій оцінки ефективності репрезентування інформації у спеціальному виданні*; 5) *критерій установлення наукової цінності словника*; ***додатковими критеріями*** – *критерій відповідності словника запитам користувачів* і *критерій наслідування лексикографічних традицій*. Беззаперечно, цей зведений перелік критеріїв можна назвати інваріантним і рекомендованим. Утім наскільки українські критики широко використовують кожен критерій під час оцінювання галузевих словників з'ясуємо далі.

Спеціальні словники можуть відрізнятися обсягом, концепцією та ін., що зумовлено їхніми типологійними особливостями й задумом автора / авторів. Усе це ускладнює вибір критеріїв аналізу першого порядку, другого і т. д. У науковій літературі є роботи закордонних мовознавців, присвячені вивченню алгоритму аналізу лексикографічних видань англійської мови, напр. С. Нільсена, Л. Ступіна, О. Карпової та ін. Беручи до уваги напрацювання зарубіжних науковців, пропонуємо алгоритм аналізу термінологічних словників, суть якого полягає в поетапному оцінюванні мега-, макро- і мікроструктур термінографічного видання стосовно відповідності чи невідповідності виділеним вище критеріям (див. рис. 2).

I етап

1. Аналіз **мегаструктурних** частин (вступу або передмови, правил користування, переліку скорочень, корпусу словника, списку джерел, покажчика) словника на *відповідність принципам їхньої побудови*.
2. Установлення відповідності типу словника, заявленого в тексті передмови, реальному.
3. З'ясування відповідності призначення словника, зафіксованому в передмові.
4. Визначення наукової цінності словника і його відповідності запитам користувачів.

II етап

способу її побудови.
2. Аналіз термінологічного складу словника.
3. Експертизування реєстрових терміноодиниць щодо *відповідності вимогам до термінів*.

III етап

2. Оцінювання **мікроструктурних параметрів** (заголовного терміна, варіантів, акцентної характеристики, граматичної характеристики, етимологічної довідки, дефініції, системних відношень) словника *за критерієм якості їхнього подання*.

Рис. 2. Алгоритм поетапного оцінювання термінологічного словника

Цей алгоритм є своєрідною схемою порівневого й покрокового експертизування фахового видання. Авторка дослідження переконана, що дотримання критиками викладеного вище алгоритму й застосування критеріїв рецензування термінографічних праць забезпечить повний аналіз словників, стане запорукою вироблення єдиного принципу критичного оцінювання видань такого типу і сприятиме підвищенню якості словникової продукції.

Для окреслення проблематики української термінографічної критики залучено тексти рецензій, що розміщені на сторінках значущих для наукових кіл фахових галузевих вісників, збірників (напр., «Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва», «Український ботанічний журнал», «Фізіологія і біохімія культурних рослин» та ін.) і лінгвістичних періодичних видань (напр., «Вісник НАН України», «Лексикографічний бюлетень», «Мовознавство», «Термінологічний вісник» та ін.). Актуальною працею для термінографічної критики вважаємо *Літопис рецензій* Державної наукової установи Книжкова палата України імені Івана Федорова – щорічний державний бібліографічний покажчик, що інформує про рецензії та критичні матеріали на твори друку, видані в Україні та за кордоном. Літопис виходить один раз на рік, видавався з 1936 до 1990 рр. і відновлений з 1996 р.

Розвиток термінографічної критики, без сумніву, пов'язуємо з етапами формування української термінографії. Як засвідчує проаналізований матеріал, українська термінографія починає розбудовуватися в 50-х роках ХІХ ст. в Галичині, що

пов’язано з укладанням першого термінологічного латинсько-німецько-українського словника І. Гавришкевича – це «Початок до уложення термінології ботаническої рускои» (1852). На сьогодні здобутками української термінографії від часу видання перших спеціальних словників є понад 1500 видань з різних галузей знань.

Відстежимо ***тенденції критики термінологічних словників у діахронії***. Витоки розвитку української термінографічної критики як самостійного напряму сягають першої третини ХХ ст. Зокрема, у 20-х рр. друкують спеціальні словники й довідники, на які виходять рецензії у «Віснику Інституту української наукової мови» (1928, 1930): п’ять рецензій у першому номері (напр., на видання В. Дубровського «Російсько-український технічний словник» /1920/ та ін.); одна рецензія у другому номері (на видання «Російсько-український словничок математичної термінології та фразеології. Алгебра, складений термінологічною комісією Одеської науково-дослідної кафедри математики» /1927/). Кожна рецензія становить об’єктивний критичний огляд термінографічного видання в контексті формування української довідкової літератури, що дає змогу оцінити його значення, виявити оригінальність автора в підході до розв’язання поставлених завдань, висвітлити традиційне й новаторське в його роботі, а також містить пропозиції рецензента щодо поліпшення якості аналізованої праці. Завданням критичної оцінки словників цього періоду є встановлення відповідності теоретичним засадам унормування спеціальної лексики, урахування критеріїв її відбирання й упорядкування, а насамперед установлення відповідності описуваної термінології мовній нормі. На думку автора цього дослідження, найбільш важливою ознакою критичних рецензій на спеціальні словники 20-х рр. ХХ ст. є суб’єктивність інтерпретації та особистий підхід в оцінюванні аналізованого термінографічного видання. Утім це не розхитувало загальну концепцію критики спеціального словника, а, навпаки, створювало умови для стабілізування принципів і підходів у термінографічній критиці, а також сприяло покращенню якості фахових словників.

У наступні десятиліття розвиток української термінографії, зокрема й термінографічної критики, практично призупинений, що зумовлено процесом деукраїнізації та ліквідуванням Інституту української наукової мови. Так, у 40-і рр. ХХ ст. відомі поодинокі видання, напр., надрукований у повоєнні дні «Російсько-український словник» Академії наук УРСР (1948), який отримав позитивні рецензії, але водночас спричинив появу низки критичних статей (напр. М. Бойка, І. Кривецького) стосовно недостатнього опрацювання української частини окремих словникових статей, відсутності синонімів та деяких фразем, неправильного чи приблизного перекладу окремих термінів та ін. Загалом від 30-х до 90-х рр. ХХ ст. спеціальні видання аналізуються насамперед за критерієм відповідності праці належному науковому рівню й за критерієм відповідності мовним нормам, до того ж кількість опублікованих критичних статей на термінологічні словники досить незначна, що пояснюємо призупиненням видання праць такого типу.

У перші десятиліття ХХІ ст., тобто за роки незалежності України, мала місце потужна хвиля термінографічної критики, що викликано, вочевидь, виходом більше як 500 термінологічних словників з різноманітних галузей знань, виробництва, культури тощо. У цей період рецензенти оцінюють термінологічні словники за системою критеріїв, яку розподілимо на дві групи: *критерії аналізу параметрів макроструктури словника* і *критерії оцінювання параметрів мікроструктури словника.* Тексти рецензій поч. ХХІ ст. засвідчують, що їхні автори не дотримуються єдиного підходу під час оцінювання термінологічних словників. Однак можемо виділити загальні тенденції розвитку термінографічної критики, що мали місце в цей період: передусім це аналіз параметрів мікроструктури (здебільшого параметра ‘заголовний термін’, який характеризують за критеріями: а/ відповідність мовним нормам, б/ сучасність терміна; меншою мірою – параметра ‘дефініція’, який описують за параметрами відповідності

логічним і лінгвістичним вимогам), менше уваги приділяють ознакам макроструктури – передусім параметру ‘реєстр термінів’ за критерієм ’обсяг словника’ та ‘спосіб побудови реєстру терміноодиниць’. Параметрична система мегаструктури отримує узагальнену оцінку рецензентів або взагалі не схарактеризована.

Тенденції критики спеціальної словникової продукції протягом майже 100 років (20-і рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.), як бачимо, були обумовлені дією мовної і національної політики країни. Зокрема, помітною є тяглість тенденції оцінювання термінів у словниках за критерієм відповідності мовним нормам, що спричинено змінами засад термінотворення (20-х рр. – орієнтування на національні моделі; від 30-х рр. до поч. 90-х рр. ХХІ ст. – стирання генетичних коренів мови), і, відповідно, неуніфікованістю та неунормованістю української термінології, порушенням норм, уживанням кальок, які викорінюють до сьогодні.

Отже, термінографічна критика як самостійний науковий напрям термінографії пройшла складний і тривалий шлях становлення. Виявлені тенденції щодо критики термінологічних словників від витоків до сьогодні, застосування рецензентами критеріїв характеристики параметрів різних рівнів структур видання засвідчують формування системи підходів для експертизування спеціальних видань. Критика термінографічних праць є, без сумніву, самостійним розділом термінографії, її невід’ємним складником, із власними методологічними засадами й теоретичною основою. Пріоритетне завдання спеціальної критики – це вироблення єдиного уніфікованого набору критеріїв оцінки термінологічних видань та алгоритму їхнього експертизування з метою створення інваріантного словника, удосконалення термінографічної теорії і практики.

Список використаних джерел

1. Гнатюк І.С. Пріоритетні напрями досліджень з лексикології та лексикографії в сучасній славістиці. *Лексикографічний бюлетень*. 2010. Вип. 19. С. 232–238.

2. Гордієнко Н. Сучасна лексикографія як об’єкт лінгвістики. *Українська мова*. 2011. № 3. С. 67–73.

3. Гриценко П.Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії. *Українська лексикографія в загальнослов’янському контексті: теорія, практика, типологія*. 2011. С. 238–250.

4. Поздрань Ю. «Російсько-український словник» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова в історико-лінгвістичному контексті: дис. … канд. філол. наук 10.02.01/ НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2017. 430 с.

5. Щербин В.К. Вклад О.Н. Трубачева в развитие научной критики словарей. *Вопросы языкознания*. 2007. N 5. С. 3–21.

6. Яценко Н.О. Жанрово-стильова специфіка наукової рецензії. Українська мова. 2017. №1. С. 92–101.

7. Hausmann F. J. The training and professional development of lexicographers in Germany. *Lexicography: An emerging international profession*. 1986. P. 101–110.

8. Piotrowski T. Zrozumieć leksykografię. Warszawa : Wydawnictwo PWN 2001, 224 s.

9. Wiegand H. E. On the Structure and Contents of a General Theory of Lexicography. *LEXeter'83 Proceedings*. Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter (9–12 September). Tübingen: Max Niemeyer, 1983. P. 13–30.

References

1. Hnatiuk I.S. Priorytetni napriamy doslidzhen z leksykolohii ta leksykohrafii v suchasnii slavistytsi [Research Priorities for Lexicology and Lexicography in Present-Day Slavic Studies]. *Leksykohrafichnyi biuleten*. 2010. Vyp. 19. S. 232–238.

2. Hordiienko N. Suchasna leksykohrafiia yak ob’iekt linhvistyky [Present Lexicography as the Object of Linguistics]. *Ukrainska mova*. 2011. № 3. S. 67–73.

3. Hrytsenko P.Yu. «Slovo poza slovnykom»: reiestr slovnyka yak problema suchasnoi tlumachnoi leksykohrafii ["A Word beyond the Dictionary": a Register of a Dictionary as a Problem of Present-Day Explanatory Lexicography]. *Ukrainska leksykohrafiia v zahalnoslov'ianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia*. 2011. S. 238–250.

4. Pozdran Yu. «Rosiisko-ukrainskyi slovnyk» za redaktsiieiu A. Yu. Krymskoho ta S. O. Yefremova v istoryko-linhvistychnomu konteksti ["Russian-Ukrainian Dictionary" edited by A. Ju. Krimsky and S, O. Efremova in the Historical and Linguistic Context]: dys. … kand. filol. nauk 10.02.01/ NAN Ukrainy, In-t ukr. movy. Kyiv, 2017. 430 s.

5. Shcherbin V.K. Vklad O.N. Trubacheva v razvitiye nauchnoy kritiki slovarey [The contribution of O.N. Trubachev into the development of scientific criticism of the dictionaries]. *Voprosy yazykoznaniya*. 2007. N 5. S. 3–21.

6. Yatsenko N.O. Zhanrovo-stylova spetsyfika naukovoi retsenzii [Genre and Style Specificity of Scientific Review]. *Ukrainska mova*. 2017. №1. S. 92–101.

7. Hausmann F. J. The training and professional development of lexicographers in Germany. *Lexicography: An emerging international profession*. 1986. P. 101–110.

8. Piotrowski T. Zrozumieć leksykografię. Warszawa: Wydawnictwo PWN 2001, 224 s.

9. Wiegand H. E. On the Structure and Contents of a General Theory of Lexicography. *LEXeter'83 Proceedings*. Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter (9–12 September). Tübingen: Max Niemeyer, 1983. P. 13–30.

УКРАИНСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ КРИТИКА: ОТ ИСТОКОВ ДО СОВРЕМЕННОСТИ

Т. А. Петрова

***Аннотация**. Определена важная роль терминологического словаря – сохранение и передача научного терминофонда от поколения к поколению, что обуславливает необходимость критической экспертизы каждого конкретного издания. Обоснованы актуальность и значимость проблемы становления терминологической критики как самостоятельного направления терминографии.*

Определены цель исследования – отследить особенности становления терминологической критики как составляющей терминографии, задачи – выделить критерии оценки специальных словарей, выработать алгоритм рецензирования специальных изданий, проанализировать тексты рецензий на терминологические словари для определения тенденций формирования и становления терминологической критики от истоков до наших дней. В статье применены описательный метод, метод лексикографического анализа, сравнительный метод, метод количественного анализа. Предложена структура терминографии как самостоятельного раздела лексикографии.

Обосновано выделение терминологической критики как отдельного раздела терминографии. Определены методологические основы терминологической критики, выделены основные и дополнительные критерии оценки параметров терминологического словаря, что осуществлено на базе научного жанра рецензии.

Составлен поэтапный алгоритм экспертизы специального словаря, суть которого заключается в поуровневой оценке мега-, макро- и микроструктур терминологического издания относительно соответствия или несоответствия выделенным критериям. Основные результаты исследования соотносятся с выводами украинских и зарубежных ученых (Н. Гордиенко, С. Нильсена, Л. Ступина, А. Карповой, М. Чернышевой, В. Щербина и др.). Перспективным направлением дальнейшего научного исследования определена жанрово-стилевая специфика рецензий на терминологические словари.

***Ключевые слова**: терминологический словарь, терминологической критика, терминография, лексикография, критерии оценки параметров*

терминологического словаря, рецензия, алгоритм поэтапного оценивания терминологического словаря

UKRAINIAN TERMONOGRAFICAL CRITICISM:
FROM ORIGIN TO MODERN TIMES

T. O. Petrova

Abstract. *The important role of dictionary of terms is defined; this is the preservation and transfer of the scientific fund of terms from generation to generation, which determines the necessity of critical examination of each particular edition. The topicality and significance of the problem of terminographical criticism formation as an independent direction of terminology is substantiated.*

The purpose of the study is to trace the features of the formation of terminographical criticism as a component of terminology. To achieve this purpose such tasks are set: to highlight the criteria for special dictionaries evaluation, develop an algorithm for special editions reviewing, analyze the texts of reviews on dictionaries of terms in order to determine the trends in the development and formation of terminographical criticsism from the origin to modern times.

The following methods are used in the article: a descriptive method (for the systematization of criteria for the evaluation of dictionaries of specific fields), a method of lexicographical analysis (to analyze dictionaries, define and characterize their parameters), a comparative method (to compare the parameters of terminographic work to determine the conformity with the declared type of dictionary), the method of quantitative analysis (to determine the quantitative expression of parameters, in particular, to find out the periodicity of their usage in the dictionary).

The structure of terminology as an independent section of lexicography is proposed. The choice of terminological criticism as a separate subfield of terminology is substantiated.

The methodological basis of the special criticism of dictionaries - subject, objects, methods, tasks, functions, and main genre (review) is outlined. The criteria for the evaluation of the parameters of the dictionary of terms, performed on the basis of the scientific genre of the review are distinguished. The main criteria for the analyses of the dictionary of specific fields are: 1) the criterion for assessing the concept of the dictionary; 2) the criterion for assessing the amount of information in the edition; 3) the criterion for assessing the quality of information in the dictionary; 4) the criterion for evaluating the effectiveness of information representation in a special edition; 5) the criterion of establishing the scientific value of the dictionary. Additional criteria are the criterion of the dictionary relevance to the user's requests and the criterion of inheritance of lexicographic traditions –which allow us to determine whether specific edition is oriented to the needs of readers, and to find out if the best experience of creating the dictionaries of terms was taken into account during its development.

A step-by-step algorithm for the analysis of a specific dictionary has been made, the essence of which is to compare the mega-, macro- and microstructures of the terminographic editions with regard to the correspondence or non-correspondence to the above-selected criteria for the evaluation of works of this type.

On the material of the texts analyzed it was established that the origins of terminographic criticism date back to the 1920-s. It is revealed that the task of critical evaluation of the dictionaries of that period was to establish the relevance to the theoretical grounds of the special vocabulary normalization, to take into account the criteria for its selection and ordering, and first of all to establish the correspondence of the terminology described to the linguistic norm. In general, from the 30's to the 90's of the XX-th century. special editions were analyzed primarily by the criterion of the work correspondence to the proper scientific level and by the criterion of compliance with the linguistic norms (taking into account the tendencies of the linguistic policy of that time - the maximum approximation in terms creation

to Russian models), moreover, the number of critical articles on dictionaries of terms is insignificant, that is explained by the suspension of editing works of this type.

It is found out that the tendencies of criticism of special dictionary products (from the 20's of the 20th century to the beginning of the 21st century) are due to the effect of the language and national policy of the country for almost 100 years. It is noteworthy that the tendency of the evaluation of terms in dictionaries according to the criterion of compliance with linguistic norms, which is caused by changes in the principles of terminology (the 1920-s - orientation to national models, from the 30's to the early 90's of the XX-th century - the eradication of genetic roots of the language), and, accordingly, ununiformed and uncontrollable Ukrainian terminology, violation of norms, the usage of calques which are being eradicated to this day.

It is proved that terminographic criticism is an independent scientific part of terminology, which has undergone a complex and long path of formation. The revealed tendencies of dictionaries of terms criticism from the origin to modern times, the usage of the characteristic criteria of the parameters of different levels of edition structures show the formation of a system of approaches for the analysis of special editions. Criticism of terminographic works is an integral part of terminology with its own methodological principles and theoretical basis. The priority task of special criticism is defined: it is the development of a unified set of criteria for the evaluation of terminological editions and the algorithm of their analyses in order to create an invariant dictionary and improve the terminographic theory and practice.

A promising direction for further research is to define genre-style specificity of reviews on dictionaries of terms.

***Keywords**: dictionary of terms, terminographical criticism, terminography, lexicography, the algorithm of step-by-step evaluation of the dictionary*

УДК 81-119

ОСОБЛИВІСТЬ ОМОНІМІЧНОСТІ ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИХ ДІЄСЛІВ АБРЕВІАТУРАМ ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ

А. В. ПОЛІЩУК, старший викладач
*E-mail:*linapolischuk@nubip.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8995-7911
К. Г. ЯКУШКО, кандидат педагогічних наук, старший викладач,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: vukladach@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6977-8441

***Анотація:** Актуальність дослідження – у сучасній тенденції мовознавчих студій до розкриття комунікативно-прагматичного потенціалу різних частин мови на практиці. Мета і завдання дослідження – розглянути такі абревіатури із сфери автоматики, які б були тотожні у написанні до загальновживаних дієслів та слугували мотиваційним чинником до вивчення технічної англійської мови. Основні висновки: абревіатури, тотожні на написанні загальновживаним дієсловам, доцільно згрупувати у алфавітному порядку; найчастішою особливістю омонімічності загальновживаних дієслів абревіатурам технічних термінів є поширена одноваріантність тлумачення кожної тотожної абревіатури, однак існують випадки наявності і внутрішньої омонімічності відповідних абревіатур у двох, шести або дев'яти варіантах. Перспективою досліджень є розгляд омонімічності поширених числівників, прикметників або прислівників абревіатурам різних технічних галузей знань та відбір варіантів, найдоцільніших для використання на практичних заняттях з англійської мови за професійним технічним спрямуванням.*

***Ключові слова:** абревіатури термінів із сфери автоматики, загальновживані дієслова, внутрішня омонімічність*

© А. В.Поліщук, К..Г.Якушко, 2018

Актуальність. На даний час відмічається тенденція до розкриття комунікативно-прагматичного потенціалу різних частин мови на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розвідках сучасних мовознавців наголошується на різноманітних аспектах розкриття комунікативно-прагматичного потенціалу різних граматичних структур на кшталт пошуку формально-синтаксичних та функціонально-семантичних властивостей окличних речень за В. Шинкаруком та Г. Навчук ([6]) або визначення особливостей синонімії простих речень за С.Харченко ([4]). Також увагу науковців привертають особливості визначення лексичних та термінологічні особливості перекладу науково-технічної літератури у цілому ([3]) та абревіатур термінів автоматики зокрема ([7]). Не вирішеною раніше частиною загальної проблеми є розгляд таких абревіатур технічних термінів, які б перегукувалися з загальновживаними дієсловами як найважливішим компонентом для побудови власних речень студентами, оскільки, за Н.Мединською, саме дієслово можна вважати найважливішим носієм «динамічної предикативної ознаки,:.. як знакове слово воно поєднує в собі універсальне та ідіоетнічне, а його зміст стосується багатьох мовних рівнів[2]». При цьому, слушним, на нашу думку, видається пошук для дієслова саме омонімічних зв'язків, продовжуючи тезу Т .М. Возного про доцільність їх пошуку «у межах дієслівного словотвору…на рівні різних словотвірних типів», оскільки «вивчення стилістичних можливостей словотворення дієслів…допоможе виявити специфічні особливості…мови [1]».

Мета цього дослідження полягає є розглянути такі абревіатури із сфери автоматики, які б були тотожні у написанні до загальновживаних дієслів та слугували мотиваційним чинником до вивчення технічної англійської мови.

Матеріали і методи дослідження. Матеріалом дослідження стали вибіркові тематичні словникові статті ([5]), а методами – аналіз, синтез, узагальнення та систематизація.

Результати дослідження та їх обговорення. Питання визначення тих абревіатур, які б спростили процес засвоєння спеціалізованої іншомовної лексики, ґрунтується на доборі тих варіантів, які співзвучні з розповсюдженими загальновживаними дієсловами. В основу підбору абревіатур, тотожних на написанні загальновживаним дієсловам залучено такі дієслова, як *«to bite – вкусити». «to compare – порівняти», «did – робив», «to do – робити», «to earn – заробити», «to eat – їсти» «to fix – закріпити», «to move –рухати», «made – зробив»*, які для зручності були скомпоновані за алфавітним принципом. Показовим є існування абревіатур не тільки тотожних неозначеній формі дієслова, а й простого минулого часу.

Перша підгрупа омонімічних абревіатур – це абревіатури різних літерних виражень, які мають прояви у одинарному представленні. Властивістю абревіатури *BITE* є однозначність її тлумачення у варіанті *Base Installation Test Equipment (випробувальна апаратура основної установки), а COMPARE* –омонімічність із загальновживаним дієсловом та одноваріантність розшифрування та перекладу у вигляді *Console for Optical Measurement and Precise Analysis of Radation from Electronics (консоль для вимірювання за допомогою оптичних пристроїв відображення і точного аналізу випромінювань радіоелектронних приладів).*

Другою підгрупою омонімічних абревіатур є абревіатури на літеру «D». Особливістю абревіатури *DID* є її співзвучність не тільки з розповсюдженим дієсловом, а й внутрішня омонімічність у шістьох варіантах, які можливо розшифрувати і як *Data Input Display (дисплей відображення введених показників), Destination IDentificator number (ідентифікаційний номер одержувача), Digital Information detection(виявлення цифрової інформації), Digital Information Display (індикатор цифрової інформації), Direct-In-Dialing (безпосередній набір), Direct Inward Dial (мережевий маршрутизатор).* Характерним для абревіатури *DO* є її співзвучність

не тільки з розповсюдженим дієсловом, а й внутрішня омонімічність у дев’ятьох варіантах, які можливо тлумачити і як *Data Organization (структура показників), Data Origination (формування показників), Data Output (виведення показників), Deviating Oscillator (генератор з відхиленням), Digital Output (вихід цифрових показників), Dipole Orientation (орієнтація диполів), Disjunction Operation (операція диз’юнкції), Drop Out (випадати), Delivery Order (замовлення на поставку товару)*.

Третьою підгрупою омонімічних абревіатур є абревіатури на літеру «Е».

Щодо абревіатури *EARN* помічена також одно варіантне тлумачення у вигляді European Academic and Research Network – Європейська академічна і дослідницька мережа.

Абревіатурі *EAT* також властивий один варіант тлумачення у вигляді

Environment Acceptance (перевірка належності умов довкілля),

Четвертою підгрупою омонімічних абревіатур є абревіатури на літеру «F». Визначальною рисою абревіатури *FIX (Fully Integrated Control System (повністю інтегрована система управління)* є також один варіант перекладу.

П’ята підгрупа омонімічних абревіатур – це абревіатури на літеру «M». Особливістю абревіатури *MOVE* є її співзвучність тільки з одним дієсловом та можливість бути розглянутим як *Microsoft OverlayVirtual Environment (оверлейне віртуальне середовище,розроблене фірмою MS).* Характерним для абревіатури *MADE* є її співзвучність не тільки з розповсюдженим дієсловом, а й внутрішня двоваріативна омонімічність: *Memory ADress Enable (дозвіл адреси пам’яті) та Multichannel Analog-to-Digital data Encoder (багатоканальний аналого-цифровий кодер показників).*

Висновки і пропозиції.. Особливістю омонімічності загальновживаних дієслів абревіатурам технічних термінів найбільш поширена одноваріантність тлумачення тотожної абревіатури, однак існують випадки наявності і внутрішньої омонімічності відповідних абревіатур у двох, шести або дев’яти варіантах. Перспективою досліджень є розгляд омонімічності поширених числівників, прикметників або прислівників абревіатурам різних технічних галузей знань та відбір варіантів, найдоцільніших для використання на практичних заняттях з англійської мови за професійним технічним спрямуванням.

Список використаних джерел

1. Возний, Т.М. Стилістичні можливості дієслівного словотвору в сучасній українській літературній мові [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine2-4.pdf

2. Мединська, Н.М. Семантична природа дієслова як носія динамічної ознаки [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/15910/1/Medyns%27ka.pdf

3.Поліщук, А.В. Лексичні та термінологічні особливості перекладу науково-технічної літератури [Текст] / А.В. Поліщук // Комунікативний дискурс: наукова рецепція та стилістика перекладу: зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф., Київ, 15-16 березня 2018 р. – К.: «Міленіум», 2018. – С. 158 –160.

4. Харченко, С.В. Синонімія простих речень у сучасній українській мові[Текст] / С.В. Харченко// Мовознавчий вісник. –№5.17. – 2016.– С.157–162

5. Черепанов, А. Т. Англо-русский словарь сокращений по комп’ютерным технологиям, информатике, электронике и святи [Текст] / А. Т. Черепанов. – М.:Рус.яз.,2000. –496с.

6. Шинкарук, В. Д. Формально-синтаксичні та функційно-семантичні особливості окличних речень: монографія [Текст] / В.Д. Шинкарук, Г.В. Навчук – Тернопіль, 2007.– 200 с.

7. Якушко, К.Г. Особливості перекладу абревіатур англійських термінів автоматики [Текст] / К.Г. Якушко// Комунікативний дискурс: наукова рецепція та стилістика перекладу : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. Київ, 15-16 березня 2018 р.- К.: Міленіум, 2018. – С.160–163.

References

1. Voznyi, T.M. Stylistychni mozhlyvosti diieslivnoho slovotvoru v suchasnii ukrainskii literaturnii movi [Stylistic possibilities of the verb word formation in modern Ukrainian literary language]

2.Medynska, N.M. Semantychna pryroda diieslova yak nosiia dynamichnoi oznaky [The semantic nature of the verb as a carrier of a dynamic sign].

3. Polishchuk, A.V.(2018) Leksychni ta terminolohichni osoblyvosti perekladu naukovo-tekhnichnoi literatury [Lexical and terminological peculiarities of the translation of scientific and technical literature]. Komunikatyvnyi dyskurs: naukova retseptsiia ta stylistyka perekladu: zb. materialiv Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf., Kyiv, 15-16 bereznia, 158 –160.

4. Kharchenko, S.V.(2016) Synonimiia prostykh rechen u suchasnii ukrainskii movi[Synonyms of simple sentences in modern Ukrainian language, Movoznavchyi visnyk, 5.17, S.157–162

7. Cherepanov, A.T.(2000) Anhlo-russkyi slovar sokrashchenyi po komp'iuternым tekhnolohyiam, ynformatyke, эlektronyke y sviazy. [English-Russian dictionary of abbreviations for computer technologies, computer science, electronics and communications]. Rus.yaz., 496s.

6. Shynkaruk, V. D.(2007) Formalno-syntaksychni ta funktsiino-semantychni osoblyvosti oklychnykh rechen: monohrafiia [Formally-syntactic and functional-semantic features of occlusive sentences: monograph], Ternopil, 200 s.

7. Yakushko, K.H. (2018) Osoblyvosti perekladu abreviatur anhliiskykh terminiv avtomatyky[Features of the translation of abbreviations of English terms automata]. Komunikatyvnyi dyskurs: naukova retseptsiia ta stylistyka perekladu: zb.

materialiv Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. Kyiv, 15-16 bereznia 2018 r.- K.: Milenium, S.160–163.

ОСОБЕННОСТЬ ОМОНИМИЧНОСТИ ОБЩЕУПОТРЕБЛЯЕМЫХ ГЛАГОЛОВ АББРЕВИАТУРАМ ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

А. В. Полищук, Е.Г.Якушко

Аннотация *Актуальность исследования – в современной тенденции языковедческих исследований к раскрытию коммуникативно-прагматического потенциала различных частей речи на практике. Цель и задачи исследования - рассмотреть такие аббревиатуры из сферы автоматики, которые были тождественны в написании к общеупотребительных глаголов и служили мотивационным фактором к изучению технического английского языка. Основные выводы: аббревиатуры, тождественные на написании общеупотребительным глаголам, целесообразно сгруппировать в алфавитном порядке; частой особенностью омонимичности общеупотребительных глаголов аббревиатурам технических терминов является распространенная*

одновариантность толкования тождественной аббревиатуры, однако существуют случаи наличия и внутренней омонимичности соответствующих аббревиатур в двух, шести или девяти варианта. Перспективой исследований является рассмотрение омонимичности распространенных числительных, прилагательных или наречий аббревиатурам различных технических отраслей знаний и отбор вариантов, целесообразных для использования на практических занятиях по английскому языку по профессиональному техническому направлениям.

Ключевые слова: *аббревиатуры терминов из сферы автоматики, общеупотребительные глаголы, внутренняя омонимичность*

SPECIFICITY OF THE HOMONYMY OF COMMONLY USED VERBS TO THE ABBREVIATIONS OF TECHNICAL TERMS

A.V. Polischuk, K.H. Yakushko

Abstract. *The relevance of the research is in the modern trend of linguistic studies towards the disclosure of the communicative-pragmatic potential of various parts of speech in practice. Unsolved earlier part of the general problem is the consideration of such abbreviations of technical terms that would be echoed with commonly used verbs as the most important component for constructing their own sentences by students. The purpose and objectives of the study is to consider such abbreviations from the field of automation, which were identical in writing to commonly used verbs and served as a motivational factor to study technical English. The question of defining abbreviations that would simplify the process of mastering specialized foreign language vocabulary, is based on the selection of those options that are consistent with the commonly used common verbs. The basis to select the abbreviations being identical in writing to commonly used verbs, are the following verbs like «to bite», «to compare», «did», «to do»,«to earn»,«to eat», «to fix », «to move», «made» which were arranged alphabetically to be in convenient use. Indicative is the existence of abbreviations not only identical undefined form of the verb but also the simple past time. Main conclusions: abbreviations, identical in writing commonly used verbs, it is expedient to group them in alphabetical order; the most common feature of the homonymity of commonly used verbs is abbreviations of technical terms, one-sided interpretation of the identical abbreviation is common but there are instances of the presence and internal homonymity of the corresponding abbreviations in two, six or nine variants. The prospect of research is to consider the homonymy of common numerals, adjectives or adverbs to abbreviations of various technical branches of knowledge and the selection of options that are appropriate for use in practical classes in the English language in professional technical areas.*

Keywords: *abbreviations of terms from the sphere of automatics, commonly used verbs, internal homonymy*

УДК 81-119

ОСОБЛИВОСТІ СПІВЗВУЧНОСТІ ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИХ ІМЕННИКІВ З АБРЕВІАТУРАМИ ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ

К.Г.ЯКУШКО, кандидат педагогічних наук, старший викладач,
E-mail: vukladach@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6977-8441
А.В.ПОЛІЩУК, старший викладач,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
*E-mail:*linapolischuk@nubip.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8995-7911

Анотація: *Актуальність дослідження – у посиленні інтересу до практичного використання мовознавчих знань, розкриття комунікативно-прагматичного потенціалу мовних одиниць у різностильових текстах. Мета і завдання дослідження – дослідити абревіатури таких технічних термінів, які б перегукувалися з загальновживаними іменниками задля активізації інтересу студентів до роботи з словником. Основні висновки: існують абревіатури технічних термінів, співзвучні з певними лексичними розрядами, у підгрупах. Особливістю омонімічності загальновживаних іменників є наявність внутрішньої омонімічності співзвучних з ними абревіатур у декількох варіантах. Можливий збіг абревіатур технічних термінів із абревіатурами загальновживаних слів тільки на письмі і при першому загальному візуальному ознайомленні. Перспективою досліджень є розгляд співзвучності інших поширених частин мови, окрім іменників, з технічними абревіатурами та відбір варіантів, найактуальніших для практичного використання у мовленні студентів.*

Ключові слова: *абревіатури технічних термінів, загальновживані іменники, внутрішня омонімічність, комунікативно-прагматичний потенціал мовних одиниць*

Актуальність. На даний час посилюється інтерес лінгвістів до практичного використання мовознавчих знань у цілому та стосовно технічних абревіатур зокрема для демонстрації комунікативно-прагматичного потенціалу мовних одиниць у різностильових текстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні публікації українських філологів спрямовані на пошук нових порівняльних характеристик загальновживаних слів та термінологічних одиниць, пошуку нових явищ та процесів у словотворенні [1]. При цьому, наприклад, за В. Шинкаруком та С. Харченко, важливо досліджувати словотвірну ідентичність термінологічних одиниць, насамперед, у царині науково-технічної термінології, відносної до перспективної завдяки повсякчасному формуванню нових словотвірних одиниць [5], [6]. Також сучасні лінгвісти наголошують на важливості дослідження омонімічності відповідних абревіатур: «Омонімія існує також у випадку термінів-абревіатур та скорочень, адже саме науково-технічна література є сферою широкого вживання різних скорочень. Оскільки абревіатури і скорочення складаються з невеликої кількості літер, то існує ймовірність співпадіння їхніх форм у різних галузях науки чи техніки. Омонімічними можуть бути дво-, три-та чотирилітерні скорочення, а повні форми термінів, які вони позначають, можуть належати до однієї галузі науки» [2]. Не вирішеною раніше частиною загальної проблеми є розгляд таких абревіатур технічних термінів, які б перегукувалися з загальновживаними словами та посилювали інтерес студентів нефілологічних

© К.Г.Якушко, А.В.Поліщук, 2018

спеціальностей до вивчення іноземної мови за технічним професійним спрямуванням [4], [8].

Мета цього дослідження полягає є проведенні мовознавчої розвідки щодо абревіатур тих технічних термінів, які б перегукувалися з загальновживаними словами задля активізації інтересу майбутніх інженерів до вивчення англійської мови за професійним спрямуванням у цілому та до роботи з профільним словником зокрема.

Матеріали і методи дослідження. Матеріалом дослідження стали вибіркові тематичні словникові статті ([7]), а методами – аналіз, синтез, узагальнення та систематизація.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зазначає Т. Маслова, «головна мета створення скорочень – перетворити термінологічну групу на … коротку, зручну у практичному використанні, функціонально самостійну лексичну одиницю, яка є зрозумілою для комунікантів певного фаху [3]». Питання визначення тих абревіатур, які б спростили процес засвоєння спеціалізованої іншомовної лексики, ґрунтується на доборі тих варіантів, які мають збіг із розповсюдженими загальновживаними словами. На нашу думку, в англійській мові можливо виділити вісім підгруп абревіатур, співзвучних з загальновживаними іменниками.

Для визначення особливостей омонімічності було взято до розгляду такі

загальновживані поширені іменники, як *«bones – кістки», «bus – автобус», «cap – шапка», «campus – студентське містечко», «car–машина», «card –*

картка», «cat – кіт», «care – турбота», «code – код», «coin – монета», «fact – факт», «girl –дівчина», «race – гонитва», «ear –вухо», «lace –мереживо», «lip – губа», «lips – губи», «rat –пацюк», «mask – маска», «map – карта», «fun – веселощі», «sale – продаж», «salt – сіль», «sea – море», «tape – стрічка», «soap – мило» та *«spice – спеція»*. Зазначені іменники розподілені на вісім підгруп.

Перша підгрупа, співвідносна з окресленими вище загальновживаними іменниками, – це абревіатури на літеру «В»: *BONES* та *BUS.* Виявлено, що ця підгрупа малочисельна, а кожна з абревіатур має тільки якесь одне тлумачення: *BONES* розшифровується як *Block-OrientedNEtwork Simulator (блочно-орієнтована система моделювання мереж*), а *BUS* – як *Broadcast and Unknown Server (сервер форматних повідомлень і невідомих адрес).*

Другою підгрупою є абревіатури *CAP, CAMPUS, CAR, CARD, CARE, CAT, CODE* та *COIN*, які мають збіг у написанні з загальновживаними іменниками на літеру «С». Встановлено, що абревіатурі *CAMPUS* властиве однозначне тлумачення: *Clustered Architecture Massively Parallel Unified – memory System (система з кластерною архітектурою, масовим паралелізмом і об'єднаною пам'яттю)*. Така ж властивість притаманна і абревіатурі *CODE* завдяки ї ї одноваріантному розшифруванню як *Client / Server Open Development Environment (відкрите середовище розвитку архітектури «клієнт-сервер»)*, і абревіатурі *COIN* завдяки її однозначному тлумаченню у варіанті *COmmand INformation (управляюча інформація).* Виявлено, що абревіатура *CARD* вирізняється двоваріантністю тлумачення: *CarsAutomated Reproduction and Distribution (система автоматичного репродукування і розповсюдження друкованих карток)* або *Computer-Assisted Route Development (автоматичне тросування провідників)* так само, як і абревіатура *CARE* у значенні *Computer-Aided Reliability Estimation (автоматична оцінка надійності)* або *Computer Aided Reusable Engineering (система автоматизації повторних інженерних робіт).* У цій підгрупі трапляються також і випадки внутрішньої омонімічності термінів у багатьох різновидах тлумачення. Наприклад, абревіатурі *CAR* властиво вісім варіантів розшифрування: *CARrier (несуча частота), Central Access Routing (маршрутизація центрального доступу), Channel Address Register (регістр адреси каналу), Channel Assignment Record (реєстрація розподілення каналів), Computer-Assisted Retrieval (автоматизований пошук), Contents of Address Register (зміст адресного регістру), Control Unit*

Accumulator Register (регістр акумулятора блока управління), Current Address Register (регістр поточної адреси), а абревіатура *CAP* вирізняється своєю винятковою омонімічністю у тлумаченні, оскільки має аж чотирнадцять варіантів перекладу: *Cable Access Point (точка введення кабелю), CAll Processor (процесор обробки викликів), CAPacity (ємність), CAPstan (ведучий вал), Carrierless Amplitude Phase (амплітудно-фазова модуляція), Central Arbitration Point(центральний пункт арбітражу), Channel Access Protocol (протокол доступу до каналу), Component Acceptance (процедура прийняття компонентів), Computer-Aided Planning (автоматизоване планування), Computer-Aided Production (автоматизована система управління виробництвом), Computer-Aided Programming (автоматизоване програмування), Computer-Aided Publishing (публікація з застосуванням комп'ютера), Console Action Processor (консольний функційний процесор), Controlled Access Protection (захист контрольованого доступу).* Окрім збігу в написанні з поширеним іменником, технічна абревіатура *CAT* водночас омонімічна як абревіатурам власне самих загальновживаних слів (*City Air Terminal (міський аеровокзал), Classical Analytic Technique (класичний аналітичний метод), Computer-Aided Training (навчання за допомогою комп'ютера),* так і абревіатурам суто технічних понять: *Centralized Automatic Testing (централізовані автоматичні випробування), Computer-Aided Testing (автоматичне тестування), Computerized Automatic Tester (автоматичний випробувальний пристрій)* та *Cooled Anode Tube (лампа з охолоджуючим анодом).*

До третьої підгрупи віднесено абревіатури технічних термінів *FACT* та *FUN*, які мають збіги з загальновживаними іменниками на літеру «F». Для них

. характерна як двоваріантна, так і чотирьохваріантна внутрішня омонімічність.

Наприклад, *FUN* – це скорочення і від *FUNction (функція),* і від *Functional Unit Number (номер функційного блоку),* а абревіатуру *FACT* можливо розтлумачити і як *Fingerprint Automatic Classification Technique (метод автоматичної класифікації відбитків пальців)*, і як *Flexible Automatic Circuit Tester (автоматичний тестер для схем з гнучкою програмою),* і як *Forecast And Control Technique (методика укладання прогнозів та управління на їх основі)*, і як *Fully Automatic Compiling Technique (метод автоматичного програмування).*

Четвертою підгрупою є абревіатури *LACE, LIP* та *LIPS*, співзвучні з іменниками на літеру «L». Для них властиве однозначне тлумачення. оскільки *LACE* можливо розглядати тільки як *Local Automatic Circuit (місцева АТС), LIP* – як *Large Internet Packets (пакети великої довжини мережі Інтернет)*, а *LIPS* – як *Logical Inferences Per Second (кількість логічних виходів у секунду).*

П'ята підгрупа складається з абревіатур *MAP* та *MASK*, які мають збіги на написанні з поширеними іменниками на літеру «M». Для цієї підгрупи характерне як одноваріантне тлумачення, так і висока варіативність розуміння. Так, наприклад, *MASK* розшифровується як *MASKing (маскування)* та *Multilevel Amplitude Shift Keying (багаторівнева амплітудна маніпуляція*), а абревіатура *MAP* вирізняється можливістю бути тлумаченим аж у одинадцятьох варіантах: *Matrix Associative Processor (матричний асоціативний процесор), Managebility, Availability, Performance (керованість, надійність, продуктивність), Manufacturing Automation Protocol (протокол автоматизації виробництва), Memory Acceptance Pulse (імпульс підтвердження прийому повідомлень), Memory Access Protection (захист від несанкціонованого доступу до пам'яті), Memory Allocation and Protection Unit (засіб розподілу та захисту пам'яті), Message Administration Procedures (процедури керування повідомленнями), Microprocessor Analysis Package (пакет для аналізу мікропроцесора), Mobile Application Part (підсистема забезпечення пересувної станції), Modular Acoustic Processor (модульний акустичний процесор)* та *MultiAssociative Processor (мультиасоціативний процесор).*

До шостої підгрупи належать абревіатури *RACE* та *RAT*, співзвучні з

іменниками на літеру «R у трьох або чотирьох варіантах тлумачення. Наприклад, абревіатура *RACE* має три варіанти перекладу: *Random Access Computer Equipment (обчислювальна система з довільною вибіркою), Rapid Automatic Checkout Equipment (швидкодіюча апаратура автоматичного контролю), Regional Automatic Circuit Exchange (регіональний автоматичний комутатор каналів)*, а абревіатура *RAT* – чотири варіанти розшифрування: *Receiver And Transmitter (приймальник та передавач), Register Alias Table (таблиця псевдонімів регістрів), Remote Access Terminal (термінал дистанційного доступу)* та *Remote Automatic Telemetry Equipment (автоматична радіотелеметрична апаратура).*

Сьомою підгрупою є абревіатури *SALE, SALT, SEA, SOAP* та *SPICE*, співзвучні з загальновживаними іменниками на літеру «S». Для цієї підгрупи властиве як одноваріантне тлумачення, так і переклад у двох або трьох варіантах. Прикладами першої категорії є абревіатура *SALE* в її єдиному тлумаченні як *Simple Algebraic Language for Engineers (простий алгебраїчна мова для інженерів),* абревіатура *SOAP* у єдиному значенні *Symbolic Optimal Assembly Program (ефективна програма трансляції з символічної мови)* та абревіатура *SPICE* у одноваріантному розшифруванні як *Simulation Program with Integrated Circuit Emphasis (імітаційна програма з орієнтацією на інтегральні схеми).* Окрім зазначеного, у цій підгрупі трапляються і випадки двоваріантної або трьохваріантної омонімічності. Прикладом першої може слугувати абревіатура *SEA* у значенні *Standard Electronic Assembly (стандартний електронний блок) та Systems Enhancement Associates (назва відомої фірми)*, а другої – абревіатура *SALT* у наступних трьох значеннях: *Script Application Language for Telix (сценарна мова додатків для програми Telix), Subscriber Automatic Line Test (автоматична перевірка абонентської лінії) та Symbolic Algebraic Language Translator (транслятор символічної алгебраїчної мови).*

Останньою восьмою підгрупою є абревіатури *EAR, GIRL* та *TAPE* з поодиноким вираженням приналежності до певної літери. Для них характерна одноваріантна омонімічність. Так, абревіатура *TAPE* тлумачиться як *Tape Automatic Preparation Equipment (апаратура автоматичної підготовки стрічок), EAR – як Electronic Audio Recognition (електронне розпізнавання звукових сигналів),* а *GIRL* – як *Generalized Information Retrieval Language (узагальнена інформаційно-пошукова мова).*

Висновки і перспективи. Особливістю співзвучності загальновживаних іменників з абревіатурами технічних термінів є наявність внутрішньої омонімічності абревіатур у декількох варіантах. Можлива співзвучність абревіатур технічних термінів із загальновживаними іменниками тільки на письмі і при загальному першому візуальному ознайомленню. Перспективою досліджень є розгляд омонімічності інших поширених частин мови, окрім іменників, технічним абревіатурам та відбір варіантів, найактуальніших для практичного використання у мовленні студентів.

Список використаних джерел

1. Городенська, К.Г. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? [Текст] / К.Г. Городенкська // Українська мова. – 2013. – № 2. – С. 3–12

2. Корнієнко, О.Д. Проблеми перекладу термінів: багатозначність та омонімія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://intkonf.org/kornienko-od-problemi-perekladu-terminiv-bagatoznachnist-ta-omon

3. Маслова, Т.Б. Омонімія скорочень у науково-технічній англомовній літературі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. kamts1. kpi.ua /sites/ default/files/f iles/ maslova _ Homonymy% 20of%20 abbreviations.pdf

4. Поліщук, А.В. Лексичні та термінологічні особливості перекладу науково-технічної літератури [Текст] / А.В. Поліщук // Комунікативний дискурс: наукова рецепція та стилістика перекладу: зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф., Київ, 15-16 березня 2018 р. – К.: «Міленіум», 2018. – С. 158 –160.

5. Харченко, С. В. Науково-технічна термінологія: навч. посібник [Текст] /

С. В.Харченко. –К.: Вид-во авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. –112 с

6. Ткач, А. В. Словотвірна ідентичність української термінології: монографія [Текст] / А. В. Ткач, В. Д. Шинкарук. –Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. –200 с.

7. Черепанов, А.Т. Англо-русский словарь сокращений по комп'ютерным технологиям, информатике, электронике и святи [Текст] / А. Т. Черепанов. – М.:Рус.яз.,2000.-496с.

8. Якушко, К.Г. Особливості перекладу абревіатур англійських термінів автоматики [Текст] / К.Г. Якушко// Комунікативний дискурс: наукова рецепція та стилістика перекладу : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. Київ, 15-16 березня 2018 р.- К.: Міленіум, 2018. – С.160-163.

References

1. Horodenska, K.H (2013) Novi yavyshcha ta protsesy v ukrainskomu slovotvorenni: dynamika chy destruktsiia slovotvirnykh norm? [New phenomena and processes in the Ukrainian word formation: the dynamics or destruction of word-formation norms?]. Ukrainska mova, № 2, 3–12

2.Korniienko, O.D. Problemy perekladu terminiv: Bahatoznachnist ta omonimiia [Problems of the translation of terms: ambiguity and homonymy].

3.Maslova T.B. Omonimiia skorochen u naukovo-tekhnichnii anhlomovnii literaturi [The homonymy of abbreviations in the scientific and technical English-language literature].

4. Polishchuk, A.V.(2018) Leksychni ta terminolohichni osoblyvosti perekladu naukovo-tekhnichnoi literatury [Lexical and terminological peculiarities of the translation of scientific and technical literature]. Komunikatyvnyi dyskurs: naukova retseptsiia ta stylistyka perekladu: zb. materialiv Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf., Kyiv, 15-16 bereznia, 158 –160.

5. Kharchenko, S. V. (2009) Naukovo-tekhnichna terminolohiia: navch. posibnyk [Tekst] [Scientific and Technical Terminology: Teaching. manual], 112 .

6. Tkach,A. V.(2010) Slovotvirna identychnist ukrainskoi terminolohii: monohrafiia [Word-identical Ukrainian identitynomenology: monograph.]. Chernivetskyi nats. un-t, 200 .

7. Cherepanov A.T.(2000) Anhlo-russkyi slovar sokrashchenyi po komp'iuternыm tekhnolohyiam, ynformatyke, эlektronyke y sviazy. [English-Russian dictionary of abbreviations for computer technologies, computer science, electronics and communications]. Rus.yaz.,2000,496s.

8. Yakushko K.H. (2018) Osoblyvosti perekladu abreviatur anhliiskykh terminiv avtomatyky[Features of the translation of abbreviations of English terms automata

].Komunikatyvnyi dyskurs: naukova retseptsiia ta stylistyka perekladu: zb.

materialiv Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. Kyiv, 15-16 bereznia 2018 r.- K.: Milenium, 2018. – S.160-163.

ОСОБЕННОСТИ СОЗВУЧНОСТИ ОБЩЕУПОТРЕБЛЯЕМЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ С АББРЕВИАТУРАМИ ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

Е.Г. Якушко, А.В. Полищук

Аннотация. *Актуальность исследования - в усилении интереса к практическому использованию языковедческих знаний, раскрытия коммуникативно-прагматического потенциала языковых единиц в разностилевых текстах. Цель и задачи исследования - исследовать аббревиатуры таких технических терминов, которые перекликались с общеупотребительными словами для активизации интереса студентов к работе со словарем. Основные выводы: существуют аббревиатуры технических терминов, созвучные с определенными лексическими разрядами в подгруппах. Особенностью омонимичности общеупотребительных существительных и числительных является наличие внутренней омонимичности аббревиатур в нескольких вариантах. Возможна созвучность аббревиатур технических терминов аббревиатурам общеупотребительных слов только при первом визуальном ознакомлении и при написании. Перспективой исследований является рассмотрение омонимичности распространенных других частей речи, кроме существительных, техническим аббревиатурам и отбор вариантов, актуальных для практического использования в речи студентов.*

Ключевые слова: *аббревиатуры технических терминов, общеупотребительные существительные и числительные, внутренняя омонимичность, коммуникативно-прагматический потенциал языковых единиц*

FEATURES OF CONSONANCE OF THE GENERAL NOUNS TO THE ABBREVIATIONS OF TECHNICAL TERMS

K.H. Yakushko, A.V.Polischuk

***Abstract.**: The relevance of the research is to increase the interest in the practical use of linguistic knowledge, the disclosure of the communicative and pragmatic potential of linguistic units in different language texts. The purpose and tasks of the study are to investigate the abbreviations of such technical terms to be echoed with commonly used words in order to intensify the students' interest to workwith the dictionary. Main conclusions: there are abbreviations of technical terms that are consistent with certain lexical discharges in subgroups. The peculiarity of the homonymity of commonly used nouns is the presence of internal homonymic abbreviations in several variants. Possible consonance of abbreviations of technical terms with abbreviations of commonly used words exists only during the first visual perception. The prospect of research is to consider the homonymity of the common parts of the language, except of the nouns, technical abbreviations and the selection of options that are the most suitable for practical use in students' speech.*

Keywords: *abbreviations of technical terms, commonly used nouns and numerals, internal homonymy, communicative-pragmatic potential of linguistic units*

УДК 81’42-028.46

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТЕРМІНОЛОГІЇ ЛІСІВНИЦТВА: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

Н. С. ОЛЬХОВСЬКА, кандидат філологічних наук, доцент,
E-mail: olh_natali@ukr.net
*ORCID ID:*0000-0002-7678-6885
А.К. ГАЛІК, студентка магістратури,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: anastasiah61@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3602-6507

Анотація. *В статті розкрито поняття терміну та описано процес розвитку термінології у галузі лісівництва.*

Досліджено основні особливості терміну та ряд вимог, що ставляться до нього. Головними функціями терміну є номінативна, сигніфікативна та комунікативна.

Виділяють такі особливості терміну: 1) системність; 2) наявність дефініції (для більшості термінів); 3) стислість; 4) відсутність експресії; 5) стилістична нейтральність.

Лексику, яка використовується в межах текстів з лісівництва, можна поділити на: вузькоспеціальні терміни; загальновживані слова, які використовуються в якості термінів; загальнонаукові слова; біологічні терміни та термінологічні одиниці споріднених фахових мов.

Терміни, які використовуються у галузі лісівництва можна поділити на такі тематичні групи: терміни-об’єкти (ліс), продукти лісу, назви інструментів; назви процесів та дій; назви професій; терміни-ознаки; терміни, які позначають величини.

За будовою термінологію лісівництва німецької мови можна поділити на наступні групи: терміни – кореневі слова, похідна лексика (утворена за допомогою афіксації та конверсії), терміни – складні слова, словосполучення, терміни-абревіатури, літерні умовні скорочення, символи.

Ключові слова: *термінознавство, термінологія лісівництва, тематичні групи, лексико-семантичні групи, фахова лексика*

Науково-технічна література, на сьогоднішній день, займає одне з провідних місць поміж інших літературних жанрів. Проте, завдяки своїм лексичним, граматичним та жанрово-стилістичним особливостям, вона суттєво відрізняється від текстів інших галузей саме тим, що адресована кваліфікованим фахівцям. Аграрна література, зокрема тексти галузі лісівництва, належить до науково-технічної літератури.

Термінологія лісівництва є частиною лексичної системи науково-технічної літератури. На сьогоднішній день помітно активізувалися дослідження різних аспектів терміносистеми лісівництва.

Джерельна база терміноодиниць лісової галузі значно розширилася, у зв’язку з появою великої кількості спеціальних наукових праць, словників та енциклопедій з лісівництва. Вони сприяють конкретизації змісту понять та систематизації термінології лісівництва [1].

З урахуванням наведених аспектів виникає необхідність саме у дослідженні термінології у галузі лісівництва.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження особливостей термінологічної лексики залишається актуальним і в наш час.

© Н. С. Ольховська, А.К. Галік, 2018

Термінологія вивчається з різних точок зору: ономасіологічної, семасіологічної, діахронічної, лексикографічної та ін. Вивченням цього явища займаються такі дослідники: Е. Гафіятова, Г. Фогель, Л. Миклаш, Т. Панько, Р. Стецюк, Т. Софронова та ін. [4].

Термінологію сфери лісівництва досліджували такі вчені: Н. Шило, В. Бондаренко, Л. Миклаш, В. Синьо, М. Мазепа, О. Гриджук та інші.

Мета статті – розглянути процес становлення та розвитку термінології у галузі лісівництва.

Матеріалом дослідження слугували німецькомовні тексти із галузі лісівництва, тексти-порівняння німецького та українського сектору лісівництва.

Актуальність. Актуальність теми полягає в тому, що німецькі тексти у галузі лісництва як різновид науково-технічного стилю є недостатньо дослідженим в сучасному мовознавстві. У зв'язку з тим, що на сьогоднішній день аграрна сфера активно розвивається, з'являється велика кількість нових наукових праць, збірників, посібників, спостерігається зростання попиту на кваліфікованих філологів-перекладачів текстів аграрної тематики, зокрема у галузі лісництва.

Результати дослідження. Для початку пропонуємо розкрити поняття «терміну», за допомогою Енциклопедичного Лінгвістичного Словника В. Н. Ярцевої. Терміном називають слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання або діяльності. Термін входить в загальну лексичну систему мови, але лише за посередництвом конкретної термінологічної системи (термінології).

За визначенням Б. Головіна, терміном є слово чи словосполучення, що має професійне поняття й застосовується в процесі пізнання та освоєння певного кола об'єктів і відношень між ними – під кутом зору певної професії [3, 132 с.].

Виділяють такі особливості терміну: 1) системність; 2) наявність дефініції (для більшості термінів); 3) стислість; 4) відсутність експресії; 5) стилістична нейтральність.

Системність терміне проявляється як відображення системності понять, позначених терміном і як відображення мотивуючих словотворчих можливостей слова-знака (терміна): *das Weichholz (м'яка деревина) – das Langholz (довгомірна деревина).* Дефінітивність терміну надає мінімум відомостей, необхідних для розуміння, сприйняття та розмежування окремих понять: *Darrgewicht (піч-сухої маси) – Gewicht bzw. Masse des Holzes im absolut trockenen Zustand – Маса або маса лісу в абсолютно сухому стані*. Вимога точності терміну означає, що він має містити суттєві ознаки означуваного ним поняття. Гіпотетично найбільш точними є багатокомпонентні терміни: *der Brusthöhendurchmesser – товщина стовбура дерева на висоті грудей* [6].

Розглянемо наступну особливість термінів – стислість. Короткий термін зручний як для використання його на практиці, зокрема і для утворення похідних від нього. Стислість терміну може досягатися різними способами:

а) пропуском у терміні одного або кількох елементів: *das Frühjahrsholz – das Frühholz – рання деревина*;

б) скороченням: *die Paketiermaschine – der Paketierer* – машина для упакування в пакети;

в) заміною однієї ознаки іншою: *die Durchgangsbohrung – das Durchgangsloch – прохідний отвір*;

г) використанням словотворчих елементів терміну, які здатні вступати у зручні сполучення з іншими елементами і там, де можливо, звільненням від надлишкової афіксації: *die Fällungskosten – die Fällkosten – витрати опадів*.

Проте стислість терміну небажана у випадку, коли вона викликає зміщення значення, уявлення про поняття і порушує узгодженість між термінами [6].

Для опису структури термінів використовується поняття терміноелементи – мінімального значимого компонента терміну. У зв'язку з інтернаціоналізацією науково-технічної мови XX ст. великої уваги набули наукові терміни, побудовані на базі греко-

латинських елементів. Одночасно спостерігається зростання термінів-словосполучень. Система термінів в цілому і окремі терміни схильні до семантичних змін у зв'язку зі зміною загального стану науки і концепцій конкретної наукової дисципліни.

Терміни є об'єктом самостійної лінгвістичної дисципліни – термінознавства. Терміни різних галузей знання знаходять відображення в спеціальних термінологічних словниках [7]. Проте жоден з існуючих словників не в змозі включити як усі існуючі терміни в певній галузі науки, так і новоутворені. Оскільки термінологічна система мови безпосередньо поповнюється, слід засвоїти деякі головні принципи утворення термінів, які об'єктивно існують у системі кожної розвиненої мови [8].

Головні функції, які виконує термін у науковій літературі вважають номінативну, сигніфікативну та комунікативну. Основне завдання лексики, що використовується в текстах наукового стилю – це адекватно донести до читача інформацію про явище, яке описується чи характеризується [2, 145 с.]

Як вже було зазначено, суть та поняття термінів, що належать до різних галузей, розкривається у спеціальних термінологічних словниках. Будь-яку наукову термінологію супроводять одна чи кілька систем номенклатур. Такі терміносистеми можуть узагальнювати назви рослин та тварин, приладів та машин. Номени відзначаються відсутністю дефініцій, протиставляються термінам конкретністю своєї семантики, вони мають денотативне, предметне значення.

З функціональної точки зору, лексику, яка використовується в межах текстів з лісівництва, можна поділити на:

1) вузькоспеціальні терміни: *die Holzfällung – вирубка лісу*;

2) загальновживані слова, які використовуються в якості термінів: *der Wald – ліс*;

3) загальнонаукові слова: *die Form – форма*;

4) біологічні терміни та термінологічні одиниці споріднених фахових мов: *die Vegetationszeit – вегетаційний період* [6].

У зв'язку з тим, що терміни складають значну частину науково-технічної літератури, перекладачі й лінгвісти надають особливого значення їх дослідженню, зокрема й їх структурно-семантичним особливостям.

Терміни, які використовуються у галузі лісництва можна поділити на такі тематичні групи:

1) терміни-об'єкти. Усередині цієї групи виокремлено наступні підгрупи:

а) ліс (його типи, будова, склад, екологія): *der Urwald, der Heister*;

б) продукти лісу (деревина тощо.): *das entrindete Holz*;

в) назви інструментів: *die Axt*;

2) назви процесів та дій: *die Rodung*;

3) назви професій: *der Holzhauer*;

4) терміни-ознаки: *die Holzeigenschaften*;

5) терміни, які позначають величини: *die Dicke* [6].

Говорячи про термінологію лісництва в Україні, необхідно зазначити, що її розвиток почався у 20-х роках XX ст. Цей процес тісно пов'язують із діяльністю української еміграції, а саме Української господарсько академії у Чехії. Термінологію сфери лісництва досліджували такі вчені: Н. Шило, В. Бондаренко, Л. Миклаш, В. Синьо, М. Мазепа, О. Гриджук та інші.

У XX ст. у стінах Українській господарській академії була створена Термінологічна комісія. Цей орган працював над удосконаленням невдалих термінів та розробкою термінологічних норм і стандартів, адже у різних регіонах України використовувалися різні терміни. До інших завдань комісії належало: виявлення труднощі в термінології, добір оптимального перекладу іншомовних термінів українською мовою, унормування фахової лексики.

У результаті праці термінологічної комісії був виданий «Лісотехничний словник. Німецько-український» (Подєбради, 1928). Джерелом матеріалу стали французькі, російські, українські та німецькі словники. Його матеріали було використано для укладання термінологічних тлумачних словників української мови.

«Лісотехничний словник. Німецько-український» представляє український переклад німецьких лісотехнічних термінів. Словник містить майже 4 тисячі термінів і номенів, пов'язаних з лісівництвом і лісознавством, а також лісовим господарством, лісозахистом, обробкою деревини.

Серед термінів, що позначають основні поняття лісівництва, виокремлюють такі лексико-семантичні групи:

а) назви видів деревостану, наприклад: старий поріст, деревостан, ліс – *älteres Holz*;

б) назви типів, складників і характеристик лісу, наприклад: *ліс – das Wald; захисна лісова порода – das Bestandesschutzholz; головна деревина (порода) – die Hauptholzart*;

в) назви процесів спеціального використання деревини, наприклад: *суцільна рубанка – der Endhieb, зруб – die Abholzung, лісосіка – die Schlagfläche*;

г) назви процесів вирощування, формування та поновлення лісу, наприклад: *облік дерев в деревостані – die Holzberechnung; вирубка, використовування, експлуатація (лісу) – die Abnutzung*;

д) назви процесів рубання лісу, пов'язаного з веденням лісового господарства, наприклад: очисна рубанка – *der Nachhiebsschlag* [1].

Терміни лісівництва німецької мови можна поділити на наступні групи: терміни – кореневі слова, похідна лексика (утворена за допомогою афіксації та конверсії), терміни – складні слова, словосполучення, терміни-абревіатури, літерні умовні скорочення, символи.

Прикладом терміну – корінного слова є: *der Wald*. Переважно це лексика із загального вжитку, тож вона є зрозумілою всім. У терміносистемі лісівництва. запозичена непохідна лексика майже не трапляється.

Що стосується похідної лексики, необхідно зазначити, що для термінологічного словотворення широко використовується субстантивація, наприклад: *das Rücken – хребет, das Blau – деревина уражена синявою*. У даній терміносистемі присутні іменники, утворені від дієслівних коренів, наприклад: *der Schlag – удар, вирубка та похідні від іменника: die Länge – довжина* [5].

Суфіксація є найпоширенішим типом морфологічного словотворення німецької терміносистеми лісової промисловості. Через те, що у термінах такого зразка закладені основи структурної систематизації, тобто для позначення однотипних технічних понять використовуються однотипні способи словотворення, цей спосіб є неабияк продуктивним.

Для термінології лісівництва характерними є такі моделі із суфіксами:

-ung (die Nutzung - лісокористування), -er (der Bagger – землекопна маштна), -ling (der Pflänzling – саджанець). Менш поширеними суфіксами для утворення термінів лісівництва є: *–tät, -tion, -sion, -heit, -chen, -enz: die Bonität – якість, die Dimension – розмір, die Gesamtheit – комплекс, das Wäldchen – лісок, роща*. Деривати із суфіксами *-tion, -sion, -tät, -enz* характерні для запозичень і тому вони вважаються не продуктивними для терміносистеми лісівництва [6].

Серед префіксів найпоширенішими є *ab- (der Abfuhr – вивіз), aus- (der Aushieb – вирубування), vor- (der Vorverkauf – продаж лісу на корені)*.

Німецькій терміносистемі лісівництва також характерна префіксально-суфіксальна модель творення термінів. Серед префіксів у таких утвореннях найуживанішими є *ab-, ver-, be-, auf-* тощо. Стосовно ж суфіксів, то до них відносять: *-ung, -er*. Наприклад, *der Entrinder – корознімаюча машина, die Nachsortierung – контроль сортування, die*

Durchforstung – букетування. Префіксально-суфіксальні моделі є часто вживаними, оскільки надають значну кількість можливостей уточнювати чи змінювати значення вихідного слова одночасно за допомогою як суфікса, так і префікса.

Терміни-складні слова є найчисельнішою групою серед словникового складу німецьких термінів. За їх допомогою досягається номінація з необхідною кількістю релевантних ознак, тому вони вважаються досить актуальними. Найуживанішими є саме двокомпонентні терміни. Важливу роль в таких утворенням відіграє іменник.

Характерними є три моделі:

1) іменник + іменник: *die Bodendecke – верхній шар грунту*;

2) дієслово + іменник: *die Schlagblösse – лісосіка*;

3) прикметник (прислівник) + іменник: *das Jungholz – молодий ліс*.

Такі складні слова стали одним із головних засобів для досягнення так званої мовної економії, адже вони часто замінюють іменникові групи або підрядні означальні речення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Спираючись на дослідження, можна зробити висновок, що у в'язку з постійною появою нових явищ, які потребують описання та назви, словниковий склад терміносистеми у межах галузі лісництва постійно розширюється.

Під час роботи з текстами даної галузі, наприклад виконуючи переклад, необхідно розуміти процес творення термінів. Розуміння задачі, яку терміни виконують у контексті а також дотримання вимог та стандартів є необхідним під час роботи з даною лексикою.

Дане дослідження дає змогу побачити, наскільки складним та багаторівневим за своєю природою є терміни. Термінологія галузі лісництва піддається низці класифікацій.

Терміни у галузі лісництва класифікуються за приналежністю до тематичних, лексико-семантичних груп, за функціональними характеристиками та також за способом творення. Можна стверджувати, що серед словникового складу німецьких термінів терміни-складні слова є найчисельнішою групою.

Перспективою досліджень можуть бути наступні класифікації термінів за новими критеріями а також поява підгруп чи винятків у межах існуючих класифікаційних моделей.

Список використаних джерел

1. Бурковська, О. І. Українська термінологія лісництва як об'єкт вивчення на заняттях з української мови як іноземної [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Timvum_2015_11_15.
2. Гальперин, И. Р. Очерки по стилистике английского языка [Текст] / И. Р. Гальперин. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. – С. 43-51.
3. Головин, Б. Н. Термин и слово [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://www.booksite.ru/fulltext/terminislovo/text.pdf.
4. Паніна О. А. Особливості англомовної термінології лісового господарства [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.rusnauka.com/23_DSN_2014.
5. Синягин, И. И. Немецко-русский сельскохозяйственный словарь. – М. : Русский язык, 1987. – 744 с.
6. Синьо, В. В. Лінгвістичний аналіз німецької фахової мови лісівництва [Текст] : дис. канд. філ. наук / В. В. Синьо. – Львів, 2008. – 23 с.
7. Термінознавство як наука [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://studopedia.su/9_47109.
8. Ярцева, В. Н. Большой энциклопедический словарь [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://tapemark.narod.ru.

References

1. Burkovska, O. I. Ukrainian terminology of forestry as an object of studying at Ukrainian foreign language classes. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Timvum_2015_11_15.
2. Halperin, I. R. (1958). Ocherki po stilistike angliiskoho yazyka. [Essays on the style of the English language]. Moscow, 43-51.
3. Holovin, B. N. A term and a word. Available at: https://www.booksite.ru/fulltext/terminislovo/text.pdf.
4. Panina, O. A. Features of the English language terminology of forestry. Available at : http://www.rusnauka.com/23_DSN_2014.
5. Syniathin, I. I. (1987). German-Russian Agricultural Dictionary. Moscaw, 744.
6. Synio V. V. (2008). Lingvistuchnyi analis nimetskoi fahovoi movy lisnytstva [Linguistic analysis of the German specialized language of forestry]. Lviv, 23.
7. Terminology as a science. Available at: https://studopedia.su/9_47109.
8. Yartseva V. N. Big encyclopedic dictionary. Available at: http://tapemark.narod.ru.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ТЕРМИНОЛОГИИ ЛЕСНИЧЕСТВА: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Н. С. Ольховская, А. К. Галик

Аннотация. *В статье раскрыто понятие термина и описан процесс развития терминологии в области лесничества.*

Исследованы основные особенности термина и ряд требований, предъявляемых к нему. Главными функциями термина является номинативная, сигнификативный и коммуникативная.

Выделяют следующие особенности срока: 1) системность; 2) наличие дефиниции (для большинства терминов); 3) краткость; 4) отсутствие экспрессии; 5) стилистическая нейтральность.

Лексику, используемую в пределах текстов по лесоводству, можно разделить на: узкоспециальные термины; общеупотребительные слова, которые используются в качестве терминов; общенаучные слова; биологические сроки и терминологические единицы родственных профессиональных языков.

Термины, используемые в области лесничества можно разделить на следующие тематические группы: термины-объекты (лес), продукты леса, названия инструментов; названия процессов и действий; названия профессий; термины-признаки; термины, обозначающие величины.

По строению терминологию лесоводства немецкого языка можно разделить на следующие группы: сроки - корневые слова, производная лексика (образована с помощью аффиксации и конверсии), сроки - сложные слова, словосочетания, термины-аббревиатуры, буквенные условные сокращения, символы.

Ключевые слова: *терминология, терминология лесничества, тематические группы, лексико-семантические группы, профессиональная лексика.*

THE DEVELOPMENT OF FORESTRY TERMINOLOGY: LEXICO-SEMANTIC ASPECT

N.S. Olkhovska, A.K. Halik

Abstract. *The article reveals the concept of the term and describes the process of development of terminology in the field of forestry.*

The main features of the term and a number of requirements relating to it are investigated. The main functions of the term are nominative, schematic and communicative.

The term is a word or phrase, which denotes the notion of a special field of knowledge or activity. The term is part of the general lexical system of language, but only through the use of a specific terminology system (terminology).

Such features of the term are allocated: 1) systemic; 2) availability of the definition (for most terms); 3) conciseness; 4) lack of expression; 5) stylistic neutrality.

The vocabulary used within the texts of forestry can be divided into: narrow-term; commonly used words as terms; general scientific words; biological terms and terminology units of related specialized languages.

Terms used in the field of forestry can be divided into the following thematic groups: terms-objects (forest), forest products, instrument names; names of processes and actions; names of professions; terms-signs; terms that denote values.

The terminology of forestry in Ukraine began to develop in the 20's of the twentieth century. In the twentieth century. Terminological Commission was established within the Ukrainian Academy of Economics. As a result of the work of the Terminology Commission, a «Forestry Dictionary» was published. German-Ukrainian».

By its structure, the German terminology of forestry can be divided into the following groups: root words, derivative vocabulary (formed by means of fixation and conversion), complex words, phrases, abbreviations, literal conditional abbreviations, symbols.

Keywords: *terminology, forestry terminology, thematic groups, lexical-semantic groups, vocabulary, forestry*

УДК 81’25:001.4:639.3

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЇ РИБНИЦТВА ТА АКВАКУЛЬТУРИ

Н. С. ОЛЬХОВСЬКА, кандидат філологічних наук, доцент,
E-mail: olh_natali@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7678-6885
О. О. КОЛЬЦОВА, студентка магістратури,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: koltsova.olgaa@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4346-4759

Анотація. *У статті розглянуто поняття «терміну», його особливості та багатоаспектність. Узагальнено знання про проблеми, які виникають у процесі перекладу термінології. Зазначено науковців, що займалися різними аспектами вивчення терміносистеми, а також окреслено коло актуальних питань для досліджень. У межах аналізу способів перекладу термінології рибництва та аквакультури на матеріалі англійської і німецької мов розглянуто найуживаніші серед лексичних прийомів.*

Поняття «термінологія» являє собою мову науки, де присутні морфологія, словотворення, синтаксис, стиль (або ж стилі), а також явища, які підводяться під поняття лінгвістики тексту, та своя синхронія і діахронія. На матеріалі різних мов науковці досліджують специфічні особливості науково-технічних галузевих текстів, структуру термінів та шляхи їх утворення, питання стандартизації та впорядкування термінології, проблему вибору еквівалента та досягнення адекватності перекладу. Термінологія рибництва і аквакультури, як невід’ємна

© Н. С. Ольховська, О. О. Кольцова, 2018

частина галузевих текстів аграрного спрямування є вкрай важливою проблемою, оскільки недостатньо досліджена.

Визначення та характеристика основних способів відтворення термінології рибництва та аквакультури українською мовою сприяє усуненню проблем у процесі перекладу та стандартизації зазначеної термінології, що дозволить рибогосподарському комплексу, який не був актуальним в аграрному секторі, вийти на новий рівень та покращити власні позиції на міжнародній арені.

Ключові слова: *лексичні прийоми перекладу, дефінітивність, одноеквівалентні та багатоеквівалентні терміни, прекладацький термін, міжмовні трансформації, перекладний відповідник, транскодування, калькування*

На сучасному етапі розвитку науки гостро постала проблема необхідності дослідження термінологічних систем різних наук, включаючи і термінологію тваринництва. Становлення термінології, її розвиток ініціюються позамовними чинниками, але самі процеси становлення і розвитку термінології, так само як результат цих процесів, регулюються законами мови. В термінології більшою мірою, ніж в інших шарах лексики, проявляється взаємодія екстра- та інтра-лінгвістичних чинників. Цим пояснюється і те, що мовознавці об'єктом своїх досліджень часто обирають термінологічний комплекс мови.

Актуальність теми дослідження зумовлена соціальною та лінгвістичною необхідністю багатоаспектного дослідження формування та функціонування терміносистеми, що й викликає незаперечну увагу мовознавців. Різні аспекти функціонування термінологічної лексики протягом 20-го століття вивчали як українські, так і зарубіжні лінгвісти В. В. Виноградов, О. О. Реформатський, В. М. Лейчик, Е. Вюстер, Д. С. Лотте, Е. Ф. Скороходько, Т. Р. Кияк, Т. І. Панько, Д. Н. Ушаков та ін. Термінологія рибництва і аквакультури, як невід'ємна частина галузевих текстів аграрного спрямування є вкрай важливою проблемою, оскільки недостатньо досліджена.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Мовознавці, серед яких О.Я. Андріянова, Л.В. Козак, Л.А. Халіновська, Л.В. Харчук, Л.В. Ярова, розглядали термін та їх розподіл на різноманітні тематичні групи, які включають у себе авіаційну, електроенергетичну, військово-морську, термінологію судноводіння тощо.

Мета дослідження – розглянути поняття «терміну», як основи терміносистеми, дослідити та проаналізувати особливості перекладу та способи відтворення термінології рибництва та аквакультури українською мовою на матеріалі англійської та німецької мов.

Загальноприйняте визначення поняття «термін» відсутнє і дотепер. Різноманітність його визначень, вочевидь, пояснюється не лише тим фактом, що до моменту їх формулювання не склалась наукова дисципліна, предметом якої є термін, термінознавство, але й тим, що термін представляє собою об'єкт багатьох наук, і кожна наука прагне виокремити в терміні ознаки, які є суттєвими. Однак об'єднати всі різнопланові ознаки терміну в одне визначення принципово неможливо і логічно неправомірно [2, с. 20].

У запропонованому визначенні підкреслюються такі важливі моменти:

1) терміни володіють усіма семантичними і формальними ознаками слів і словосполучень природної мови;

2) терміни фігурують як такі саме в лексиці мов для спеціальних цілей (МСЦ), а не в лексиці тієї чи іншої природної мови в цілому;

3) у лексиці МСЦ терміни служать, як засіб позначення спеціальних загальних понять – результату ідентифікації в спеціальних сферах знань і (або) діяльності;

4) терміни представляють собою елементи терміносистем, і відображають (моделюють) теорії, якими описуються спеціальні сфери – об'єкти МСЦ [3].

Отже, визначення терміну виходить з того, що термін є особливим об’єктом, відмінним від слів і словосполучень, як об’єктів лінгвістики. І хоча термінознавство розглядає в переважній більшості випадків ті ж лексичні одиниці, що і лінгвістика, у цих одиниць виявляються інші ознаки. До них ставляться інші нормативні вимоги, аніж до лексичних одиниць з точки зору лінгвістики. І тільки в цьому сенсі можна говорити про те, що терміни – це особливі слова [2, с. 32–33].

Слід зауважити, що найістотнішою ознакою наукового терміна є дефінітивність. О. С. Ахманова, безперечно має рацію, наголошуючи на важливості цього критерію та стверджуючи, що саме він допоможе, зокрема, у випадку зовнішнього збігу терміна та «звичайного» слова. Термінологи вважають дефінітивність головним критерієм при відокремленні термінів від основного словникового складу мови. Значення принципу дефінітивності стає особливо важливим, коли йдеться про «консубстанціальні» терміни, тобто терміни, які збігаються за формою зі «звичайними», повсякденними мовними одиницями. Вони функціонують у «звичайній» мові, і їх не співвідносять із відповідними дефініціями. Саме наукові визначення переносять їх у метамову, іншу семіотичну систему, де вони стають членами групи (підсистеми) термінологічних одиниць [6].

Проте і тут не все однозначно. Перш за все: що таке наукове визначеня? Як його відрізнити від «звичайного» визначення у тлумачному словнику? Слово *Luft* (так само як українське «*повітря*») у мові «пересічної» людини, хіміка та фізика позначає той самий об’єкт. Найважливішою ознакою терміна, на наш погляд, є те, що його дефініція, а отже значення, є елементом специфічної поняттєвої системи, яка обслуговує певну професійну ділянку [2].

Отже, переклад термінів вимагає знання тієї галузі, якої стосується переклад, розуміння змісту термінів іноземною мовою і знання термінології рідною мовою. При перекладі термінології важливе значення має взаємодія терміна з контекстом, завдяки чому виявляється значення слова. Крім того, А.Я. Коваленко визначає два етапи у процесі перекладу терміна: перше – це з’ясування значення терміна у контексті, друге – переклад значення рідною мовою.

З точки зору практики перекладу всі лексичні та фразеологічні одиниці поділяються на дві групи:

1) ті, що вже мають відповідники в мові, на яку робиться переклад (наприклад: *catch – улов*);

2) ті, що не мають відповідників у мові перекладу на всіх рівнях (наприклад: *anchoveta – перуанський анчоус* у термінології іхтіології, *Garnelen – креветки* в розділі океанографії, *die Kinderstube (für Fische) – розплідник для риби,* це значення відсутнє в загальній лексиці [7; 8; 4, с. 217–218]). Перші називаються одиницями, що мають еквіваленти у мові перекладу, а другі – безеквівалентними одиницями.

Еквівалентні одиниці, за визначенням В.І. Карабана, поділяються на одноеквівалентні (тобто ті, що мають тільки один перекладний відповідник (наприклад: *elasmobranchii – пластинозяброві, die Überfischung – надмірний вилов риби,* термін в океанографії [4, с. 217; 7; 8])); і багатоеквівалентні (тобто ті, що мають більше одного перекладних відповідників (наприклад: *structure – структура* в будівництві, бізнесі, авіатехніці, геології, геофізиці, математиці, медицині, рибництві; *body – орган* у політиці, медицині, іхтіології, загальновживаній лексиці, *die Zucht – розведення, культивування* в загальній лексиці, як юридичний, хімічний термін, у харчовій та рибній промисловості [4, с. 217; 7; 8])).

Методи і матеріали дослідження. Головним способом перекладу одноеквівалентних термінів є знаходження лексичного еквівалента у мові перекладу. Еквівалент – це постійна лексична відповідність у мові перекладу, яка зафіксована у словнику і точно співпадає зі значенням даного слова. Одноеквівалентні термінологічні одиниці відіграють важливу роль при перекладі фахових текстів. Вони

служать опорними пунктами, від яких залежить розкриття значення інших слів; вони дають можливість з'ясувати тематику тексту. Тому перекладачеві слід вміти знаходити відповідний еквівалент у рідній мові і розширювати власні знання термінів-еквівалентів.

Переклад багатоеквівалентних термінів потребує вміння вибору одного, адекватного в даному контексті варіантного відповідника. Варіантні відповідники можуть бути зафіксовані в перекладних словниках, і тоді вони називаються словниковими варіантними відповідниками.

Перекладацький еквівалент обирається на основі відповідності між лексичними та граматичними значеннями слів тих мов, які беруть участь у перекладі, виходячи з контексту, ситуації та фонових знань.

У випадку, коли словник не дає точного еквівалента термінологічної одиниці, або коли варіантні відповідники певного терміна вихідної мови відсутні, використовуються різні прийоми міжмовних трансформацій. Завдання перекладача полягає у правильному виборі того чи іншого прийому в ході перекладу, щоб максимально точно передати значення кожного терміна.

Прийнято поділяти перекладацькі трансформації на лексичні, граматичні та стилістичні. Трансформації можуть поєднуватися одна з одною, приймаючи характер складних комплексних трансформацій.

Лексичні прийоми застосовуються при перекладі у тому випадку, коли у вихідному тексті зустрічаються терміни з тієї або іншої професійної області, які відсутні в мові перекладу, або такі, що мають іншу структурно-функціональну впорядкованість у фаховій мові перекладу.

Основним видом лексичної трансформації є транскодування – такий спосіб перекладу, коли звукова та/або графічна форма слова вихідної мови передається засобами абетки мови перекладу. Розрізняють чотири види транскодування:

1) транскрибування (коли літерами мови перекладу передається звукова форма слова вихідної мови, наприклад: *supermarkets – супермаркети, instruments – інструменти, status – статус* [7]);

2) транслітерування (слово вихідної мови передається за літерами, наприклад: *tilapia – тіляпія, cichlid – цихлід, carageenan – каррагінан, wakame – вакаме, agar – агар-агар, die Tilapia (Buntbarsch) – тіляпія (озерна риба схожа на карпа))* [7; 5, с. 217];

3) змішане транскодування (транскрибування з елементами транслітерування, наприклад: *trader – трейдер, outsourcing of processing – аутсорсинг рибопереробки, upwelling regions – райони апвеллінгу* [7; 8]);

4) адаптивне транскодування (коли форма слова у вихідній мові дещо адаптується до фонетичної та/або граматичної структури мови перекладу, наприклад: *transnational companies – транснаціональні компанії, urbanization – урбанізація, extrapolate values – екстраполяції, pelagic species – пелагічні види, fermentation – ферментація, fish silage – рибний силос, Karpfen – карпові, die Krabbe – краб* [7; 5, с. 217]).

Найчисленніша група в термінології тваринництва – це терміни-слова. Похідне слово є найменшою комплексною одиницею словотвірної системи, найменшим «синтагматичним цілим», якому притаманні синтетичність форм, повторюваність знаків, багатоаспектність мотивації, різноманітність формальних засобів і словотвірних структур: *tierisch – тваринний, der Mäster – відгодівельник.*

При перекладі термінологічних одиниць застосовують також інший прийом лексичних трансформацій – калькування. Калькування – це передача не звукового, а комбінаторного складу слова, коли складові частини слова (морфеми) чи фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами мови перекладу. Даний прийом застосовується при перекладі складних за структурою термінів чи термінів-словосполучень [2, с. 43–45]. Наприклад: *capture fisheries – промислове рибальство, Code of Conduct for Responsible Fisheries – Кодекс ведення відповідального*

рибництва, Committee on Fisheries (COFI) – Комітет рибного господарства (КРГ), longline and purse-seine fishing – ярусний та гаманцевий лов, artisanal fisheries – кустарне рибальство, marine cage culture – морська садкова аквакультура [7], *das Fischmehl – рибне борошно, Fischarten – види риб, der Wasserhaushalt – водний баланс* [5, с. 217–218].

Висновки. Дане дослідження дозволило визначити поняття «термін» у його лінгвістичному та перекладознавчому аспектах, висвітлити характерні особливості термінології, які можуть перешкодити зберегти автентичність вихідного галузевого тексту при перекладі. Отже, до головних лексичних прийомів перекладу термінології рибництва та аквакультури українською мовою належать транскодування, яке, в свою чергу, поділяється на транскрибування, транслітерування, змішане транскодування і адаптивне транскодування та калькування. Розглянута лексика має свою специфіку і потребує немалих вмінь та знань перекладача, основним завданням якого є обрати абсолютно точний еквівалент-відповідник, щоб не спотворити зміст наукового тексту, де не має місця творчому підходу.

Список використаних джерел

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов [Текст] / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М. : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
2. Білозерська Л.П. Термінологія та переклад [Текст] // Навч. посібник для студентів філологічного напряму підготовки / Л.П. Білозерська. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2010. – 232 с.
3. Лейчик В.М. Терминоведение : предмет, методы, структура [Текст] / В.М. Лейчик. – Изд. 4-е. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.
4. Лотте Д.С. Как работать над терминологией: основы и методы [Текст] / Д.С. Лотте. – М. : Наука, 1968. – 119 с.
5. Конончук І.В. Німецька мова. Практичний курс німецької мови для сільськогосподарських ВНЗ ІІІ–IV рівня акредитації [Текст] / І.В. Конончук, Н.О. Зуєнко, С.А. Москаленко, О.Б. Дембровська, М.Ю. Колесник. – К. : КОМПРИНТ, 2012. – 535 с.
6. Кулебакин В.С. Как работать над терминологией. Основы и методы [Текст] / Ред. В.С. Кулебакин. – М.: НАУКА, 1986. – 76 с.
7. Циткина Ф.А. Терминология и перевод: К основам сопоставительного терминоведения [Текст] / Ф.А. Циткина. – Львов: Издательское объединение «Вища школа» (ЛГУ), 1988. – 162 с.
8. ФАО. Состояние мирового рыболовства и аквакультуры. [Електронний ресурс] / ФАО. – Рим: 2014. – 233 с. – Режим доступу: http://www.fao.org/3/a-i3720r.pdf.
9. Ольховська Н. С. Аспектний переклад аграрної літератури : навчальний посібник [Текст] / Наталія Семенівна Ольховська. – Київ, 2016. – 524 с.

References

1. Akhmanova O. S. (2004) Dictionary of linguistic terms. 2nd ed., Ster. Editorial URSS, 571.
2. Bilozerska L. P. (2010). Terminology and translation. Teaching book for students of the philological direction of training. NEW BOOK, 232.
3. Leychik V. M. (2009). Terminology: subject, methods, structure. Izd. 4th. Book House «LIBROKOM», 256.
4. Lotte D. S. (1968). How to work with terminology: the basics and methods. Nauka, 119.
5. Kononchuk I. V. (2012). German. Practical course of the German language for agricultural universities of III-IV degrees. COMPRINT, 535.
6. Kulebakin V. S. (1986). How to work with terminology. Fundamentals and Methods. SCIENCE, 76.

7. Tsitkina F. A. (1988). Terminology and translation: To the basics of comparative terminology. Publishing Union «Higher School» (LSU), 162.

8. FAO. (2014) The state of world fisheries and aquaculture. Available at: http://fao.org/3/a-i3720r.pdf.

9. Olkhovska N. S. (2016). Aspektnyi pereklad ahrarnoi literatury. «CB KOMPRÍNG», 524.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ТЕРМИНОЛОГИИ РЫБОВОДСТВА И АКВАКУЛЬТУРЫ

Н.С. Ольховская, О. О. Кольцова,

Аннотация. *В статье рассмотрено понятие «термина», его особенности и многоаспектность. Обобщены знания о недостатках терминологии, которые возникают в процессе перевода. Указано ученых, занимавшихся различными аспектами изучения терминосистемы, а также определен круг актуальных вопросов для исследований. В рамках анализа способов перевода терминологии рыбоводства и аквакультуры по материалу английского и немецкого языков рассмотрены те лексические приемы, которые употребляются чаще всего.*

Понятие «терминология» представляет собой язык науки, где присутствуют морфология, словообразование, синтаксис, стиль (или стили), а также явления, которые подводятся под понятие лингвистики текста, и своя синхрония и диахрония. На материале различных языков ученые исследуют специфические особенности научно-технических отраслевых текстов, структуру сроков и пути их образования, вопросы стандартизации и последовательности терминологии, проблему выбора эквивалента и достижения адекватности перевода. Терминология рыбоводства и аквакультуры, как неотъемлемая часть отраслевых текстов аграрного направления является крайне важной проблемой, поскольку недостаточно исследована.

Определение и характеристика основных способов осуществления терминологии рыбоводства и аквакультуры на украинском языке способствует устранению проблем в процессе перевода и стандартизации указанной терминологии, позволит рыбохозяйственному комплексу, который не был актуальным в аграрном секторе, выйти на новый уровень и улучшить свои позиции на международной арене.

Ключевые слова: *лексические приемы перевода, дефинитивность, одноеквивалентные и багатоеквивалентные понятия, термин перевода, межъязыковые трансформации, переводной эквивалент, транскодирование, калькирование*

LEXICAL FEATURES OF TRANSLATIONS THE TERMINOLOGY OF FISHING AND AQUACULTURE

N.S. Olkhovska, O.O. Koltsova

Abstract. *The article discusses concept of «term», its peculiarities and multi-facetedness. The knowledge about terminology's shortcomings, which emerge while translating, is generalized. The scientists engaged in study of various aspects of terminology are noticed, and range of important issues for research is outlined. Within the analysis of translation ways of fishery and aquaculture terminology according to data in English and German languages the most frequently used lexical translation methods are considered.*

The term «terminology» is a language of science where morphology, word formation, syntax, style (or styles), and also facts, that are brought under the concept of linguistics of the text, and their synchrony and diachrony. On the material of various languages, scientists study the specific features of scientific and technical branch texts, the structure of the timing and the way of their formation, issues of standardization and ordering of terminology, the

problem of selecting the equivalent and achieving the adequacy of translation. The terminology of fish farming and aquaculture, as an integral part of the sectoral texts of the agrarian sector, is an extremely important problem because it is not sufficiently explored.

The definition and characterization of the main methods of reproduction of the terminology of fish farming and aquaculture in the Ukrainian language contributes to the elimination of problems in the process of translation and standardization of the specified terminology, allowing the fishery complex, which was not relevant in the agrarian sector, to reach a new level and improve its position in the international arena.

This research made it possible to define the conception «term» in its linguistic and translation aspects, to highlight the characteristic features of the terminology that might prevent the authenticity of the original branch text from being translated.

Consequently, the main lexical methods for the translation of the terminology of fisheries and aquaculture in Ukrainian are transcoding, which in turn is divided into transcriptions, transliteration, mixed transcoding and adaptive transcoding and calculation. The given vocabulary has its own specifics and needs considerable skills and knowledge of an interpreter whose main task is to choose an exact equivalent in order not to distort the content of the scientific text, which does not have a creative approach.

Keywords: *lexical translation methods, definitivity, multi-equivalent and one-equivalent terms, translation term, interlanguage transformation, translation equivalent, transcoding, tracing*

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 378.147:070(477)

СТАНДАРТ ПОДАННЯ НОВИН ДЛЯ МОБІЛЬНИХ ПРИКЛАДНИХ ПРОГРАМ

О. Ю. БАЛАЛАЄВА, кандидат педагогічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: olena.balalaeva@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2675-5554

Анотація. *У статті розглядається один із актуальних трендів розвитку сучасної журналістики, пов'язаних із дигіталізацією та конвергенцією медіа, а саме – появою мобільної журналістики, яка базується на синтезі новітніх інформаційних технологій і характеризується оперативністю, актуальністю та демократичністю. Нові форми подання та поширення новин за допомогою мобільних комунікацій зумовили об'єктивну потребу в стандартизації процедури презентації новин у мобільних додатках, теоретичному обґрунтуванні та побудові нових моделей даних. Метою статті є аналіз компонентів моделі даних за стандартом подання новин в JSON (текстовому форматі обміну даними на JavaScrip), розробленим Міжнародною радою з питань преси та телекомунікацій. Стандарт визначає ключові властивості та структури презентації новин та публікації інформації в JSON для мобільних додатків, прикладних програмних інтерфейсів, баз даних тощо. Проаналізовано модель даних, центральним компонентом якої є новинне повідомлення, пов'язане з чотирма блоками об'єктів, як-от: описові та адміністративні метадані, контент та інші об'єкти, наведено характеристики атрибутів усіх компонентів моделі.*

Ключові слова: *мобільна журналістика, новини, стандарт, модель даних, мобільні додатки*

© О. Ю. Балалаєва, 2018

Актуальність. За твердженням експертів, ми повністю увійшли в епоху мобільних новин. Люди так швидко переходять на смартфони та планшети, що мобільні пристрої стали основними платформами для новин [6]. Мобільні комунікації називають технологією, яка забезпечить ренесанс газетної галузі. Більше половини дорослого населення в усьому світі, як і раніше, читає щоденні газети, з них понад 600 млн. – у цифровому форматі. Нові медіа надають можливості для встановлення якісно інших взаємин з аудиторією та рекламодавцями, освоєння нових джерел доходів у галузі медіаспоживання і комунікацій та підвищення оперативної ефективності газетних компаній [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні у вітчизняному інформаційному просторі імплементуються нові стандарти, нові професійні еталони новинної журналістики. Питання впровадження міжнародних професійних стандартів у вітчизняну практику журналістської діяльності висвітлюються в працях І. Артамонової, А. Захарченка [2], Н. Зражевської [2], С. Квіта, О. Костриби [1], В. Різуна [2], Б. Потятиника, Т. Приступенко, В. Шевченко [2], В. Шинкарука [4] та інших. Щодо ситуації у вітчизняній журналістиці, на думку В. Різуна, сьогодні медіагалузь потребує фахівців, всебічно обізнаних, готових працювати оперативно, з вільним використанням цифрової техніки. Традиційні теоретичні знання з журналістики, видавничої справи, рекламної діяльності значно відстають від потреб суспільства [2, с. 5].

Метою статті є аналіз компонентів моделі даних за стандартом подання новин в JSON (текстовому форматі обміну даними на JavaScrip), розробленим Міжнародною радою з питань преси та телекомунікацій.

Методи дослідження: компаративний аналіз наукових джерел для вивчення стану проблеми, порівняння та зіставлення різних поглядів на неї, аналіз компонентів моделі для визначення структурних та процесуальних характеристик презентації новин в JSON, теоретичне узагальнення.

Результати. На думку дослідників, у країнах, що розвиваються, мобільна журналістика загалом надала поштовх для створення інтернет-медіа. Важливими факторами цього є низька вартість обладнання: (порівняно із спорядженням знімальної групи, яке може коштувати близько 20 тис. доларів, планшет чи мобільний телефон з усіма додатками вартує значно дешевше) та зменшення кількості персоналу, оскільки весь процес зйомки та монтажу перетворюється на завдання журналіста. Глобальні інформаційні агенції мають лише регіональних представників, які не зажди мають змогу оперативно дістатись до конкретної локації, тому до співпраці залучаються позаштатні кореспонденти, які можуть використовувати мобільне обладнання [1].

Мобільні додатки стають дедалі більш відвідуваними версіями інтернет-ЗМІ. Ці програми адаптуються до мобільних пристроїв, систем Android, MacOS. Для них потрібен специфічний формат подачі матеріалів. Водночас мобільні мультимедійні технології полегшують процес збирання й передавання інформації. Адже інтернет-формат не потребує виняткової якості мульти-медійного продукту, головне – сама інформація, а не її роздільна здатність [2].

Мобільні комунікації відкривають для видавців низку переваг: забезпечують новий канал для збирання інформації та розширення знань про читацькі потреби та інтереси, служать мостом до нового покоління читачів, дозволяють скоротити адміністративні та організаційні витрати [3].

За даними American Press Institute, більшість дорослих американців отримують новини на мобільних телефонах. Водночас люди продовжують використовувати традиційні платформи, як-от газети, телебачення, радіо, веб-сайти. На думку експертів, щоб розширити аудиторію, необхідно зробити контент досконалим

мобільним досвідом. Видавці повинні почати поставляти нові форми новин, адаптовані до унікального мобільному досвіду читання. Важливими моментами тут є розмір екрану, особливості інтерфейсу користувача тощо [6].

Майже кожна медіа-організація сьогодні працює над проектом, який передбачає передачу контенту новин в JSON (JavaScript Object Notation) – текстовому форматі обміну даними на JavaScrip. Оскільки формат базується на тексті, він є людинозчитуваним. Формат дозволяє описувати об’єкти та інші структури даних, використовується для передачі структурованої інформації мережею шляхом серіалізацiЇ.

Ідея створення єдиного стандарту для передачі новин виникла під час одного із засідань IPTC (Міжнародної ради з питань преси та телекомунікацій), коли було з’ясовано, що кожен із членів ради мав власний підхід для серіалізації новинних даних в JSON. Завдяки цій ідеї 2013 р. було розроблено і затверджено стандарт Ninjs, що надає базові властивості та структури, необхідні для презентації новин та публікації інформації в JSON [5]. Розробники Ninjs зосередилися на двох основних випадках використання стандарту:

1. Обмін даними – наприклад, через API (Application Programming Interface) – прикладний програмний інтерфейс, сукупність готових процедур, класів, функцій і структур, що надаються додатком або операційною системою для використання у зовнішніх програмних продуктах, уможливлюють взаємодію між окремими складниками програмного забезпечення або між програмним і апаратним забезпеченням.

2. Зберігання даних – наприклад, у пошукових системах або системах керування контентом. Ninjs-документи можуть реалізувати багатий набір властивостей публікації новин або спеціальних властивостей, які конкретний провайдер воліє передати стандартним способом.

Стандарт пропонує модель даних Ninjs (рис. 1)

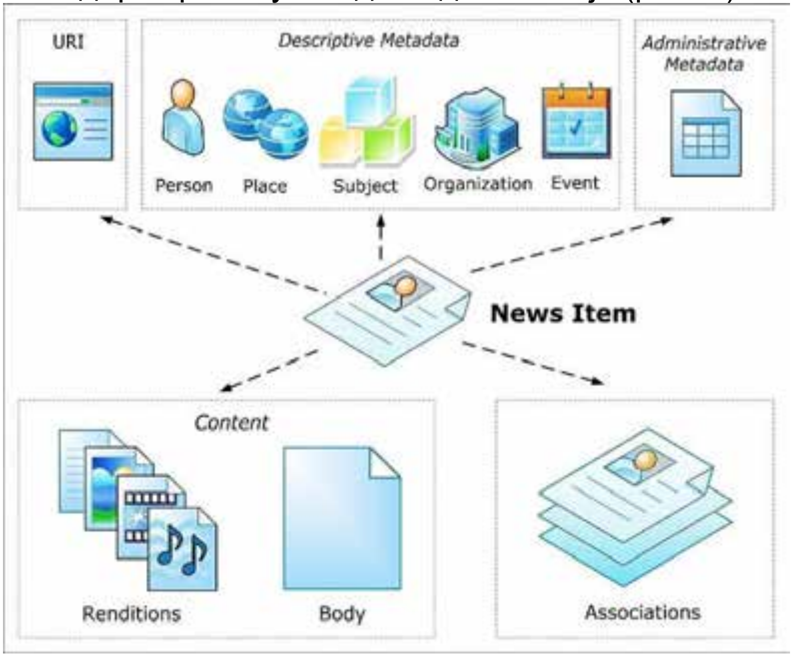

Рис. 1. Модель даних стандарту Ninjs (за матеріалами офіційного сайту International Press Telecommunications Council [5])

Центральним системотвірним компонентом моделі є новина, або новинне повідомлення (*News Item*), пов'язане з чотирма блоками об'єктів, до яких належать: описові метадані (*Descriptive Metadata*), адміністративні метадані (*Administrative Metadata*), контент (*Content*) та інші асоційовані об'єкти (*Associations*). Детальніше блоки об'єктів як структурні елементи моделі Ninjs подано на **рис. 2**.

Першими наводяться адміністративні метадані, до яких належать: *uri – Uniform Resource Identifier*, уніфікований ідентифікатор ресурсу; *type* – загальний тип контенту (текст, зображення, аудіо, відео); *representation type* – тип подання, який указує, наскільки завершеною є презентація новини; *mime type* – тип даних, які передаються мережею із застосуванням стандарту MIME, *profile* – профіль, ідентифікує вид новинного контенту; *version* – версія; *version created* – дата і час створення версії; *embargoed* – інформація про наявність заборони на поширення новини, вимога джерела про те, що інформація не публікуватиметься до певної дати або за певних умов; *pubstatus* – статус публікації; *copyrightholder* – інформація про особу чи організацію, яка має авторське право на новину; *copyrightnotice* – відомості про авторське право; *usageterms* – повідомлення про умови легального використання новини.

До блоку описових метаданих належать: *language* – мова новинного повідомлення; *person* – прізвище, ім'я особи, відношення змісту новини до неї; *organization* – назва організації, відношення змісту новини до неї; *place* – місце, де відбулася подія, *subject* – тема або предмет новини, виражається поняттям,пов'язаним із контентом; *object* – об'єкт новини; *event* – подія, якій присвячена новина; *urgency* – редакційна актуальність, терміновість контенту, оцінюється за низхідною шкалою від 1 до 9 («1» – найвища терміновість, «9» – найнижча).

Блок контенту новини містить такі елементи: *byline* – ім'я автора контенту; *located* – назва локації походження контенту, *headline* – заголовок, короткий вступ до змісту, а також *body* – «тіло» та *description* – опис. «Тілом» називають основний текст новинного повідомлення. Документ може містити кілька елементів «тіла», кожен з яких подає текст в різних форматах. Елементи «тіла» наводяться з тегом, що описує формат тексту: *body_text* – простий текст, *body_html* – текст у форматі *html*. Це ж стосується компоненту description, який містить текстовий опис у довільній формі елемента змісту новини.

Об'єкт *rendition* є «обгорткою» для різних версій нетекстового контенту новини: фото, малюнки, мультимедійні об'єкти. Атрибутами таких об'єктів є: *href (Hyper REFerence)* – URL для доступу до нетекстового об'єкту як ресурсу, адреса документа, на який вказує покликання; *title* – назва для покликання на ресурс; *heihgt and width* – висота та ширина області зображення, виміряна у пікселях, *mime type* – тип даних новини, які передаються мережею інтернет із застосуванням стандарту MIME, sizeinbytes – розмір ресурсу в байтах.

Блок *Assosiations* містить контент одного чи кількох інших новинних об'єктів, пов'язаних з основним новинним повідомленням.

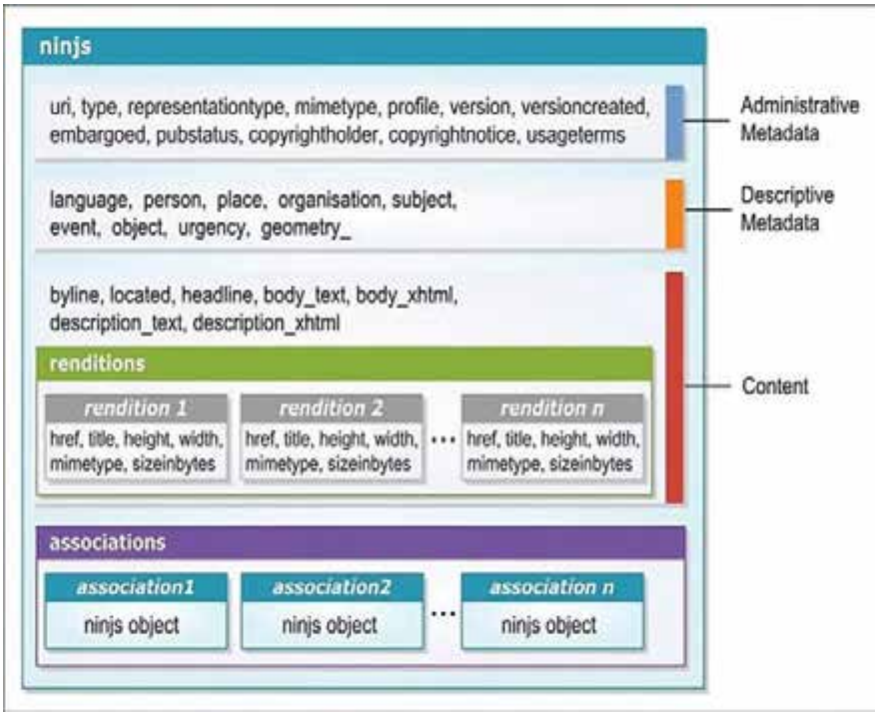

Рис. 2. Структурні елементи моделі даних Ninjs [5]

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. У цифрову добу існування суспільства в журналістиці виникло принципово нове явище: дигіталізація призвела до появи мобільної журналістики, яка базується на синтезі новітніх інформаційних технологій, оперативності та актуальності, що зумовило об'єктивну потребу в стандартизації процедури презентації новин у мобільних додатках, теоретичному обґрунтуванні та побудові нових моделей даних. Вивчення теоретичного та емпіричного досвіду іноземних колег з використання чинних стандартів Міжнародної ради з питань преси та телекомунікацій є перспективним напрямком подальших досліджень з метою застосування результатів у вітчизняній журналістській практиці.

Список використаних джерел

1. Костриба, О. Мобільна журналістика: нові можливості [Текст]. European journalism odservatory. 2015. URL: https://ua.ejo-online.eu/2153/sfery-vysvitlennya (дата звернення 20.07.2018).
2. Новітні медіа та комунікаційні технології: комплекс навч. програм для спец. «Журналістика», «Видавнича справа та редагування», «Реклама та зв'язки з громадськістю» [Текст] / За ред. В. Шевченко. – К.: Паливода, 2012. – 412 с.
3. Олешко, В. Ф. Психология журналистики : учебник и практикум [Текст] / В. Ф. Олешко. – М. : Юрайт, 2017. – 351 с.
4. Шинкарук, В. Д. Підготовка аграрних журналістів: перспективи та завдання [Текст] / В. Д. Шинкарук, О. Ю. Балалаєва // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки. – К., 2017. – Вип. 263. – С. 117-125.
5. IPTC Official Website. Available at: http://www.iptc.org.
6. Sonderman. J. Unlocking mobile revenue and audience: New ideas and best practices // American Press Institute, 2014. Available at: https://www.american pressinstitute.org/publications/reports/white-papers/unlocking-mobile-revenue

References

1. Kostryba, O (2015). Mobilna zhurnalistyka: novi mozhlyvosti. European journalism odservatory. Available at: https://ua.ejo-online.eu/2153/sfery-vysvitlennya.
2. Shevchenko, V. ed. (2012). Novitni media ta komunikatsiini tekhnolohii: kompleks navch. prohram dlia spets. «Zhurnalistyka», «Vydavnycha sprava ta redahuvannia», «Reklama ta zviazky z hromadskistiu» [New media and communication technologies: curricula for the specialties "Journalism", "Publishing and editing", "Advertising & Public Relations"]. Kyiv: Palyvoda, 412.
3. Oleshko, V. F. (2017) Psykholohyia zhurnalystyky : uchebnyk y praktykum [Psychology of Journalism: A Textbook and a Workshop]. Moscow : Yurait, 351.
4. Shynkaruk, V. D., Balalaieva, O. Yu. (2017). Pidhotovka ahrarnykh zhurnalistiv: perspektyvy ta zavdannia [Training of agrarian journalists: prospects and goals]. Scientific Herald of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Philological Sciences. Issue 263, 117–125.
5. IPTC Official Website. Available at: http://www.iptc.org.
6. Sonderman, J. (2014). Unlocking mobile revenue and audience: New ideas and best practices. American Press Institute, Available at: https://www.americanpress institute.org/publications/reports/white-papers/unlocking-mobile-revenue

СТАНДАРТ ПОДАЧИ НОВОСТЕЙ ДЛЯ МОБИЛЬНЫХ ПРИКЛАДНЫХ ПРОГРАММ

О. Ю. Балалаева

Аннотация. *В статье рассматривается один из актуальных трендов развития современной журналистики, связанных с дигитализацией и конвергенцией медиа, а именно – появлением мобильной журналистики, которая базируется на синтезе новых информационных технологий и характеризуется оперативностью, актуальностью, демократичностью. Новые формы представления и распространения новостей с помощью мобильных коммуникаций обусловили объективную потребность в стандартизации процедуры презентации новостей в мобильных приложениях, теоретическом обосновании и построении новых моделей данных. Целью статьи является анализ компонентов модели данных по стандарту подачи новостей в JSON, разработанному Международным советом по вопросам печати и телекоммуникаций. Стандарт определяет ключевые свойства и структуры презентации новостей и публикации информации в JSON для мобильных приложений, прикладных программных интерфейсов, баз данных и пр. Проанализирована модель данных, центральным компонентом которой является новостное сообщение, связанное с четырьмя блоками объектов, среди них: описательные и административные метаданные, контент и другие объекты; приведены характеристики атрибутов всех компонентов модели.*

Ключевые слова: *мобильная журналистика, новости, стандарт, модель данных, мобильные приложения*

STANDARD ON NEWS PRESENTATION FOR MOBILE APPLICATIONS

O. Yu. Balalaieva

Abstract. *The article deals with a one of the current trends in the development of modern journalism related to the digitalization and convergence of media, in particular the emergence of mobile journalism based on the synthesis of new information and communication technologies, efficiency, actuality and democracy. Mobile communications is called technology that will ensure the renaissance of the newspaper*

industry and offers a number of benefits: provide a new channel for gathering information and expanding knowledge about readership needs and interests, serving as a bridge to a new generation of audience, allow to significantly reduce administrative and organizational costs. Mobile applications are becoming more and more popular versions of online media. New forms of presentation and distribution of news via mobile communications have led to an objective need for standardization of the procedure for representation news in mobile applications and application programming interfaces, theoretical justification, creation and development of new data models. Today, new professional standards of news journalism are implemented in the Ukrainian information space. The introduction of international professional standards in domestic journalism practice remains an extremely important issue. The purpose of the article is to analyze the components of the Ninjs data model according to the standard of news representation in JSON (textual data-interchange format in JavaScrip) developed by the International Press Telecommunications Council. The standard defines key properties and structures required to represent news and publishing information in JSON for application programming interfaces, mobile applications, database etc. The Ninjs data model is analyzed. The central component of model is a News item related with four blocks of objects, such as: Descriptive metadata, Administrative metadata, Content and Associations. The main characteristics of all component attributes of the model are given.

Keywords: *mobile journalism, news, standard, data model, mobile applications*

УДК 316.454.5

REPLIES VS. RESPONSES IN COMMUNICATION AND METACOMMUNICATION

I. V. GRABOVSKA, PhD in Philology, Associate Professor,
E-mail: ivgrabovska@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4229-6298
Ya. S. KHARCHENKO, the Fourth-Year Student,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: fitoczaj@gmail.com

Abstract. *The paper provides the study of the phenomena of replies and responses in communication and metacommunication. The article introduces two basic types of interrogative utterances in conversational dialogue, i. e., communicative and metacommunicative questions. The research conducted helps to acknowledge that communicative questions are opposite in meaning to metacommunicative questions. Communicative questions are infromation seeking lexical-semantic and syntactic formations, which require informative answers (replies) from the listener. Metacommunicative questions are noninformative interrogative utterances that urge the speaker and the listener to maintain conversation and require informal answers (responses). With the help of replies we may give full answers to questions, show our knowledge and awareness in the problem. Responses, on the other hand, are reactions that deliver metainformation within a message. The prospects for study consist in further in-depth synthesis of practical material, investigation of the function of regulation of the emotional tone of interaction via responses in conversational dialogues.*

Keywords: *reply, response, communication, metacommunication, communicative question, metacommunicative question*

© I. V. Grabovska, Ya. S. Kharchenko, 2018

Introduction. Topicality of this scientific paper is determined by the anthropocentricity of modern linguistics, which enables the study of speech in the light of pragmatic factors and requires special attention to the communicative behaviour of the interlocutors, the discovery of the recipient's factor as one of the main anthropocomponents of the communicative act, and the investigation of pragmatics of the discursive behaviour of the addressee in the process of question-and-answer turn-exchange under the influence of the social status. The complex nature of the question-and-answer dialogic unity reflects the specificity of the communicative process, which is considered not only from the point of view of the relationship between the speaker and the listener, but also from the standpoint of each of the speakers' individual contribution to the solution of the communicative tasks. Question-and-answer dialogic unity is the basic interactive structure used by the interlocutors as the communicative skills of the listeners are manifested primarily through their answers to the speakers' questions, regardless of the type of the communicative situation.

Verbal communication is a two-way process. Firstly, it is a communicative process associated with the essential meaning of utterances and with handling of language objectives in communication, and, secondly, it is a metacommunicative process pertaining both to the regulation of the verbal communication process proper via language means and to the organization of social interaction.

The purpose of this research is to differentiate replies and responses as answers pertaining to communicative and metacommunicative aspects of dialogic discourse.

The methods of investigation are the following: the studying and critical analysis of the literature on the problem, the methods of deduction, synthesis and contextual analysis.

Results. Questions may express a great variety of shades. The speaker asks questions in order to check whether the listener knows an answer, can listen or amaze interlocutors [7, p. 413]. Therefore, those questions that make requests for information and necessary reply are considered to be communicative. Communicative questions are opposed to metacommunicative questions. The category of metacommunicative question comprises interrogative constructions that enable us to define competence, attitude or purpose of an inquirer pertaining to the organizational aspect of communication. Though metacommunicative questions have interrogative elements in their structure, they do not express any inquiry. Thus, such questions are determined as interrogative sentences with atypical semantics [5].

Metacommunicative questions possess stimulating semantics that during the communicative contact manifests inducement to a ***response*** rather than to a reply, i. e., not to deliver any vitally important information with a verbal informative message, but with metainformation. For instance, the listeners' attention to the delivered message may be a sign of a slight amazement on their face, a concerned look at the speaker, a sigh of sympathy, etc. We may note that contact semantics, naturally peculiar to metacommunicative questions, serves for maintaining the listener's attention on a certain level.

Responses can only be identified according to their pragmatic and interactive functions in dialogic discourse. The occurrence of the response serves as a criterion for the question: since there is the response, the question must have preceded [4, p. 49]. We should deal with the response in the broad sense of the reply to the statement. There are two main criteria for responses: one is the placement of an utterance in a sequence of utterances produced by different speakers, and the second one is appropriateness in relation to "here-and-now", which involves "the context of the situation" and "the common ground". With the

question defined as the utterance that may elicit the response, the response is bound to be the utterance elicited by the question. But this does not signify that any utterance following the question may be qualified as the response. The term does not simply mean "cause the addressee to say something" [12, p. 25] or what they say should be coherently related to the question. In other words, the utterance following the question is an appropriate response only if this second condition is fulfilled.

Contrary to the question, the response can hardly be described as an illocutionary act at all. An utterance may function as the illocutionary act whether or not this is made explicit by the "hereby formula" [2, p. 57] and irrespective of placement in the discourse, it can be intended as the question without eliciting the response. The response, on the other hand, is bound to its position in the discourse; the hereby formula does not turn the utterance into the response, unless this particular utterance can be related to the preceding question. Thus, the response is basically an interactional phenomenon which must, however, be coherently linked with the question in order to be appropriate.

Whatever B says or does after the question has been addressed to the listener will be interpreted by A as the response until the speaker fails to see its relevance [4, p. 53]. This is a corollary of the adjacency pair principle. It is, of course, debatable whether what follows the question can always be recognized as a member of the pair, as an appropriate response. Nor is it really possible to predict, in the strict sense of the word, that response will follow and what that response will be. Following J. Sinclair and M. Coulthard [11, p. 22], we shall regard what B will do in the next utterance as a matter of anticipation – what B can be expected to do considering the effect of a certain question. The "continuation options" that are available after a request for confirmation are divided into three classes with varying degrees of social / interactional acceptability:

1. the preferred reaction which consists of acceptance or positive confirmation;
2. the less wanted, postponing reactions like checkbacks;
3. the least wanted reaction, refusal or doubt.

E. Goffman [4, p. 99] defines the specific type of response which he calles "response cry". "A response cry is a ritualized act in something like the ethological sense of that term" [4, p. 100]. These are exclamatory interjections which are not full-fledged words. They are represented by *Oops!, Brr!, Ahh!, Phew!, Yipe!, Eek!, Euew!* These nonlexicalized, discrete interjections comport neatly with our doctrine of human nature. This commonsense view of response cries should give way to the co-occurrence analysis that is encouraged by sociolinguists. Response cry does not seem to be a statement in the linguistic sense, purportedly doing its work through the concatenated semantic reference of words. Let us consider some examples:

(1) The dentist: *Open your mouth please. Does this tooth hurt? Ok, I see caries. We'll have to seal it up!*

The patient: *Oww! Ouch!* [4, p. 256].

Here the functioning of this exclamation is rather clear. While sitting in a dentist's chair, we use a pain cry as a warning that the drill has begun to hurt. The cry in this case can serve as a self-regulated indicator of what is happening, providing a reading for the instigator of the pain, who might not otherwise have access to the information needed. The meaning may not be *"I have been hurt"*, but rather, *"You are just now coming to hurt me."*

(2) Husband *(sitting in an armchair): At last I can relax after a hard-working day and read the evening paper!*

His wife was cleaning the room.

Husband: *Good God!*

Wife: *What is it?* [4, p. 358].

A husband reading the evening paper suddenly brays with laughter *(Good God!)*, thereby causing his wife to orient her listening and even to ease the transition into talk by asking what it is.

(3) The waiter: *Are you ready with your order?*

The girl: *Yes, a piece of chocolate cake with nuts and a cup of coffee, please.*

After a while the waiter brings the order.

The girl: *Oooooo!* [4, p. 259]

A lower-middle-class adolescent girl sitting with her friends at a table in a crowded cafe is brought her order, a large piece of chocolate cake with nuts. As the dish is set before her, she is transfixed for a moment. Wonder and pleasure are expressed with an *Oooooo!* – the audible glee.

M. A. K. Halliday [6, p. 38] makes a distinction between *direct* and *indirect responses*. The direct response answers the question. The indirect response can either comment on the question (commentary), deny its relevance (disclaimer), or give supplementary information (supplementary response), which implies but does not actually express an answer. Commentary and disclaimer are replies since they are related to the act of questioning and not to the question itself.

Let us consider an illustration:

(4) JERRY: *Why? You have everything in the world you want; you've told me about your home, and your family, and your own little zoo. You have everything, and now you want this bench. Are these the things men fight for ? Tell me, Peter, is this bench, this iron and this wood, is this your honour? Is this the thing in the world you'd fight for ? Can you think of anything more absurd?*

PETER: *Absurd? Look, I'mnot going to talk to you about honour, or even try to explain it to you. Besides, it isn't a question of honour; but even if it were, you wouldn't understand* [1, p. 14].

In the above example, Peter asks a metacommunicative echo-question in order to notice Peter's attention. We may regard it as the response the main aim of which is to maintain the communicative contact.

We have to extend our dialogic format – our adjacency pairs – to cover the whole range of pairs, not merely questions and answers, terms more specific than "question" and "answer" ought to be introduced. For, after all, an assertion is not quite a question, and the rejoinder is not quite an answer. E. Goffman speaks of "statements" and "replies", intentionally using "statement" [12, p. 57] in a broader way than is sometimes found in language studies, but still retaining the notion that an initiating element is involved, to which reply is to be oriented.

And a ***reply*** is assumed as "a response in which the alignment implied and the object to which reference is made are both conveyed through words or their substitutes; furthermore, this being addressed by response is itself something that a prior speaker had referred to through words" [4, p. 48]. The reply refers responses to the performative [8]. For example:

(5) A: *Hello.*

B: *Hello.*

The second greeting is not the reply to the first, both are reactive responses to the sudden availability of the participants to each other, and the point of performing these small rituals is not to solicit the reply from the interlocutor but to enact an emotion that attests to the pleasure produced by the communicative contact.

The simplest communicative questions implicitly or explicitly request information (an answer) from a certain range (finite or infinite) of alternatives:

(6) A: *Why did you throw away the milk?*

B: *Because it had gone off* [9, p. 114].

With the help of the reply we may give full answers to questions, show our knowledge and awareness in the problem. Replies are found in the artful dialogue of the theatre and in novels, part of the transmutation of a conversation into a sprightly game in which the position of each player is reestablished or changed through each of these utterances, each of which is given central place as the referent of following replies [4, p. 49]. Let us consider the example:

(7) *"I know, of course,"* he said, *"that bacon for breakfast is an English institution almost as old as parliamentary government. But still, don't you think we might OCCASIONALLY have a change, Dorothy?"*

"Bacon's so cheap now," said Dorothy regretfully. *"It seems a sin not to buy it. This was only five pence a pound, and I saw some quite decent-looking bacon as low as three pence"* [10, p. 18].

The speaker asks the general question. The listener gives the full answer to it. We may regard it as the reply because it contains certain information.

For many speech acts, like *Can you tell me what time it is?*, it is logically adequate to reply with one move, *It's six.* Why should B ever respond with more, as in *Yes, I can – it's six*, which is unnecessarily redundant. According to H. H. Clark's suggestion [3, p. 434-437], one reason is politeness. The response *Yes, I can – it's six* is normally taken to be more polite than *It's six.*

Replies are highly elliptical. For *Can you tell me what time it is?* the first expected move could conceivably be *Yes, I can tell you what time it is,* but it would ordinarily be reduced to *Yes, I can* or merely *Yes.* The second expected move could likewise be *The time now is six o'clock*, but it would ordinarily be reduced to *It's six* or merely *Six.* Such ellipsis results in two-move replies like *Yes, it's six* or *Yes, six.*

Replies are of three main types. First, there is the class of replies that A intends B to give. When the speaker asks the hearer *When does the museum close tonight?,* the speaker expects the addressee to produce an assertion that reveals the time the museum closes, as in *It closes at six* or *At six* or *Just before dark.* If B is fully cooperative and the circumstances are right, they will produce such a reply. This class of answers is called *expected replies.* Of course, A could be wrong in their presuppositions about the situation. If the museum is not open, B will say *It isn't open today.* If B does not know the answer, they will respond *Sorry, I don't know.* If B cannot figure out which museum the speaker is talking about, the addressee will ask *Which museum?* These are *cooperative replies*, but not the expected ones. And there is a variety of *uncooperative replies* like *How can I know?*

Discussion. To sum up, responses usually answer metacommunicative questions and deliver metainformation. While replies transfer vitally important information with a verbal informative message and answer communicative questions. The prospects for study consist in further in-depth synthesis of practical material, investigation of the function of regulation of the emotional tone of interaction via responses in conversational dialogues.

References

1. Albee, E. (1960). The zoo story. New York, Penguin Books, 42.

2. Austin, J. L. (1962). How to do things with words. Oxford, Oxford University Press, 168.

3. Clark, H. H. (1979). Responding to indirect speech acts. *Cognitive psychology.* N. 11, 430–477.

4. Goffman, E. (1983). Forms of talk. Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 335.

5. Grabovska, I. V. (2014). Metakomunikatyvni pytannia v suchasnomu anglomovnomu dialogichnomu dyskursi: semantyka i pragmatyka [Metacommunicative questions in modern English dialogic discourse: semantics and pragmatics]. *Candidate's thesis.* Kyiv, KNLU, 223 [in Ukrainian].

6. Halliday, M. A. K. (1967). Notes on transitivity and theme in English: part 2. *Journal of linguistics*. N. 3, 177–274.

7. Huddleston, R. (1994). The contrast between interrogatives and questions. *Journal of linguistics.* Cambridge, Cambridge University Press. V. 30, n. 2, 411–439.

8. Lakoff, R. T. (1972). Language in context. *Language.* Baltimore, Academic Press. N. 4, 907–927.

9. Orwell, G. (1998). Burmese days. *Fifty Essays*. London, Penguin Books, 102–118.

10. Orwell, G. (1998). A clergyman daughter. *Fifty Essays*. London, Penguin Books, 127–145.

11. Sinclair, J., Coulthard, M. (1975). Towards an analisys of discourse: the English used by teachers and pupils. London, Oxford University Press, 25–36.

12. Stenström, A-B. (1984). Questions and responses in English conversation. Malmö, CWK GLEERUP, 296.

ІНФОРМАТИВНІ ВІДПОВІДІ VS. РЕСПОНСИВНІ РЕАКЦІЇЇ В КОМУНІКАЦІЇ І МЕТАКОМУНІКАЦІЇ

І. В. Грабовська, Я. С. Харченко

Анотація. *У роботі розглядаються поняття інформативної відповіді та респонсивної реакції у комунікації та метакомунікації. У статті висвітлюються два основних типи питальних висловлень в інтеракції, а саме: комунікативні та метакомунікативні питання. Проведене дослідження допомагає встановити, що комунікативні питання і метакомунікативні питання є явищами, протилежними за своїм значенням. Комунікативні питання – це інформативно пошукові лексико-семантичні і синтаксичні утворення, основною метою яких є отримання необхідної для адресанта інформації (інформативної відовіді). Метакомунікативні питання формально не припиняють бути питаннями і тому вимагають певної реакції співрозмовника (респонсивної реакції). Перспективи дослідження полягають у подальшому поглибленому узагальненні практичного матеріалу, дослідженні функції регуляції емоційної тональності розмови за допомогою респонсивних реакцій.*

Ключові слова: *інформативна відповідь, респонсивна реакція, комунікація, метакомунікація, комунікативне питання, метакомунікативне питання*

ИНФОРМАТИВНЫЕ ОТВЕТЫ VS. РЕСПОНСИВНЫЕ РЕАКЦИИ В КОММУНИКАЦИИ И МЕТАКОММУНИКАЦИИ

И. В. Грабовская, Я. С. Харченко

Аннотация. *В работе рассматриваются понятия информативного ответа и респонсивнои реакции в коммуникации и метакоммуникации. В статье освещаются два основных типа вопросительных высказываний в интеракции, а именно: коммуникативный и метакомуникативный вопрос. Проведенное исследование помогает установить, что коммуникативные вопросы и метакоммуникативные*

вопросы есть явлениями, противоположными по своему значению. Коммуникативные вопросы – это информативно поисковые лексико-семантические и синтаксические образования, основной целью которых является получение необходимой для адресанта информации (информативного ответа). Метакоммуникативные вопросы формально не прекращают быть вопросами и поэтому требуют определенной реакции собеседника (респонсивной реакции). Перспективы исследования заключаются в дальнейшем углубленном обобщении практического материала, исследовании функции регуляции эмоциональной тональности разговора с помощью респонсивных реакций.
Ключевые слова: *информативный ответ, респонсивная реакция, коммуникация, метакоммуникация, коммуникативный вопрос, метакоммуникативный вопрос*

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

УДК: 37:316,3(477)

ТЕХНОЛОГІЯ « ЗАНУРЕННЯ» ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

В. С. МАКСИМЧУК, кандидат педагогічних наук, доцент,
E- mail : maks954@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-3521-7114
Г. І. СИДОРУК, кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E- mail : seagalina@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0850-0352

***Анотація**. У статті розглядається досвід застосування імерсійного методу (занурення) під час вивчення іноземних мов у розвинутих країнах світу та можливість його широкого впровадження в Україні. Проаналізовано сучасні погляди вітчизняних та закордонних мовознавців щодо його ролі в опануванні іноземних мов та значення у навчанні. Запропоновано краще дослідити зв'язок методу й індивідуальних можливостей студентів, залежно від їх темпераменту та впливу на результативність навчання в наших умовах. Особливо вважали б необхідним проведення досліджень у застосуванні імерсійного методу в умовах компактного проживання угорської, румунської та інших меншин в Україні, де мовне питання займає особливе місце.*
Ключові слова: *імерсійне навчання, офіційна мова, білінгвізм, материнська мова, полікультурна освіта, європейський досвід, адаптація*

Актуальність. Будь-яке суспільство в наш час швидко змінюється, що веде також до помітних мовних змін, ролі та значення мов. Внаслідок суспільного тиску відбувається потужний вплив на методи вивчення іноземних мов, йде становлення більш сучасних і ефективних технологій. Імерсійний метод зарекомендував себе як дієвий метод на протязі десятків років в Америці і Європі, про що свідчать дослідження багатьох центрів імерсійної освіти.

© В. С. Максимчук, Г. І. Сидорук, 2018

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням ефективності імерсійного методу займалися такі відомі вітчизняні й закордонні науковці як І. Білецька, І. Капустін, А. Марченко, М.Овсяннікова О. Першукова, В. Тимофеєв, А. Штифурак, І. Берчі, Г. Воде, Е. Гагер, К. Кніппінг, І. Майснер, К. Морган-Шорт, М. Ульман, І. Фінгер та інші фахівці.

Цікавою є аргументація А. Марченко та І. Капустіна, що імерсія є методичною технологією природного занурення студентів у мовне середовище. Є важливим та потребує подальших досліджень аналіз В. Тимофеєва про вплив індивідуальних психологічних рис характеру студентів на здатність опанування іноземних мов, їх темпераменту. Цікаві педагогічні дослідження були проведені О. Першуковою. Нею проаналізовано застосування іноземної мови як навчального засобу в оволодінні загальноосвітніх дисциплін у Європі.

Мета наукової статті – проаналізувати новітні дослідження вітчизняних і закордонних науковців про стан розвитку і застосування імерсійного методу при вивченні іноземних мов та вивчити можливість його застосування в українській практиці. Завдання – встановити дослідників технології занурення за кордоном і в Україні, їх здобутки та перспективи її застосування у вітчизняній освіті.

Виклад основного матеріалу. Імерсійний метод було розроблено й поширено в країнах Америки та Європи з кількома офіційними мовами (наприклад, Канади). Він визнається найкоротшим і найкращим шляхом до опанування іноземної мови і входить до системи білінгвального навчання, формуючи двомовність. Термін «імерсія» походить від латинського слова «immergo» (занурювати). В. Тимофеєв вважає, що метою імерсійного методу є розвиток у студентів здатності абстрагуватися від рідної мови, тобто дистанціюватися від впливу граматичних та лексичних моделей і рухатися від ситуації до мови. Цей метод покликаний дозволити студентам долати міжмовну диференціацію і розвивати звичку думати мисленнєвими зразками носіїв мови, яка вивчається [3, с. 15]. А. Марченко та І. Капустін стверджують, що імерсія є методичною технологією, яка природньо занурює слухачів у простір тієї мови, яка вивчається, оскільки вона знімає бар'єр невпевненості та тиск з боку викладача оцінкою, навчальна інформація не заучується, а переживається (навчання із захопленням). Застосування методу збуджує інтерес до навчального матеріалу та переконує в його практичній цінності, активізує і розвиває мисленнєві процеси [1, с. 104]. Вищевказані автори відносять до дидактичних засобів технології занурення схеми, таблиці, графіки, комунікативні ситуації, ділові ігри, відео- та аудіо записи, театралізовані сценки. Студентам пропонується не визубрювання дидактичних засобів, а вчитись пов'язувати їхній зміст із реальними життєвими ситуаціями. Цікавим у В. Тимофеєва є аналіз загальних здібностей студентів до вивчення іноземних мов у відповідності до паспортів темпераментів. Він зазначає, що сангвініки не зазнають особливих труднощів під час вивчення іноземних мов. Холерик не боїться мовного бар'єру. Йому властиві відмінна вербальна пам'ять та швидкість реакції. Слабинкою флегматика є усне мовлення. Проте флегматик є здатним до послідовної методичної діяльності, яка вимагає витримки, постійності та фізичної та розумової витривалості. Меланхоліку потрібно все обдумати та зважити. Підвищена тривожність або зацикленість на проблемі меланхоліка часто перешкоджає вступу у вербальний контакт. Тому викладачам потрібно толерантно ставитись до прагнень студентів-меланхоліків до індивідуальної діяльності та шукати альтернативні шляхи залучення їх до групової роботи в залежності від робочої ситуації [3, с. 188].

У Німеччині імерсійний метод застосовується у вивченні іноземних мов усіма віковими групами. Т. Клаудія (мовна школа «Таскла» у місті Мюнхен, ФРН) переконує: «Це – ефективна модель. Як правило, учні навчаються мові дуже швидко». Мовознавець Г. Воде (м. Кіль, ФРН) вважає, що імерсійний метод є дуже успішним під час раннього навчання іноземної мови. Цим способом діти засвоюють мову цілком

інтуїтивно та самостійно [2, с. 119]. У педагогічній вищій школі м. Фрайбург (ФРН) багато навчальних курсів побудовано за імерсійним методом. Для цього пропонується три різні плани: а) класична імерсія: пропонується курс однією мовою; б0 альтернативна імерсія: навчання відбувається у групі із змішаними мовами; в) зворотня (взаємна) імерсія: пропонується курс у змішаній групі студентів, що викладається командою доцентів (французькою, німецькою мовами). Необхідною умовою для успішної імерсії є заняття, що базується на наступних дидактично-методичних принципах: а) унаочнення змісту занять. Заняття повинні бути так унаочнені, щоб усе, що відбувається, було зрозумілим без мови, як у німому кіно; б) багатоваріантність матеріалу; в) інтеракція (взаємодія). Метод занурення в іншомовне середовище у штучно створених умовах вимагає від викладачів уміння перетворити своє заняття на театралізовану виставу. Викладач – це режисер і одночасно помічник студентів. Таким чином, забезпечується іншомовна та психологічна підготовка студентів, яка є частиною культури міжмовної комунікації.

В американській освіті проблемами двомовної освіти займається чимало науковців, серед яких, як зазначає І. Білецька І, можна виділити У. Беннета, Р. Ворншопа, Ч. Глена, Дж. Кроуфорда, Р. Румбаута. Як свідчать результати досліджень, у 2005 році 2,6 млн. учнів в американських школах не розмовляли англійською мовою. У межах двомовних програм викладання відбувається іспанською, китайською, корейською, арабською, в’єтнамською, французькою, польською, російською та багатьма іншими мовами [1, с. 105]. Останні дослідження свідчать, що майбутнє – за імерсійними моделями. Вперше вони були запроваджені у США в 1971 році з метою вивчення другої мови в державних початкових школах, а зрештою поширились по всій країні і нині розглядаються освітянами та батьками як високоефективний спосіб навчання дітей іноземної мови. Центром прикладної лінгвістики протягом 30 років (1976-2006) був проведений моніторинг програм занурення в іноземну мову, які функціонують у США. Ним було нараховано 310 програм занурення в іноземну мову, які використовувались у 263 школах 33 штатів і 83 шкільних округів. Найбільш поширеними мовами вивчення за імерсійними програмами є іспанська (42,6%) і французька (29%), потім йдуть гавайська (8,4%), японська (7,1%), китайська (3,9%) та німецька (3,2%) [6, с. 162]. Імерсійна освіта зарекомендувала себе з найкращого боку спочатку в Канаді, а потім в інших країнах світу. У даний час існують спеціальні дослідницькі центри при навчальних закладах, які займаються виключно дослідженням імерсійної освіти та пропонують шляхи її удосконалення.

В Україні дане педагогічне явище починає інтенсивно досліджуватися у межах педагогічної теорії та історії педагогіки. Цікаві педагогічні дослідження здійснює О. Першукова, у працях якої проаналізовано вивчення загальноосвітніх предметів з використанням іноземної мови як засобу навчання у країнах Європи.

Перший досвід організації імерсійного навчання у Фінляндії з’явився у місті Вааса, де кожен четвертий вважає шведську мову рідною. Ініціаторами впровадження імерсійної програми були викладачі місцевого університету Кріста та Ула Лаурен, які почали вивчати канадський досвід імерсійної освіти наприкінці 70-х років минулого століття. Перша імерсійна програма мала пілотний характер і навчання розпочиналося з п’ятирічного віку. Вона була впроваджена у 1987 році з 25 учнями в класі за рішенням міської ради міста Вааса [4, с. 91]. Досвід роботи фінських вчителів довів, що початок уроків рідною мовою на ранньому етапі навчання є досить ефективним прийомом у формуванні двомовності [4, с. 88]. Використання імерсійної освіти в Фінляндії дає змогу не лише сформувати білінгвальну дитину, але й виховати повагу до іншої культури та її представників, гармонізувати стосунки у суспільстві, уникнути конфліктів на національному грунті та полегшити подальше вивчення інших мов.

Вважаємо за необхідне ґрунтовно проаналізувати спільні та відмінні риси імерсійних програм у різних країнах. Важливим напрямком подальших досліджень

було б вивчення можливостей широкого впровадження імерсійного навчання в Україні, наприклад, для дітей угорців, румун, греків та інших національностей, що компактно проживають в Україні.

Висновки та перспективи. Необхідною передумовою успішної імерсії є навчальне заняття, яке базується на таких дидактично-методичних принципах: а) презентації змісту заняття, яке повинне бути таким, щоб усе, що там відбувається, було зрозумілим без застосування мови, як у німому фільмі. Учитель візуалізує хід проведення усіма засобами, що є в його арсеналі, наприклад жестами, мімікою, картинами, фільмами, реаліями; б) іноземна мова опановується відповідно до віку тих, хто вивчає іноземну мову, але вона не повинна структурно спрощуватися; в) застосування інтеракції. Щоб підтримати мовну компетенцію, студентам потрібно пропонувати для виконання аутентичні завдання на різноманітні комунікативні ситуації. Метод «занурення» в іншомовне середовище в штучних умовах вимагає від учителів здатності перетворювати свою діяльність в театральну виставу. Учитель є одночасно режисером й асистентом дітей. У процесі інтерлінгвальної комунікації учень або студент є не пасивним, а активним учасником навчального заняття.

Список використаних джерел

1. Білецька, І.О. Практика використання імерсійних програм в опануванні іноземних мов в американських школах [Текст] / І.О. Білецька // Збірник наукових праць. ДПУ ім. Р.Тичини, – вид. XXV, – Умань, 2017. – С. 103-107.

2. Овсянникова, М.А. Имерсионный метод в изучении иностранного язика в предшкольные годы [Текст] / М.А. Овсянникова // Материалы научной конференции профессорско-преподавательского коллектива, докторантов, магистрантов и ТСПУ-соискателей. Л.Н.Дик.: УСД в ТГР, – Тула, 2010. – С. 119-121.

3. Тимофеєв, О.В. Англійська мова: збірник вправ [Текст] / О.В. Тимофеєв. вид. Кутеп. – Київ, 2013. – 250 с.

4. Штифурак, А.В. Досвід використання імерсійної системи в школах Фінляндії [Текст] / А.В. Штифурак // Збірник наукових праць. ДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2013. – С. 87-96.

5. Bertschy, J. Überlegungen zur zweisprachigen und bikulturellen Grundausbildung an der Pädagogischen Hochschule Freiburg. Beiträge zur Lehrerbildung, 25(2), 2007. Pädagogische Hochschule; – Freiburg, 2007. P. 231-240.

6. Buss, M., Mard, K. Swedish immersion in Finland. Fakts and Figures. In S. Bjorklund Language as a Tool: Immersion Research and Praktice; University of Vaasa. – Vaasa, 2001. – P. 157-175.

7. Genesee, F. Second language learning trough immersion: A review of U.S. programs / F. Genesee // Review of Edukational Research. №55(4). 1985. – P. 541-561.

8. Immersive Methode – Elektronische Ressource Zugriftsmodus: https: // sprachennetz. JRt / 2015/03/sprachlernmethode.immersion.

9. Mai, S. (2008). Billingual/Immersion Edukation: What the research tills us //Encyclopedia of Language and Education.- Springer Setence Business Media LLC, 2008. – P. 19-34.

References

1. Biletska, I.O. (2017) Praktyka vykorystannia imersijnyh program v opanuvanni inozemnyh mov v amerykanskyh shkolah [Practice of using the immersion programs in mastering foreign languages in American schools] // Zbirnyk naukhovyh prats, DPU im. P.Tychyny. wydannia XXV. Uman, 103-107.

2. Ovsiannikova, M.A. (2010) Imersionnyj metod v izuchenii inostrannogo yazyka v predshkolnye gody [Immersion method in learning foreign languages in preschool years] // Materialy nauchnoi konferentsyi proffesorsko-prepodavatelskogo kollektiva, doktorantov, magistrantov i TSPU-soiskatelej, L.N. Dik.: USD v TNP. Tula, 119-121.

3. Tymofeev, O.V. (2013) Anhlijska mova: zbirnyk vprav [English language: collection of exercises], Kyiv, vyd. Kutep, 250.

4. Shtyfurak, A.V. (2013) Dosvid vykorystannia imersijnoi systemy v shkolah Finlandii [The experience of using the immersion system in Finnish schools] // Zbirnyk naukovyh prats; DPU im. M. Kotsiubynskoho. – Vinnytsia, 87-96.

5. Bertschy, J. (2007) Überlegungen zur zweisprachigen und bikulturellen Grundausbildung an der Pädagogischen Hochschule Freiburg. Beiträge zur Lehrerbildung, 25(2), 2007. Pädagogische Hochschule; – Freiburg, 231-240.

6. Buss, M., Mard, K. (2001) Swedish immersion in Finland. Fakts and Figures. In S. Bjorklund Language as a Tool: Immersion Research and Praktice; University of Vaasa. Vaasa, 157-175.

7. Genesee, F. (1985) Second language learning trough immersion: A review of U.S. programs / F. Genesee // Review of Edukational Research. №55(4), 541-561.

8. Immersive Methode – Elektronische Ressource Zugriftsmodus: https: // sprachennetz. JRt / 2015/03/sprachlernmethode.immersion.

9. Mai, S. (2008) Billingual/Immersion Edukation: What the research tills us //Encyclopedia of Language and Education.- Springer Setence Business Media LLC, 19-34.

ТЕХНОЛОГИЯ «ПОГРУЖЕНИЯ» В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В.С. Максимчук, Г.И. Сидорук

Аннотация. *В статье рассматривается опыт применения иммерсионного метода «погружения» в изучении иностранных языков в развитых странах мира и возможность его более широкого внедрения в Украине. Проанализированы современные взгляды украинских и зарубежных языковедов относительно его роли в овладении иностранными языками, его значения в процессе обучения. Установлено, что применение этого метода очень эффективно и важно. Его считают самым кратким и оптимальным путем к овладению языками. Считаем нужным изучить возможность применения иммерсионного метода по месту компактного проживания венгров, румын и иных меньшинств в Украине там, где языковой вопрос занимает особое место.*

Ключевые слова: *иммерсионное обучение, официальный язык, билингвизм, материнский язык, поликультурное образование, европейский опыт, адаптация*

«IMMERSION» TECHNOLOGY WHEN STUDYING FOREIGN LANGUAGES

V. S. Maksymchuk, H. I. Sydoruk

Abstract.*The article examines the experience of applying the immersion method when studying the foreign languages in the developed countries and the possibility of its wide use in Ukraine. The contemporary views of Ukrainian and foreign linguists concerning its role in mastering foreign languages and importance in teaching have been analyzed.*

It has been determined, that the use of the immersion method in studying foreign languages, as experts say, is very sustainable and important. It is considered the shortest and the best way of learning foreign languages. It has been investigated that the method involves not only the use of a foreign language in classes, but also the inclusion of pupils (students) in the culture and traditions of native speakers. There is a natural immersion in the environment of a language studied, because the barriers of uncertainty and pressure of teacher evaluation are removed. The application of the method awakens the interest to the educational material and convinces in its practical value, activates and develops the processes of thinking.

For 30 years (1976-2006), the Center for Applied Linguistics has monitored the "Immersion into a Foreign Language" program that has been functioning in the United States. A comparative analysis has demonstrated that there has been a steady increase in

immersion study in the country. It was gifted with considerable attention both from the state and the public. This is evidenced by the large number of publications, decrees and an increase in the number of immersion schools.

It is suggested to monitor better the connection between the method and the individual capabilities of students, depending on their temperament and the impact on the effectiveness of learning. We would consider it expedient to study the possibility of applying immersion education at the place of compact residence of national minorities in Ukraine, where the language issue is acute (Hungarians, Romanians).

Keywords: *immersion method, official language, bilingualism, mother language, multicultural education, European experience, adaptation*

УДК 37.013.46

МЕТОДИ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЧЕРЕЗ БЕЗКОШТОВНІ ДОДАТКИ ДЛЯ ОБМІНУ ПОВІДОМЛЕННЯМИ ТА ЗАВДАННЯ СМАРТФОНА

О. В. БАБЕНКО, кандидат філологічних наук, доцент,
Л. Ю. ШЕВЧУК , студентка магістратури,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: olena14babenko@ukr.net; shevchuklilyyuri@gmail.com
ORCID ID: 0000-003-0379-4769

Анотація. *У статті розглядаються сучасні інформаційні технології в процесі вивчення англійської мови та методи навчання через безкоштовні мобільні додатки. Сучасні інформаційні технології ефективні в процесі навчання, роблять його інтерактивним, комунікативним, цікавим та індивідуальним. Систематизовано типи освітніх електронних ресурсів для вивчення іноземних мов.*

Ключові слова: *навчання, інформаційні технології, смартфон, мобільні додатки, програма, метод, ресурс*

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю застосування нових інформаційних технологій і недостатньою вивченістю освітніх додатків, а також зростаючим інтересом до мультимедійних технологій в цілому. Матеріали нашої роботи можуть допомогти педагогу та учням при вивченні англійської мови, розширити арсенал застосовуваних методів і форм навчання, познайомлять з різними видами інформаційних технологій в контексті вивчення англійської мови. Дана робота може бути цікава не тільки сьогоднішнім учням, а й багатьом користувачам комп'ютера і мережі Інтернет, які бажають розширити свої мовні знання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження методів вивчення англійської мови за допомогою інформаційних технологій широко використовується в працях мовознавців, зокрема, С. А. Войтко, Г. А. Омельяненко, О. О. Коломінова, І. Г. Захарова, Р. А. Свиридон. С. В. Роман охарактеризував сучасні технології навчання англійської мови. Ю. А. Маслюк досліджував проблеми використання інформаційних та комунікаційних технологій у навчальній діяльності. Р. О. Тарасенко охарактеризував інформаційні технології в освіті.

Мета наукової статті – виявити найбільш корисні та зручні методи вивчення англійської мови за допомогою Інтернету, розглянути освітні можливості сучасних мобільних додатків, розкрити різноманіття форм застосування смартфона і програмного забезпечення в успішному оволодінні англійською мовою.

© О. В. Бабенко, Л. Ю. Шевчук, 2018

Результати. Нині Україна знаходиться на стадії становлення нової системи освіти, яка орієнтується на перехід у світовий інформаційно-освітній простір. Комп'ютерні технології повинні стати не просто доповненням процесу навчання, а обов'язковою частиною єдиного навчального процесу, що значно збільшує його ефективність [3, с. 25].

Інформаційні комп'ютерні технології займають провідне місце в процесі навчання: електронна пошта для зв'язку викладача і студентів, розсилки необхідних матеріалів, сайт ВВС (записи передач, інтерв'ю, що відбувалися в режимі реального часу), електронна енциклопедія Wikipedia, різні освітні портали та безкоштовні освітні мобільні додатки для смартфонів. Спеціальні програми для вивчення іноземної мови, а також автентичний матеріал, дозволяють проводити відбір самостійно і адаптувати його до конкретних навчальних завдань [5].

Електронні навчальні посібники надають учням набагато ширші можливості вивчення мови : вибір прийнятного рівня складності, або перехід на інший рівень складності. Електронний посібник заощаджує час, дозволяючи не використовувати словник. Гіперпосилання допомагають не просто перекласти слово, а більш докладно розкривають поняття, надаючи матеріал довідкового характеру. Електронні посібники, які містять інтерактивні ігри, анімацію, допомагають вирішити проблему мотивації: цікавість, різноманітність завдань, зміна видів діяльності, привнесення елементів творчості – все це сприяє оптимізації навчального процесу. За допомогою інтерактивного меню можна швидко знайти потрібний розділ, сторінку [4, с.42].

Наразі існує велике різноманіття сучасних мультимедійних навчальних посібників, які можна відкрити на смартфоні за допомогою програм для читання, таких як: ***Adobe Reader, Sumatra PDF, Foxit Reader, STDU Viewer eReader Prestigio, FullReader +, All My Books*** та інші. Найбільш популярними книгами, які доступні в електронному варіанті для вивчення англійської мови є:

1. *English Grammar in Use by Raymond Murphy* – класична книга для самостійного вивчення граматики англійської мови.
2. *Basic English grammar by Anne Seaton* – цей підручник допомагає освоїти граматику англійської мови тим, хто тільки приступає до її вивчення.
3. *Common Mistakes in English by T. J. Fitikides* – це збірка найбільш поширених помилок, які допускають під час написання, побудови речень або вибору часу.
4. *English Vocabulary in Use by Stuart Redman* – один з найпопулярніших підручників для вивчення англійської мови, збагачення словникового запасу та практики набутих знань.

Крім представлених навчальних посібників нами виявлено безліч сайтів, які займаються освітніми послугами з вивчення іноземної мови і мають свої додатки для смартфонів. Ось найцікавіші з них: ***BBC Learning English, British Council, ESL Flashcards, VocabAhead, Minute, Englishpage, Useful English, Learn English, Feel Good*** [6].

На сьогодні мобільні додатки – це один з перспективних напрямків інформатизації навчального процесу. Сучасні мобільні програмні засоби надають значні можливості у відображенні інформації, а також впливають на мотивацію учнів, швидкість сприйняття матеріалу, стомлюваність і, таким чином, на ефективність навчального процесу в цілому. Методи навчання знаходяться в тісному зв'язку зі сприйняттям інформації, способами її подачі як для того, хто навчається, так і для викладача [3; с. 56]. І на основі цього потрібно відзначити, що використання мобільних додатків значно впливає на характер подачі інформації, а, отже, і на методи навчання. Виходячи з цього, при використанні мобільних додатків потрібно брати до уваги не тільки методичні принципи, а й психолого-педагогічні особливості, серед яких можна виділити наступні:

1. успіх навчальної діяльності в значній мірі визначається чіткою постановкою мети та призначення кожної програми та її завдань;

2. облік індивідуальних особливостей особистості в процесі навчання, за допомогою гіпертекстової побудови матеріалу;

3. облік психологічних закономірностей сприйняття, пам'яті, мислення, уваги та вікових особливостей учнів;

4. організація самоконтролю з метою підвищення мотивації навчання [1; 243].

Специфіка смартфона як одного з видів технічних засобів навчання полягає в наступному: значний обсяг пам'яті, що дозволяє зберігати та оперативно використовувати великі обсяги навчальної інформації (тексти, вправи, приклади та зразки, довідкову – коригувальну та консультативну інформацію); висока швидкодія (сотні тисяч операцій в секунду). Це дозволяє значно підвищити реактивність даного виду інформаційних технологій [7].

Використання мультимедійних технологій в освіті має наступні переваги у порівнянні з традиційним навчанням: допускає використання кольорової графіки, анімації, звукового супроводу, гіпертексту; допускає можливість постійного оновлення; допускає можливість розміщення в ньому інтерактивних веб-елементів, наприклад, тестів або робочого зошита; допускає можливість нелінійного проходження матеріалу завдяки безлічі гіперпосилань [1; 102].

Серед найвідоміших і найефективніших безкоштовних мобільних додатків для вивчення англійської мови виділяють наступні:

1. **LinguaLeo** – цікаві тренувальні вправи (переклад, картки зі словами, аудіювання), фразовий конструктор, англомовні тексти, словник (доступний в режимі офлайн), можливість створити особистий словник [13];

2. **Duolingo** – кожне заняття – змагання з друзями, перевірка правильних відповідей, практика розмовної мови, аудіювання, переклад, читання текстів. Програма відразу вкаже ваші помилки і запропонує варіанти поліпшення результатів [9];

3. Learn English – завдяки додатку ви зможете дізнатися не тільки, де саме помилилися, але й дізнаєтесь як правильно вжити те чи інше слово (букву, речення). Головний акцент програми – на вивченні граматики, має багато текстових матеріалів і аудіофайлів, а також – тести для перевірки знань [10];

4. LingQ – додаток, який допоможе вам читати, перекладати і слухати тексти англійською мовою. Обрані вами незнайомі слова в текстах будуть виділятися певним кольором (в залежності від рівня складності запам'ятовування слова) [12];

5. Lexicon By Like Thought, LLC – програма для вивчення нових слів. Дозволяє запам'ятовувати слова за допомогою флеш-карт, вікторин, ігор тощо [11];

6. **LingvoScreen –** додаток пропонує технологію вивчення іноземних слів без довгих занять. Щоб розблокувати телефон користувач повинен обрати правильний варіант перекладу слова, таким чином швидко засвоєються лексика іноземної мови. Програму створив українець Микола Макуха [14].

Серед інших навчальних програм можна виділити ***Hello Talk, Rosetta Stone, Learning English With The New York Times, Voxy, English Grammar in Use Activities, Phrasalstein, WordBook — English Dictionary & Thesaurus, Memrise***.

Висновки і перспективи. На основі проведеного дослідження, можна зробити наступні висновки: дослідження показало, що використання комп'ютерних технологій, це не тільки джерело насолоди, але в першу чергу, це спосіб отримання інформації. Крім того, нами складено аналіз безкоштовних додатків для вивчення англійської мови. Мобільні додатки допомагають у формуванні вмінь і навичок розмовної мови, а також у вивченні лексики та граматики, забезпечуючи справжню зацікавленість і, отже, ефективність. Більш того, програми розвивають навички, важливі не тільки для іноземної мови. Це, перш за все, пов'язано з розумовими операціями: аналіз, синтез, абстрагування, ідентифікація, порівняння, зіставлення, вербальне, смислове прогнозування і попередження. Таким чином, навички та вміння, що формуються за

допомогою інформаційних технологій, виходять за межі іншомовної компетенції навіть в рамках "мовного" аспекту.

Список використаних джерел

1. Альошина, О.М. Сучасні методи та технології викладання іноземних мов у ВНЗ [Текст] / О.М.Альошина // Вестник НТУ "ХПИ": Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. − 2012. − №30. − С.242-247
2. Давиденко, Ю. Є. Програми з електронного листування як засіб формування мовленнєвих компетенцій [Текст] / Ю.Є.Давиденко, М.Ю Онищенко // Вісник ХПУ ім.В.Н.Каразіна. Серія: Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. − 2008. − Випуск 12. – С.98-103
3. Захарова, И. Г. Информационные технологии в образовании: [учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений] [Текст] / И.Г. Захарова. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с.
4. Коломінова, О. О., Роман, С. В. Сучасні технології навчання англійської мови у початковій школі [Текст] / О. О. Коломінова, С. В. Раман//Іноземні мови. – 2010. – №2 с. 40–47.
5. Маслюк, Ю. А. Проблеми використання інформаційних та комунікаційних технологій у навчальній діяльності [Текст] // Інновації в освіті. – 2006. – № 1. – С. 117-123.
6. Мобільні додатки для вивчення англійської мови [Електронний ресурс]: https://forum.finance.ua/topic181853.html
7. Найкращі сервіси для вивчення англійської мови [Електронний ресурс]: https://mta.ua/stat/7_top_services_for_learning_english
8. Сервіси для вивчення іноземних мов з носіями [Електронний ресурс]:https://24tv.ua/10_servisiv_dlya_vivchennya_inozemnih_mov_z_nosiyami_n574406
9. Duolingo [Електронний ресурс]: https://ru.duolingo.com/
10. Learn English [Електронний ресурс]: https://learnenglish.britishcouncil.org/en/apps
11. Lexicon By Like Thought, LLC [Електронний ресурс]: http://likethought.com/touch/lexicon/
12. LingQ [Електронний ресурс]: https://www.lingq.com/ru/
13. LinguaLeo [Електронний ресурс]: https://lingualeo.com/
14. LingvoScreen [Електронний ресурс]: https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sssoft.lingvoscreen&hl=ru

References

1. Aloshyna, O.M. (2012). Suchasni metody ta tekhnolohii vykladannia inozemnykh mov u VNZ [Modern methods and technologies of teaching foreign languages at universities]// Vestnyk NTU "KhPY": Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity [Problems and prospects of the formation of the national humanitarian and technical elite]. − №30. − 242-247.
2. Davydenko, Y.I. (2008) Prohramy z elektronnoho lystuvannia yak zasib formuvannia movlennievykh kompetentsii [E-mail programs as a means of forming language competencies]. Kharkiv, 98-103.
3. Zakharova, Y. H. (2003) Ynformatsyonnыe tekhnolohyy v obrazovanyy [Information Technology in Education]. Moscow: Yzdatelskyi tsentr «Akademyia», 192.
4. Kolominova, O. O., Roman, S. V. (2010) Suchasni tekhnolohii navchannia anhliiskoi movy u pochatkovii shkoli [Modern English Language Learning Technologies at Elementary School]. Kyiv: Inozemni movy, 40–47.
5. Masliuk, Y. A. (2006) Problemy vykorystannia informatsiinykh ta komunikatsiinykh tekhnolohii u navchalnii diialnosti [Problems of using information and communication technologies in educational activities] // Innovatsii v osviti №1, 117-123.

6. Mobilni dodatky dlia vyvchennia anhliiskoi movy [Mobile applications for learning English]. Available https://forum.finance.ua/topic181853.html
7.Naikrashchi servisy dlia vyvchennia anhliiskoi movy [Best services for learning English]. Available https://mta.ua/stat/7_top_services_for_learning_english
8. Servisy dlia vyvchennia inozemnykh mov z nosiiamy [Services for learning foreign languages with native speakers]. Available https://24tv.ua/10_servisiv_dlya_vivchennya_inozemnih_mov_z_nosiyami_n574406
9. Duolingo. Available https://ru.duolingo.com/
10. Learn English. Available https://learnenglish.britishcouncil.org/en/apps
11. Lexicon By Like Thought, LLC. Available http://likethought.com/touch/lexicon/
12. LingQ. Available https://www.lingq.com/ru/
13. LinguaLeo. Available https://lingualeo.com/
14. LingvoScreen. Available https://play.google. com/stor

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ЧЕРЕЗ БЕСПЛАТНЫЕ ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ ОБМЕНА СООБЩЕНИЯМИ И ЗАДАЧИ СМАРТФОНА

Е. В. Бабенко, Л. Ю. Шевчук

Аннотация. *В статье рассматриваются современные информационные технологии в процессе изучения английского языка и методы обучения через бесплатные мобильные приложения. Современные информационные технологии эффективны в процессе обучения, делают его интерактивным, коммуникативным, интересным и индивидуальным.Систематизированы типы образовательных электронных ресурсов для изучения иностранных языков.*

Ключевые слова: *обучение, информационные технологии, смартфон, мобильные приложения, программа, метод, ресурс*

ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODS THROUGH FREE APPS FOR MESSAGING AND SMARTPHONE TASKS

O.V., Babenko, L.Yu. Shevchuk

Abstract. *Information technology is a requirement of the present, which makes it possible to create a knowledge-based society. Education in Ukraine has acquired new features: the computerization of the educational process prompts the revision of traditional forms and methods of foreign language teaching, the emergence of new forms of conducting lessons.*

The use of multimedia technologies in education has the following advantages over traditional teaching: the use of color graphics, animation, audio, hypertexts; constant updating. It admits the possibility of placing interactive web elements in the process of learning, such as, tests or a working notebook; admits the possibility of nonlinear passage of the material due to the set of hyperlinks.

Mobile applications help shape spoken language skills, as well as learn vocabulary and grammar, providing real interest and, therefore, efficiency. Moreover, programs develop skills that are important not only to a foreign language. This, above all, is associated with mental operations: analysis, synthesis, abstraction, identification, comparison, comparison, verbal, semantic prediction and warning.

Based on the study, we can conclude, that the use of computer technologies is not only a source of pleasure, but first of all, it is a way of obtaining information. In addition, we analyzed free applications for learning English. Mobile applications help to develop skills of speaking, vocabulary and grammar usage, provide real interest and, consequently, efficiency. Moreover, programs develop skills that are important not only for speaking a foreign language. This is primarily associated with mental operations: analysis, synthesis, abstraction, identification, comparison, juxtaposition, verbal, semantic prediction and warning. Thus, the skills and abilities that are formed with the help of information technologies go beyond the limits of foreign language competence, even within the framework of the "linguistic" aspect.

Keywords: *training, information technology, smartphone, mobile applications, program, method, resource*